

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Aida Hajdarević

»Bila sem begunka, ne kriminalka«

Življenje ljudi z begunsko izkušnjo v Sloveniji po vojni v Jugoslaviji

Magistrsko delo

Ljubljana, 2022

**Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo**

Aida Hajdarević

»Bila sem begunka, ne kriminalka«

Življenje ljudi z begunsko izkušnjo v Sloveniji po vojni v Jugoslaviji

Magistrsko delo

Študijski program: Socialno delo

Mentorica:izr. prof. dr. Jelka Zorn

Ljubljana, 2022

Zahvaljujem se sogovornicam in sogovornikom, ki so omogočili nastanek magistrskega dela, za njihov čas in voljo. Skozi pisanje so bili ti ljudje moja glavna inspiracija.

Zahvaljujem se svoji družini, partnerju in prijateljicam za neprestano podporo.

Posebno zahvalo namenjam mentorici izr. prof. dr. Jelki Zorn za strokovno usmerjanje, znanje in oporo. Je moja vzornica kot socialna delavka in kot človek.

Nazadnje se ob zaključku magistrskega programa zahvaljujem Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, ki me je v vseh teh letih opremila za začetek poti v socialnem delu kot tudi za življenje.

»Bila sem begunka, ne kriminalka«: Življenje ljudi z begunsko izkušnjo v Sloveniji po vojni v Jugoslaviji

Povzetek magistrskega dela

V letih 1991–1995 je zaradi vojne in genocida na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini v Slovenijo pribežalo 70.000 ljudi, ki pa jim ni bil podeljen status begunca po Ženevski konvenciji, temveč zgolj status začasne zaščite, ki predvideva zelo okrnjene pravice. Svoje stališče do prihoda begunk in beguncev je država pokazala z zaprtjem meje v avgustu leta 1992 z argumentom, da je zastavljena kvota beguncev, ki jo lahko država sprejme, že presežena. Ozemlje, prostor in meje so bila sredstva za ohranjanje pravila izključevanja. Dodaten mehanizem za izključevanje pa je tudi državljanstvo, katerega pogoji so bili za ljudi težko dostopni. V Sloveniji je imelo državljanstvo poseben pomen ob formiranju novega, slovenskega državljanstva. Potrdila o državljanstvu so bila prvi pogoj za uveljavljanje pravic in so obenem podeljevala moralno večvrednost državljanom v nasprotju z ljudmi brez dokumenta – ljudmi brez pravic. Političnemu in medijskemu diskurzu je uspelo dokaj hitro po osamosvojitvi države oblikovati podobo begunk in beguncev kot kršiteljev zakonov, nepopolne in necivilizirane osebe, kot osebe, ki jemljejo delo ipd. Politično-medijski diskurz je begunke in begunce dehumaniziral, jim odvzel individualnost in jih opredeljeval kot »druge«, torej kot »problem«, predvsem v smislu ogrožanja javnosti. Ravno s temi argumenti so ljudem, nameščenim v begunskih centrih, odvzemali prostost in jim omejili izhode z dovolilnicami. Življenje v begunskem centru je tako zreducirano na »golo življenje«, Agambenov koncept, ki taborišča in njim podobne prostore (tudi begunske centre) opiše kot biopolitični kraj, kjer se izniči možnost razlikovanja med biološkim telesom in političnim telesom. Tako so človekove pravice omejene zgolj na pravico do preživetja. Posledično zahteve po pravicah, ki niso le golo preživetje, temveč so potreba po »biti človek«, država sprejema interpretira kot »nehvaležnost« begunk in beguncev. V zameno za varnost in zagotovljene minimalne svoboščine morajo biti begunci »poslušni in hvaležni«. V empiričnem delu naloge sem analizirala osem narativnih intervjujev, ki pričajo o begunski izkušnji v Sloveniji po vojni v Jugoslaviji in o vzpostavitvi življenja v novi državi. Sogovorniki in sogovornice pripovedujejo o težki begunski poti, občutkih negotovosti, izgubah, trudu in zmagah. Odvzem pravice do dela in izobraževanja je begunkam in beguncem tistega časa pustil posledice, ki so vidne vse do danes – delo na črno, krajša delovna doba in spoprijemanje s težkimi in slabo plačanimi deli. Pridobivanje pravnih statusov in čakanje na vizo je za ljudi predstavljalo veliko finančno breme, predvsem pa velik stres. Na državljanstvo so čakali več kot deset let, nekateri kljub že doseženim pogojem. Življenje v begunskem centru je pomenilo živeti v natrpanih sobah, jesti ostanke hrane in prositi za dovoljenje za izhod. Takratne begunke in begunci se spominjajo ljudi, posameznikov in nevladnih organizacij, od katerih so prejeli pomoč in se počutili sprejete; odnos uradov za tujce in centrov za begunce pa opisujejo kot zelo ponižujoč. Kljub vsemu, kar so begunke in begunci doživeli po tridesetih letih od prihoda v Slovenijo, svoje zgodbe vidijo kot zgodbe o borbi in zmagi. Želijo si miru, sveta brez sovraštva in spoštovanja sočloveka.

Ključne besede: begunstvo, ljudje brez pravic, »golo življenje«, narativni intervju, pričanje

»I was a refugee, not a criminal«: The lives of people with refugee experience in Slovenia after the war in Yugoslavia

Masters Thesis Abstract

In 1991 to 1995, 70.000 people fled to Slovenia due to the war and genocide in Croatia and Bosnia and Hercegovina. However, they were not granted refugee status under the Geneva Convention, but only temporarily protection status, which provides very reduced rights. The state showed its position on the arrival of refugees with the closure of the border in August 1992 arguing that the set quota of refugees that the state could accept had already been exceeded. Territory, space and border were the means of maintaining the rule of exclusion. An additional mechanism for exclusion was citizenship, the conditions of which were difficult for people to access. In Slovenia, citizenship had a special significance in the formation of a new, Slovenian citizenship. Certificates of citizenship were the first condition for exercising rights and at the same time conferred moral superiority on citizens as opposed to people without documents - people without rights. Fairly soon after the country's independence, the political and media discourse managed to form the image of refugees as law-breakers, imperfect and uncivilized persons, such as job-stealers, etc. The political-media discourse dehumanized refugees, deprived them of their individuality and defined them as »others«, i.e. as a »problem«, especially in terms of endangering the public. It was with these arguments that people detained in refugee centres were deprived of their freedom and their exits were restricted with permits. Life in the refugee centre is thus reduced to »naked life«, the Agamben's concept which describes camps and similar spaces (including refugee centres) as a biopolitical environment where the possibility of distinguishing between a biological body and a political body is eliminated. Thus, human rights are limited to the right of survival. Consequently, all demands for rights that go beyond the right to "be human" are interpreted by the receiving state as "ingratitude" of refugees. In return for security and minimum freedoms, refugees must be »obedient and grateful«. In the empirical part of the thesis, I analysed eight narrative interviews that testify to the refugee experience in Slovenia after the war in Yugoslavia and the establishment of a life in a new country. The interlocutors talk about the difficult refugee path, feelings of uncertainty, losses, effort and victories. The deprivation of the right to work and education had consequences for the refugees of that time which are visible to this day - undeclared work, shorter length of service and coping with hard and low-paid work. Obtaining statuses and waiting for visas was a great financial burden for people and, above all, a tremendous stress. They were waiting for citizenship for more than ten years, some despite having already met the conditions. Living in a refugee centre meant living in crowded rooms, eating leftover food, and asking permission to leave. Refugees at the time remember the people, individuals and NGOs from whom they received help and felt accepted, and describe the attitude of the Offices for Foreigners, the Refugee Centres and administrative units as very humiliating. Despite everything that refugees have experienced, after thirty years of coming to Slovenia, they see their stories as stories of struggle and victory. They want peace, a world without hatred and respect for fellow human beings.

Keywords: refugee, people without rights, »naked life«, narrative interview, testimony

Vsebina

Vsebina	1
1. Uvod.....	1
2. Begunska politika v letih 1990 – 2000	4
2.1. Državljanstvo in nacionalizem	8
3. Družbeni diskurz o begunkah in beguncih	12
4. »Golo življenje«.....	18
5. Vprašanje (ne)hvaležnosti.....	23
6. Spominjanje in pripovedovanje – narativni intervju in potek raziskave	27
6.1. Formulacija problema	28
6.2. Vrsta raziskave.....	28
6.3. Metoda raziskovanja	30
6.4. Opredelitev enot raziskovanja	31
6.5. Opis zbiranja podatkov oz. empiričnega gradiva.....	31
6.6. Opis analize	33
7. Analiza narativnih intervjujev	35
7.1. »Dol je bila vojna, mi smo se pa tukaj borili, da nekako obstaneš (Amina, 6. 1. 2022)«.....	35
7.2. »Bila sem begunka, ne kriminalka« (Belma, 11. 1. 2022)	42
7.3. »A vi ste pa kar dobila državljanstvo?« (Medina, 12. 1. 2022).....	47
7.4. »Boriš se, prebijaš se skozi meglo ...« (Irma, 21. 2. 2022).....	50
7.5. »Bilo je, zdaj vi ne ustvarjajte sovraštva« (Vanesa, 23. 2. 2022).....	53
7.6. »Takrat sem si rekla, da bom ves ta strah pretvorila v ljubezen« (Lejla, 1. 3. 2022).....	57
7.7. »To ni naša vojna« (Stanka in Danilo, 3. 3. 2022)	63
7.8. »Če si notri v redu, bo vse zunaj okej« (Alma, 10. 3. 2022)	67
8. Tematska analiza in kritična razprava	72
8.1. Prihod v Slovenijo in eksistencialni pogoji	72
8.2. Pomoč koga?.....	75
8.3. Pridobivanje statusov	79
8.4. Izobrazba in delo.....	82
8.5. Moč in pogum.....	86
9. Ugotovitve in zaključek	90
10. Uporabljena literatura	93

11. Priloge.....	97
11.1. Transkripcija prvega narativnega intervjuja	97
11.2. Transkripcija drugega narativnega intervjuja	111
11.3. Transkripcija tretjega narativnega intervjuja	126
11.4. Transkripcija četrtega narativnega intervjuja	132
11.5. Transkripcija petega narativnega intervjuja.....	138
11.6. Transkripcija šestega narativnega intervjuja	146
11.7. Transkripcija sedmega narativnega intervjuja	164
11.8. Transkripcija osmega narativnega intervjuja.....	181

1. Uvod

Mineva trideset let, odkar so begunke in begunci iz držav nekdanje Jugoslavije bežali pred grozotami vojne in genocida v Slovenijo ali dlje. Med skupinami pribežnikov je bila tudi moja družina in ravno družinska izkušnja begunstva je tista, ki me vedno znova motivira za raziskovanje tematik, podobnih tej. Po tridesetih letih se zdi, kot da smo zgodbe begunk in beguncev tistega časa pozabili ali pa kot da smo pozabili na del zgodovine. S svojim magistrskim delom želim ponovno odpreti temo begunstva v Sloveniji v času vojne v Jugoslaviji v letih med 1990 in 2000. Predvsem me zanima, kako ljudje po toliko letih gledajo na svojo izkušnjo begunstva ob prihodu v Slovenijo in kako je potekalo njihovo življenje. V teoretičnem delu raziskujem teme o begunski politiki Slovenije v letih med 1990 in 2000, medijskem in političnem diskurzu o begunkah in beguncih, življenju v begunskih centrih in podobnih biopolitičnih prostorih, vprašanju (ne)hvaležnosti in pomenu pripovedovanja zgodb. Nanašam se na že obstoječo literaturo, iz katere je razvidno, da so takratni begunci prejeli status začasne zaščite, kljub temu, da so ustrezali opredelitvi termina »begunec« po Ženevski konvenciji, ki predvideva več pravic kot Zakon o začasnem zatočišču. Navkljub omenjeni pravni terminologiji bom v magistrskem delu uporabljala termina begunec ali begunka, nanašajoč se na osebe, ki so morale prisilno zapustiti svoje domove in zbežati zaradi vojne in genocida. S tem bom ohranila emski vidik raziskave. Besedo begunec, begunka oziroma »izbjeglica« so uporabljale moje sogovornice in sogovorniki kljub temu, da v devetdesetih letih niso prejele statusa begunca po Ženevski konvenciji. Na začetku poglavja naredim kratko primerjavo med omenjenima konvencijo in zakonom, prva med drugim zapoveduje prepoved izгона in zavračanja, medtem ko Zakon o začasnem zatočišču predvideva, da ob prenehanju vojne ali njej podobnih razmer, država določi rok za zapustitev države sprejema (*Konvencija o statusu beguncev*, 1951; *Zakon o začasnem zatočišču*, 1997). Prav tako so pri slednjem zakonu okrnjene pravice do izobraževanja, begunkam in beguncem s statusom začasnega zatočišča pa je bilo onemogočeno zaposlovanje, kar je za ljudi pomenilo veliko oviro in vzrok za pomanjkanje na ostalih področjih, kot je materialno pomanjkanje in pomanjkanje možnosti za vključitev v družbo. Ironično pa so takratni mediji oblikovali podobo begunca kot nedelovnega, kot osebo, ki zgolj »jemlje« denar državi in »Slovencem«. Skozi nacionalistični diskurz so begunke in begunce obsojali za nekaj, kar je v resnici nadzorovala večina: beguncem iz BiH je bila odvzeta pravica do dela (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 26).

Želja Slovenije po začasnosti begunk in beguncev se je pokazala tudi z zaprtjem meje že avgusta 1992, z argumentom, da število beguncev presega objektivne zmožnosti države, te pa niso bile nikoli definirane. Prav tako je imela Slovenija poseben odnos do meja, prostora in državljanstva ob osamosvojitvi in vzpostavitvi nove države. Ločnica med »mi« in »drugi« je bila še jasneje postavljena in se je tako nedemokratsko ravnanje ob prihodu begunk in beguncev upravičevalo z odgovornostjo države do »svojih državljanov«. Politični in medijski diskurz je to delitev krepil. V delu predstavljam tudi izseke takratnih člankov in izjav politikov, s katerimi so med drugim želeli upravičiti segregiranost begunskih centrov in odvzem pravice do gibanja. Mnogi begunci in begunke so ob prihodu v Slovenijo bili nameščeni pri sorodnikih, v nasprotnem primeru pa so bili nameščeni v begunskih centrih – praznih tovarniških halah, vojašnicah in nastanitvenih centrih. Poglavje o življenju v begunskem centru sem poimenovala »golo življenje«, ki je Agambenov koncept (Agamben, 2004). Avtor opisuje taborišča in njim podobne prostore kot biopolitični kraj, kar razložim v kasnejšem poglavju. V taboriščih oziroma begunskih centrih je normalni pravni red dejansko začasno razveljavljen. Ali se v takih prostorih izjeme dogajajo grozote ali ne, ni odvisno od prava, temveč zgolj od civiliziranosti in etičnega občutka policije ali upravnika itd., ki začasno deluje kot suveren organ.

V nadaljevanju povzemam literaturo, ki priča o represivnosti in verbalnem nasilju policistov ter poniževanju. Begunski centri so bili prenatrpani, ljudem, ki so v centrih bivali, so omejili gibanje in izhode na dovolilnice z argumentom, da je ta ukrep namenjen varnosti okoliških prebivalcev. Kot pravi Petrović (2016) v azilnih politikah vidimo na eni strani skrb za telo in biološko življenje (namestitveni centri, hrana in druge najosnovnejše stvari), v okviru katerih je politika človekovih pravic omejena na pravico do življenja, na drugi strani pa logiko varovanja – zapiranje, omejevanje gibanja, nasilni in nadzorni sistem znotraj centra ipd. Kar preseže zahtevo begunk in beguncev po golem preživetju, pa se že interpretira kot nehvaležnost. Sklicevanje oblasti na biološko življenje postane izgovor, da begunkam in beguncem ni treba dati nič več kot tisto minimalno, kar človek potrebuje za preživetje. Še več, medijski diskurz je predstavljal Slovenijo kot »širokosrčno« državo, ki je sprejela begunke in begunce. Tako mora biti »pravi beguncev« hvaležen, ponižen in skromen zato, da si »zasluži« zaščito in pomoč.

Osrednji del naloge sem zato namenila ljudem in njihovim zgodbam, ki predstavljajo alternativo obstoječi zapisani zgodovini begunske politike v devetdesetih letih. V empiričnem delu prikažem osem zgodb, ki sem jih dobila z narativnimi intervjuji. Slednjo metodo raziskovanja sem izbrala ravno s tem namenom, da bodo naracije ljudi tisto središče naloge, od katerega se bomo lahko učili. Središče narativne pripovedi je zgodba človeka, takšna, kot jo oseba želi predstaviti. Od klasičnega intervjuja se ta metoda razlikuje predvsem v tem, da

raziskovalka ali raziskovalec ne postavlja vnaprej zastavljenih vprašanj, ki postavijo intervjuvarko in intervjuvanca v vertikalni odnos, temveč je intervjuvanka tista, ki ima popolni nadzor nad svojo zgodbo in pripovedjo. Glede na občutljivost teme se mi narativna metoda zdi smiselna ali skoraj nujna. V prvem delu analize predstavim torej osem edinstvenih zgodb posameznic in posameznikov z begunsko izkušnjo v devetdesetih letih v Sloveniji. V drugem delu pa analiziram pripovedi glede na pet izluščenih tem, ki so se pojavljale v vsakem narativnem intervjuju. V tem delu sem iskala podobnosti, razlike in povezave v izkušnjah ljudi, hkrati pa ugotovitve primerjala z že obstoječo literaturo in vpletala lastno kritično razmišljanje. Sogovornice in sogovorniki so pokazali, da ni travmatična zgolj vojna in begunska pot, pač je lahko travmatično tudi vzpostavljanje življenja v novi državi. Poudarjali so dve največji oviri ob prihodu v Slovenijo – odvzem pravice do izobraževanja in do dela. Tako so se spoprijemali z zaposlovanjem na neformalen, ilegalen način in bili primorani opravljati slabo plačana in težka fizična dela. Slednje pa je seveda pustilo posledice, ki jih čutijo vse do danes – predvsem slabše finančno stanje in krajša delovna doba. Drug pomembnejši poudarek sogovornic in sogovornikov so bili dolgotrajni, mučni in ponižujoči postopki pridobivanja pravnih statusov in državljanstva. Več let so morali podaljševati dovoljenje za začasno bivanje, ki je poteklo na vsake tri mesece, kar je bilo zelo kratko obdobje, saj je od odobritve dovoljenja do vnovične prošnje lahko preteklo le nekaj dni. Birokratski postopki pa so prav tako predstavljali veliko finančno breme ob že tako nizkih prihodkih. Vsaj deset let pa so morali čakati na državljanstvo, kljub temu, da so nekatere sogovornice že izpolnjevale vse pogoje. Kljub sistemski diskriminaciji, ponižujočih pravnih postopkih, ukradeni pravici do dela, izobraževanja in prepovedi gibanja onstran begunskega centra, o čemer priča ena od sogovornic, so vse te zgodbe hkrati zgodbe o borbi in uspehu, o tem, kako so se sogovornice in sogovorniki s pomočjo posameznikov, nevladnih organizacij, predvsem pa znotraj svojih družin ali ožje skupnosti, uspele postaviti na noge, na novo vzpostaviti zaupanje v ljudi in ljubezen do življenja.

2. Begunska politika v letih 1990 – 2000

V Sloveniji prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine (v nadaljevanju: BiH) niso dobili statusa begunca po Ženevski konvenciji o statusu beguncev (1951) in Newyorškem protokolu (1967), ki konvencijo dopolnjuje. Večina so bili obravnavani kot začasni begunci, le redki so dobili status begunca (Vrečer, 2007, str. 11).

Ženevska konvencija o statusu beguncev opredeli izraz »begunec« kot tisto osebo, ki se »zaradi utemeljenega strahu pred preganjanjem, osnovanem na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenem političnem prepričanju, nahaja izven države, katere državljan je, in ne more, ali zaradi takšnega strahu noče uživati varstva te države, ali osebo, ki nima državljanstva, in se nahaja izven države, kjer je imela običajno prebivališče, pa se zaradi takšnih dogodkov ne more ali noče zaradi omenjenega strahu vrniti v to državo (*Konvencija o statusu beguncev*, 1951).

Kakor je razvidno iz opredelitve termina begunec, prisilno priseljeni iz BiH ustrezajo omenjeni opredelitvi, saj so bila njihova življenja v BiH ogrožena, vendar pa je bila praksa po svetu in v Sloveniji, da prisilno priseljenim iz BiH večinsko niso podeljevali statusa begunca po Ženevski konvenciji in z njo povezanih pravic, temveč so dobili začasno begunsko zaščito (Vrečer, 2007, str. 66), ki predvideva manj pravic kot zaščita po Ženevski konvenciji.

Dobovičnik (2005, str. 8–9) pravi, da je status začasne zaščite namenjen zaščiti velikega števila oseb, ki bežijo zaradi vojne ali drugega množičnega nasilja, pravice, ki jih predvideva, pa so zelo okrnjene in zato neprimerne za trajnejše življenje. Pod okriljem civilne zaščite, Rdečega križa RS, novoustanovljenega vladnega Urada za priseljevanje in begunce in Visokega komisariata Združenih narodov za begunce je bil uveden de facto režim začasnega zatočišča, katerega status je pridobilo okoli 5.000 oseb iz BiH. Vendar pa literatura priča (Spreizer, Kalčić, Šušmelj in Pezdir, 2004, str. 228) o neutemeljenem argumentu državne oblasti za nedodeljevanje statusa beguncem, češ, da gre za premike ljudi znotraj ene države. Torej medtem ko si je slovenska mednarodna politika prizadevala za priznanje od Jugoslavije ločene, neodvisne države, so nedodeljevanje statusa begunca interpretirali z dejstvom, da gre za prisilne premike skupin ljudi v isti državi.

Če primerjam nekaj členov, zapisanih v Ženevski konvenciji in v Zakonu o začasnem zatočišču, ki je bil sprejet leta 1997 pred sprejetjem Zakona o začasni zaščiti razseljenih oseb v letu 2005, je razvidno, da status begunca omogoča dolgoročneje rešitve in bivanje znotraj

države, kjer oseba zaprosi za zaščito, medtem ko je poudarek pri začasni zaščiti na njeni začasnosti. 26. člen Zakona o začasnem zatočišču (*Zakon o začasnem zatočišču*, 1997) zapoveduje, da ob prenehanju vojne ali njej podobnih razmer, okupacije, množičnih kršitev človekovih pravic in podobno Vlada Republike Slovenije določi rok za zapustitev države. V prvem odstavku 33. člena Ženevske konvencije (*Konvencija o statusu beguncev*, 1951) pa je zapisana prepoved izгона in zavračanja, iz česar je izpeljano »načelo nevračanja« oz. načelo »non-refoulement«. 33. člen pravi, da nobena država pogodbenica na nikakršen način begunca ne bo izgnala ali prisilno vrnila na meje ozemlja, kjer je bilo njegovo življenje ali svoboda ogrožena. Če nadaljujem s primerjavo – osebe z začasnim zatočiščem imajo po Zakonu v 20. členu (1997) pravice do: bivanja in oskrbe v Republiki Sloveniji za čas začasnega zatočišča v skladu z možnostmi, zdravstvenega varstva, izobraževanja, dela pod pogoji iz tega zakona, prejema človekoljubne pomoči v skladu z možnostmi, pomoči pri uveljavljanju pravic po tem zakonu. V nadaljnjih členih natančneje opredeli vsako pravico in pogoje; tako je na primer izobraževanje omejeno samo na šoloobvezne osebe z začasnim zatočiščem, izobraževanje na sekundarni in post sekundarni ravni pa je odvisno od prostorskih in drugih možnosti Republike Slovenije. Prav tako je delo pogojeno in omejeno na začasna in občasna dela, Ministrstvo za notranje zadeve pa je tisto, ki izdaja napotnice. Medtem ko Konvencija o statusu beguncev (1951) v 24. členu zapoveduje, da morajo države pogodbenice beguncem, ki so zakonito na njihovem ozemlju, zagotavljati enako obravnavo kot svojim državljanom pri plačah, dodatkih, delovnem času, nadurnem delu, plačnem dopustu, delu žensk in mladine ipd. ter pri socialnem zavarovanju, ki je po nacionalni zakonodaji urejen s sistemom socialnega zavarovanja. Podpisnice so tudi dolžne izdati vsakemu beguncu osebne dokumente, ki je na njihovem ozemlju in nima veljavne potne listine. Iz narejene kratke primerjave sklepam, da je edina dolgoročna rešitev koncepta začasnega zatočišča oz. začasne zaščite vrnitev v domovino. Slednje potrjuje tudi dejstvo, da časa, v katerem so imele osebe v Sloveniji priznано začasno zatočišče, ne morejo všteti v bivanje, ki je potrebno za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje po Zakonu o tujcih, in tudi ne v čas prebivanja, ki je predpisan za pridobitev slovenskega državljanstva (Mrak in Piliš, 2005, str. 36).

Še bolj natančneje bi si želela ogledati (ne)pravico do dela, ki je beguncem in begunkam pomenila eno večjih ovir in vzrokov za pomanjkanja na ostalih področjih.

Zakon o začasnem zatočišču iz leta 1997 je prepovedal prisilno priseljenim iz BiH, da bi se redno zaposlili. Kar pomeni, da so bili ti ljudje deset let brez zaposlitve (dokler v letu 2002 niso dobili pravice do stalnega bivanja in s tem tudi pravice do dela). Prav tako redne zaposlitve niso dovoljevali ad hoc ukrepi začasne zaščite pred tem zakonom. Dovoljeno jim je bilo delati

osem ur tedensko, in sicer samo občasna in začasna dela, kar ni zadostovalo za ekonomsko preživetje. O teh občnih in začasnih delih so morali obveščati Urad za priseljevanje in begunce, ki je o tem vodil evidenco. Če so si prisilno priseljeni sami našli delo, so lahko zaprosili za začasno dovoljenje za delo, vendar so izgubili status osebe z začasnim zatočiščem in tega statusa niso mogli znova pridobiti (Vrečer, 2007, str. 91–92).

Julija 2002 je Slovenija sprejela še Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču, s katerim je beguncem z začasnim zatočiščem omogočila pridobitev stalnega prebivališča in tudi delo s polnim delovnim časom in vključitev v sistem zdravstvenega in socialnega zavarovanja. Tukaj velja omeniti tudi, da je status začasnega zatočišča v Sloveniji veljal 11 let (do leta 2003), kljub temu, da po pravilniku Parlamenta Evropske unije (v nadaljevanju EU) ne bi smel trajati več kot pet let. Beguncem s področja nekdane Jugoslavije je status začasnega zatočišča, vključno z vsemi pravicami (ali nepraviciami), ki so izhajale iz tega statusa, prenehal veljati dne 1. avgusta 2003. Največji problem sklicevanja na začasno zatočišče je prav gotovo predstavljala omejena pravica do dela (Spreizer, Kalčič, Šušmelj in Pezdir, 2004, str. 229–231). O nacionalistični drži države do beguncev, dela in začasnosti pa pričajo medijske in politične izjave tistega časa.

Zelo pogosta pritožba glede beguncev je bila, da ne delajo, temveč zgolj »jemljejo« denar in tako zapravljajo »skromna sredstva« slovenske države. Tako so jih obsojali za nekaj, kar je v resnici nadzorovala večina: beguncem iz BiH je bila odvzeta pravica do dela, edina izjema so bili učitelji in bolniške sestre v samih begunskih centrih. Ko je leta 2004 Urad za priseljevanje in begunce prevzel nov direktor, je ta v intervjuju izjavil, da so begunci samo registrirani, nimajo pa statusa in da so status zgolj de facto pridobili s prestopom državne meje. Dejstvo, da begunci »nimajo statusa«, je povezano s tem, da so »začasni begunci«, in z nepripravljenostjo, da bi zares imeli status znotraj slovenske družbe. To skupaj s sklicevanjem na nezaposlenost in z načelom »najprej Slovenci« dopolnjuje argumentacijo, zakaj jim je bila zavrnjena pravica do dela (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 26).

Vedeti moramo, da so begunci prišli za omejeno obdobje. Zdi se, da ni nihče zainteresiran za integracijo, zato nima smisla, da bi jim ponudili delo. V načelu bi lahko našli delo za vse. A saj veste, kakšna je v Sloveniji nezaposlenost. Nikakor se ne sme zgoditi, da bi namesto naših nezaposlenih ljudi dobili službe begunci (predstavnik Urada za priseljevanje in begunce leta 2004, v Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 26).

Izjava predstavnika urada potrjuje odklonilni odnos slovenske države do takratnih begunk in beguncev, odnos, ki temelji na delitvi »mi« in »oni«, »državljeni Slovenije« in »začasni begunci«, »ljudje s pravicami« in »ljudje brez pravic«. Poleg odkritega nacionalizma, restriktivne zakonske podlage in nepodeljevanja statusa begunca po mednarodnem pravu je država pokazala odnos do begunk in beguncev tudi z zaprtjem meje že avgusta 1992.

Avgusta 1992 je Slovenija zaprla mejo za begunke in begunce z utemeljevanjem, da je kvota beguncev, ki jo lahko država sprejme, že presežena. Od avgusta 1992 tako Slovenija ni več podeljevala začasnega statusa begunkam in beguncem, kljub še naprej velikemu prihodu ljudi. Status tistih, ki so po tem datumu prečkali mejo, je postal »ilegalen«. V Slovenijo so prišli lahko le tako, da so imeli garantno pismo državljanu Slovenije, da bo oseba stanovala v njegovem ali njenem stanovanju, ter garantno pismo iz tujine, ki je trdilo, da se bo oseba nato nastanila tam. Z drugimi besedami – Slovenija je pristala samo na to, da je beguncem in begunkam predstavljala tranzitno državo (Vrečer, 2007, str. 61), kar je pomenilo, da so pogoji, ki jih je postavljala Slovenija, in zakoni, ki so jemali pravice osebam ob prihodu, privedli do množičnih naselitev v tretji državi kot eni izmed možnosti za dolgoročno rešitev. O tem pričajo tudi številke podeljenih statusov.

V primerjavi z drugimi obravnavanimi državami je število oseb s statusom begunca in vloženih prošelj za azil v Sloveniji precej nizko. Leta 2001 je imela Nemčija največji odstotek pozitivno rešenih prošelj (22 odstotkov), v Franciji je bilo odobrenih 12 odstotkov prošelj, na Madžarskem 5 odstotkov, v Avstriji okoli 3 odstotke, medtem ko v Sloveniji le 2 odstotka (Fabjančič, Mesarič, Renčelj, Senčar in Tkaličič, 2002, str. 29), kar potrjuje nezaželenost begunk in beguncev iz BiH.

Prvi instrument, ki ga ima na voljo državni administrativni aparat pri oblikovanju imigracijskih politik, je kategorizacija migrantov na zaželene in nezaželene. Državne politike običajno spodbujajo določen tip imigracije, ko gre na primer za prihod visoko usposobljenega kadra, druge oblike imigracije, kot so denimo prosilci za azil ali migranti, ki jih državne politike označujejo za ilegalne, pa postajajo vse bolj nezaželene in so podvržene restriktivnim mehanizmom ter uredbam imigracijskih politik (Kralj, 2008, str. 156). Eden takih ukrepov je bila uveljavitev že omenjenega Zakona o začasnem zatočišču.

Tako je bila v letu 2004 skoraj polovica vseh migrantov brez statusa državljanov in državljanek držav nekdanje Jugoslavije. To pomeni, da so nekdanji sodržavljeni postali nelegalni migranti in prosilci za azil. Nekdanji sodržavljeni in vsi drugi begunci in begunke so v pravnem smislu razdeljeni na prosilce za azil, ki so nastanjeni v azilnem domu in čakajo na razrešitev azilne vloge, in tujce brez dovoljenja za bivanje, ki so v postopku odstranitve iz države in so

zato nastanjeni v centru za tujce. Celoten azilni sistem deluje tako, da poskuša odvrniti ljudi, da bi zaprosili za azil in pridobili begunski status po Zakonu o azilu (Zorn, 2005a, str. 259-260).

V zadnjih nekaj desetletjih so liberalne demokratične države sistematično postavljale ovire za oviro, da bi preprečile prihod naraščajočega števila beguncev in ljudi, ki bežijo pred revščino in težkimi razmerami. Za odziv zahodnih držav na prihod beguncev in prosilcev za azil je značilna »organizirana zahrbtnost«, kot se izrazi avtorica. Liberalno-demokratične države javno in pravno priznavajo načelo azila, a hkrati uporabljajo vsa sredstva (tudi nasilje in kriminalizacijo), da bi preprečila čim večjemu številu beguncev, da bi varno prispeli na ozemlje in zaprosili za azil (Gibney, 2004, str. 229). Sredstva, če nadaljujem, ki jih je Slovenija uporabljala so zaprtje meje že v letu 1992 ob začetku vojne v BiH, izbris, uporaba sovražnega govora, ki je postal legitimen, »večnost« statusa začasnega bivanja in otežen postopek za pridobitev državljanstva.

2.1. Državljanstvo in nacionalizem

Definicija in pomen državljanstva in državljanskih pravic sta se skozi zgodovino spreminjala, a konstanta je ta, da so jih vedno oblikovale dominantne skupine, torej tisti, ki so se lahko šele z določitvijo nedržavljanov in hkrati njihovo izključitvijo iz polja pravic in dolžnosti znotraj države konstruirali kot državljani (Beznec, 2009, str. 13).

Zgodovina nastajanja moderne Evrope oz. evropskih držav je zgodovina vztrajnega ponavljanja gesla »ljudstvo–nacionalnost–nacija–nacionalna država«. Kam na tej linearni osi umestiti nacionalizem? Ena od pomembnejših doktrin, ki jih je nacionalizmu uspelo vcepiti v zdravorazumsko razumevanje vsakdanjega sveta, je, da svet sestavljajo različni narodi ali nacije in da naj bi oseba z rojstvom samodejno pridobila nacionalno pripadnost in običajno tudi državljanstvo. Te »samoumevne« predpostavke se nato dnevno reproducirajo s pomočjo reprezentacij, kot so zemljevidi držav, zastave, osebni dokumenti, ki pričajo o nacionalni pripadnosti ipd. Poleg tega je druga ključna doktrina nacionalni teritorij. Obe doktrini tvorita nacionalistično predpostavko, da je nacionalna država, ki jo določa nacionalna kultura, naravna politična enota (Kralj, 2008, str. 43). Menim, da slednje danes med drugim upodablja tudi žica ob meji, s katero želijo države (ali bolje rečeno EU v našem primeru) jasno prikazati ločnico med »nami« in »drugimi«, hkrati pa postaja žica del »naravne politične enote«, ko prebivalci znotraj žice čez čas normalizirajo dejstvo, da so ograjeni.

Proces ustvarjanja in vzdrževanja naroda, zamišljenega v obliki »Nas«, katerega končno realizacijo predstavlja nacionalna država, zahteva nenehno pozornost, budnost in krčevito

obrambo meja, tako tistih zamišljenih, na katerih temeljijo (samo)definirane značilnosti posameznega naroda, kot administrativno-političnih meja med teritoriji posameznih nacij ali držav. Primarna funkcija meje je sporočanje identitetne razlike in vzpostavljanje jasnih ločnic med »Mi« in »Oni« (Kralj, 2008, str. 140). Administrativne meje so meje znotraj držav in izključujejo nedržavljanke iz javnih servisov in socialnih pravic (Balibar, 2007, str. 132) Slovenija ob začetku vojne v Jugoslaviji tu ni bila izjema.

Očitna rešitev, ki jo je izbrala slovenska vlada že avgusta 1992, je bila zapiranje meje za begunce. V zagovor take politike so navajali preseganje »objektivnih zmožnosti«, kar ni odvisno od politične pripravljenosti pomagati beguncem. V takratnem diskurzu so bili begunci videni kot »breme«. Da bi Slovenija ohranila samopodobo, temelječo na pojmih demokracije in človekovih pravic, si je oblast prizadevala pokazati, da je zaprtje meja najboljša rešitev za same begunce, saj ta država resnično ne more poskrbeti zanje. Takratni Urad za preseljevanje in begunce je podal naslednjo izjavo:

Breme, ki ga veliko število začasnih beguncev predstavlja za to mlado državo, je že zdavnaj preseglo meje njene objektivne zmožnosti, zato že od 10. avgusta 1992 ne podeljujemo več statusa začasnega begunca kljub temu, da še vedno pribeži določeno število prebivalcev iz ogroženega območja na naše ozemlje (Urad za preseljevanje in begunce, seminar na temo reševanja begunske problematike v RS, 15. 3. 1993, v Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 22).

»Objektivne zmožnosti« niso bile definirane. Iz sestavka lahko razberemo, da je Slovenija že na samem začetku preseljevanja beguncev dala vedeti, da ne bodo imeli možnosti zaživeti na tem prostoru, ravno prostor pa je ena od dimenzij nacionalističnega diskurza.

Oblikovanje in utrjevanje družbenega prostora kot nacionalnega teritorija je bistven sestavni del projekta ustvarjanja nacionalnih držav in nacij, čemur nekateri avtorji pravijo nacionalna teritorializacija prostora ali s sloganom »en narod, ena država«. Ta »projekt« se je izkazal za izjemno učinkovitega. Prostorska in nacionalna identiteta se zdita neločljivo povezani, ta povezava pa deluje kot nekaj povsem naravnega. Tako ima prostorska dimenzija v nacionalističnem diskurzu osrednjo vlogo mehanizma družbenega vključevanja in izključevanja. Nacionalistični diskurz podeljuje določenim prizoriščem (ozemljem) simbolni pomen, ki v zavesti prebivalstva izpričuje dokaze o slavni in edinstveni preteklosti naroda (Kralj, 2008, str. 114–116). Dodajam, da ti »dokazi« in spevi o edinstveni preteklosti skoraj

vedno opevajo dominantne skupine ljudi znotraj države in tudi »čistost« države, zato so pripovedovanja in osebni spomini ljudi ključnega pomena za ohranjanje zgodovinskih dogodkov, ki s strani držav in nacij pronicajo v pozabo.

Balibar (2007, str. 33–34, 133) pravi, da so ta ozemlja, prostori in meje institucionalna sredstva za ohranjanje pravila izključevanja. Kadar rečemo, da so meje institucije, seveda pokažemo, da ni in nikoli ni bilo »naravnih mej« – tega velikega mita zunanje politike držav, nacij. Tukaj je vse historično, celo linearna konfiguracija meja, zarisanih na zemljevidih, in, kolikor je to le mogoče, označenih na terenu: to je vrhunec državne konstrukcije, ki je izvajanje suverene oblasti pomešala z vzajemnim določanjem ozemelj, se pravi, da država dobi eminentno »lastninsko pravico« nad prebivalstvi in njihovim gibanjem, nato pa še prebivalci sami postanejo skrajna referenca vzpostavljanja političnih oblasti, in sicer v okviru priznanih ozemeljskih omejitev. Če so meje instituirane, jih moramo imeti tudi za institucije omejitev. Nadaljujem, da se te meje premikajo z obrobja ozemelj navznoter – omejitev socialnih in političnih pravic, gibanja, dostopnost do trga dela, surovin, bivanja, vzpostavljanje centrov za tujce ipd. O tem piše tudi Beznec (2009, str. 15–16), ko pravi, da se po eni strani meje v kontekstu globalizacije in konstitucionalizacije EU deteritorizirajo, kar ne pomeni, da prostor v konceptualizaciji meje ni več prisoten, temveč da se meje ne da več zamejiti na natančno določen prostor ali ozemlje, četudi ga nenehno določajo. Nadaljuje, da v nasprotju s suvereno oblastjo, ki je svoje podložnike obravnavala kot statično in nemobilno kategorijo pravnih subjektov in jih je nadzorovala znotraj zamejenih fizičnih prostorov, ki so ločeno formirali posamezne vidike življenja, smo zdaj priča biopolitični oblasti, katero subjekti zanimajo kot oblika življenja, ki je vpeta v transnacionalne tokove. Pri slednji obliki se oblast razprši po celotnem ozemlju v sklopu migracijske in varnostne politike pa tudi onkraj EU z eksternalizacijo migracijskega upravljanja, ustanavljanjem centrov za pridržanje tujcev v mejnih državah z EU ipd. Po drugi strani pa različne oblike selekcioniranja in pridržanja tujcev to deteritorializirano zunanjo mejo reteritorializirajo znotraj evropskih držav članic – oseba, ki je pravni red ne priznava, »ilegalni« tujec, je s strani tega istega pravnega reda vključena v institucijo pridržanja, da bi bil lahko ponovno izključena in deportirana.

Premik meja navznoter je v tuji literaturi izražen tudi kot »borderland« – specifične teritorialne cone, v katerih se geografsko opredeljene meje države vpletajo v vsakdanje življenje ljudi, njihovo identiteto in preživetje. Posledično meja v veliki meri opredeljuje prostorsko razumevanje konteksta in družbene ter kulturne pomene, ki so nanj vezani (Yuval-Davis, Wemyss in Cassidy, 2019, str. 21). Menim, da nacionalizem temelji ravno na tem – na

postavljanju vidnih in nevidnih meja, ki določajo pravila vključevanja in pravila izključevanja na vseh ravneh življenja in bivanja, državljanstvo in statusi so le del tega.

Avtor Gáspár Miklós Tamás v članku *Postfašizem: Kako državljanstvo postaja ekskluzivni privilegij* pravi: »Postfašizmu ni treba nedržavljanov nalagati na tovarne vlake, da bi jih poslal v smrt; zadostuje, da nedržavljanom prepreči vkrcanje na vlake, ki bi jih lahko pripeljali v svet prenapolnjenih smetnjakov« (Tamás, 2012 str. 177). Nadaljuje, da so danes postfašistična gibanja povsod gibanja proti priseljencem, ki ne ščitijo samo privilegijev na podlagi barve kože in razrednih privilegijev znotraj nacionalne države, ampak hkrati varujejo univerzalno državljanstvo znotraj bogate nacionalne države pred navideznim državljanstvom vseh ljudi (prav tam).

V Sloveniji je državljanstvo imelo poseben pomen ob formiranju novega, slovenskega državljanstva in hkrati ob izbrisu nedržavljanov iz registra stalnega prebivalstva. Izbris kot totalna izključitev nedržavljanov je pomenil novo simbolno vrednost za državljane. Potrdila o državljanstvu so bila prvi pogoj za uveljavljanje pravic in so obenem podeljevala dostojanstvo in moralno večvrednost državljanom in državljkam v nasprotju z ljudmi brez dokumenta. Državljanji imamo vselej državljske pravice, neformalne mreže in svoj »prostor v svetu«, medtem ko so begunske pravice stvar izjeme ali pa abstraktnih človekovih pravic, saj so begunci izključeni iz vseh procesov odločanja, njihovo mnenje v javnem prostoru nima nikakršne teže in pomena (Zorn, 2005b, str. 20; Zorn, 2013, str. 170–171). Dodajam, da znotraj abstraktnosti človekovih pravic postaneta abstraktna predvsem pojma »neodtuljivosti« in »univerzalnosti«, ki ju Deklaracija o človekovih pravicah opeva. Položaj begunk in beguncev dokazuje, da se tudi pri človekovih pravicah postavlja vprašanje »komu?«, tako kot so si to vprašanje postavljali privilegirani beli ljudje ob pisanju »univerzalnih človekovih pravic«.

Državi Sloveniji je uspelo v razmeroma kratkem obdobju po osamosvojitvi s pomočjo nacionalističnega diskurza spremeniti javno mnenje in koncept državljanstva od multikulturnega sožitja in sočustvovanja z bosanskimi begunci do občutka ogroženosti za kulturo in delovna mesta. Retoriki slovenske begunske politike se je posrečilo opredeliti vprašanje beguncev zgolj kot »problem«, državljanstvo pa je postalo vse bolj etnično definirano (Zorn, 2005a, str. 261). V nadaljevanju zato posebno poglavje posvečam političnemu in medijskemu diskurzu o begunkah in beguncih, ki je močno vplival na življenje le-teh.

3. Družbeni diskurz o begunkah in beguncih

Zamišljena nacionalna skupnost, ki jo konstruirajo dozdevno objektivne značilnosti, se mora nenehno potrjevati, da bi prikrila svoj fiktivni značaj in nastopala kot naravno, nedvoumno dejstvo. Tu igrajo ključno vlogo procesi družbenega vključevanja in izključevanja, ki temeljijo na nenehnem sistemskem razlikovanju »našega« in »tujega«. Obstoje fiktivnega »Mi« je torej zavezan k nikoli resnično dokončanemu projektu stalnega potrjevanja, ki se udejanja s konceptualizacijo tujca kot nasprotnika ali celo sovražnika. Tujec je tako najpogosteje prikazan kot tisti, ki nastopa proti nacionalnemu kolektivu in njegovi državi, vanjo vnaša spremembe in jo ogroža (Kralj, 2008, str. 140–141).

Nerazumevanje zatiranja in izključevanja prispeva k ohranjanju neenakih in zatiralskih družbenih odnosov. Zatiranje, ki ga doživljajo begunci in drugi tujci, lahko definiramo kot rasizem. V ozadju rasističnih teženj je podoba idealizirane skupnosti, ki naj bi ostala popolna samo, če se odstranijo oziroma segregirajo vsi tisti, ki »ne ustrezajo«. To so ljudje, ki ne »spadajo zraven«, ki »niso od tukaj« in nasploh motijo občutek harmonije v fiktivni skupnosti (naciji). Rasizem pomeni strategijo ustvarjanja tujcev – to so tisti, katerih »kulturna prilagoditev« naj ne bi bila mogoča, zato morajo ostati večno tuji. Oblike zatiranja se skozi zgodovino spreminjajo, rezultat pa je vselej enak: zanikanje pravic, ekonomsko izkoriščanje, slabše življenjske priložnosti (Zorn, 2005b, str. 21).

Kar se mi zdi na tem mestu še pomembno dodati, je specifični položaj Slovenije, ki se je ob prihodu prvih beguncev iz Jugoslavije ravno osamosvojila. Posledično je v tistem času Slovenija javno širila vrednote demokracije, jih promovirala in jih tudi živela (vsaj »na papirju«), pa vendar je prihod beguncev po osamosvojitvi povzročil še jasnejšo mejo med »mi« in »oni«, kot razpravljajo nekateri avtorji. Lahko bi rekli, da je šlo za prepad med razglašenimi vrednotami in načeli in dejansko politiko.

Že odkar je v letih 1988 in 1989 vzbrstela tako imenovana »slovenska pomlad« – gibanje, ki se je zaključevalo 25. junija 1991 z uresničenjem »sanj« o samostojnosti – je bilo med ljudmi čutiti močno prizadevanje za demokracijo in spoštovanje temeljnih človekovih pravic in vladavine prava. Prav zato so slovenska javnost, mediji in politiki odkrito nasprotovali kršenju človekovih pravic na Kosovu, obsojali italijanske oblasti za njihovo nečloveško ravnanje z albanskimi begunci v Bariju leta 1990 itd. Med mnogimi ljudmi je prevladovalo prepričanje, da je Slovenija s tem, ko je postala samostojna, že tudi uresničila demokracijo in

sprejela mednarodno uveljavljena pravila glede temeljnih svoboščin in človekovih pravic. Glede na vrsto pogojev, ki so jih postavile države EU (med priznavanjem samostojne države), je priznanje temeljilo na zaupanju, da bo nova država demokratična in da bo spoštovala človekove pravice. V Sloveniji je ob osamosvojitvi prišlo do hierarhizacije vrednot, po kateri je postala odgovornost na novo neodvisne države do njenih državljanov bolj cenjena kot odgovornost do »drugih«. Ta drža (ki jo večinoma izraža skrajna desnica) se je kazala že v izjavah politikov (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 12–13). Če nadaljujem – nedemokratično ravnanje ob prihodu begunč in beguncev se je upravičevalo z odgovornostjo države do »svojih državljanov«.

Menim, da je medijski diskurz (ki je seveda neposredno povezan s političnim diskurzom) tisti, ki močno vpliva na konstrukcijo realnosti in na percepcijo ljudi do določene problematike, teme ali skupine ljudi. Begunci in begunke sodijo v tisto skupino, ki je podvržena rasizmu in diskriminaciji ter stereotipizaciji tudi s strani medijev. Nič drugače ni bilo v času priseljevanja ljudi iz vojnih območij nekdanje Jugoslavije. Kar nekaj literature prikazuje izseke člankov tistega časa, ki lepo prikažejo sistemsko konstrukcijo begunca na slovenskem prostoru.

Za osebe, ki se nahajajo v Sloveniji brez urejenega statusa in med katerimi nekateri zaprosijo za azil, se pojavljajo različni izrazi, ki pogosto izražajo določen pogled družbe na te ljudi. Najprej je treba poudariti, da se tako v zdravorazumskem dojemanju kot v medijskih diskurzih termin »imigrant« običajno uporablja za opis specifične skupine ljudi. Skoraj vedno so iz te skupine izvzeti tuji poslovneži, diplomati, predstavniki mednarodnih organizacij ipd. Te osebe običajno tudi nimajo težav pri prehodu državnih meja, njihove destinacije so globalizirane, a število tako privilegiranih se ne zvišuje. Te osebe prav tako niso podvržene mehanizmu socialnega izključevanja. Termin migrant tako ostaja namenjen tistim osebam, ki so v Slovenijo prišli iz »napačnih krajev« iz »napačnih razlogov« ali na »napačen način« (Kralj, 2008).

Tudi v letih od 1990 do 2000 se je v besedilnih člankih za ljudi na begu redko uporabljal izraz »ljudje«, pogosto pa so se pojavljala poimenovanja »tujec«, »prosilec za azil«, »azilant«, »prebežnik«, »ilegalni migrant«, »ilegalec« (Bassin idr., 2002, str. 153). Vsa ta poimenovanja ne le razčlovečijo, temveč postanejo orodja za razločevanje med prebivalci, državljani in tistimi, ki »niso od tu« in ki »ne spadajo«. Hannah Arendt je o terminologiji, ki se nanaša na ljudi brez državljanstva pisala že leta 1951 v Izvorih totalitarizma. Pravi, da je izraz »brez domovine« vsaj priznal dejstvo, da so te osebe izgubile zaščito svoje vlade in zahtevale mednarodne sporazume za zavarovanje svojega pravnega statusa. Med prvo in drugo svetovno vojno pa se je uveljavil izraz »razseljene osebe«, z izrecnim namenom, da bi enkrat za vselej

likvidirali brezdržavljanost, a le tako, da prezrejo njen obstoj. Nepriznavanje brezdržavljanosti vedno pomeni deportacijo v državo izvora (Arendt, 2003, str. 358), kar je še dandanes cilj evropskih držav – vračati begunce in zapreti meje.

Eden od pojmov, ki se močno uporablja še dandanes, kadar govorimo o prihodu begunk in beguncev, je »begunski val«. Pojem, za katerega menim, da že sam po sebi izraža odnos do beguncev: »begunstvo je nekaj izjemnega, redkega« in »beguncev je preveč«. Tako pravijo tudi avtorji spisa *Pragmatika legitimizacije* (1998), da metafora begunskega vala uteleša enega najočitnejših vidikov pri konstruiranju begunske problematike – gre za gole številke, s katerimi je mogoče objektivno podpreti omejitve glede tega, kaj Slovenija lahko stori. Avtorji pravijo, da so v letih priseljevanja begunk in beguncev med in po vojni v Jugoslaviji politiki in novinarji z združenimi močmi prikazovali podobo resničnega tveganja, da slovenska država doživi kolaps. Kmalu po prvem množičnem prihodu beguncev so oblasti začele trditi, da smo že zelo blizu maksimalnemu številu beguncev, ki jih Slovenija še lahko sprejme, vendar argumentov za natančno maksimalno število (in sicer 10.000) ni nikoli nihče navajal. Navidezni argument je bil, da so zbirni centri (avtorji pravijo, da je to sicer evfemizem za begunska taborišča, čemur se tudi sama pridružujem) polni, čeprav dejansko ni šlo za vprašanje, ali polni, temveč ali jih je dovolj. Kljub temu je število beguncev preseglo na silo postavljeno zgornjo mejo za 3 % in Slovenija ni doživela kolapsa, kot so to dramatično napovedovali tudi mediji (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 16–17).

Begunke in begunci so prav tako pogosto konstruirani kot kršitelji zakonov, kriminalci, nepopolne in necivilizirane osebe. Medijski diskurz jih je s postavljanjem na raven predmeta ali živali dehumaniziral, jim odvzel individualnost in jih na splošno opredeljeval kot »druge« in kot problem predvsem v smislu ogrožanja varnosti prebivalstva in države (Bassin idr., 2002, str. 154–155). Po avtorju Huysmansu (2000, str. 756) gre za diskurz varnostnizacije – določena skupina ljudi je videna kot grožnja na področju delavskih pravic, javnega zdravja, kulture, socialnih transferjev ipd. V nadaljevanju navajam primer enega od mnogih zapisov v medijih, ki jasno prikazuje stališče politike in večinske javnosti do begunk in beguncev v začetku bežanja pred vojno in genocidom.

Ti begunci namreč povzročajo vse več nereda, motijo navade v mestu ter v posameznih šolskih in športnih objektih – skratka povzročajo naraščanje nacionalnih napetosti na Jesenicah, ki bi glede na veliko število prebivalcev iz republik bivše Jugoslavije utegnile dobiti večje razsežnost. Povsem racionalne razlage ti strahovi prebivalcev sicer nimajo, saj tudi doslej

begunski center ni skrbel za druge begunce. Res pa je, da je na Jesenicah vse več konfliktov z nacionalnimi razsežnostmi, grožnje z bombami pa se že spreminjajo v resničnost. Tako so prejšnji teden neznanci razdejali bife Čedo in bližnjo prodajalno, nasilje v mestu se vrača in čas bi bil, da bi minister Bavčar skupaj z Uradom za begunce razmislil, kako nadzorovati tiste begunce, ki živijo pri družinah. Preden bo prepozno (članek v časopisu Večer z dne 4. 2. 1992, v Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 19).

Temu posebnemu sklopu praks diskriminacije, ki je povezan z jezikom oziroma različnimi diskurzivnimi oblikami izključevanja, pravimo tudi diskurzivna diskriminacija, ki se izvaja prek uporabe jezika. Rečeno z drugimi besedami, rasizem je tudi diskurzivno dejstvo. Gre za uporabo lingvističnih sredstev, s katerimi slabšalno – kot breme ali grožnjo – obravnavamo določeno skupino ali posameznike, za katere domnevamo, da pripadajo izbrani skupini. V primeru begunk in beguncev iz držav nekdanje Jugoslavije se je pogosto uporabljalo poimenovanje »Bosanci«, ta skupina je bila v Sloveniji konstruirana kot »Drugi« in je bila žrtev (lingvistične) diskriminacije. Izhodiščne negativne reprezentacije »Drugih« imajo pravzaprav isti izvor kot predsodki in stereotipi. Gre za vzpostavljanje razlike med »nami« in »njimi«, pri čemer »svojo« skupino povzdigujemo, preostale pa konstruiramo kot »druge« – manj vredne, ogrožajoče ipd. (Kuhar, 2009, str. 18-19).

V vsakdanjem javnem diskurzu in medijih tistega časa (kar velja še danes) je komuniciranje temeljilo na predsodkih do »drugih« in sovražnemu govoru, ki ni imel le značilnosti ksenofobije z elementi rasizma, temveč je tudi pozival k skupinskemu delovanju proti naseljevanju in prihajanju »prebežnikov«. Besede so pogosto presegale svojo (navidezno) umeščenost v simbolno. Prav to je ena od najbolj problematičnih razsežnosti sovražnega govora, ki sicer najprej oblikuje negativne podobe »drugih« in »drugačnih«, nato simbolno zanika njihovo človeško eksistenco in – na koncu – teži k samemu izničenju »drugega« (Jalušič, 2001, str. 15).

Kar opažam ob prebiranju literature in se mi zdi ključno na tem mestu dodati je to, da ni (bila) glavna strategija politike in medijev le v tem, da vzpostavlja rasistični diskurz in da stigmatizira »drugega«, temveč je ta »drugi« vedno v nekem odnosu s tistimi, ki se opredeljuje kot »mi« – z lokalnim prebivalstvom. S tem mislim predvsem na pozicijo žrtve, ki si jo pripišejo država in državljani in s tem obrnejo dejanske pozicije moči (sebe prikažejo kot žrtve, begunce pa kot grožnjo).

V ta namen so v člankih o »begunskem vprašanju« med leti 1990 in 2005 pogosto navajali ali se samo sklicevali na izjave »avtohtonega« prebivalstva, živečega v okolici azilnega doma oziroma domov za tujce, kot »edini pravi glas« (Luthar, 2017, str. 153–156). Spodaj prikazujem primer izseka iz članka, v katerem avtor uporabi glasove okoliških prebivalcev za legalizacijo sovražnega govora do begunk in beguncev.

Prebežniki so doslej že osemdesetkrat vlomili v stanovanjske in počitniške hiše, izginilo je tudi nekaj avtomobilov. Domačini pravijo, da zaradi naraščajoče nasilnosti prebežnikov živijo v strahu. Že ob zgodnjih popoldnevih se zapirajo v hiše, opustili so zimsko čiščenje gozdov. V zgodnjih jutranjih urah zaposlene ženske na delo v prosenjakovsko tekstilno tovarno spremljajo njihovi možje. Pravijo, da so začeli prebežniki celo izsiljevati denar od šolskih in predšolskih otrok (Delo, 30. 1. 2001, v Kralj, 2008, str. 183).

Žrtve tako postanejo posamezne skupine lokalnih prebivalcev, ki pridobijo svojo enovitost in posebne kulturne in socialne značilnosti prav v razmerju do beguncev in migrantov in do politike države. Zgodi se preobrat – najprej so razmere slabe za begunce (npr. veliko se je pisalo o razmerah v begunskem centru in azilnem domu kot o nečloveških razmerah), a v drugem koraku se pokaže, da to ni največji problem, saj so razmere nevzdržne predvsem za »nesojene« sosede oz. »Slovence nasploh« (Jalušič, 2001, str. 24). Ravno ta argument – »zaščita lastnega prebivalstva« pa menim, da je tisti, ki privede do tega, da diskriminacija, neenakosti kot tudi vojne in genocidi, postanejo legitimni.

Roman Kuhar (2001, str. 55) ob svoji študiji medijske analize lepo povzame glavne elemente poročanja medijev o beguncih in kasneje tudi migrantih okoli leta 2000. Pravi, da v novicah lahko zasledimo štiri temeljne linije diskurza. Prva izhaja iz domneve ogroženosti države in ljudi (ekonomsko opustošenje, ogroženost zaradi nalezljivih bolezni, kriminala, nižanja življenjskega standarda ipd.). Druga linija kriminalizira begunce in migrante in posplošuje negativne človeške lastnosti na vse, hkrati pa na tej točki nastane radikalni obrat, ki poveže kriminalizacijo migrantov z neposredno ogroženostjo prebivalcev. Tretjo linijo avtor poimenuje z »mi nismo ksenofobni, a ne na mojem dvorišču«, kar je navidezno strpno stališče, a se tovrstna strpnost razblini takoj, ko pride do teme »mojega«. Četrta linija poročanja je linija militantnega diskurza, ko begunce in migrante »zgrabljajo« in »izganjajo«. Vsem štirim linijam pa je nekaj skupnega – temeljna strategija stereotipizacije, ki ima namen ustvariti dve

nasprotujoči si skupini – »mi« in »oni«. Tako se rodi sovražni govor v pravem pomenu te besede.

Za konec tega poglavja bi dodala, da ustvarjena konstrukcija begunke in begunca proizvaja ta »problem« ali »krizo« (misleč na »begunski problem« ali »krizo«), ki nato s podporo politike in medijev postane legitimna in posledično postanejo legitimni sovražni govori, sistemska diskriminacija in ukrepi, ki kršijo človekove pravice. Eden takih legitimnih prostorov postane tudi begunsko taborišče.

4. »Golo življenje«

Po drugi svetovni vojni v Evropi so se standardizirale in kasneje tudi globalizirale nekatere ključne tehnike za obvladovanje množičnih selitev ljudi. Kar seveda ne pomeni, da pred drugo svetovno vojno ni bilo beguncev ali tehnik za njihovo upravljanje. Toda »begunec« kot specifična družbena kategorija in »problem« globalnih razsežnosti pred tem obdobjem ni obstajal v svoji polni sodobni obliki. Takoj po vojni so se pojavili standardizirajoči, globalizacijski procesi na institucionalnem področju upravljanja begunskih centrov, naselij, taborišč in v nastajajoči domeni begunskega prava in politike. Tako so se tudi begunski centri ali taborišča že v drugi svetovni vojni in vse do danes uveljavili kot tehnika moči za upravljanje in nadziranje množičnega preseljevanja (Malkki, 1995, str. 497–498).

Ko so se begunci in begunke iz Hrvaške in BiH začeli priseljevati v Slovenijo, so mnoge namestili pri sorodnikih, saj je bilo razširjeno mnenje, da se bo vojni spopad v nekaj dneh končal. Za tiste, ki niso imeli sorodnikov v Sloveniji, so za nastanitve skrbele humanitarne organizacije, ena takih je Rdeči križ, ki so jih naseljevale v praznih tovarniških halah in nastanitvenih centrih. Ko so videli, da vojne v BiH še ne bo konec, so tovarniške hale izpraznili in ustanovili 58 nastanitvenih centrov. Večina teh je bila v samskih domovih za priseljence iz drugih držav ter v izpraznjenih vojašnicah. Problem, ki se je pojavil pri zasebnih nastanitvah, je bil revščina, značilnost namestitev v nastanitvenih centrih pa je bila prenatrpanost. Vzporedno z naseljevanjem prisilno priseljenih v tretje države in repatriacijo so nastanitvene centre zapirali, tako da jih je bilo v maju 1997 še sedemnajst, junija 2003 pa le še deset (Vrečer, 2007, str. 62), kar ponovno prikazuje azilno politiko in strategijo Slovenije. To poglavje sem poimenovala »Golo življenje« po knjigi avtorja Agambena (2004). Če na kratko povzamem svoje razumevanje bistva njegovega razmišljanja – avtor meni, da smo vsi ljudje podvrženi suverenim odločitvam biopolitične oblasti, s tem pa so postavljene pod vprašaj tudi človekove pravice, državljanstvo, demokracija. Avtor proučuje predvsem koncentracijska taborišča in podobne strukture (in hkrati deklaracijo o človekovih pravicah) znotraj tega odnosa suverene oblasti in golega življenja. Zanima ga, kako je bilo mogoče, da množični umori v taboriščih niso imeli statusa kriminalnega dejanja. Taborišča opiše kot biopolitični kraj, znotraj pa biopolitično paradigmo, v kateri se izniči možnost razlikovanja med biološkim telesom in političnim telesom. Takšno strukturo pa lahko opazimo tudi v begunskih centrih, azilnih domovih in podobnih prostorih. V nadaljevanju prikazujem primer.

Hrana v azilnem domu in begunskem centru je bila kalorično in vitaminsko revna, obroki pa neprimerno sestavljeni, majhni in neprimerni za otroke. Osebe, nastanjene v azilnem domu in centru za tujce, so prav tako opozarjale na represivnost in verbalno nasilje policistov, o katerih pričajo zgodbe ljudi. Prav tako je bilo problematično veliko število oseb, nastanjenih v azilnem domu. Ne glede na to, da je imel dom nastanitvene kapacitete za približno 120 oseb, je v domu hkrati bivalo tudi 450 oseb. Vendar kljub temu Ministrstvo za notranje zadeve ni omogočilo dodatnih prostorov (Fabjančič, Mesarič, Renčelj, Senčar in Tkalčič, 2002, str. 24–25).

Poleg tega je značilnost takšnih biopolitičnih prostorov tudi ta, da se jih odmika očem javnosti.

»Urediti« pa ni bilo treba samo števila beguncev, ampak tudi njihovo vidnost in pozornost, ki jo privlačijo. Tako je predstavnik enega izmed begunskih centrov leta 1992 izjavil, da je težava njihovega centra že v sami lokaciji, katere nadzor je zelo otežen, prav tako je center moteč za lokalno prebivalstvo in hkrati na izrednem udaru muslimanskih organizacij (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 23). Iz takih in podobnih izjav lahko sklepamo, da ni problem samo v nadzoru (kar že samo po sebi nakazuje, čemu so bili begunski centri prvotno namenjeni), temveč v tem, da so bili begunci in begunke opazni.

Kljub temu, da Splošna deklaracija o človekovih pravicah razglša, da ima vsak pravico do svobode gibanja, je slovenska vlada sprejela ukrepe, s katerimi so beguncem omejili gibanje. Poskus, da centrov ne bi postavili blizu cest, je bil eden takih ukrepov. Argument za omejevanje gibanja ljudi je bil »usklajevanje« oz. prilagajanje lokalnim razmeram in s tem se je gibanje omejilo na dovolilnice za izhod, ki jih niso dajali na zahtevo vsakega begunca, temveč na podlagi presoje o ustreznosti lokalnim razmeram. Omejitev svobode gibanja je bila del splošno sprejete politike. Že pred neodvisnostjo in še preden so begunci zares postali »problem«, je ta omejitev že prišla v Zakon o tujcih. V 22. členu je pisalo, da Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije lahko tujcem z odlokom omeji ali prepove gibanje na določenem območju ali prepove stalno ali začasno prebivanje v določenih krajih iz razlogov javnega reda. Tako si je slovenska država dodelila pravico, da z odlokom omeji svobodo gibanja tujcem (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 26–28).

Ta vrsta zapiranja je izjema v smislu pravnega reda demokratičnih držav – ker je uzakonjena in učinkovito uveljavljena v okviru simbolnega konstrukta »izrednih razmer«. To so razmere, v katerih so migracije, sicer običajen človeški pojav, postale »pereč« problem slovenske vlade in drugih evropskih vlad, ki jih poskušajo kontrolirati in omejevati, zlasti pa selekcionirati (Zorn, 2005a, str. 260).

Duško Petrović o zapiranju in nadzorovanju (2016, str. 47–52) podobno kot Agamben govori o tem, da se v centrih za begunce in na splošno v tako imenovanem »humanitarnem

koridorju« reproducira temeljna struktura azilnih politik, ki variira med dvema na pogled izključujočima se poloma: med humanitarnim sočutjem in represijo, humanitarizmom in nadzorom, ki ju usmerja logika varovanja. Azilne politike tako po obliki in vsebini lahko enačimo s sodobnimi biopolitikami. V azilnih politikah vidimo na eni strani pozornost in skrb za telo in biološko življenje, v okviru katerih je politika človekovih pravic omejena na pravico do življenja, na drugi strani pa logiko varovanja, preventivno zapiranje prosilcev za azil in beguncev v taborišča, kjer jim omejujejo gibanje in stike z okolico, in uveljavljanje nasilja in nadzornega sistema. V takih prostorih, kot so begunski centri, vlada torej filantropska humanitarna oblast, kot se izrazi avtor, ki je skrbna in avtoritativna. Razcepljena je na dva na pogled nasprotujoča si cilja – nadzor in skrb. Po eni strani je njena naloga skrb za primarne potrebe beguncev, dovzetna je za trpljenje telesa, pomanjkanje hrane, vode ipd., po drugi strani pa nadzira gibanje ljudi in varnost v centru in njegovi okolici – nadzira, snema in dokumentira prostore gibanja in zadrževanja.

Problem begunskih centrov pa je (bil) tudi v tem, da »začasnost« in »izjema« postanejo dolgoročneje rešitve in pravilo. Natanko to značilnost taborišča teoretsko opredeli Agamben.

Taborišče je prostor, ki se odpre, ko izredno stanje začenja postajati pravilo. V njem izredno stanje zdaj postane prostorsko trajna ureditev, ki pa kot taka vselej ostaja zunaj normalnega. Znotraj tega pa avtor vidi še en paradoks, in sicer status taborišča kot izrednega prostora – to je del ozemlja, ki je postavljen ven iz normalnega pravnega reda, a zato ni zgolj zunanji prostor. Kar je v njem izključeno, je vključeno prek svoje lastne izključitve. In v kolikor je izredno stanje željeno, odpira novo pravno-politično paradigmo, v kateri pravilo postane neločljivo od izjeme. Taborišče je pravzaprav struktura, v kateri se izredno stanje normalno uresničuje (na odločitvi o njem pa temelji suverena oblast) (Agamben, 2004, str. 182–184). Dodajam, da izključene postanejo tudi človekove pravice.

Hannah Arendt je eno od poglavij svoje knjige nasloвила *Propad nacionalne države in konec človekovih pravic*, v katerem piše, da figura – begunec – ki bi moral utelešati človeka pravic par excellence, namesto tega označuje radikalno krizo tega pojma. Zasnova človekovih pravic, ki temelji na domnevnem obstoju človeškega bitja kot takega, se je podrla isti trenutek, ko smo se prvič soočili z ljudmi, ki so v resnici izgubili vse druge lastnosti in posebne odnose, razen tega, da so bili še vedno ljudje (Arendt, 2003, str. 380). Če nadaljujem, tako imenovane »neodtujljive« pravice človeka so v resnici brez varstva takrat, kadar imamo pred sabo človeka, ki ne poseduje pravice državljana neke države.

Arendt pravi, da noben paradoks sodobne politike ni pol tako ironičen kot razkol med položajem brezpravnih ljudi in prizadevanji dobromislečnih idealistov, ki vztrajajo pri

»neodtujljivosti« tistih človekovih pravic, ki jih uživajo le državljani najbogatejših in »civiliziranih« držav. Njihov položaj se je slabšal, dokler ni internacijsko taborišče – pred drugo svetovno vojno prej izjema kot pravilo za ljudi brez državljanstva – postalo rutinska rešitev problema domicila »razseljenih oseb« (Arendt, 2003, str. 358).

Tako so tudi begunke in begunci iz nekdanje Jugoslavije, predvsem tisti, nastanjeni v begunskih centrih, ki niso imeli možnosti bivati pri sorodnikih, ostali brez političnega statusa in so bili reducirani na »golo življenje«.

Agamben nato razširi koncept biopolitičnega prostora in golega življenja še na druge strukture, ko pravi, da če je bistvo taborišča v stvaritvi prostora, v katerem postaneta golo življenje in norma nerazločljivi, se pravzaprav znajdemo pred virtualnim taboriščem, kadarkoli se ustvari taka struktura ne glede na stopnjo zločinov, ki se v njem zgodijo, in ne glede na poimenovanje in specifično topografijo. Avtor tako našteva, da so v takšnem primeru taborišča lahko tudi mednarodna letališča, v katerih so zadržani tujci, ki zaprosijo za priznanje statusa begunca (potemtakem lahko dodam begunske centre, centre za tujce ipd.). V vseh teh primerih navidezno nepomemben kraj v resnici zamejuje prostor, v katerem je normalni red dejansko začasno razveljavljen in v katerem to, ali se dogajajo grozote ali ne, ni odvisno od prava, temveč zgolj od civiliziranosti in etičnega občutka policije, ki začasno deluje kot suveren organ (Agamben, 2004, str. 188–189). Sama menim, da ta odgovornost presega odgovornost policije, tiče se celotne državne politike kot tudi vseh državljanov. Dandanes smo priča nasilju in grozotam v centru za tujce, kjer se policisti brutalno izživljajo nad tamkaj nastanjenimi ljudmi. Vsi smo priče, zato je tudi prav vsak odgovoren. Ker pa menim, da je nasilje in nasploh diskriminacija begunk in beguncev na sistemski ravni, je premalo, če govorimo zgolj o »neciviliziranosti in etičnem občutku policije«, kot se izrazi avtor.

Naj poglavje končam s citatom Hanne Arendt, ki ga sama interpretiram znotraj koncepta centrov za tujcev in podobnih nastanitev.

Osnovni odvzem človekovih pravic se sprva nadvse kaže v odvzemu prostora v svetu, ki naredi mnenja pomembna in dejanja učinkovita. Nekaj veliko bolj temeljnega kot svoboda in pravičnost, ki sta pravici državljanov, je ogroženo, kadar pripadnost skupnosti, v kateri se rodiš, ni več dana sama po sebi in nepripadnost ni več stvar izbire, ali ko si postavljen v situacijo, kjer, razen če zgrešiš zločin, ravnanje drugih s teboj ni odvisno od tega, kaj storiš ali česa ne. Ta skrajnost, in nič drugega, je situacija ljudi, ki so oropani človekovih pravic. Niso oropani pravice do svobode, temveč pravice

delovanja; ne pravice misliti o vsem, kar želijo, temveč pravice mnenja. Privilegij v nekaterih primerih, večinoma pa krivica in poguba se delijo izključno in brez vsake zveze s tem, kar storijo, so storili, ali bi lahko storili (Arendt, 2003, str. 377).

5. Vprašanje (ne)hvaležnosti

Krajše poglavje v teoretičnem delu namenjam temi, ki se mi je porodila ob branju literature. Namreč na več mestih se je pojavilo vprašanje hvaležnosti oziroma nehvaležnosti begunk in beguncev tudi v povezavi s prehodnim poglavjem golega življenja. Zdi se, da so pravice begunk in beguncev reducirane zgolj na pravico do življenja (pa tudi to trditev bi lahko ovrgli glede na današnji odnos sveta do begunk in beguncev, množične smrti, deportacije, nasilje na mejah in ne prevzemanje odgovornosti ob vseh teh zločinih) in vse zahteve po pravicah, ki presegajo pravico do »biti človek«, se interpretirajo kot nehvaležnost begunk in beguncev v novi državi.

Petrović (2016, str. 57) pravi, da je v pogonu sistem, v katerem izginja razlika med politično in humanitarno sfero. Ob prihodu večjega števila beguncev, ki so bili ujeti v vojno v Iraku, Siriji in Afganistanu, manjka razprav, ki bi se sklicevale na koncept pravic in pravičnosti, begunce se večinoma dojema, kot da so politično in biološko brezbarvni – kot kup trpečih teles, za katere je treba poskrbeti, kot univerzalni humanitarni subjekt, katerega glavna značilnost je biološka eksistenca. Nadaljuje, da je humanitarizem pravzaprav izraz sodobne biopolitike, ki politiko človekovih pravic omeji na politiko pravice do življenja. Ravno to vztrajanje na biološkem življenju kot temeljnem načelu, ki določa politiko človekovih pravic, omejuje človekove pravice in instrumentalizira pravice za namene upravljanja, nadzora in varovanja.

Nadaljujem, da sklicevanje na biološko življenje kot temeljno načelo postane izgovor oblasti za to, da begunkam in beguncev ni treba dati nič več kot tisto minimalno, kar ohranja ljudi pri življenju. Še več – slednje interpretirajo kot »širokosrčnost« države, ki je sprejela begunke in begunce.

V letu 1992, ko so v Slovenijo prispeli prvi begunci, sta politični in medijski diskurz trdila, da Slovenija lepo skrbi zanje. Ta skrb je vključevala za več kot 70.000 beguncev dva ali tri obroka, enkrat mesečno higienske potrebščine, prostovoljce in psihosocialno pomoč. Slednje lahko interpretiramo kot eno samo širokosrčnost do nemočne skupine ljudi, po drugi strani pa begunci niso nemočni po svoji volji. Odvzem pravice do dela in odvzem svobode gibanja je pomenilo konstantno odvisnost od pomoči države in nevladnikov, v begunskih centrih pa si niso smeli niti sami kuhati. Sledilo je nekaj pritožb s strani begunk in beguncev, saj so bili primorani jesti hrano, za katero je Slovenija domnevala, da je zanje primerna (dodajam, da je večina beguncev iz BiH pripadnikov islamske veroizpovedi, ki predvideva določene prilagoditve v prehrani). Pritožbe pa so bile razumljene kot popolna nehvaležnost.

Nehvaležnost begunk in beguncev iz BiH je postala sestavni del splošne stereotipne in rasistične podobe o slabem vedenju in slabih navadah ljudi (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 37).

Avtorica Caroline Moulin (2012, str. 55) trdi, da s stališča suverene oblasti, tako s strani nacionalne države kot mednarodnih organizacij, podelitev pravnega statusa pomeni izbiro za begunce: bodisi se odločijo za svobodo bodisi se vključijo v sistem varnostne humanitarizacije. To pomeni, da se v zameno za zaščito od begunk in beguncev pričakuje, da sprejmejo stroge omejitve svoboščin, v kolikor pa želijo biti svobodni, ne morejo biti zaščiteni kot begunci. V nadaljevanju poglavja prav tako piše o kontradiktornosti, ki je povezana z dejstvom, da je logika hvaležnosti sestavni del mednarodnega diskurza o človeški mobilnosti. Mobilnost se proizvaja in uokvirja v smislu produkcije in upravljanja razlik, ki se vedno in rutinsko artikulira v povezavi s koncepti državljanstva. Begunec postane mobilni referent, »drugi«, od katerega je odvisna ideja o ustreznem državljanstvu. Brez beguncev in korektivnih mehanizmov s strani mednarodne begunske politike državljanstvo ne bi postalo »normalen« model pripadnosti. Če se nehvaležni državljani razumejo kot aktivni udeleženci z določenimi zahtevami znotraj svoje politične skupnosti, se nehvaležni begunci razumejo kot nezasluženi, nezaželeni »drugi«, ki nimajo pravice vzpenjati se po stopnicah do državljanstva.

O »širokosrčnosti« državljanov in o »nehvaležnosti« begunk in beguncev priča zgodba Dine Nayeri, ki je kot otrok v devetdesetih letih prejšnjega stoletja z mamo in bratom zbežala iz Irana v ZDA.

Hvaležnost. Spet ta beseda. Na tem mestu sem prepoznala vzorec. Ta beseda se je že velikokrat pojavljala v mojem otroštvu, a v njenih ustih je izgubila svojo dobroto. Beseda je namigovala na grožnjo. V strahu za svojo prihodnost sem se odločila, da imajo vsi prav: če v sebi ne bom dovolj hvaležnosti vzbudila ali če je ne bom uspela pravilno prikazati, bom izgubila vse, kar sem pridobila, to zahodnjaško svobodo, posvetno šolo in knjige brez cenzure [...] Sovraštvo je sčasoma izginilo; nekateri bi lahko rekli, da gre za naravni cikel. Asimilirali smo se. Nič več temni tujci iz dežel, kjer divja vojna, v nekem trenutku smo jih nehali strašiti. Hodili smo v službo, v šolo, v cerkev. Postali smo jim znanci, varni, nič več tujci. Vendar ne verjamem v to razlago. Dejansko se je zgodilo to, da smo se naučili tistega, kar so si želeli. Našli smo skrito stikalo, da je nehalo vreti. Na koncu koncev ti Američani niso nikoli mislili, da smo teroristi ali islamski fundamentalisti ali pa nasilni kriminalci.

Od samega začetka so vedeli, da smo krščanska družina, ki se je izognila prav tem grozotam. In oni so nas kot protestantska skupnost sprejeli, rešili. Toda za naše sprejetje so imeli neizrečen pogoj, ki je bil skrivnost in katerega smo morali sami ugotoviti: morali smo biti hvaležni [...] (Nayeri, 2017).

Menim, da pripoved Dine Nayeri prikaže, kako je njena družina v zameno za vključitev in sprejetje v družbo morala biti hvaležna in to tudi pokazati s svojimi dejanji. Zdi se, kot da ta nenehna nezavedna potreba po zadovoljitvi državljanov o izkazovanju hvaležnosti spreminja identiteto begunk in beguncev. O tem pišejo tudi avtorji Ortlieb, Glauninger in Weiss (2020, str. 267), ki raziskujejo povezavo med inkluzijo, oziroma vključevanjem in vplivom na identiteto ljudi. Avtorji so v Avstriji izvedli terensko raziskavo, da bi ugotovili, kako begunci najdejo zaposlitev in za kakšno zaposlitev gre. Ko so preučevali delovna mesta beguncev, so vse bolj dobivali vtis, da tako formalne kadrovske prakse kot tudi vsakodnevne službene aktivnosti beguncev naslavlja identiteto beguncev. Medtem ko so se člani organizacije trudili po svojih najboljših močeh pripeljati begunce, so hkrati postavljali tudi visoke zahteve. Avtorji slednje uprizorijo s prispodobo izrezovalca lesa – v organizacijah, ki so jih preučevali, se je zdelo, kot da morajo ljudje najprej obdelati kos materiala, dokler se ne pojavi prej zamišljena figura. Tako pri izrezovanju lesa mojster najprej odreže odvečni material, nato pa skrbno izreže finejše obrise ali doda kakšne posebnosti, ki jih prej ni bilo. Ugotovili so, da tudi akterji in prakse v organizaciji iščejo »figure«, ki ustrezajo njihovi predstavi o beguncu. To opažanje je pripeljalo do vprašanja, kako se begunci kot subjekti oblikujejo skozi prakse, namenjene vključevanju, tu pa igra močno vlogo neenakomerno razmerje moči, o čemer priča tudi zgornja pripoved Dine Nayeri.

Slednje potrjuje tudi primer iz leta 2008, ko so begunci iz Palestine, nastanjeni v Braziliji, protestirali pred stavbo UNHCR z zahtevami po dialogu, saj niso dobivali dovolj pomoči, predvsem pa se niso čutili slišane. Eden od osrednjih elementov protesta palestinskih beguncev je nasprotje med svobodo in dostojanstvom na eni strani in sprejetjem in humanitarno zaščito na drugi strani. Avtorica nadaljuje, da bi lahko trdili, da mednarodni sistem zaščite beguncev odseva temeljno liberalno tradicijo, kjer se mora človek odreči določenim svoboščinam, z namenom pridobitve varnosti. Ta tradicija nakazuje, da sta svoboda in zaščita nasprotujoči si načeli. V zameno za zaščito so svoboščine reducirane predvsem na »osvobojeni strah« pred preganjanjem in nasiljem. Domneva se, da morajo biti begunci poslušni, spoštovati morajo pravila, ki jih je določila država gostiteljica (in biti hvaležni), v zameno za te minimalne svoboščine. Normativni vidik, ki stoji za ravnovesjem zaščita–država spodbuja razumevanje

zagotavljanja humanitarne zaščite kot darila, ki ga suverene oblasti podelijo razseljenim osebam. Slednje avtorica poimenuje tudi kot zakon hvaležnosti – izbrati zaščito in biti zanjo hvaležen ali izbrati svobodo, ob kateri zaščita več ne pripada. Dilema je jasno ponazorjena v primeru palestinskih beguncev na protestu. Z izbiro svobode in avtonomije namesto strahu in podreditve ter z izbiro političnega izražanja, begunke in begunci prestopajo tanko, zabrisano mejo, ki vodi v izgubo »daru zaščite« (Moulin, 2012, str. 57–61).

Če nadaljujem razmišljanje o tej temi, menim, da predstava o tem, kakšen mora biti begunec – ponižen, hvaležen, skromen ipd. – reflektira tudi na delitev in odnos begunci – migranti. Že sama definicija begunk in beguncev po mednarodnem pravu sloni na strahu kot poglavitnem čustvu, ki naj bi ga morali čutiti begunci za razliko od upanja, ki ga lahko povezujemo z migranti (upanje za boljše življenjske razmere).

V hierarhiji, ki prevladuje, kadar gre za podeljevanje mednarodne zaščite, so begunci konstruirani kot nedolžni, na drugi strani lestvice pa so migranti in tujci, do katerih je ksenofobija še toliko bolj pogosta. Debata o tem, kdo si »zasluži« zaščito je privedla do obtožb »lažnih« prosilcev za azil in »lažnih« beguncev (Schwöbel-Patel in Ozkaramanli, 2017, str. 3). Glede na današnjo redno in legalizirano prakso kriminalizacije begunk in beguncev menim, da se zgornja delitev glede na zaslužnost uporablja kot izgovor za ne podeljevanje zaščite vsem ljudem na poti, ki ne ustrezajo nacionalističnemu konstrukt »naši«.

Navedbe in pripovedi ljudi v tem in prejšnjih poglavjih so ključ do tega, da se ponovno vprašamo o zapisani zgodovini in »resnici«. Zato teoretični del zaključujem s tematiko pripovedovanja zgodb, ki bo hkrati uvod v empirični del naloge.

6. Spominjanje in pripovedovanje – narativni intervju in potek raziskave

Ključno vezivo vsake družbene skupnosti je kolektivni spomin, ki z oživljanjem izbranega dela preteklosti osmišlja aktualno delovanje pripadnikov te skupnosti. Kolektivni spomin, ki se prenaša generacijsko, nastaja, se ohranja in učinkuje glede na merila pomembnosti, ki jih določajo nosilci moči in oblasti (Jogan in Broder, 2016, str. 8–9.)

V knjigi *Kultura spominjanja* avtor podobno povzame, da raziskovanje družbenega pomeni premislek načinov, kako skupina ustvarja in upodablja skupno preteklost. Prav tako proučuje družbeni kontekst oziroma skupnosti spomina, ki predpisujejo, česa se moramo spominjati in kaj je treba pozabiti, ter določajo doseg našega spomina. Podoba preteklosti, ki jo ohranja kolektivni spomin, predstavlja jedro družbeno integrativnega védenja in se na različne načine potvarja. V zadnjih dveh stoletjih je nacija postala prevladujoča skupnost spomina, njena kontinuiteta temelji na podobi primerne preteklosti in optimistične prihodnosti. Prizadevanje nacionalističnih ideologij je ustvarjanje zgodovine in skupnostne usode nacije, predvsem pa krepitev zaupanja v prihodnost nacije skozi spominjanje na zlato dobo – »herojsko« preteklost. Vendar nacije niso le skupnosti spomina z izbranimi vsebinami, temveč njene pripadnike povezuje tudi pozabljanje predpisanih vsebin (Kuljić, 2012, str. 90). Ideološke perspektive, ki izhajajo iz političnih ali materialnih interesov, vodijo v slepe pege zgodovinskega zapisa. Vendar je zgodovina, kot opominja Hegel, »slaughter-bench«, kjer materialni in politični interesi poudarjajo procese, v katerih nekatere grozote zbledijo v pozabo, medtem ko druge priplavajo na površje. Kar pomeni, da se genocidov (in drugih zločinov, nasilja in krivic) spominjamo in pozabljamo, odvisno od tega, kaj služi sistemu moči v našem svetu. Tako razumljeno sta spomin in pozabljanje dve plati istega kovanca. Ena stran želi razkriti in druga prikriti. Gre za odnos dihotomije, v katerem prevladujejo politični, gospodarski in družbeni interesi (Hinton, La Pointe in Irvin-Erickson, 2014, str. 12). Ravno iz razloga »prilagajanja zgodovine« se mi zdi ključen koncept pričevanja in pripovedovanja posameznic in posameznikov, ki s svojo zgodbo postavijo alternativo zapisani zgodovini po meri nacije. V primeru magistrskega dela želim postaviti v ospredje pripovedi ljudi (begunk in beguncev, ki so v času vojne v Jugoslaviji prišli v Slovenijo), ki odpirajo prezrte razsežnosti zgodovine. V nadaljevanju predstavljam potek raziskave.

6.1. Formulacija problema

Nepravičnost, nasilje in diskriminacija do begunk in beguncev je tisto, kar me žene k raziskovanju takih in podobnih tem. Za raziskovanje življenja begunk in beguncev ob prihodu v Slovenijo v času vojne v Jugoslaviji sem se odločila predvsem zato, da po tridesetih letih ponovno osvetlimo takratno begunsko politiko Slovenije, ki je (glede na podatke iz teoretičnega dela) temeljila na nacionalizmu in zavračanju ljudi, ki ne sodijo pod družbeno konstrukcijo »naši«. Danes se zdi, da so zgodbe ljudi, ki so bili primorani iti skozi takratni sistem begunske politike, pozabljene, saj so begunke in begunci iz bližnjega Vzhoda in Afriških držav »novi grešni kozli«, pojem, s katerim se opravičuje nasilje in žica na mejah, »pushbacki« in diskriminatorne azilne politike.

Z raziskavo želim dati glas in pomen individualnim zgodbam ljudi, ki so imeli begunsko izkušnjo v Sloveniji v devetdesetih letih, hkrati pa s kritično analizo ugotoviti, katere so tiste teme v pripovedih, ki se prepletajo, ki izstopajo in na podlagi katerih bom lahko odgovorila na zastavljena raziskovalna vprašanja:

- Kakšna je bila azilna politika v letih 1990-2000 in na čem je temeljila?
- Kako so sogovornice in sogovorniki doživljali pot, prehod meje in vstop v novo državo?
- Kako so se sogovornice in sogovorniki ob prihodu znašli?
- Kje, če sploh, so dobili pomoč in kako so le-to dojemali?
- Kakšno je bilo življenje v begunskih centrih?
- Kako je potekal proces pridobitve dela?
- Kakšen je bil odnos prebivalcev Slovenije do begunk in beguncev?
- Kako je potekala pridobitev pravnih statusov in državljanstva?
- Kako ljudje po tridesetih letih gledajo na svojo izkušnjo begunstva v Sloveniji?

6.2. Vrsta raziskave

Raziskava je v prvi vrsti kvalitativna. Kvalitativna raziskava je sredstvo za razumevanje pomena posameznikov in posameznic oz. skupine, ki ga pripisujejo družbenemu problemu. Proces raziskovanja običajno poteka v okolju udeležениh v raziskavi. Ta vrsta raziskave daje poudarek na pomenu individualnosti in kompleksnosti okolja ali situacije človeka oz. skupine (Creswell, 2009, str. 15). Kordeš in Smrdu (2015, str. 8) podobno pravita, da kvalitativno

raziskovanje v splošnem proučuje, kako ljudje v določenih situacijah razumejo, razlagajo dogodke in nanje reagirajo. Raziskovalka ali raziskovalec prisluhne ljudem in ne raziskuje, kar zanima njo ali njega, temveč tisto, kar je pomembno z vidika raziskovanih oseb. Pri kvalitativnem raziskovanju preučujemo ljudi kot posameznike, skupine in skupnosti kot celote v njihovi resničnosti in realnem kontekstu. Ravno zato se mi zdi uporaba kvalitativnih raziskav pomembna v socialnem delu pri proučevanju življenja družbenih skupin.

Prav tako je raziskava narativna. Narativni preobrat se je zgodil v postmodernizmu, ki je poudaril pomen »malih«, lokalnih, kontekstualnih zgodb in obenem izrazil nezaupanje do velikih temeljnih teorij o svetu. Tako so družboslovne raziskave z biografsko narativno metodo postale tudi pomembno sredstvo, s katerim so družbeno marginalni in brezpravni ljudje prišli do javnega glasu. Z vstopom pripovedi v družboslovje se je odprlo pomembno polje raziskav, ki so spodbudile uporabo raziskovalnih metod in tehnik, kot so pripovedovanje zgodb, narativna analiza in biografska metoda tudi na področjih, kjer jih prej niso uporabljali (Urek, 2005, str. 16). Biografsko narativne metode do nedavnega namreč niso bile zaželeno v raziskavah kot samostojne metode raziskovanja. Porast zanimanja za biografijo, avtobiografijo in zbirko življenjskih zgodb je bil viden šele v zadnjih petnajstih letih, o čemer pričata razvoj ustne zgodovine in pripovedne analize, pred tem pa te metode niso bile prepoznane kot »resne«, temveč kot del razširjenih intervjujev in terenskih praks (Roberts, 2002, str. 18).

Dodaten pomen biografsko narativnih metod vidim skozi epistemološki vidik. Namreč pri raziskovanju menim, da je pomembno, da se raziskovalke in raziskovalci zavedamo svoje pozicije in svojega pogleda na svet. Svoj pristop opredeljujem kot socialno konstruktivistični, s tem mislim predvsem na zavedanje o raznolikem razumevanju sveta in pripisovanju pomenov dogodkom, tako mojega kot udeleženi v raziskavi. Posledično sem morala biti pozorna na svojo interpretacijo ob pripovedovanju zgodb ljudi in na svoj položaj. Menim, da biografsko narativno raziskovanje lažje postavi raziskovalko in raziskovanko v enakovreden položaj in zmanjšuje tveganje prevelikih odstopanj v interpretaciji. Tovrstno raziskovanje omogoča zapis in analizo zgodbe človeka skozi njegove oči in izkušnje, točno takšno, kot jo sam želi povedati. Kot pravi Urek (2005, str. 259), je narativni in lingvistični obrat premaknil pozornost od objektivne realnosti h konstruiranju realnosti s pripovedovanjem in jezikom. Intervju je v medosebnem kontekstu, pomeni izjav v intervjujih so tako vselej odvisni od tega konteksta.

6.3. Metoda raziskovanja

V raziskovanju sem uporabila narativni intervju, katerega namen je izluščiti zgodbo o edinstvenih izkušnjah posameznika in posameznice, ki ni vsota odgovorov na vprašanja, ampak spontana naracija, neprekinjena s strani intervjuvarja (Fifak, Adam in Garz, str. 2004, str. 155). V nasprotju s standardiziranimi zaprtimi intervjuji omogoča opolnomočenje ljudi, saj imajo nadzor nad svojim pripovedovanjem, povedanim in tudi zapisanim. Hkrati narativni intervju omogoča, da prisluhnemo zgodbam ljudi, v mojem primeru begunkam in beguncem v Sloveniji v času vojne v Jugoslaviji, ki so bili podrejeni in zatirani, hkrati pa je vloga v raziskovanju lahko tudi zagovorniška. Vse naštetost se mi zdi pomembno z vidika socialnega dela. Menim, da je narativni intervju v primerjavi s klasičnimi intervjuji, ki vsebujejo vnaprej določena vprašanja, bolj svoboden, dopušča pripovedovalki in pripovedovalcu, da vodi svojo zgodbo po svojih željah, svojem jeziku, v edinstveni naraciji, slednje pa lažje premosti hierarhijo in vertikalni odnos med raziskovalko in raziskovanko. Z narativnimi intervjuji dopuščamo sogovornicam in sogovornikom, da sami peljejo svojo pot, da nam povedo tisto, kar želijo.

Kot pravi Riessman (2008, str. 24–26), odprta vprašanja bolj verjetno kot druga ponujajo priložnosti za pripoved, slednje pa omogoča sogovornikom, da konstruirajo odgovore na načine, ki se njim zdijo smiselni. Vseeno pa ima lahko raziskovalec ali raziskovalka tudi v narativnih intervjujih oporne točke oz. odprte teme. Avtorici Pajnik in Bajt (2009, str. 76) dodajata, da narativni intervju išče način za minimiziranje vloge intervjuvarja ob vzpostavljanju situacije, ki omogoča čim bolj pristno podajanje naracije s perspektive intervjuvanca. Z uporabo specifičnega tipa vsakodnevne komunikacijske interakcije, ki zaobjema pripovedovanje zgodbe in poslušanje, narativni intervju omogoča manj vsiljeno in bolj pristno podajanje zgodbe.

Svojo vlogo v narativnih intervjujih opredeljujem predvsem kot poslušanje, usmerjanje in so-vodenje. Tovrstni intervjuji ne predvidijo vnaprej zastavljenih vprašanj, moja sogovornica ali sogovornik je tisti, ki pripoveduje in vodi zgodbo, jaz pa kot soustvarjalka pogovora usmerjam pripovedovanje na tistih mestih, kjer je zaznati, da je določena sekvenca pripovedi končana. Moja vodila za usmerjanje intervjuja so bila zgoraj zastavljena raziskovalna vprašanja.

6.4. Opredelitev enot raziskovanja

Definicija populacije (Flaker idr., 2019, str. 113) se nanaša na »[...] celotno število oseb, ki jo preučujemo. To vključuje tako znane kot neznane primere [...]«. V moji raziskavi populacijo predstavljajo ljudje, begunci, ki so kot odrasli pribežali v Slovenijo v času vojne v Jugoslaviji v devetdeseti letih in ki živijo v Sloveniji še danes. V svoji raziskavi sem uporabila verižni vzorec ali vzorec snežne kepe, katerega ideja je, da raziskovalec pristopi k prvemu, najbolj priročnemu raziskovancu, ta pa mu omogoči kontakt z naslednjo osebo, ki bi bila pripravljena sodelovati v raziskavi (Flaker idr., str. 115, 2019). Pri iskanju vzorcev sem začela znotraj moje družine, nato pa sem vsakega sogovornika ali sogovornico prosila za nadaljnjo pomoč pri iskanju raziskovancev. Glede števila vzorcev je pri raziskovanju cilj priti do nasičenosti podatkov, vendar menim, da je pri narativnih intervjujih vsaka pripoved, vsaka izkušnja tako unikatna in pomembna alternativa obstoječi resničnosti, da je do nasičenosti praktično nemogoče priti. Opravila sem osem narativnih intervjujev, ki so podlaga za kritično analizo v nadaljevanju. Moj vzorec torej predstavlja osem ljudi z begunsko izkušnjo v Sloveniji v času vojne v Jugoslaviji, ki danes še vedno živijo tu in ki so bili v času begunstva polnoletni, stari med 18 in 30 let. Starostni pogoj se mi zdi pomemben predvsem pri raziskovanju teme o pridobivanju pravnih statusov in za samo lažje pripovedovanje in spominjanje. Prav tako menim, da starostni okvir ljudi omogoča bolj kvalitetno analizo pripovedi, ker sem lahko izluščila tiste teme, ki so se v pripovedih ponavljale.

6.5. Opis zbiranja podatkov oz. empiričnega gradiva

Opravila sem osem pogovorov s sogovornicami in sogovorniki, ki so bili v času begunstva v Sloveniji stari med 18 in 30 let. Vse sogovornice so bile ženskega spola, z izjemo sedmega, predzadnjega intervjuja, kjer sem pogovor opravila s parom – možem in ženo, na njuno željo. Intervjuje sem izvedla v obdobju dveh mesecev. Prvi intervju sem opravila 6. januarja 2022, zadnjega pa 10. marca 2022. Kot sem zgoraj omenila, sem empirični del raziskovanja začela znotraj svoje družine in tako poiskala prvo sogovornico, ki je bila pripravljena sodelovati v raziskavi, nato z uporabo verižnega vzorca prišla do naslednjih sogovornikov in sogovornic. Nisem imela težav z dostopom do ljudi, predvidevam da ravno zaradi metode verižnega vzorca – naslednji sogovornik ali sogovornica je poznala predhodno intervjuvanko in je bila že obveščena o približnem poteku pogovora. Ključno se mi zdi izpostaviti občutljivost teme, ki jo raziskujem in dejavnik tveganja za retravmatizacijo. Ravno

zato menim, da je bila uporaba narativnega intervjuja najbolj smiselna. Sogovornice sem pred začetkom pogovora informirala o bistvu narativnega intervjuja – da imajo popolni nadzor nad tem, kaj povedo in kaj ne. Ko sem sogovornicam to povedala, sem dobila občutek, da so čutile olajšanje, nekatere izmed njih so ob tem komentirale, da se jim to zdi pomembno, ker niso pripravljene govoriti o težkih stvareh, ki so se jim zgodile med samo vojno, kljub temu, da so na koncu vse pripovedovale o vsaj kakšnem dogodku iz časa vojne. Slednje pa se mi zdi, da je ravno kazalo na to, kako se je s časoma, tekom pogovora, ozračje vse bolj sprostito, prav tako je vse bolj postal sproščen odnos med sogovornicami in mano, kar se je kazalo ne samo v sami vsebini pripovedovanja (da so na primer začele pripovedovati o težjih izkušnjah), pač pa tudi v sami dinamiki pripovedovanja, izbiri besed, čustvovanj med pripovedjo ipd.

Prav tako se mi zdi ključno, da imajo v raziskovanju sogovornice in sogovorniki nadzor nad zapisanim, zato sem po zaključku pogovora vedno preverila, če česa od povedanega ne želijo, da vključim v pripoved in jim ponudila, da transkripcijo pošljem v predogled, preden jo vključim v nalogo. Nobena od govornic in sogovornikov se za slednje niso odločili, nekateri so izrazili željo, da bi prebrali nalogo, ko bo končana, zato jim bom ob zaključku nalogo tudi poslala. V nekaterih primerih pa smo po dogovoru določene stvari v pripovedi izpustili, spremenili ali zamenjali ime, ker bi v nasprotnem primeru bila ogrožena anonimnost. Po koncu pogovora sem s sogovornicami preverila, kakšen se jim je zdel ta proces in dobila nazaj pozitivne odgovore, predvsem v tem smislu, da so se počutile prijetno in brez pritiska. Pripovedi so bile na več delih čustvene in težke, vendar so se vedno končale s pozitivno noto in nasmehom na obrazu. Po pogovoru se mi je zdelo, da sem skupaj s sogovornicami šla čez proces spominjanja in pripovedovanja, ker smo se nekako zbližale. Spustile so me v svojo osebno zgodbo in jaz njih, tako se je slovo vedno končalo z objemom. Namreč poleg tveganja za retravmatizacijo sem na začetku raziskovanja videla pomanjkljivost raziskave tudi v tem, da s sogovornicami (z izjemo prve družinske vezi) nisem imela vzpostavljenega tesnejšega, varnega odnosa, kar bi lahko vplivalo na samo pripoved in posledično na celotno analizo in ugotovitve, predvsem pa in kar je meni osebno ključno – na počutje sogovornic. Sogovornicam sem zagotovila, da lahko intervju kadarkoli prekinejo in končajo udeležbo v raziskavi. Predlagala sem, da same določijo, kje bi želele opraviti pogovor, tam, kjer jim je najbolj udobno, torej tudi na domu sogovornic in sogovornikov. Tako sem sedem pogovorov na željo ljudi opravila pri njih doma, enega pa v javnem prostoru, v knjižnici. En pogovor sem opravila v Novem mestu, enega v Smledniku in enega v Portorožu, ostalih pet pa v Ljubljani. Glede vzpostavljanja odnosa bi dodala še to, da je ena od prednosti verjetno bila v tem, da izhajam iz družine z begunsko izkušnjo in da tekoče govorim bosanski jezik, s čimer sem se lahko sogovornicam

vsaj do neke mere približala že na samem začetku. Dodaten dejavnik, ki je zmanjšal zgoraj omenjeno pomanjkljivost je tudi popolna anonimnost. V zapisih pogovora in v delu ni omenjenih pravih imen, kar sem v uvodnem neformalnem pogovoru sogovornicam tudi povedala. Prosila sem jih za snemanje pogovora, a zgolj za to, da je posnetek olajšal pisanje transkripcije, nato sem posnetek izbrisala. Vse sogovornice so s snemanjem privolile. Pomembno se mi tudi zdi, da sem si za vsak pogovor vzela čas, tudi za začetni neformalni pogovor in spoznavanje, kar je pripomoglo k vzpostavitvi bolj zaupnega stika. Tako so pogovori v povprečju vzeli približno dve uri, z neformalnim delom tudi tri, štiri ali več. Glede časa sem se prilagajala času sogovornic. Prav tako je bil čas pogovora deloma odvisen tudi od načina pripovedovanja in od tega, koliko so sogovornice želele pripovedovati. Nekatere od njih so v pripovedovanju uživale, bile sproščene, se spominjale veliko podrobnosti, opisovale svoje občutke, čustva ob dogodkih ipd., druga pripovedovanja so bila bolj podobna povzemanju njim ključnih stvari. Vse pripovedi pa vidim kot zelo dragocene, točno takšne kot so.

Dodaten dejavnik tveganja za izvedbo celotne raziskave je bilo širjenje bolezni covid-19, omejevalni okrepi za preprečevanje širjenja okužb in možnost ponovne razglasitve epidemije. Začetek izvajanja intervjujev sem prilagodila sami epidemiološki sliki. Fazo izvedbe sem postavila v začetek leta 2022. Bila sem pripravljena časovno prilagoditi izvedbo glede na potek okužb kot tudi glede na željo sogovornic. V kolikor sogovornicam izvedba intervjuja ne bi bila prijetna zaradi covid-19, bi z uporabo verižnega vzorca iskala dalje priložnosti za pogovor oziroma glede na željo predstavila pogovor na čas boljše epidemiološke slike. Uporaba avdiovizualnih pripomočkov se mi znotraj moje teme niti ni zdela smiselna, lahko bi rekla, da bi bila morda celo škodljiva zaradi tako zelo občutljive teme in starosti sogovornic in sogovornikov. Nihče od sogovornikov ni v tem času imel pomisleke glede sodelovanja v pogovoru zaradi širjenja okužb.

6.6. Opis analize

V nadaljevanju uporabim narativno analizo, v kateri vidim prednost predvsem v tem, da ne razbija besedila na koščke, temveč poudarja celotno pripoved kot pomembno. Riessman (2008, str. 65–67) pravi, da standardne kvalitativne analize podatkov navadno spregledajo narativno strukturo pripovedi. Zgodbe so »obstranske« in nepomembne. Na primer kodiranje tekst navadno razbije na koščke in delčke odgovorov, ki jih ureja zunaj konteksta. Tako odstrani sekvenčne in strukturne poteze, ki so značilne za narativna dejanja. Narativna analiza je

nedvomno pomembna v raziskovanju, navsezadnje pripovedi odsevajo konstrukcijo in izražanje pomena; narativni način sodi med primarne načine osmišljanja naših izkušenj (Riessman, 2008, str. 65–67). V naslednjem poglavju bom z vsebinsko analizo rekonstruirala vsako posamezno pripoved na način, da bo izpostavljeno razumevanje zgodbe, kot jo je pripovedoval intervjuvanec. Kot pravi Rosenthal (v Pajnik in Bajt, 2009, str. 82) z analizo vsakega posameznega intervjuja pridobimo vpogled v sistem vedenja intervjuvanca, njene ali njegove interpretacije lastnega življenja in specifičnih izkušenj.

Opravila sem torej osem narativnih intervjujev, zato v nadaljevanju predstavljam osem zgodb, ki so pravzaprav moji povzetki pripovedovanj. Ta del v nalogi vključujem zato, ker se mi zdi najbolj dragocen in ker ne želim, da bi se pripovedi ljudi izgubile v prilogi. Vsako pripoved sem posebej nasloвила s stavkom ali izrekom pripovedovalke, ki se me je najbolj dotaknil oziroma za katerega se mi je zdelo, da najbolj povzame pripoved in naravo pripovedovalke. Poleg mojega povzemanja sem v tem delu umestila veliko citatov, predvsem z razlogom, da pride v ospredje pripovedovalka in pripovedovalec tak, kot je in tudi z namenom, da zmanjšam subjektivne odločitve pri povzemanju.

Sledi kritična analiza, kjer sem vse pripovedi med seboj primerjala glede na ponavljajoče se oziroma izstopajoče teme, poglavje se združila s kritično razpravo, saj sem med analizo vključila svoje kritično razmišljanje in prepletala empirične ugotovitve z že obstoječo literaturo.

V analizi sem za lažje branje in razumevanje prevedla citate sogovornic in uporabila izmišljena imena.

7. Analiza narativnih intervjujev¹

7.1. »Dol je bila vojna, mi smo se pa tukaj borili, da nekako obstaneš (Amina, 6. 1. 2022)«²

Amina je v letu 1992 pri devetindvajsetih letih zapustila BiH. Pripoveduje o začetku vojne, preden je ta že bila razglašena. Amina in njena družina so čutili in vedeli, da se nekaj pripravlja in da bo vojna. Doma je živela skupaj s starši, bratom, bratovo ženo in njunim prvim otrokom. Odločili so se, da bo ženski del družine z otrokom zapustil BiH, cilj je bila Ljubljana, kjer so imeli možnost bivati pri sorodnikih.

Je pa takrat bil problem, da sploh dobiš prevoz. Ker takrat so že skoraj vse redne linije bile prekinjene, tako da smo dejansko uspeli priti na en avtobus, ki je bil zadnji, ki je potem peljal iz Sanskega Mosta, na sploh iz Bosne, v Slovenijo. In to je bil 12. april, ko smo štartali dopoldne. Bili smo veseli, da smo sploh prišli na avtobus. Oče in brat sta pa potem ostala doma. Ta vožnja je bila tudi kar grozljiva. Smo se peljali skozi del, ki je bil dejansko bolj srbski. Vem, da je trajalo kar več ur, večkrat smo se ustavljali, na kakšnih punktih, notri so prišli oboroženi četniki s kapami s kokardo. In je bilo kar strašno. So nas spraševali, kam gremo, grozili, da nas bodo pobili. Moral si biti tiho, imeti sklonjeno glavo in samo čakati, da gre ven. Večkrat so nas tako ustavljali. In potem tisti občutek, ko smo končno šli iz Bosne in ko smo prišli na Hrvaško ozemlje, je bil čudovit, kot da si na novo rojen ... Ni več tega strahu.

Amina je s svojo mamo, svakinjo in nečakom prispela v Ljubljano k sorodnikom, oče in brat pa sta kmalu za tem pristala v taborišču. To obdobje je pripovedovalki in njeni družini pustilo močan pečat, obdobje opisuje kot »grozljivo«, živeli so v nevednosti, če sta njen oče in brat sploh živa. V nadaljevanju se časovno vrne nazaj in pripoveduje o stvareh, ki jih je vzela s seboj na begunsko pot, in o prvi pomoči, ki so jo prejeli v Sloveniji.

¹ Celotni in dobesedni prepisi anonimnih narativnih intervjujev so v prilogi. V delu delu uporabljam izmišljena imena namesto začetnic, za lažje branje.

² Analiza drugega narativnega intervjuja: Ljubljana, 6. 1. 2022, pri intervjuvanki doma. Zapisana imena so izmišljena.

Jaz, ko sem šla, sem sicer vedela, da se pripravlja, da bo vojna, ampak nisi pričakoval, da bo to nekaj tako dolgotrajnega. Upaš, da boš hitro prišel nazaj in dejansko tudi veliko stvari nisi nesel, tudi nisi mogel [...] takrat so bile moderne pelerine in tako sem imela rada tole pelerino in njo sem nesla, pa en komplet, ki gre s tem, in sem vzela še par bolj pomladnih stvari. Sploh nisem imela niti poletnih stvari, ker sem mislila, da se bom poleti vrnila domov. Vzela sem en lep dežnik, ki mi je bil tako zelo všeč in ker spomladi dežuje kar naprej. In ta dežnik imam še vedno [...] In to je moj dežnik iz študentskih let. Zadnjič sem računala, da ga imam več kot trideset let in še vedno dela in še vedno je lep. Vzela sem eno knjigo Interne medicine, da mi ne bo dolgčas, da imam kaj za prebirati in vzela sem svojo diplomo z medicinske fakultete. In to so bile vse moje stvari, ki sem jih vzela. Ene čevlje ... Pač, kar je šlo v eno torbico [...] ko pa je prišlo poletje, je bil pa kar problem, ker ni bilo več kaj za obleči. Ampak takrat smo potem začel hoditi po tistih centrih, kjer si lahko izbiral stvari [...] Mislim, da je bilo to preko Rdečega križa.

Amina nadaljuje pripoved o začetku življenja v Ljubljani, ki ji je bila zelo všeč. Za življenje pri sorodnikih je hvaležna, ker so bili živi in so imeli streho nad glavo, hkrati pa so bili zaskrbljeni zaradi dogajanja v BiH in družine, ki je bila v koncentracijskem taborišču Manjača. Hvaležna je za sorodnike, ki so tako zelo lepo skrbeli zanje, dali so jim največjo sobo v stanovanju, kjer so spali, nato pa so s časoma gostili še ostale begunke in begunce iz BiH, ki so vse pogosteje pribežali v Slovenijo. V teh obdobjih so spali kar na tleh, ker je bilo toliko ljudi v enem stanovanju. V nadaljevanju Amina nadaljuje pripoved o pridobitvi begunskega kartončka, ki je omogočal materialno pomoč s strani humanitarnih organizacij.

Vmes se je začelo tudi dogajati, da je bil odprt center za begunce, kjer si se lahko prijavil kot begunec [...]. Ni bilo to ravno potrdilo, ampak kot da imaš nek status [...] Rdeči križ je delil konzerve, olje, moko, oblačila in potem je bilo določeno, koliko tega dobiš mesečno in potem smo s tem kartončkom šli in si tam pač dobil. Pri nas je to bilo veliko in je prav prišlo. So bile pa osnovne potrebščine, ni bilo mesa, kave, sokov, ampak si pač dobil to osnovno, sladkor, konzerve, moko, olje. Plenice so bile. Nečak je bil majhen, je bil še v plenica, tako da so nam plenice veliko pomagale [...]. Nikoli nisem

imela občutka sramu ali karkoli podobnega. Vsa pomoč je bila dobrodošla. Ne vem, kako naj opišem te občutke ... Kljub vsem tem, kar se je dogajalo, vojna, izgubiš vse, prideš sem z enim kovčkom, negotova prihodnost, ne veš, kaj bo s tabo, ne veš, kje boš končal ... Ampak jaz niti enkrat nisem imela občutka, da se meni nekaj hudega godi. To je bila pač življenjska situacija, v kateri si se znašel, zdaj je treba iskati rešitve in živeti naprej. Nisem sploh imela občutek, da bi se sama sebi smilila, da bi meni zdaj bilo hudo, v smislu »kaj se mi to dogaja« meni pa vsem nam in da si v eni brezizhodni situaciji ... Čeprav je bila, ampak jaz sem vsakič spala na toplem, imela za obleči. To osnovno, kar človek potrebuje, jaz sem to vedno imela [...]. Zavedam se, da smo mi imeli to srečo, da smo bili pri sorodnikih, ne vem, kakšne so izkušnje tistih, ki so bili v begunskem centru.

Sledila je selitev v Šiško, v tem času so preko nevladnih organizacij izvedeli, da sta brat in oče še živa. preko mednarodnega Rdečega križa so si uspeli izmenjati nekaj sporočil od sestričen in družine v BiH, ki so imele informacije o dogajanju v taborišču. Amina se je zblížala s takratno vodjo Rdečega križa v Mostah, ki je vedela, da je Amina zdravnica. Pomagala ji je priti v stik z zdravnico v Ljubljani, ki je Amino vzela pod okrilje, da je lahko ostala v stiku z medicino. Skupaj z zdravnico sta hodili pomagat ljudem, ki so bili nastanjeni v begunskem centru na Roški. Kmalu za tem se je odprla arabska organizacija Igasa, ki se je ukvarjala z nudenjem prve pomoči ljudem brez urejenega zdravstvenega zavarovanja, oziroma komurkoli, ki pomoč potrebuje, in z razdeljevanjem zdravil. Amina se je tam zaposlila in dobivala 400 nemških mark na roke, kar je danes okoli 200 evrov. Vsi zaposleni so bili begunke in begunci. Pove, da je bila zaposlitev dobrodošla predvsem zato, da je imela kaj početi, da se je počutila koristno in da je hkrati lahko pomagala drugim v stiski. Prav tako je prostovoljno pomagala znotraj džamije, kjer je sortirala zdravila, ki so jih nato pošiljali v BiH. Novembra pa so prejeli novico, da je iz taborišča bil izpuščen njen oče.

To je bil september, oktober 92', potem pa novembra pride novica, da bo oče izpuščen iz taborišča in je res na 16. november, na moj rojstni dan, bil izpuščen. In takrat smo se potem me tri z nečakom usedli na vlak in smo šli do Karlovca, da vidimo očeta. V Karlovcu so ga izpustili iz taborišča in potem je mama ostala pri njem. To je bil kot begunski center, vojaške kasarne. Potem so tam morali izbrati tretjo državo, v katero bodo šli. Oče in mama nista

vedela kam, njun sin, moj brat, je bil še vedno v taborišču, vseeno jima je bilo, kje bosta. Sta rekla, da kamor jima dodelijo, tja bodo šli. In so jih potem poslali v Rimini v Italijo. To je bil 16. november 1992. In se spomnim takrat potem, ko smo se poslovili, smo se jaz, svakinja in nečak usedli na vlak. In se prav spomnim tega vlaka in vzdušja in tam prek Dobove, ko smo morali presedati ... In se spomnim lesenih klopi in kako smo jokali in bili žalostni, ker smo se razšli [tresoč glas in pavza].

Ko je prispela nazaj v Ljubljano, je spoznala zdajšnjega moža. En mesec po izpustu očeta so izpustili še brata. Zdajšnji mož je Amino, svakinjo in nečaka peljal v Karlovec, kjer so videli brata. Nečak in svakinja sta ostala pri njem, Amina pa se je vrnila v Ljubljano, kjer je ostala sama. To obdobje opisuje kot težko in osamljeno. Preselila se je v sobo v samski dom v Medvodah, medtem ko je njena družina za končno destinacijo izbrala Kanado.

V vmesnem času sem se tu pa tam družila z zdajšnjim možem, ampak večino časa sem bila sama. Tisti čas mi je bil najhujši, ko sem bila v Medvodah. Bila sem čisto sama, v tisti sobici. Dobro se spomnim, da sem imela eno ogrinjalo, kot odeja je bilo, rdeče, pisano in ves čas sem bila v to zavita, čisto shujšana. Včasih sem se šla sprehajati tja do Save, ampak sem bila večino časa sama. Vsi so šli. In sem res bila prav osamljena tisti čas.

Amina se je nato preselila k dvema sorodnikoma, v tem času se je zbližala z zdajšnjim možem in še naprej je delala v Igasi. Poleti 1993 se je preselila k partnerju v garsonjero in jeseni je zanosila s prvim otrokom. V visoki nosečnosti je prenehala z delom v Igasi. Nadaljuje s pripovedjo o nezmožnosti dela zaradi statusa begunca in o njenih občutkih ob tem.

Nekako sprejmeš to novo realnost. Meni nikoli ni bilo tako zelo hudo oziroma nisem imela tega občutka, da se mi kaj hudega dogaja, v takih situacijah se pač boriš, da čim prej spet zaživiš in zelo hitro se prilagajaš. V nekem momentu sem se celo sprijaznila, da nikoli v življenju ne bom delala kot zdravnica, v svojem poklicu, ki ga mam rada, tudi to sem probala sprejeti. In nisi mel nekih možnosti. Imel si status begunca, tudi službe nisi mogel dobiti in si enostavno čakal iz dneva v dan, iz meseca v mesec, ali se bo kaj spremenilo. In je bila negotovost, ampak jaz nisem bila obremenjena s tem,

pač si čakal rešitev. Mogoče bo tudi vojne konec, pa da se vrneš dol ... Vse opcije so bile odprte. Medtem je vojna trajala, je bilo še hujše in hujše, ampak jaz sem vmes spoznala moža, rodila otroka in takrat je še vedno vojna divjala, ampak jaz sem takrat že vedela, da jaz ostajam tu.

Amina pripoveduje o dobrih občutkih glede sprejetosti v Sloveniji, hkrati pa doda, da do samega vpisa v vrtec in osnovno šolo obeh otrok niti ni prihajala v situacije, kjer bi spoznavala državljane Slovenije, do samega vpisa v vrtec in osnovno šolo obeh otrok. Odnos do takratnih beguncev primerja z zdajšnjim časom, ko pravi: »Vsekakor ni tako, kot je zdaj, takšnega slabega odnosa do beguncev, tega definitivno ni bilo«. Pripoved nadaljuje o težavah pri pridobivanju statusa in nato državljanstva. Ob sklepanju poroke s partnerjem sta imela težave pri pridobivanju njenih dokumentov iz BiH, kjer je še vedno divjala vojna in do roka, ki ga je določil upravni organ, ni uspela dobiti dokumentov. Postopek sta trikrat ponovila in po enem letu sta lahko speljala poroko. Po poroki je Amina večkrat vložila prošnjo za pridobitev slovenskega državljanstva, a vsakič neuspešno. »V tistem so mi rekli, da jaz ne morem dobiti državljanstva. Pa sploh ne vem zakaj, ker je mož bil državljan«. Po poroki je izgubila status begunke in so ji najprej za dve leti odobrili začasno bivanje, šele po dveh letih je uspela dobiti stalno bivanje. V tem času je lahko delal le mož in finančno je bilo kar težko obdobje. Kljub temu opisuje to obdobje kot skromno, lepo in srečno. Rodila se jima še druga hči in kljub finančnemu primanjkljaju so se imeli lepo.

Potem sem se odločila, ker še vedno službe kot zdravnica brez državljanstva nisem mogla dobiti, da bom nekaj začela delati, karkoli. In potem sem imela to stalno bivanje in sem na podlagi tega dobila službo in sem šla delat v prodajalno sadja in zelenjave v Šiški. Hčeri sta bili že malo večji, sicer sta v vrtec obe hodili. Tam sem delala tri mesece. In to mi je ... Takrat sem se pa zelo slabo počutila [...] Ne zato, ker bi mi bilo težko, jaz bi takrat vse delala in tudi sem in prodajo in čistila in vse, kar je bilo treba. Predvsem pa me je motil odnos kupcev. Spomnim se, da sem enkrat tam jokala kot dež. Tako me je prizadela ena ... Želela je peteršilj za tržaško omako, jaz še niti vedela nisem, kaj je tržaška omaka. In jaz ji pač pokažem, kakšen imam peteršilj in ji začnem nabirat in ona se v tistem začne dreti na mene, da kakšen je to peteršilj, kaj ji jaz to dajem v vrečko in jaz ji povem, da imamo samo takšnega, drugega nimamo in je spet tako vpila in se drla

nama, da sem jaz kar lezla vase. In potem sem ugotovila, kakšen odnos [...]. Ampak čez čas, ko sem imela težave z oteklina nog in ko je mož videl, da zgarana prihajam domov, je rekel, da naj odneham, da bo on delal dve službi. In potem je poleg LPP-ja začel delati še v restavraciji, v kuhinji.

Z možem sta se nato odločila, da se preselijo v manjši kraj, kjer bodo stroški nižji in hkrati bo imela morda Amina več možnosti za pridobitev državljanstva v manjšem kraju. Po dveh letih sta se ponovno odločila za preselitev v Ljubljano, kjer sta kupila stanovanje. »Midva nisva na računu imela nič denarja, mogoče kakšnih dvesto evrov in toliko smo dali za aro za to stanovanje [smeh]. Sploh nisva vedela, kako bova kupila, ampak pol je mož uspel tisto stanovanje prodat, pa še nekaj kredita in smo kupil to stanovanje [...]«. Kmalu po preselitvi je Amina prejela obvestilo s strani upravne enote, da je dobila državljanstvo. »In tega se spomnim, odnosa te referentka, ki je bila tam. Tako je bila nesramna. Jaz sem bila vsa srečna, da se končno to začne reševati. Ona pa mene niti pogledala ni, samo je rekla: 'Tukaj imate za podpisati in nasvidenje'. In jaz podpišem in ona nič«. Sledi pripoved o njeni borbi za delo v svojem poklicu – poklicu zdravnice. Diplomsko je pristojno ministrstvo priznalo, opraviti je morala še strokovni izpit v Sloveniji, ki je bil sestavljen iz zakonodaje in izpita urgentne medicine. Spodaj prilagam zapis iz transkripcije, v katerem je razvidna moč in vztrajnost pripovedovalke kljub diskriminatornim oviram.

In potem sem to zakonodajo za zdravniški izpit hitro naredila, sem preštudirala vse, naredila izpit na Ministrstvu za zdravje, ostala mi je še urgencia [...] In potem je ta izpit iz urgence bil tak, da je bilo potrebno eno knjigo v angleščini predelat. Jaz sem se morala iz tega pripraviti, prebrati in se pripraviti za izpit iz urgentne medicine. In sem jaz bila tako zelo uporna, brez znanja angleščine, da sem si takrat kupila slovensko-angleški slovar in sem šla besedo po besedo te knjige prevajati. In jaz sem to knjigo preštudirala in šla na izpit. Ta izpit je bil ustni, pisni in praktični. Najprej se dela test, potem se gre na praktično in potem še na ustni izpit. Bilo je tako, da sem šla pisat test in ga naredim 100 %. In če bi jaz bila državljanka oziroma naredila fakulteto v Sloveniji, če nekdo tak naredi pisni izpit s sto procenti, je avtomatično naredil izpit, dobi potrdilo o strokovnem izpitu, ampak, ker sem jaz pač tujka, sem morala delati še praktično, potem pa še ustno.

Amina praktičnega dela ni uspelo opraviti v prvem preizkusu, saj od vojne dalje ni imela stika z medicino in medicinsko prakso. Po padlem poskusu je odšla na urgenco do predstojnika kirurgije in ga prosila, če lahko obiskuje malo kirurgijo, kjer bi prostovoljno pomagala in opazovala, da osveži pridobljeno znanje. Po enem mesecu je ponovno šla na izpit, ki ga je bilo treba vsakič drago plačati, in ga je opravila. »Zdaj pa je treba službo najti«. Amina se je s prvim oktobrom leta 2000 zaposlila v zdravstvenem domu.

92' sem prišla, 94' se poročila in od takrat pa do sredine 2000 sem jaz čakala državljanstvo, sploh ne vem zakaj, ker bi ga dejansko morala dobit takoj, ko sem se poročila, ker je mož bil državljan, ampak ne vem, iz katerega razloga mi niso nikoli odobrili. Začasno bivanje, stalno bivanje ... Da bi končno le uspela državljanstvo dobiti, pa vse pogoje imela, vse. Tako da če gledam po eni strani, sem zelo oškodovano. Ker če bi državljanstvo dobila 94', takrat bi jaz že ... Vse bi bilo lažje. Šest let službe sem izgubila. To čutim tudi sedaj, mi manjka delovna doba. Tu čutim, da sem oškodovana. Ampak konec dober, vse dobro.

Amina nadaljuje pripoved o svojem življenju, o delu, ob katerem je uživala kljub naporom, dežurstvom, dolgi vsakodnevni vožnji z avtobusi in vlaki. Z možem sta bila tako usklajena, da kljub bolezni hčera nikoli ni vzela dneva bolniške. »Tako da nikoli nista bili sami, ampak midva nisva imela nobenega, da nama pomaga, midva nisva nikoli recimo šla v kino, dokler sta onidve bili majhni, nikamor, ni bilo možnosti«. Mož je delal nočno službo in v turnusih, da sta lahko oba skrbela za otroka, ko sta bila doma. Proste dneve sta izkoristila za izlete z otrokoma. Pri 51. letih se je zaradi vse večje utrujenosti in napora premestila v zdravstveni dom v Ljubljano, kjer delo opravlja še danes. Pripoved končuje z razmišljanjem o tem, na kaj je najbolj ponosna in kateri so tisti mejniki v življenju, ki so zanjo najpomembnejši – rojstvo hčera, poroka, pridobitev službe. Kljub temu, da ji težka pot do pridobitve državljanstva pušča grenak priokus, je zelo zadovoljna s svojim življenjem, družino in s svojo službo, s čimer svojo pripoved tudi zaključí.

Če bi nekdo rekel zdaj, kaj bi v svojem življenju drugače naredila ... Nič. Vse bi isto podpisala ponovno. Vojna seveda grozno, nihče ne bi smel tega doživeti, ampak moje odločitve in moja dejanja, vse bi podpisala ponovno. Imela sem tudi srečo, da mi v vojni niso ubili nikogar od najbližjih,

da sta brat in oče preživela trpljenje v taborišču. Vsi smo preživeli, pri možu je tu drugače, njemu so marsikoga bližnjega ubili ... Na splošno sem zdaj zadovoljna. Vmes tistih šest let čakanja na državljanstvo, to je tisto recimo, kar bi rekla, da me jezi, ker so mi res vzeli šest let mojega življenja. Če bi to bilo vse pravočasno, kar bi tudi moralo biti po zakonodaji, bi lažje živeli, tudi pogoji za penzijo bi bili boljši, kar zdajle čutim [...]. No, tako bi povedala – v vsem tem, kar se je dogajalo, imam vedno občutek, kot da je ena taka zvezda nad mano, neke dobre sile, ki me varujejo od zla, in da se je vse tako lepo razpletalo in se razpleta naprej. Imam občutek, da ko si dober človek, se ti nekako vse dobro povrne, vse dobro sčasoma pride. Tako si jaz nekako poenostavim. Dobro se z dobrim vrača.

7.2. »Bila sem begunka, ne kriminalka« (Belma, 11. 1. 2022)³

Pripovedovalka začne pripovedovati zgodbo dne osmega maja leta 1992, ko se je pričela begunska pot Belme, njene matere, babice in sedemletnega otroka iz Kotorska. Zelo natančno opisuje težko in bolečo pot v Slovenijo. Njen mož Hamza, dva brata in oče so ostali v BiH, Belma pa je skrbela za družino na poti. Prva postaja v Sloveniji je bila Dobova, kjer so prenočili v šolski učilnici. Na tem mestu pravi: »Ne moreš verjeti, da se to tebi dogaja, res ne moreš verjeti, da prideš iz svojega urejenega življenja v to nekaj ... Da nimaš niti kozarca vode, iz katerega lahko piješ [...]. Ko me je moja babica vprašala 'Belma, kaj bomo jedli?', to mi je bilo nekaj najtežjega«. Bili so hvaležni, da so živi, hkrati pa so ves čas iskali informacije o družini, ki je ostala v vojni. Kmalu po prihodu v Slovenijo je prejela novico, da je njen mož Hamza mrtev, v tistem se je odločila, da se bo sama vrnila v vojno območje in ga šla iskat, kljub zavedanju, da se spušča v veliko nevarnost. Svojega moža je našla, bil je v bolnici hudo poškodovan, a živ. Nato opiše čustven dogodek na meji s Slovenijo. »Vračam se in ne dajo mi v Slovenijo. Pridem na Bregano in ne pustijo. Iščeš načine, da bi te spustili no, jokaš, prosiš ... Na koncu sem jim rekla 'Poslušajte, če ne gre drugače, v Sloveniji imam otroka, pa mi ga pripeljite do meje, se bom že znašla z njim tu na Hrvaškem'. V tistem se je eden od policistov

³ Analiza drugega narativnega intervjuja. Novo mesto, 11. 1. 2022, pri intervjuvanki doma. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v jeziku pripovedovalke. Na tem mestu uporabljam prevod.

začel jokati in me spustil čez«. Pripoved nadaljuje z opisom življenja v begunskem centru v Ilirski Bistrici in o odnosu zaposlenih do ljudi, nastanjenih v centru.

Prišli smo v Bistrice, uh ... Tam so se začela poniževanja [...] Jaz, ko sem videla, kako se te ljudje obnašajo, te, ki so bili dežurni, ljudje iz uprave centra, mene je to ... Pa še toliko sem se morala boriti. Moj H. je bil ranjen, tri sinove sva imela poleg sebe. V tem trenutku sem začutila, da moram nekaj narediti za mojo družino, da sem jaz edina, ki lahko kaj naredi [...] Izhod iz okrožja centra je bil prepovedan brez dovolilnice. Dajali so nam dovolilnico za dve uri. Sledili so nam, kot da smo največji kriminalci. Bila sem begunka, ne kriminalka [...] Dobivali smo takšno hrano ... Zraven kasarne je bila ena restavracija. Vse ostanke hrane od tam so nam pripeljali v kanti. To človek mora preživeti, ne doživeti, ampak preživeti.

Belma nadaljuje pripoved o borbi za zaslužek, za preživetje. Vsak dan je začela s klekljanjem in upala, da bo lahko vsaj tako kaj zaslužila. Po naključju je spoznala domačine v okolici centra, z nekaterimi je navezala tesna prijateljstva, ki trajajo vse do danes. Pomagali so Belmi in njeni družini, da je prodajala svoje izdelke, čistila hiše in urejala vrtove. »Tu sem videla vso dobroto Slovenije. Od tu dalje sem ponovno začela verjeti ljudem. Vse do takrat, ko smo bili zaprti, sem se počutila kot zadnja smet na tem svetu, včeraj si bil nekdo, danes nihče«. Belma je v kratkem času urejala in čistila enajst hiš, poleg tega je še naprej kvačkala in prodajala svoje izdelke. V svojem pripovedovanju večkrat opiše situacije, v katerih se je borila proti nepravilnemu sistemu. Ena od takih situacij je bila vpis otrok v slovenske osnovne šole, kjer je bil pogoj, da se otroke iz BiH vpiše v en razred nižje, z argumentom o pomanjkanju predznanja. Belma je vztrajala pri tem, da otroci nadaljujejo v razredu, v katerem bi morali nadaljevati v BiH in na koncu so bili tudi zelo uspešni. Naslednjo tako situacijo opiše znotraj centra za begunce za čas ramadana.

Prišli smo v Bistrice, uh ... Ena situacija je bila tako težka, žalostna. Ramadan je bil. In treba se je bilo odreči hrani, ki smo jo dobivali v teh kantah, ker je tu večinoma bila svinjina. Logično. Smo rekli »naj nam nekaj dajo, pa si bomo mi sami pripravljali«. In ko sem jaz videla ... Ker jaz sem bila tudi predstavnik enega dela centra [...] Takrat sem videla, kaj so nam oni pripravili za en mesec. Istega trenutka mi je počilo in sem šla do upravnika: »J., N., D.,

a ste vi normalni?« Je rekel: »Kaj je B?« »Ste vi normalni ljudje?! Za mesec dni naj bo to dovolj hrane za enega človeka?« »Ampak saj ne jejo.« »Ma jejo, samo podnevi!« Mislim, kaj so si oni zapičili v glavo »oni ne jejo« [...] In pridem jaz na hodnik, itak sem bila vedno glasna, pravim »pridite ven«. Vsi so prišli na hodnik, vsi na stopnice, proti meni. Pravim ljudem, da se je zgodilo to in to, da imamo samo toliko hrane in če pristanejo na to, da bodo lačni, ker nam v kuhinji ne bodo dali hrane. Kliče mene upravnik in pravi, da se jaz delam preveč pametno. Dobesedno je tako rekel. Sem rekla: »J., imam več šole od tebe in vseh vas, ki ste tu.« Istega trenutka kličem na Urad za begunce [...] Kadar nisem mogla sama s centrom, sem klicala Urad [...] Potem smo delali spisek oblačil in obutev, so rekli, da bodo Italijani kupili otrokom superge, trenirke, vse to kot budale pišemo na seznam. In to Italijani pripeljejo [...] Mi vidimo, ko to pripeljejo. Gledamo, kako razvozijo stvari v skladišče. Niti en otrok ni dobil teh superg. Vse to je na koncu pristalo v trgovini od upravnikovega sina [...] In to je bil njihov že vpeljan sistem, vpeljan sistem.

Prišel je čas množičnega zapiranja begunskih centrov. Belma z razočaranjem pove, da sta s Hamzo šele po desetih letih bivanja v Sloveniji dobila dovoljenje za delo. Šele po desetih letih, bi lahko začela legalno delati, a ovir pri zaposlitvi s tem ni bilo konev. Kot upravni tehnik bi lahko dobila delo na carini, upravni enoti ali policiji, vendar je bil pogoj državljanstvo, pogoj za državljanstvo pa pet let delovne dobe v Sloveniji. Belma je še naprej delala in se znašla mimo sistema, Hamzo, njen brat in sin pa so se zaposlili v Sežani. Kasneje je Hamzo doživel prvi infarkt, ki ga je sicer preživel, vendar je to družino ponovno vrnilo nekaj korakov nazaj. Kmalu za tem si je Belma zlomila nogo. Ker je imela status začasnega zatočišča, ne pa državljanstva, so bile njene zdravstvene pravice zelo okrnjene: »Ravno so me pripravljali za operacijo, pravijo oni 'operacija odpada. Kdo jo bo plačal?', pravim jaz 'ma Urad', 'Ne, ne, ne, mi moramo imeti stoprocentno zagotovilo, to ni nujen primer' [...] Kličem Urad in uredila, ampak spet vse sama [...] Prideš v take situacije, ko se gre za zdravje, postaneš odvisen od drugih[...]«. Po zaprtju centra sta se Belma in Hamzo preselila v Novo mesto v dijaški dom, sinovi so bili že na svojem, v Ljubljani, Ilirski Bistrici in najmlajši v Novem mestu. Belma je morala na novo vzpostaviti stik z domačini, iskati službo zase, ljudi, ki bi jo bili pripravljeni plačati za čiščenje hiš, v čemer je bila tudi uspešna in z določenimi ljudmi navezala tesna prijateljstva. V dijaškem domu sta bivala med letoma 2005 in 2010, dokler se vlada ni odločila, da bo dijaški dom namenjen zgolj dijakom in študentom. Belma in Hamzo sta se preselila v najemniško stanovanje v Novem

mestu in se odločila, da bosta porušeno hišo v Kotorskem obnovila. »Da imaš svojo hišo, da imaš pet postelj. Mislim.... To ti je bil cilj«. Danes živita v Novem mestu v najemniškem stanovanju in vsaj enkrat na mesec gresta v svoj rodni kraj v BiH, kamor se nameravata kasneje v življenju tudi preseliti.

Naslednja večja tema v Belminem pripovedovanju življenjske zgodbe je smrt njenega najmlajšega sina (Belma je imela tri otroke, starejša dva iz prejšnjega Hamzovega zakona, a ju je vedno imela za svoja sva), ki ga tu poimenujem z izmišljenim imenom Mahir. Mahir je umrl tri leta nazaj v prometni nesreči. Bolečo zgodbo pripoveduje zelo čustveno. Prilagam izsek tega dela pripovedi.

Prišli smo v Bistrice, uh ... [...] jaz sem bila čisto konec, konec. Začela sem kričati, bila sem histerična »nekaj se je mojemu M. zgodilo«, meni je srce govorilo, da nekaj ni v redu. In ko sem prišla k sebi, ko so začeli prihajati k nama v hišo, sem ves čas govorila: »Moj M. ni več med nami, moj M. ni med živimi.« Ko sem prišla k sebi, so mi reševalci že začeli dajati injekcije, rekla sem jim: »Samo povejte mi, kje mi je otrok.« Takrat me je starejši sin objel in rekel: »B., tako kot si ti nas vzela, hranila in pazila, ko je naša pokojna mati umrla, tako bo zdaj naša mati pazila na tvojega M.« [...] Ponovno so mi želeli dati injekcijo, jaz pa sem samo govorila: »Pazite mi na H., srčni bolnik je, meni ne dajati injekcije, jaz moram funkcionirati.« Ne vem, od kje sem imela v tistem momentu moč, še dandanes se to sprašujem, rekla sem: »Mama mora njega pospremiti na večno pot« [...] Kot da se ne dogaja meni. Vem, da sem zakričala, kolikor sem le lahko zakričala in rekla: »Bože, zakaj ravno njega.« In on meni spet injekcijo. Dala sem roko na njegovo in rekla: »Ne, pusti me, da jokam, on je edino moje, kar sem rodila. Ne me omamljati, moram vedeti, kaj delam« [...] Moj H. je psihično padel, moj H. ni bil niti na pogrebu. Zdravnik je rekel: »Če želite dva pogreba, naj gre. Njegovo srce tega ne bo zdržalo.«

Belma pripoveduje o tesnem odnosu, ki ga je imela s sinom, o tem, kako se še dandanes pogovarja z njim in kako ga čuti ob sebi. Sledila je nova borba za preživetje po tem tragičnem dogodku. Belma je po smrti sina čez čas začutila, da mora nekaj narediti iz sebe, da mora poskušati iti dalje. Začela se je ukvarjati z umetnostjo – s slikanjem, ustvarjanjem, izdelovanjem vaz, rožnih vencev ipd. Njeno ustvarjanje vidi kot terapijo.

In začela sem sebe iskati v tem. In enostavno, ko me prevzame tegoba, bolečina, potem raztresem vse na mizo in ustvarjam. In to me drži [...] Iščem sebe. Ne padam, ne dam, da padem, ne dam da pade Hamzo. Ko nam je najtežje, se začnem smejati, včasih si rečem, da nisem normalna, ampak moram, ne dam se. Morava biti pozitivna, vnuka sva dobila [...]

Belma in Hamzo nista nikoli vložila vloge za pridobitev državljanstva, imata dovoljenje za stalno bivanje, pove, da sta se tako odločila. Kljub temu je uspešno opravila izpit iz slovenščine. V Novem mestu še naprej ustvarja in izdeluje izdelke za svojo dušo, prav tako še naprej čisti nekaj hiš, a zaradi starosti in epidemije covid-19 dalje zelo malo. Hamza pa od infarkta dalje ni smel več delati. Večkrat s Hamzo odideta domov v Kotorsko, kot pravi. Socialne delavke iz centra za socialno delo so Belmi in Hamzi zelo pomagali pri pridobitvi socialnih transferjev in pri pridobitvi penzije, ki jima glede na njun status ni pripadala. Hamzo in Belma imata zelo ljubeč in spoštljiv odnos, drug na drugega pazita in se motivirata, da kljub vsemu, kar sta preživela, vsak dan vstajata z nasmehom in z voljo do življenja.

Meni je veliko več pomenila ena lepa beseda, kot če bi mi nekdo dal ne vem koliko denarja. Ko čutiš neko tegobo in ko nekdo pokaže, da te razume... To ti daje moč, da se boriš, da ne odnehaš v življenju [...] Ampak ne bi mogla, da nisva midva tako kot sva, res ne. Ko on vidi, da padam, pravi »alo, gremo«. Midva zelo veliko hodiva. Palice v roke, superge in gremo. Če slučajno res ne moreva zaradi vremena, greva na sobno kolo [...]. Življenje te nauči, kot te nobena knjiga ne more [...] Ampak bodi pozorna samo na to, da ga vedno gledaš pozitivno. Vedno ga glej s pozitivne plati, karkoli se ti zgodi, ne glej črno. Reci si »živa sem, živi so moji starši, dobro sem«, tudi v primeru bolezni »živi smo!«. To vedi da ... To mene drži, to govorim iz izkušenj in vsakemu bi to rekla.

7.3. »A vi ste pa kar dobila državljanstvo?« (Medina, 12. 1. 2022)⁴

Medina je bila pri dvajsetih letih izgnana iz Sanskega mosta v Doboj, njena težka begunska pot je trajala nekaj mesecev. Iz Sanskega mosta so bili pregnani na tovarne vlake, kjer niso imeli ne vode, ne hrane, popolnoma ničesar. Ženske, otroke in starejše so nagnetli na tovorni vlak, vse moške pa so odpeljali v koncentracijska taborišča. Medinin oče pa je v tem času bival v Sloveniji, kjer je delal. Medina pripoveduje o težkih občutkih, ko ne veš, kam greš in kaj bo s teboj. Celi dan so potovali z vlakom in ugotovili, da so prispeli v Doboj.

Sploh nismo vedeli, kje smo. Nič nisi videl, cel dan so nas vozili, veš, kako je to avgusta. Ko so nas spustili ven, so bile na tleh luže, to je narod tako pil to vodo, vsi smo bili tako žejni. Potem nisi vedel, kam naprej. Tam je bila njihova vojska in most. In zdaj ne veš, ali naj greš čez most ali ne. Oni so vsi samo gledali in čakali, kaj bomo [...] Potem so nam ukazali, da gremo čez most. Moja mama je rekla »držite se sredine«, ker vojaki so stali ob straneh, pretepali in ubijali ljudi. Ko smo šli mimo, nisi vedel, ali boš živ šel čez most. Hodiš čez trupla, nisi vedel, ali so živi ali mrtvi. Vem, da so na tem mostu neki ženski otroka vrgli čez most, potem je tudi ona skočila za njim [...] Nam so rekli ostali [begunke in begunci], preden smo šli na drugo stran, da nas bodo tam čakali Srbi in da tam ločijo in odpeljejo ženske, ogromno žensk so odpeljali, to so bile tudi majhne punčke ... Posiljene, vse je to bilo posiljeno.

Ko je Medina prispela v varnejši del BiH, je skupaj z materjo in ostalim ženskim delom družine, bivala pri domačinih, ki so sprejemali begunce na poti. Spominja se družine, ki jih je sprejela, kot zelo dobrosrčne, kljub temu, da so imeli eno spalnico, so jo dali Medini in družini. Nadaljevali so pot do Tuzle in nato kraja Posušje, kjer so se uspeli slišati z očetom v Sloveniji. Kar nekaj časa so ostali v Posušju, oče pa je v tem času urejal in pošiljal garantna pisma, ki bi omogočila družini prihod v Slovenijo.

⁴ Analiza tretjega narativnega intervjuja. Ljubljana, 12. 1. 2022, v knjižnici v Ljubljani. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v jeziku pripovedovalke. Na tem mestu uporabljam prevod.

V Posušju smo bili v nekih šolah, nekaj časa smo bili tam, dokler smo čakali na papirje. Tam smo spali na tleh, nismo imeli ničesar, ampak smo preživeli. Tako da smo tam čakali, dokler ... Ampak saj pravim, najtežje so bile poti, ko si šel iz hiše in nisi vedel, ali boš ostal živ ali ne. Ko smo šli od doma, je vse gorelo, vse hiše so zažgali, hodil si med ognjem ... Nimaš kaj zdaj, tako je bilo, kot je bilo.

Ko so prispeli v Slovenijo, so se sestali z materinimi starši, ki so bili že v letih. Stari starši so bivali v Trnovem, Medina in mama pa na Viču. Vsak dan je hodila peš, ker ni poznala sistema avtobusov, od Viča v Trnovo, da bi pomagala starim staršem pri opravilih. Čez čas so stara starša premestili v begunski center na Vič, kar je bilo lažje glede nudenja pomoči. V begunskem centru je spoznala nekaj žensk iz BiH, ki so služile denar s čiščenjem, tako se je Medina tudi sama znašla in poskušala dobiti delo.

Karkoli, samo da mi ni bilo treba sedeti v stanovanju. Tako da smo se med sabo obveščale, vedno se je nekaj našlo. Drugače pa tako, da bi si kdo vzel čas za nas begunce, tega ni bilo. Vsak je imel svoj sistem življenja in ne gleda na druge. Mogoče bi mi, ki smo šli čez nekaj takega, drugače. Kdor ne ve, čez kaj smo šli, ga nismo ravno zanimali. Nisem imela prijateljev, tako med sabo nekaj smo se spoznavale, me ženske, ki smo skupaj delale, ampak nisem imela nekaj ljudi okoli sebe, dokler nisem začela delati za stalno.

Medina pove, da je ponosna na to, da se je uspela »dvigniti gor«, da je potem spoznala moža, rodila dva otroka in da si je uspela ustvariti življenje tukaj. Zdaj je trideset let od njenega prihoda v Slovenijo. Najlepši del življenja je imela v BiH, tam je imela svoje otroštvo, svoje vse, a doda, da danes v njenem domačem kraju ni več tako, kot je bilo prej. Ogromno se je spremenilo od vojne dalje in tam se ne počuti najbolj varno. Uspeli so si obnoviti hišo v Sanskem mostu, kjer pravi, da bo morda preživela svoje zadnje življenjsko obdobje, vendar je še vse nedorečeno. Vsak mesec skupaj z možem obiščeta Sanski most. Trenutno upa, da bo kaj kmalu dobila kakšnega vnuka, kar pove z nasmehom na obrazu.

Njena starša sta se preselila nazaj v BiH, oče ima slovensko državljanstvo, mati pa dovoljenje za stalno bivanje. Nadaljuje pripoved o pridobivanju statusov.

[...] bila sem begunka dolgo časa, dolgo se je čakalo. Ko sva pričela živeti skupaj z možem, sem imela to ... Potem, ko sva se poročila, sem imela preko njega vizo, sicer sem tudi delala, ko še nisem imela delovnega dovoljenja, to je bilo tako težko za to delovno dovoljenje. Midva sva že leta 90 pričela živeti skupaj z možem [...], potem pa sva se 96. leta poročila, tako da sem preko njega še naprej imela vizo in končno [...] dobila sem delovno dovoljenje, kakšno leto preden sem rodila mlajšega, to je bilo nekje leta 98. Takrat sem začela delati in imela delovno dovoljenje [...] Pet let si moral biti v Sloveniji, preden si lahko vložil za državljanstvo, in ko sem začela delati, smo vložili še za stalno bivanje, tudi to se je čakalo dalj časa [...] Potem sem leta 2004 dobila državljanstvo [...], tu sem bila že več kot deset let. Sem pa drugače jaz že prej večkrat vložila za državljanstvo, tudi ko še naj ne bi imela pogojev in tudi če se je tista tam na upravni jezila »ni ti še čas«, pa sem jaz njej rekla: »Vi samo sprejmite, bodo že drugi odločili.« Itak te papirji tam stojijo več let, dokler pridem na vrsto [...] Potem, ko sem začela delati po ministrstvih, sem imela nekaj več vez za državljanstvo, tako da mi je en gospod res veliko pomagal. Ker sem delala pri njih in sem mu enkrat povedala, da čakam že več let na državljanstvo [...] in potem je rekel »nič se ne sekiraj« in mi je res veliko pomagal pri papirjih. Čez nekaj mesecev je bilo že vse urejeno. Tako da sem imela tudi srečo. Drugače pa je tista na upravi tudi bila presenečena, ko sem prišla, pa je rekla: »A vi pa ste kar dobila državljanstvo?« [smeh]. Ji kar ni pasalo.

Medina se je zelo trudila, da bi se naučila slovenskega jezika, pove, da je bilo težko, saj kot begunke in begunci niso imeli priložnosti, da bi se učili. Brezplačnih tečajev ni bilo, poleg tega pa so se večinoma družili s krogom ljudi, ki so prav tako prihajali iz BiH. Medina meni, da je bilo njej lažje iz tega vidika, ker je hodila v trgovino, na pošto, urejala je papirje, tudi namesto matere in babice in se na tak način počasi naučila jezika, da je lahko opravila tudi izpit iz slovenščine kot pogoj za pridobitev državljanstva. Na koncu pripoveduje o tem, kako ji je bilo ključno, da svoje otroke vzgaja v duhu spoštovanja in ne sovraštva ne glede na to, da je v vojni doživela ravno to – ubijanje zaradi deljenja ljudi v skupine.

[...] da jih ne vzgajam v sovraštvu, četudi sem sama šla skozi vojno. Mi se pogovarjamo s svojimi otroki o tem, ampak jih ne obremenjujem.

Vedno pa sem jim govorila, da ni pomembno, kaj je kdo, pač pa kakšen je človek, in na to sem najponosnejša [...] Ponosna sem, da smo se spravili v življenje po vojni, kolikor toliko smo se navadili tega življenja tu. Jaz sem tudi rekla, da sem tu zdaj doma, bolj kot dol, tako da je tukaj zdaj zame neko življenje. Da smo se ravno navadili na vse in opomogli od vojne, nismo, težko je pozabiti na vse skupaj, kar se je dogajalo. Ampak dobro, kakor je bilo, bi lahko bilo še hujše, tako da lahko rečemo »kar je, je«. Borimo se naprej za življenje [...]

7.4. »Boriš se, prebijaš se skozi meglo ...« (Irma, 21. 2. 2022)⁵

Irma začne pripoved zgodbe na točki, ko je prispela v Slovenijo, to je bil 24. april leta 1992, stara je bila 22 let. Nastanila se je v Medvodah pri sorodnikih. Po treh mesecih je na črno začela delati v pekarni, po osmih dneh je nato dobila begunski karton. Skupaj z njo je v Slovenijo prišel njen mlajši brat, takrat star skoraj 14 let. Nekaj časa sta bivala pri teti v Medvodah, nato je brat odšel v samski dom v Medvode, Irma pa se je preselila na Fužine v brezplačno stanovanje, ki je bilo v lasti njenega šefa. Pove, da se je morala skozi življenje ves čas boriti, da pa nikoli ni pričakovala in želela, da bi od države dobila vse. S pripovedjo se vrne na čas začetka vojne in begunske poti.

Moja pot v Slovenijo je bila čustveno težka, da se malo vrnem nazaj. Teden dni, preden smo odšli od tam, smo razmišljali o vsem tem. Moj brat je bil v bivši JNA, odšel je leta 91, torej od decembra 91 do maja 92 nismo nič vedeli o njem. Jaz in mlajši brat smo šli v Slovenijo, najstarejši brat ostaja v Bosni, ta drugi pa je v vojski, ne vemo nič o njem, ali je živ ali mrtev. To so bili težki čustveni trenutki. 23. popoldne, ko sva štartala, oče in mati ostajata in tudi najstarejši že oženjeni brat je ostal, imel je že enega otroka. Mislili smo, da bo to trajalo dva, tri mesece in da se bova vrnila nazaj. Vseeno so bila taka leta ... Greš v svet pri teh letih, ne veš, kam ... 300 kilometrov od hiše. 6. maja se je brat vrnil iz vojske [...] Midva greva, starša ostajata sama in to

⁵ Analiza četrtega narativnega intervjuja. Smlednik, 21. 2. 2022, pri intervjuvanki doma. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v jeziku pripovedovalke. Na tem mestu uporabljam prevod.

so bili res težki momenti, težki. In navaditi se na novo življenje tu. Dol si bil sproščen, živel si na svojem, na vasi, tukaj prideš, ne poznaš nikogar, kot, da si gost [...] Moji starši so prišli šele leta 93., 30. septembra, skupaj s tem bratom, ki je bil v vojski. In ne videti nekoga leto in pol [...].

Ko so Irmini starši želeli priti v Slovenijo, leta 1993, so na meji naleteli na težave, kot pravi, beguncem niso več dovoljevali vstopa v državo z argumentom, da jih je dovolj. »Moral si masovno plačati, da so te iz Hrvaške premestili v Slovenijo. Dala sem tisoč mark človeku [...] Mislim, moral si pretrpeti marsikaj, ampak država kot država, nimam se kaj pritoževati«. Irma je v polovici leta 1993 dobila delovno dovoljenje, pove, da se je zelo trudila, da bi čim več delala in zaslužila. Ko je prišla v Slovenijo, se je sama morala znajti, da je zaslužila denar, sama je poiskala službo v pekarni. »Spoznavaš ljudi, vprašaš, boriš se, prebijaš se skozi meglo...«.

Irma je prejemale humanitarno pomoč s strani Rdečega križa in organizacije Merhamed, mesečno je šla iskat pakete hrane, prav tako se spomni, da je dvakrat ali trikrat prejela denarno donacijo. V pekarni je imela stanovanje, hrano in v letih 1993 in 1994 je prejemale plačo, okoli 400 ali 500 mark, bila je zadovoljna.

Ni bilo lahko, ni bilo lahko čustveno, ampak življenje ... Takrat sem imela 22, 23 let, logično, da se boriš, da se znajdeš. Moj brat je imel takrat 14 let, ko je dopolnil 16, je že začel delati. Moral si se boriti. Mi smo morali dati pet tisoč mark, da smo starše premestili v Slovenijo. Moral si se boriti, da si delal. Tudi moj šef mi je kdaj dal dvojno plačo, ki sem jo kasneje oddelala. Rabili smo denar, da so lahko prišli sem in si moral. Urejala sem papirje zanje [...]. Vmes sem tisoč in pol mark dala v nič, ker se ni izšlo s papirji. In potem daj spet urejaj te papirje. Potrebovali smo neka garantna pisma iz Nemčije in smo urejali garantno pismo. Imela sem za premestitev [...] okoli deset ljudi, a na eno garantno pismo jih gre samo pet. Potrebovali smo dva garantna pisma, ki so stala dvesto mark, pa potem še plačat po osebi [...].

Irma se ni vrnila v BiH do leta 1996, ko so se nazaj preselili njeni starši, vendar ni razmišljala, da bi se kadarkoli ponovno vrnila v BiH. V vmesnem času v Sloveniji je spoznala sedanjega moža. Ob prvem porodu sta obtičala v finančni stiski, v kateri sta videla možnost tudi vrnitev v BiH, vendar se zanjo nista odločila. Leta 1995 se je poročila, leto kasneje pa je dobila prvo hči, 2001 pa še drugo. Družino je prizadela recesija v letih 2000–2002. Pove, da je po delu

v pekarni dobila službo snažilke v zdravstvenem domu, kjer je delala štiri leta, v tem času je imela še vedno začasno vizo. Ob prvi zanositvi s hčerko pa so jo odpustili. Tri mesece po porodu se je zaposlila v čistilnem servisu, kjer dela še danes. Irma nadaljuje pripoved glede pridobivanja pravnih statusov.

Bila sem najprej begunka, ampak nisem dolgo čakala, mislim, da je minilo samo leto dni, s tem nisem imela težav. Ker takrat je bilo na Mačkovi, pa potem v Mostah, urad za tujce. Tam si moral odnesti kartonček, da si begunec in potem si dobil, lahko pa ti je kdorkoli vložil delovno dovoljenje, nato pa začasno bivanje. Jaz imam še dandanes stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, a vsi moji imajo državljanstvo, jaz pa samo stalno prebivanje. Veš, kako je bilo to... Ne da nisem želela, ampak pred desetimi leti, ko so dobili mož in otroci, se nekako finančno ni izšlo, pa takrat smo še živeli kot podnajemniki, nismo mogli dati dodatnih tisoč evrov [...]. Daleč od tega, da nisem želela vložiti. A zdaj, ko imam 52 let... Težko bi jaz tudi izpit iz slovenščine naredila, ustno bi mi nekako šlo [...]

Irma je bila zadovoljna, kako so jo sprejeli, ko je prišla v Slovenijo. Spomni se le nekaj prigod, kjer se je čutila nezaželeno, ena takih je bila srečanje s človekom, ki je »imel tetoviran Hitlerjev znak«, strah jo je bilo, ker ga je pogosto srečevala. Pove, da je gledal njo in vse tujce s sovraštvom. V nekem trenutku, ko ga je srečala na avtobusu in je skušal z njo vzpostaviti stik, je vmes posegel voznik, od takrat dalje ga ni videvala. »Bile so kakšne take situacije, ampak drugače nisem imela v svojem krogu ljudi iz Slovenije, večinoma smo se družili naši med sabo«. Spomni se pozitivne izkušnje z vzgojiteljico, ko je prvič pripeljala starejšo hčer v vrtec in se je srečala s situacijo, v kateri bi ji prav prišlo znanje slovenščine. Vzgojiteljici se je opravičevala, ker je s svojo hčerjo govorila v bosanskem jeziku, vzgojiteljica pa ji je odgovorila: »Gospa, vsa čast, da govorite svoj jezik, slovenščine se bo otrok itak navadil«. Do konca osnovne šole najstarejše hčere, so Irma in družina bivali pri njenem bratu na Rakovem Škocjanu, kjer pove, da so bili večinoma priseljenci in so se med sabo družili in pogovarjali v svojem domačem jeziku. »Nismo potem niti začutili nekega negativnega odnosa, ker ni bilo niti priložnosti, da bi spoznali ljudi«. V bratovem stanovanju so živeli enajst let, nato devet let v centru, od leta 2020 pa v Medvodah. »Tako da sem prvič, ko sem prišla v Slovenijo, pristala v Medvodah in zdaj sem končala v Medvodah [smeh]«. Hišo v BiH, ki so jo požgali, so obnovili, veliko jim pomeni, da lahko obiščejo svoje rojstno mesto, kadarkoli želijo. »Včasih imaš

občutek, da zaradi vojne in begunstva živiš dva življenja, eden je tu, eden pa dol«. Pripoved zaključuje s pozitivno noto, s poudarkom na borbenosti, pomembnosti učenja in spoštovanja sočloveka.

Zdaj, po tridesetih letih, zdaj v aprilu bo trideset let [...] Jaz povem svojim otrokom o preteklosti, bilo je finančnih stisk, stanovanjskih stisk, čustvenih stisk ... Ni bilo enostavno boriti se, ampak, če si borec, če imaš ob sebi podporo [...], se da priti na vrh gore. [...] Boril si se, da nekaj imaš, da nekaj ustvariš, da vzgojiš otroke, kot bi rekli naši Bosanci, da jih izšolaš, da so častna in poštena, da imajo šolo in diplome, znanje [...] Bilo je trenutkov, ko imaš za danes, a za jutri nimaš. Enkrat se je zgodilo, ko sem leta 1998 ostala brEZ službe, imeli smo 3000 tolarjev v denarnici, a treba je bilo plačati stanovanje. Jaz ga vprašam: »Kako bomo?«, on: »Počasi, bo že« in res je bilo tako [...] In tako ... Ponosna sem, da smo nekako ustvarili nekaj, ponosna sem na svoji hčeri. Če sem se jaz morala mučiti in če sem jaz morala biti snažilka, da sem njima dala možnost, da se šolajo, da sta sami svoji osebi [...] Bosanci smo po vojni, pa tudi sicer pred, bili v Sloveniji samo delovni razred, kot bi rekli »z metlo, gradbeništvo ...«. Zdaj imajo možnosti, imajo več diplom, mi te možnosti nismo imeli.

7.5. »Bilo je, zdaj vi ne ustvarjajte sovraštva⁶« (Vanesa, 23. 2. 2022)

Vanesa je pri tridesetih letih leta 1992 skupaj z dvema hčerama, ena je bila stara štiri in druga šest let, zbežala iz Trnopolja, preostali del družine, tudi mož, pa so ostali v BiH. Vanesa je s hčerama odšla z avtobusom do Banja Luke. Spominja se dogodka, za katerega pravi, da je pustil posledice na njeni starejši hčeri. »Prišla je vojska, pač ta srbska. Vprašali so nas: »Kam greste, baline⁷?«. Poln avtobus je bil žensk in otrok [...] Bili smo tiho, moja starejša hči je sedela pri oknu, druga pa pri meni v krilu. In je vzel avtomatsko puško in jo prislonil njej na glavo in

⁶ Analiza petega narativnega intervjuja. Ljubljana, 23. 2. 2022, pri intervjuvanki doma. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v jeziku pripovedovalke. Na tem mestu uporabljam prevod.

⁷ Izraz »balina« je žaljivka, ki jo je uporabljala srbska vojska za muslimanke in muslimane.

rekel »mi udarjamo tam, kjer najbolj boli«. Preko Doboja so prišle na Hrvaško in nato v Slovenijo, kjer so bivale pri Vanesini svakinji, od koder nima najlepših spominov, saj se niso dobro razumeli. Pove, da sta njeni hčeri večkrat šli lačni spat, saj niso imeli dovolj denarja in hrane. Za krajši čas se je nato vrnila na Hrvaško, kjer so bivale v baraki, ki je pripadala firmi, kjer je delal njen mož. Dogovoril se je s svojim šefom, da je Vanesa s hčerama lahko bivala v baraki. Tukaj pove, da ji je bilo zelo lepo, dobivala je hrano, stvari za kuhanje in vse, kar je potrebovala. Medtem je po radiu slišala grozovite novice iz njenega kraja.

[...] en večer poslušamo dnevnik preko radia. Pravijo, da je v selu Trnovpolje, naselje Kararič, vse poklano in pobito. In takrat sem jaz ... Dol so ostale moje dve sestri, mama, oče, tašča, to so vsi dol ostali, nič nisem vedela, kaj je z njimi. Potem so začeli na Hrvaško prihajati begunci in mi smo vsak dan hodili pred džamijo, kjer smo jih čakali⁸. Potem je prišel moj mož in je začel delati [...] En dan, ko mož odide, sem bila pred džamijo in mož se ni takoj vrnil, jaz sem tam sedela dan za dnem in jokam, ni nikogar tam od mojih. In... Pride ena soseda in pravi »evo, prihaja ti sestra«. To nikoli ne bom pozabila [...] Njene otroke nismo mogli prepoznati, bili so tako umazani [...] Potem sem slišala, da je prišla tudi mama, ona je šla v Novo mesto k svoji sestri. In potem sem se tudi jaz vrnila v Slovenijo in potem še moj mož.

Imela je srečo, kot pravi, da je takoj naslednji dan dobila službo v restavraciji, kjer je dobivala plačo vsak teden. Delala je po cele dneve, čistila in redno plačevala stanovanje, v katerega se je vselila tudi njena tašča. »Bilo mi je lepo, ampak nisi bil prijavljen, jaz bi zdaj lahko imela trideset let delovne dobe, da bi lahko delala, ampak veš, kako je bilo takrat... Imela sem status begunca«. Prejemala je tudi humanitarno pomoč Karitasa in Rdečega križa. Po treh letih dela je imela njena tašča možgansko kap, od takrat naprej je skrbela zanjo, jo kopala in hranila. Vanesa se je nato zaposlila drugje za štiri ure na dan, da je lahko skrbela za taščo pri šefu, ki ji je bil zelo pri srcu in ki je pomagal njeni družini. Za tem se je Vanesa zaposlila na šoli na Fužinah, po dveh letih pa so jo premestili na inštitut v Vižmarje, katerega direktorica se je zavzemala za Vaneso in tudi dosegla, da jo je Vanesin šef uradno prijavil. Delo ji je bilo naporno, pove, da se je precej mučila. V enem obdobju je družina živela pri Romih, njena

⁸ Po pripovedovanju več sogovornic, ki so v vmesnem času begunstva preživele na Hrvaškem, so se begunke in begunci vsak dan zbirali pred najbližjo džamijo, kjer so čakali na prihod beguncev v upanju, da zagledajo koga iz svojega družinskega kroga.

srednja hči, ki je bila stara 16 let, se je takrat zaljubila in zanosila, kar je Vaneso šokiralo, a danes ima vnuka in zeta zelo rada. Skozi življenje se je trudila, da bi se njene tri hčere čim več šolale. »Mi kot begunci, kar so oni želeli, to so nam dali, takrat ni bilo ravno... Nisi mogel v šolo, kamor si želel, kar so ti ponudili, so ponudili«. Vanesa nadaljuje pripoved o tragičnih dogodkih v njenem življenju in o posledicah na duševnem zdravju, ki jih je vojna pustila.

Pred tremi leti mi je umrl mož ... Pa oče mi je umrl, pa v vsem tem tudi mati, pa moja tašča tudi, potem sem še jaz zbolela, imela sem srčni infarkt, ni da ni. In jaz se ne maram spominjati tistih dni tam, čez kaj sem šla, kaj sem videla, o tem nikakor ne maram govoriti. Ker jaz jemljem tablete, jemljem tablete za ... Pač mene je veliko bolelo v prsih in ves čas me je bilo strah, da se bo komu kaj zgodilo. Vedno sem imela neki strah »umrl mi bo otrok«, kakšne dve leti sem se tako bala, da ko sem šla ven, sem se počutila, kot da me kdo lovi, da me nekdo želi uloviti. Potem sem šla tudi k psihiatru, na razgovore, mislim, tega mene nikoli ni bilo nič sram. Bilo mi je samo važno, da imam svoj mir. Ampak pravim, nikoli ne bom pozabila, koliko so mi Slovenci pomagali, malo je takih.

Vanesa pove, da ima tri hčerke in tri zete, z vsemi je zelo zadovoljna in med sabo so močno povezani. Vedno so se kot družina borili. V času, ko sta živela na Fužinah z najmlajšo hčerjo so bivali skupaj v stanovanju v velikosti 18 kvadratnih metrov. Hčer se je za šolo učila na stranišču. Potem so na podlagi moževega statusa invalidnosti prejeli stanovanje, kjer biva še danes in v katerem je zelo zadovoljna. Danes živi za svoje otroke. Po več zaporednih smrti njenih najbližjih je tudi njena mlajša sestra, ki živi v Švici, izvedela, da ima raka, kar je Vaneso ponovno zelo pretreslo, a ga je premagala, zdaj je že peto leto zdrava. Vanesa jo večkrat obišče.

Pred tremi leti mi je umrl mož ... Tako da me je to vse zadelo, ampak spet pravim, vse se da preživeti, poskušam se ... Kaj šele. če bi ti pripovedovala dol v Bosni, kako je bilo in vse to [...], ampak jaz ne morem, mene to pretese. Jaz še vedno nimam svobode... Če grem danes okoli devetih zvečer ven, ni šanse, da bi sploh šla ven, če nimam nikogar, ali pa da imam odklenjena vrata, ne. Ne vem, imam ta strah in to je to [...] Tudi, ko grem v Bosno enkrat na leto, ko grem čez mejo, čutim v prsih ... Ker mi smo ravno tam v Republiki Srbski [...] Jaz svojim otrokom nisem nikoli

pripovedovala o vojni kot nekateri, ki govorijo o tem in potem se otroci sovražijo med sabo. Jaz samo pravim »bilo je, zdaj vi ne ustvarjajte sovraštva«.

Vanesa se v pripovedovanju vrne na temo pridobivanja statusov. Kot begunci so prejeli kartončke. Ko se je stanje v BiH umirjalo, so tako imeli dovoljenje, da se tisti iz Federacije lahko vrnejo. V zameno za vračanje v BiH so begunke in begunci od Slovenije prejeli tudi plačilo. Ljudje iz Republike Srbske pa so imeli pravico do stalnega delovnega dovoljenja in stalnega bivanja, za kar je Vanesa takoj vložila vlogo. Glede državljanstva pripoveduje, da si ga nekaj let ni mogla privoščiti, nakar se je s šefom dogovorila, da ji je nakazal višjo plačo, ki si jo je kasneje z delom prislužila in je uredila državljanstvo mlajši hčeri in sebi, drugi dve hčeri sta si državljanstvo uredili sami. Izpit iz slovenščine ji je bil težak, po neuspelem poskusu, je želela obupati, nato pa se je vpisala na tečaj in ga uspešno opravila. »Tako da sem to naredila in dobila državljanstvo in nisem dolgo čakala. Ko nimaš državljanstva, ne moreš nič, nimaš pravic [...]«.

Vanesa ni imela nikoli občutka, da je bila videna kot nezaželena v novi državi, vedno je prejela pomoč v krogu ljudi, kjer se je znašla. »Jaz sem tako večkrat rekla nam 'begunci', pa so me popravili ljudje 'ne, niste, vas so pregnali iz svojih lastnih hiš' in res je tako, jaz sem v Bosni imela vse, zemljo, kravo, kokoši, vse. In veš, ko prideš sem in nimaš ničesar za jesti, moraš iti nekaj kupit, to je bil za nas največji udarec«.

Veliko ji pomeni društvo Ljiljan [Društvo bosansko–hercegovskega in slovenskega prijateljstva Ljiljan], kjer se družijo, pijejo kavo in plešejo folkloro. Nikoli ne obujajo težkih spominov na vojno, ampak jim društvo predstavlja način sproščanja. Društvo in predsednik društva sta ji ogromno pomagal v primeru kakršnih koli težav. Društvo tudi organizira tečaje uporabe računalnikov, tečaje šiviljstva ipd., kar je Vanesi prišlo zelo prav. Pove, da na začetku računalnika ni znala niti prižgati.

Vanesa končuje pripovedovanje s kratko anekdoto, da se spomni začetka begunstva, kako je šla na smetišče na Vič z nekaj begunkami, kjer so iz smetišča pobirale ostanke hrane, nakar jih je lovila policija in so bežale. »Čez marsikaj sem jaz šla, ni da ni«. Po tridesetih letih ji spominjanje na begunstvo pušča mešane občutke. Bili so časi, ko niso imeli kaj za jesti in piti, bil si tiho in šel čez to. Bilo pa je tudi veliko lepih stvari, dobrih ljudi, zaradi česar se je tudi odločila ostati v Sloveniji. Poudari, da se ji zdi šolanje mlajših najpomembnejša stvar, želi si, da bi bilo čim več mladine iz BiH izobraženih, da dobijo priložnost. Na koncu se spominja svojega moža, kot najboljšega človeka. Tri leta je od njegove smrti in še vedno ji je težko, ne

more se navaditi, ves čas ima občutek kot, da ji nekaj manjka. Vendar na koncu koncev vedno pravi »Dobro je, samo da je zdravje in bo že vse ostalo«. Ponosna je na svoje hčerke in na vnuka, zanje živi. Želi si, da bi se vsi ljudje na svetu razumeli, da se ne ločujemo glede na nacije. »Morali bi biti enaki, eden drugemu pomagati, to so moje končne besede, samo da se razumete med sabo, da ste živi in zdravi, ne se prepirati. To je na prvem mestu, ostalo bo že vse prišlo. Ker danes si, jutri te ni, evo, to je moja zgodba«.

7.6. »Tokrat sem si rekla, da bom ves ta strah pretvorila v ljubezen⁹« (Lejla, 1. 3. 2022)

Lejla je pri osemnajstih letih morala zbežati iz svoje hiše v Kozarcu v gozd, kmalu za tem je pristala v taborišču, česar se je zavedala še kasneje. Uspelo jim je zbežati in bivali so v zapuščenih hišah, kjer so se skrivali. Vojska je Lejlo in družino ter ostale ljudi iz istega kraja natovorila na tovarne vlake za živali. Niso vedeli, kam grejo ali kaj jih čaka. Ves čas so poslušali grožnje, poslušali streljanja, tekli so za preživetje, niso vedeli, kdo sploh strelja, komu zaupati in komu ne, skušali so le preživeti. Lejla pove, da si je celotno pot in kasneje, ko je prišla v Slovenijo, zapisovala v dnevnik. Še danes ga ima pri sebi in ga prebere, vendar se ob branju vedno zjoka. Lejla se spominja trenutka v gozdu, ko je pomagala ranjencem nekje v okolici Doboja. Slišala je streljanje, nihče pa ni vedel, kdo strelja in koga strelja, vsak je kričal drugače. V tistem si je rekla »ne, to ni moja vojna, to ni pravičnost««, videla je popolno nesmiselnost v tem, kar se je dogajalo. V tistem se je njena mama odločila, da bodo preostanek denarja dali za »ilegalno« pot iz države, kljub temu, da se je zavedala, da je marsikdo na tej poti izginil in da ne morejo nikomur zaupati. Spominja se trajekta, kjer so bili skriti, da se ni videlo popolnoma ničesar, spominja se še vožnje z avtobusom in uspelo jim je priti do Zagreba do džamije.

[...] Mama in babica. In res smo prišli s tem in tam sem dobila ene rdeče čevlje, ker smo mi v gozdu bili bosi, to smo bili čisto krvavi, popikani, vse, brez gat, brez vsega. In rdeče čevlje sem dobila, ampak eno številko premajhne, ampak jaz sem jih vseeno stlačila gor [smeh] na avtobusu, vse so me noge bolele, ampak samo, da imam nekaj na nogah [smeh].

⁹ Analiza šestega narativnega intervjuja. Ljubljana, 1. 3. 2022, pri intervjuvanki doma. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v jeziku pripovedovalke. Na tem mestu uporabljam prevod, kjer je to potrebno.

Pred džamijo v Zagrebu je čakalo ogromno ljudi iz Nemčije, Švice, Slovenije, spominja se, da so bili vsi malo izgubljeni. Bilo jo je sram, ker je bila umazana in brez spodnjih hlač. Ko je prispela v Zagreb, so se začeli napadi panike. Vsak glasnejši zvok, ki je bil za večino ljudi popolnoma običajen zvok, je Lejli predstavljal grožnjo, ob kateri ji je zelo hitro začelo biti srce in jo postalo strah. Tolikokrat se ji je med vojno zgodilo, da se je umikala streljanju in tako je bila reakcija na zvok edini način preživetja. V Zagreb so prispeli bližnji sorodniki iz Švice. V tem času je Lejla pred džamijo pomagala ranjenim, prevezovala je rane s pripomočki, ki jih je vzela s sabo. Z mamo so imele možnost iti v Švico z družino, ker so imele s sabo dokumente in bi lahko uredili združitev družine, vendar se je mama odločila, da bosta z Lejlo ostali tu, kajti v primeru, da je Lejlin oče ostal živ, ju bo lažje iskal tu. Na tem delu pripovedi se Lejla zjoka. Prišli sta v Slovenijo, kamor ju je pripeljal eden od sorodnikov po očetovi strani. Spominja se, da sta bili z mamo brez strehe nad glavo. Pove, da ne želi govoriti o enem delu zgodbe pove, ker je bilo pretežko. Ko sta z mamo stali na ulici in je mati začela jokati, ju je mimoidoča gospa pomirila in ponudila telefon, da sta lahko poklicali sorodnike v Švico. Lejline tete iz Švice so takoj poslale denar, da sta si Lejla in mama privoščili najemnino za obdobje šestih mesecev. Za pripovedovalko je to obdobje predstavljalo »psihično vojno«, saj se je borila s strahovi in napadi. Lejla je v BiH zaključila kemijsko šolo in že poučevala kemijo v osnovni šoli. V času po vojni je pozabila veliko naučenih stvari. »Tokrat se mi zdi, da je polovico znanja izpuhtelo [...], men se zdi, da se je to v naši glavo spremenilo v nek strah [...] Pol probaš nekak sebe normalizirat, to mi je bilo najhujše obdobje po vojni. Takrat sem si rekla, da bom ves ta strah pretvorila v ljubezen«. Do danes je obdržala ritual, da se vsak večer spominja lepih stvari in da se odloči, kaj bo lepega ali dobrega naredila jutri, zase ali za koga drugega. Pripoved nadaljuje o jeziku in o prihodu v Slovenijo ter očetu.

[...] Kar me je najbolj motilo, ko sem prišla tu, je to, da nam niso dali dokumente in da nam niso dovolili, da se šolamo. To so jim največji grehi, ker nas bi lahko... Kar naj nas oni imajo za Bosance, ampak verjemi, da mi Bosanci znamo povsod spoprijeti se, in z znanjem in z ljubeznijo. To me je največ tukaj zmotilo, ampak nekako sem se spet znašla. Moj oče je tukaj malo ... Jaz ga razumem, takrat je prišel iz taborišča, odprte rane, grozno ... Neopisljivo. Ljudje so črvivi prihajali iz taborišč. To kar so oni doživeli v taboriščih, to... On še danes ne more govoriti o tem [...] In on nekako ni bil, da bi se jaz šolala [...] pa smo jaz in mami imele neke tihe dogovore. Jaz sem

vse dajala v hišo, denar, ko sem delala kot begunka ... Jaz sem kvačkala [...] takrat sem imela velik teh naročil, mi smo se preživljali od tega.

Lejla nadaljuje pripoved, da je v času, ko so bivali v Rožni dolini, poleg kvačkanja pomagala materi pri čiščenju okoliških hiš, prav tako je opravljala delo sprehajalke psov in se preživljala s priložnostnimi deli. Med delom je spoznala vodilno osebo v teatru, kjer je nato delala osem let, spoznavala umetnike, režiserje, skupaj z njimi je potovala v različne kraje, pripravljala predstave in tega obdobja se spominja kot zelo lepega, uživala je v tem delu. V teatru je začela delati kot garderoberka, s časoma, ko so jo spoznali, pa je delala tudi kot rekviziterka, vizažistka, šivalka kostumov itd. V tem času je tudi spoznala zdajšnjega moža, ki je bil sprva njen najboljši prijatelj.

Ja, najboljši prijatelj, tako, nekako me je najbolj razumel [...] Spodbujal me je, nikoli ni pritiskal, to mi je bilo všeč pri njemu in potem prideš v to obdobje, da rabiš neko zatočišče [...] Sicer fant, s katerim sem se jaz želela poročiti je umrl v Bosni in meni so takrat nekaj... Ne da ne moreš nekoga imeti rad, ga imaš rad, ampak verjetno so tudi takrat neka moja čustva ljubezni... Če bi drugače bilo to prekinjeno, kot z vojno, bi bilo drugače [...] Adil me je edini razumel in začeli smo živeti skupaj, jaz še vedno begunka, on pa je imel vizo, kmalu za tem sva dobila prvo hči, Nejro.

Lejla in Adil sta uspela v Šentvidu kupiti stanovanje in se začela ukvarjati s prodajo sadja in zelenjave. Ugotovila sta, da mora za nadaljevanja dela v tej panogi, nekdo od njiju imeti končano ekonomsko in trgovsko šolo, da bi lahko odprla sp. v ta namen.

V tem času je tako bilo, zdaj lahko vsak odpre sp., kdorkoli želi. In jaz sem začela tam na občini jokati, sem rekla »gospa, jaz imam otroka, taščo, tri svakinje, moža, mi živimo od tega, kaj naj naredim, ne morem jaz čez noč... Kako bom preživela?«. In ona je videla, da sem jaz v stiski, sem rekla »prosim, kaj bi lahko naredila?«, pavi »pa pojdite, končajte to šolo«, sem rekla »jaz sem begunka, meni ne dovolijo šole, jaz bi že zdavnaj kaj nadaljevala«. Jaz sem imela recimo željo, da bi na Leku delala, ker me kemija privlači, ampak kje pa! Pa to kot da si zmešan: »ne, begunci ne«, ne šola, ne zaposlitev, nič. Mislim res so imeli skregano logiko. Če si nekoga sprejel, pa

omogoči mu, če nekaj želi, to je tvoje bogastvo, spet je to bogastvo države [...] In ona reče »A veste kaj, jaz poznam eno šolo, ki sprejema vse, ampak morate biti samoplačnik« in povem to Adilu, on takoj za.

Gospa iz občine je Lejlo vpisala v šolo in v sistem, ker je Lejla s sabo na begunsko pot vzela zdravstveno izkaznico, ki je bila slovenska s slovenskim EMŠO. Njen oče je namreč med drugim delal tudi v Sloveniji in v času Jugoslavije je imela slovensko zdravstveno zavarovanje. Lejla se je vpisala v šolo, za katero ni vedela, kako jo bo uspela plačati, kljub temu se je učila in šolo delala, vmes tudi drugič zanosila, a vseeno vztrajno hodila na izpite. Hvaležna je gospe na občini, ki ji je v tem času ogromno pomagala. Obljubila ji je, da jo bodo čakla rezervna prodajna mesta za sadje in zelenjavo, če v roku pol leta naredi izpite, kar se je tudi zgodilo. Gospa iz občine je Lejlo vpisala še na višjo poslovno šolo za preusmeritev in jo k sebi poklicala v pisarno.

Ker to je bilo ogromno Slovencev, ki so se došolali, pa prej pustili, pa zdaj nadaljujejo, pa starši bogatih, ker so to privatne šole, v glavnem so to bili bogati, jaz pa tam jadna, nisem niti za nazaj še plačala. Kliče ona mene in [...] pravi: »Jaz vam moram nekaj povedati«, sem rekla: »Kaj pa?«, vem da je bilo, joj, ene cifre, ogromno za plačat šolnino. Mislim, imam cilj, pridna sem, vse iz prve naredila, vse predmete, sem rekla: »Kako bom to plačala?« [...] skratka, ona pravi: »Jaz sem našla eno fundacijo, pa sploh ne rabiš nikomer o tem govoriti, bodi tiho«, pravi: »Oni ti bodo plačali zato, ker si ti najboljša učenka v našem letniku«. »Kaj?!«, »Ja, jaz sem te pohvalila [...].«

Lejla je opravila vse izpite, le slovenščino je morala delati dvakrat, njen drugi rok pa je bil razpisan na dan, ko je pristala v porodnišnici. Porodniški sestri se je zaupala, ji povedala svojo stisko in dogovorili sta se, da je Lejla lahko naskrivaj dan po porodu »pobegnila« iz porodnišnice, da je lahko šla na izpit in ga tudi opravila. »V glavnem, doživeti nekaj takega ... Ampak borba [...] Ampak potem sem razmišljala, kaj bi bilo, če bi sestra socialno poklicala [...] Oni bi me imeli za neprišteveno mamo [...], to sem jaz pretehtala [...] In sem naredila potezo, ki pa zdaj ne vem, če bi jo ponovila [smeh]«. Lejla je s ponosom nesla diplomo na občino in tako obdržala tudi vsa prodajna mesta in postala mlada šefinja. Svojim zaposlenim je zelo pomagala, z možem sta zaposlovala ljudi, ki so še bolj potrebovali zaposlitev in pomoč ter jim pomagala tudi osebno s pridobivanjem statusov ipd. »Ampak takrat sem še vedno imela begunske

dokumente, kar me je zelo motilo«. Imela je delovno vizo in začasno bivanje, prav tako njen mož, tašča in tri moževe sestre. Pripoveduje o mučnih postopkih podaljševanja dovoljenja za začasno bivanje. »Ko ti vložiš neke dokumente, ne dobiš iz Sarajeva takoj, to mine že tri mesece, dokler dobiš od dol potrebne dokumente in je ta čas že potekel [...]«. V nadaljevanju pripoveduje o dogodku na uradu za tujce, v Mostah, ko se je zavzela za to, da njene tašče niso pregnali v BiH.

Jaz sem prosila in prosila »gospa, imam službo, ni odvisna od vas, do zdaj sem jaz vse plačevala, dajte gospa, da tašča živi z nami, kaj jo boste, v Bosni nima nikogar, nikogar ni dol, kam naj jo damo?«, »Ona tukaj nima vize«, izgon! [...] Te dve punčki sem svoji imela, ena je bila okoli tri, ena pa štiri ali pet. Skratka, ravnokar je mlajša shodila, gremo v urad za tujce, jaz njo prosim tam, prosim referentko, to se najaviš in čakaš urad, da ti da referenta, mislim, kot da si nor, dobesedno, dostikrat so nam dali vedeti, da smo nori. Pa lahko bi nam pomagali, vseeno smo bili malo prej ista država, pa ljudje moji! Če bom kdaj imela priložnost, jaz bom to popravila [nasmešek]. Meni se je v trenutku zmešalo, ko sem gledala tisto žensko, našminkana, naštimana, od frizerja sveža, zrihtana [...] Mrtvo hladno gleda vate, nobenega čustva nima do tebe kot človeka [...] Kaj misliš, kaj sem naredila? Pustila sem ji tam obe svoji hčeri in rekla »A je tako gospa? Okej, super, ta gospa, ki jo vi preganjate nazaj, to je mama mojega moža, je tudi moja mama, je babica teh dveh otrok. Vi tej babici vzamete otroka iz rok, vnuke iz rok, če ste vi taki, od danes naprej, boste vi babica njima dvema, vsako jutro, preden grem jaz v službo, da nas preživljam, boste vi peljali moje otroke v vrtec, pobrali iz vrta in se bomo videle, nasvidenje« in grem ven. Srce mi je bilo, tako sem jokala [...] Spodaj potem varnostnik, on že teče po stopnicah, pol, ko sem jaz začela njemu, še v njemu čustva spodbudila in on šokiran [...] videl je, razumel je, kaj se dogaja. Pravi on, da gospa že hoče klicati socialno, da mi odvzamejo otroke [...] Jaz grem gor, začnem se dreti, ona je samo utihnila, videla, da ne more z mano [...].

Lejla je dosegla, da so jo poslušali vsi referenti urada, vključno z direktorjem. Ob vsem tem pravi, da je sprožila protest na uradu, saj so vsi čakajoči ljudje slišali zgodbo. V naslednjih štiriindvajsetih urah je taščina viza bila pripravljena v Sarajevu. Lejla in njen mož sta nato s

časoma ugotovila, da je življenje v Sloveniji prava odločitev, saj so hčere odraščale tu in nista več videla smisla v tem, da bi se vrnila v BiH. Pripoved nadaljuje o pridobivanju državljanstva. »[...] veš, koliko denarja smo mi morali dati za vize, to je bilo ogromno. Verjemi, da smo mi Bosanci delali samo za vize, samo za golo preživetje in vize«. Kljub temu, da Lejla še ni imela uradnih predpisanih pogojev za državljanstvo, je vlagala zahteve. Pove, da si se z referentkami in referenti, ki so urejali državljanstvo, lahko slišal samo preko telefona na recepciji, nikoli osebno in v živo.

V glavnem, jaz sem ene dvakrat prišla na telefon, govorila, ona se je želela mene na lep način rešiti, ampak jaz vztrajam. In jaz enkrat ... Imela sem lažne popadke in jaz v porodnišnici, spet kličem tja. Ampak jaz sem, ko sem gledala skozi tisto steklo v recepciji, videla, katera je telefonska številka moje referentke. Videla sem, katero številko je receptorka vtipkala. In jaz sem si številko zapomnila. In zvoni telefon [...] začela se je dret, jaz pa »Gospa, noben mi ni zaupal številke, dovolj sem pametna in šolana, da sem videla zadnjo številko, ki jo je gospa na recepciji vtipkala in jaz sem to številko vtipkala v svoj telefon«. »Veste kaj, če ste toliko že pametni, bi bilo res škoda, da niste naša državljanka« [smeh].

Lejla je prejela državljanstvo, prav tako njuni hčeri in novorojeni otrok.

Danes Lejla zelo rada ustvarja, sama ali skupaj z družino, s katero so zelo tesno povezani. Svoje otroke uči, da se morajo postaviti zase in se boriti za svoje cilje. Ponosna je na svoje življenje, družino, nase, na to, da sta skupaj z možem ogromno pomagala družinam v stiski, kljub temu, da sta bila v stiski tudi sama. Pove, da sta skupaj z njunimi otroki odraščali tudi dve punči, ki sta bili v rejništvu pri Lejli in možu Adilu, s katerima imajo še danes tesen odnos in veliko časa preživijo skupaj kot ena velika družina. »Od vseh otrok poskušam izvleči najboljše, da dajo vsi svoj maksimum v življenju, da se trudijo. In jaz ne obupam nad ničemer, gremo naprej, na to sem tudi ponosna«. Pripoved zaključuje z mislijo po pomembnosti učenja in ljubezni: »[...] vsako stvar zaključi z ljubeznijo, nikoli sovraštva, vse z ljubeznijo«.

7.7. »To ni naša vojna¹⁰« (Stanka in Danilo, 3. 3. 2022)

Zakonca Stanka in Danilo sta skupaj z dvema otrokoma živela v Hrvaški Kostajnici v službenem stanovanju, Danilo pa je že pred vojno delal v Sloveniji. Zakonca prihajata iz zelo »mešane družine«, ko se je začela vojna v juniju 1991, se nista želela odločiti za nobeno stran. »To ni naša vojna«. Z otrokoma sta najprej pobegnila v BiH k Stankinim staršema, koder so se preselili tudi Danilovi starši. »Sva šla v BiH in smo mislili, da se bo to umirilo, tako si pač navajen, sploh nisi mislil, da se to lahko dogaja, potem posledično sploh ne razmišljaš, da bo vojna«. Danilo je delal v slovenski firmi, katere sedež je bil v Kostajnici. Delali so na relaciji Bihač-Banja Luka-Zagreb. Direktorji firme so zelo pomagali, tudi v času vojne nakazovali Danilu denar. Ko se je začela tudi v BiH stopnjevati napetost, sta se odločila, da zapustita državo. Odločilni trenutek je bil, ko je njun mlajši sin, ki je imel takrat štiri leta, stal na balkonu, v tistem so se slišali streli. »Sin je v tistem rekel 'mama, jaz sem dober fant, saj mene ne bodo ubili', takrat sva se pogledala in sva si takoj rekla, da morava iti. Najini starši pa so se odlično razumeli, tako da sta Danilova starša ostala pri mojih«. Stanka in Danilo sta z otrokoma najprej odšla v Zagreb, kjer sta imela že nekaj let svojo garsonjero.

[...] ampak kaj je bil problem? Midva sva po rodu Srba. Jaz sem rojena v Bosni, Danilo je rojen na Hrvaškem in ko je šel v Bosno, so ga hoteli hrvaška vojska, bosanska vojska pa še srbska vojska, na vse tri strani so ga vsi hoteli, on pa je rekel: »Jaz se tega ne grem«. Tako da se midva niti v Zagrebu nisva ustavila, sva šla naprej [...]

Z dvema otrokoma, eno torbo in vrečko sta uspela prečkati mejo s potrdilom o Danilovem delu v Sloveniji in prišla v firmo, kjer so jih pričakali direktorji in zelo dober družinski prijatelj, ki jim je ponudil svoje stanovanje. Bivali so v Štepanjskem naselju in starejšega otroka sta vpisala v prvi razred osnovne šole, ki se je nahajala v centru Ljubljane.

Midva sva se najprej prijavila kot begunca za kratek čas, ko sva prišla gor, ker so nam svetovali, da se prijavimo. Ampak čez par dni pridejo z občine in pravi »smo prišli pogledat, če ste vi res tukaj begunci«, jaz pa »zakaj ste

¹⁰ Analiza sedmega narativnega intervjuja. Ljubljana, 3. 3. 2022, pri intervjuvancema doma. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v njunem jeziku. Na tem mestu uporabljam prevod, kjer je to potrebno.

ravno nas prišli pogledat?«, pravi »vi ste edini Srbi, ki ste zbežali na to stran, na zahod«, pravi, da so vsi šli proti Beogradu. Ampak pol smo pa že naslednji dan dobili pomoč, ko so videli, da smo res družina begunska, to so bili avstrijski paketi, to je bil zelo star rok uporabe hranil [...] Vse smo morali vreči stran, rok je bil star [...] Jaz sem takoj začel razmišljati v tej smeri, da boljše, da tu nimamo statusa begunca, ker po eni strani, nismo to niti bili, imeli smo to srečo, da sem jaz imel tu že službo, samo, da ni bil več sedež firme dol [...] In sva se midva posvetovala, našo družino smo potem zelo hitro odjavili kot begunsko [...] Tako da nismo tisti klasični begunci, smo pa sicer preživeli kot begunci, imamo pač to neko svojo zgodbo, malo bolj posrečeno [...]

Stanka in Danilo sta v Slovenijo prišla s tri tisoč markami, za kar pravita, da je bilo v letu 1991, ogromno denarja. Preostali denar sta pustila staršem v BiH, za njune starše je v tem času skrbel Stankin brat. Odločila sta se, da bosta prodala stanovanje v Zagrebu, pri čemer jima je pomagal bližnji prijatelj, ki je tam živel, saj nista mogla čez mejo, in za ta denar sta poiskala stanovanje v Ljubljani, ki bi bilo bližje osnovni šoli.

Pa najprej smo tu imeli delovno dovoljenje, oziroma tedaj je še veljal tisti zakon za državljanstvo deset let, pogoj, od tega je bilo potrebno imeti osem let stalnega prebivanja [...] In šele potem državljanstvo. In midva sva vse to dala skoti. Nič preko vsega. Vsako leto delovna dovoljenja, začasno bivanje za vse štiri [...] Ampak največji problem ni bil toliko država in togi predpisi, največji problem je bil zaradi tega, ker nisem hotel v vojno na nobeno stran, mi noben ni dal dokumentov [...] Jaz sem rojen na Hrvaškem, po tej logiki kot hrvaški državljan, bi moral dobiti papirje, pogoj je seveda bil, da pridem v vojsko in probali so me celo [...] kazni smo plačevali [...] in so me probali aretirati enkrat na meji, ko sem šel poslovno in tako naprej.

Ker Danilo ni mogel dobiti veljavnih dokumentov na upravni enoti v Sloveniji, sta odšla v Trst na jugoslovanski konzulat, ki je bil še dejaven. Spominjata se kilometrske kolone ljudi, ki so čakali. »Ko je videl tip, da bo Jugoslavija propadla, je izvlekel takole kot špilj kart in rekel 'katerega hočeš?' [...] in potem smo se mi določili, da vsi štirje dobimo hrvaški potni list«. Ker je imela Stanka bosansko državljanstvo, je imela težave s pridobitvijo državljanstva, šele

kasneje je zaradi moža in otrok prejela hrvaško državljanstvo. »Kakšno slovensko, mi nimamo državljanstva, a veste, brez statusa, brez dokumentov, nismo mogli tu zaprositi«. Da bi tudi Stanka lahko delala, sta z možem odprla svojo firmo, kjer se je Stanka ukvarjala z računovodstvom, na Hrvaškem je namreč opravljala poklic davčne inšpektorice. Danilo pa je še vedno delal naprej v slovenski firmi. Naslednjo oviro jima je predstavljal nakup stanovanja, saj kot tujca nista imela pravice, znašla sta se na način, da sta ga kupila na ime Danilovega direktorja. Približno osem let je družina dobivala dovoljenje za stalno bivanje vsako leto in po desetih letih so dobili državljanstvo. Sčasoma sta stanovanje najprej prepisala na njuno podjetje in šele nato na fizični osebi, ko sta dobila državljanstvo. Pripoved nadaljujeta o življenju na Fužinah in o uspehu njunega sina.

No, mogoče še ta informacija, da so mu že v petem razredu ponudili, da preskoči en razred [...] V sedmem razredu sta bila s prijateljem prvaka Slovenije v fiziki. Zlato sta dobila. In je na ta način dobil Zoisovo štipendijo. In na eksternih izpitih [...] je imel na Fužinah največ pik iz slovenščine [...] Največ pik kadarkoli v zgodovini te šole [...] Mislim, veliko je bilo otrok iz Bosne in se je držal stereotip »Bosanci«, ampak tako da smo res ponosni nanj in dandanes je zelo uspešen [...] šele, ko je on imel uradne pogoje za Zoisovo štipendijo, so nekje tam pristojni ugotovili, da sploh nimajo v zakonu predvidene variante, da bi en tujec, ker je bil on še tujec, lahko bil prejemnik Zoisove štipendije. In on eno leto sploh ni mogel dobivati, kljub temu, da je imel vse pogoje formalno izpolnjene, ampak dokler ni imel državljanstva [...] Eno leto je bil brez, smo izgubili denar dejansko, ker so šele potem začeli proces, da tujci lahko tudi dobijo.

Na oba sinova sta zelo ponosna in oba sta dandanes zelo uspešna z visoko izobrazbo. Danilo in Stanka zase pravita, da nista bila »klasična begunca«, saj sta lahko delala, imela stanovanje in vlagala v izobrazbo svojih otrok. Povesta, da sta ogromno delala, da sta lahko danes tam, kjer sta. Vsak konec tedna so se z otroki odpravili na izlet po Sloveniji in spoznavali vse koticke. Pred vojno sta Stanka in Danilo veliko potovala po svetu, tak način učenja se jima je zdel najvrednejši. Oba sta se tudi vpisala na tečaj slovenščine, še preden sta ga morala opraviti kot pogoj za državljanstvo. Stanka je opravljala tudi nadaljevalne tečaje, saj si je želela izpopolniti v jeziku zaradi svoje narave dela.

Med ljudmi v Sloveniji sta se počutila zelo sprejeta. »[...] ampak nam so leta 1991, pa ko se ni smelo Srbom, a veste, Srbi so bili takrat na zelo slabem glasu, mi smo vse dobili [...] Prideš sem kot begunec, nimaš nič, ničesar nimaš. Od oblek so nam dali, do posod, hrane [...] res ogromno pomoči smo imeli«. Danilo in Stanka nista verna, prav tako ju ni vezala cerkev, povesta, da sta odprta človeka in da jima je ključen človek kot človek ne glede na barvo kože, veroizpoved, nacionalno identiteto. Zelo cenita svoje prijatelje, ki se niso obrnili proti njima v času, ko se nista odločila za vojno. »To je bila Krajina Srbska dol na Hrvaškem. Ko smo bili tu, Danilovim staršem dol niso želeli pomagati, v smislu 'vaš sin je izdajalec', 'kdo ni z nami, ta je proti nam', to je bil nekak ta sistem«.

Stanka in Danilo danes uživata v pokoju, v največje zadovoljstvo jima je, da sta oba sinova in vnuk dokaj blizu in da se zelo dobro razumejo kot družina. Grenak priokus jima pušča le misel, »da je nekdo drug odločil namesto naju, kje bova živela«. Zadovoljna sta s svojim življenjem in načinom, kako sta se v novi državi znašla kljub težkim vmesnim obdobjem. Od vsega jima je najtežjo oviro predstavljala dokumentacija. »To je bilo zelo ponižujoče na upravni enoti, zelo [...]«. Na tem mestu pripovedi opisujeta diskriminatorno oviro, ki sta jo doživela na Zavodu za zaposlovanje. V času, ko sta oba delala v njunem podjetju, sta vsako leto morala podaljševati delovno vizo. V kolikor bi se takrat na Zavodu za zaposlovanje našel kdo, ki ima slovensko državljanstvo in ima enako izobrazbo, ima prednost za delo. »Ja, ni važno, čeprav sva solastnika, ne, to nima nobene veze, nimava državljanstva in enostavno prednost ima slovenski državljan. To je bila anomalija«. Slednje sta uspela rešiti s pomočjo dobrosrčne delavke na zavodu. Danes svojo begunsko pot vidita kot zgodbo o uspehu, čeprav je bila pot zahtevna. Živita odprto življenje brez sovraštva in brez deljenja ljudi v kakršne koli kategorije. Opažata oziroma izražata mnenje, da je v Sloveniji veliko nacionalizma, predvsem pa sovraštva do beguncev na splošno, sploh tam, kjer je nižja socialna in izobrazbena struktura. Se pa osebno počutita v Sloveniji zelo dobro in sprejeto. Vesela sta, da sta obdržala svoje prijatelje v času vojne, kar ni bilo samoumevno in da danes svoje življenjske izkušnje in znanje prenašata na vnuke.

7.8. »Če si notri v redu, bo vse zunaj okej¹¹« (Alma, 10. 3. 2022)

Alma je prišla iz Sarajeva v Slovenijo leta 1992, ob začetku vojne je skoraj dva meseca preživela v obleganem Sarajevu in tako izkoristila zadnjo možnost, da je zbežala iz države z zadnjim organiziranim konvojem. Alma je zbežala skupaj s svojo teto, sestrično in najboljšo prijateljico Saro. Po težki poti, večdnevnom ustavljanju in nevednosti so prispele v Split k prijateljem, spominja se nespoštljivega in ponižujočega odnosa domačinov. Pot so nadaljevale na otok Pelješac, kjer ima Almina družina vikende v mestu Orebič. Alma je bila v tem času stara ravno osemnajst let, končevala je srednjo šolo in bila je tik pred vpisom na fakulteto. Ker je Almi na otoku postalo dolgčas in ker je želela končati srednjo šolo, je s svojo najboljšo prijateljico Saro odšla živeti v Zagreb. Na ministrstvu za šolstvo Almi niso dovolili vpisa v srednjo šolo, nakar sta se s prijateljico odločili, da bosta odšli v Srbijo, v Vojvodino k Sarinim sorodnikom. Zavedala se je tveganja, da je v Srbiji kljub vojni in preganjanjem Bošnjakov, a se je v tem kraju počutila varno, tudi v šolo se je lahko vpisala. Pol leta po odhodu iz Sarajeva se je prvič slišala s svojo mamo, ki ni vedela ničesar o njenih preselitvah. Njena mama in pokojni očim, ki je bil rojen v Sloveniji, sta v tem času odšla v Slovenijo. Očim je prišel po Almo v Srbijo in jo po več poskusih prehoda meja uspel pripeljati v Slovenijo, po skriti poti.

V Trenti je moj očim, ko je bil še v gorski reševalni službi, ko je bil še v Sloveniji, je pač tam reševal planince in je videl ta magični plac, z bivšo ženo. In potem je tam to stalo, vmes je on prišel v Sarajevo delat in potem sta z mojo mamo hišo tam zgradila in vedno za praznike in vse, kar je bilo, sta onadva hodila v Trento [...] jaz sem bila na koncu najstništva, mene zvleči kam v naravo, mene to ni zanimalo, jaz sem bila otrok betona [...] Grozna sem bila [smeh] [...] In potem sem z mamo tudi imela probleme, veš, z mamo se nisva ... Pogosto sem bežala, ona mi je skrivala pasoše, sem hotela nazaj v Srbijo k prijateljici Sari [...]

¹¹ Analiza osmega narativnega intervjuja. Portorož, 10. 3. 2022, pri intervjuvanki doma. Zapisana imena so izmišljena. V transkripciji v prilogi je dobesedni zapis pogovora v jeziku intervjuvanke. Na tem mestu uporabljam prevod, kjer je to potrebno.

Ob gradnji hiše v Trenti se je Alma počutila zelo osramočeno, težko ji je bilo, ker je vedela, da v BiH ljudje trpijo, ona pa živi v novi hiši. Ob takih občutkih si je želela, da bi odšli živeti v begunski center.

Leto kasneje se je Alma vpisala v srednjo šolo v Novo Gorico, v vmesnem času je v Trenti poskušala nekaj zaslužiti s čiščenjem hiš, urejanjem vrtov in pomoči starejšim. V dijaškem domu v Novi Gorici je spoznala prijatelje, tesna družba so ji postali štirje dijaki in študenti iz BiH, ki so si med seboj pomagali. Spominja se težav pri vpisovanju v šolo..

[...] ker tujci, veš, to je bila ful jeba [...] Jaz sem se vpisala v Novo Gorico v šolo in srednjo ekonomsko in so mi rekli, da imam status obiskovalke, da lahko sicer obiskujem predmete, ampak, da se mi nikamor ne šteje [...] Imela sem status begunke, zato je bil problem. No, in potem sem pa rekla »kaj moram narediti, da to spremenim?«, pravi »ja, greste na upravno enoto pa pustite status begunca in pridobite status tujca«. Grem jaz na upravno enoto v Tolmin [...], tista C.J. [gospa na upravni enoti], še danes se spomnim ime, razumeš, ker vsako leto je bilo treba dokazovati, da nisi kriminallec [...] sem prav zasičena s temi dokumenti. No, in pravi »ja, ne morem ti dati status tujca, ti rabiš potrdila o šolanju«.

Alma je kljub temu redno obiskovala pouk in prosila profesorje in profesorice, da so ji neuradno vpisovali ocene, za kar je na koncu tudi uspešno in s svojo iznajdljivostjo prejela potrdilo o šolanju in s tem tudi status tujca. Spominja se, da so jo v Gorici lepo sprejeli in kjerkoli se je v življenju znašla tudi. Zavedala se je stereotipov in zaničevalnega odnosa do beguncev, toda osebno se je čutila sprejeto. Preko muslimanke organizacije Igasa je dobila štipendijo v višini tristo evrov na mesec in se tudi vpisala na Ekonomsko fakulteto v Ljubljani. V Ljubljani je živela skupaj s prijateljico v zelo ugodnem stanovanju. Ko so ukinili organizacijo Igasa, se je znašla v finančni stiski in je začela služiti s prodajo študentskih bonov. V študentskih letih se je velikokrat selila – iz Ljubljane v Kobarid, nato nazaj ponovno v Ljubljano, kjer je dobila službo prek študentskega servisa v klicnem centru v Mladinski knjigi. Pri delu je bila uspešna in dobra, že kot študentka je postala koordinatorka klicnega centra. Vodstvo knjigarne ji je ponudilo redno službo in delovno vizo, saj so bili z Almo zelo zadovoljni, kar je Alma sprejela in bila zelo vesela novega poglavja. Sprejela je delovno mesto vodje knjigarne in z uspehi nadaljevala. V tem obdobju je spoznala svojega prvega moža, s katerim se je kmalu po poroki tudi razšla.

[...] in ko sem se poročila, takrat sem pa res že vse pogoje izpolnila, in poroka in naturalizacija in delo v Mladinski knjigi, vse sem pogoje izpolnjevala [...] tako da potem, ko pa sem dobila državljanstvo, sem bila pa tako razočarana, ker to je zame bil »big deal«, deset let sem se matrala s temi papirji in potem, ko sem imela datum, da pridem prevzet državljanstvo, jaz sem mislila, da bojo to konfeti, to bojo rože [smeh], a tista na recepciji samo pravi »Počakajte«, pride in mi da in jaz gledam »A to je to?«, totalno razočarana. Še čutiš tisto jezo, razočaranje ali karkoli »Poglej, tej pa je uspelo« [...] Jaz sem potem šla kar v cvetličarno, sem si kupila rožo, sem morala to narediti zase.

Alma se je nato preselila v hišo v Črnučah, ki je imela zelo nizko najemnino, vendar tudi zelo slabo gretje. Leto in pol je zdržala hladna obdobja, nato pa ponovno začutila, da potrebuje spremembo. V istem obdobju je preko svojega prijatelja spoznala očeta svojih otrok. Preselila sta se v Brežice, k njegovim staršem. V tem času se je Alma vsak dan vozila v službo v Ljubljano in prav tako dokončno uspela narediti vse izpite na fakulteti. Uspešno je diplomirala iz etike v sodobni družbi in poslovanja. Prav tako je v teh prvih letih življenja v Brežicah rodila prvega otroka. Po premisleku se je odločila, da bo zamenjala službo in sprejela delo v Mladinskem centru v Novem mestu, da bo lahko bližje otroku. Ker si je v desetih letih dela v Ljubljani prihranila dovolj denarja, se je odločila za nakup stanovanja, kar se ji je zdelo bolj smiselno, kot da bi plačevala vsak mesec najemnino namesto kredita. Za to investicijo je še danes hvaležna. V Novem mestu je delala v poslovalnici Mladinske knjige, ki se je nahajala v trgovskem centru. Alma je bila zelo nezadovoljna z delom tam, predvsem z odnosi med zaposlenimi. Alma se je s tem razlogom odločila za veliko spremembo in po desetletju je zapustila Mladinsko knjigo ter se zaposlila v manjši založbi, ki je bila še v nastajanju [z intervjuvanko založbe v zapisu ne poimenujeva zaradi anonimnosti, na tem mestu bom uporabila oznako X]. »No, in v tej založbi, mi smo to založbo res ful postavili, ker to je bila na začetku distributer in založba sploh še ni bila močna, potem smo pa tak program pripeljali, res take stvari, da niti ne razlagam... To je pač ta moja poslovna pot bila, kjer sem se res pregarala, nore projekte peljala [...]«. Po osmih letih zelo uspešnega dela in vodenja projektov znotraj založbe, je vzporedno začela Alma rasti tudi kot posameznica, saj so ljudje poznali njeno ime.

Mislim, da so se oni tudi nekako bali, zato ker sem jaz kot posameznica začela tudi rasti, ful sem postala prepoznavna, bila sem vsepovsod, imela dogodke, gostila ljudi, tiskovke [...] in potem ta XY [poimenuje svoj osebni projekt, svoj sp., ki ga ohranjam anonimnega], veš, jaz nisem imela ambicije, da bi šla na samostojno pot [...]

Po večletnem trdem delu in postavljanju založbe ter po dolgoletnem tesnem prijateljstvu in sodelovanju z direktorjem založbe X se je Alma odločila, da bo zapustila X, ko je predse dobila konkurenčno klavzulo. To obdobje opisuje kot zelo težko, saj jo je vse skupaj močno prizadelo.

Ampak sem rekla potem »okej«, potem sem na nekem nivoju razmišljala, mogoče je to tudi nek dogovor bil na dušni ravni, mogoče jaz nikoli ne bi imela dosti moči, da bi šla na samostojno pot, ki mi je bila itak namenjena. Ker meni je to obdobje, saj je bilo fino, mi smo bili super ekipa, meni so bili oni kot družina. Jaz sem živela za X, razumeš, 24 ur, vse se mi je prepletalo okoli X, celo moje življenje. In če ne bi bilo tako, mogoče jaz ne bi nikoli šla, ker je bilo preveč dobro [...] Potem, ko sem nehala delati tam, sem imela ful krize. Delala sem ful, jaz sem imela to v glavi, da moram jurja in pol zaslužiti na mesec, ker sem imela kredit, a veš, pa še stroški, nimaš pa nobenega kapitala, nič nimaš [...]

Po vsakodnevnem garanju pove, da si je januarja 2021 priznala, da premalo ve o zasebnem biznisu, zato se je odločila, da bo ves svoj kapital vložila v učenje, v tečaje. Danes je njen posel uspešen. Iz Brežic se je skupaj s svojima hčerama preselila v Portorož in prodala stanovanje v Brežicah. »[...] da nimaš neke nepremičnine, je tudi en poseben del življenja, veš, tako osvobojen se počutiš [...] na en tak zanimiv način občutiš svobodo [...], saj vem, da nisem tako spet nora, ne, rada bi tudi otrokom dala neko zapuščino in tako naprej, tako da se bomo slej ko prej usidrali [...]« Alma je skozi svoje življenje vedno sledila svoji intuiciji, skozi življenje se je veliko selila, odkrivala, kaj bi želela početi in na koncu zamenjala redno službo za svojo lastno poslovno pot, pri čemer ni imela velike podpore matere, kar sicer razume. »Jaz sem vesela, no, sem vesela zato, ker sem dobila potrditev, da res vedno, kadar slediš sebi, svoji intuiciji, ne glede na to, kakšno podporo imaš, res ti povem, da vesolje, to se vse odmakne [...], to se vse odpira [...]«. Danes Alma veliko hodi v hribe, preživlja čas s svojima hčerama in uživa

na morju. V svojem življenju je najbolj ponosna na to, da je vedno znova sledila svoji intuiciji. »Pa to mogoče, da sem tako pogumna [...], da zaupam temu notranjemu občutku in da ne glede na to, kaj se dogaja [...] vojna, ne vem kakšen pretres... Vedno to [...], kar nosiš s sabo, je tisto tvoje, je tisto tvoje notranje bitje, ki ga neguješ« [...] Če si notri v redu, bo vse zunaj okej«.

8. Tematska analiza in kritična razprava

V nadaljevanju tematsko analiziram pripovedi glede na pet izluščenih tem, ki so se pojavljale v vsakem intervjuju. V tem delu iščem podobnosti, razlike in povezave v izkušnjah ljudi ter empirične ugotovitve primerjam z že obstoječo literaturo v zvezi z dotično temo. Skozi pisanje bom v tem delu vključila tudi lastno kritično razmišljanje. Teme sem razvrstila v približno časovno zaporedje dogodkov: prihod v Slovenijo in vprašanje eksistence, pomoč, postopki pridobivanja statusov, izobrazba in delo ter »*psychological resilience*«, ki ga v slovenščini v tem delu raje kot psihološka odpornost poimenujem kot moč in pogum.

8.1. Prihod v Slovenijo in eksistencialni pogoji

Vse pripovedi sogovornic in sogovornikov so se začele s pričetkom vojne in begunsko potjo, ki je bila še posebej travmatična. Zanimivo se mi je zdelo, kako zelo podrobno so posameznice opisovale pot, od točnega datuma in dneva, do oblačil, ki so jih nosili, stvari, ki so jih imeli s sabo, prostorov in pokrajine, kar kaže na to, kako močno jih je zaznamovala begunska pot. Vendar menim, da begunk in beguncev ne zaznamuje samo sama pot, temveč tudi izkušnja prihoda v novo državo. »Ne moreš verjeti, da se to tebi dogaja, res ne moreš verjeti, da prihajaš iz svojega urejenega življenja v to nekaj ... Da nimaš niti kozarca vode, iz katerega lahko piješ« (Intervju 2¹²). »Veš, ko pristaneš nekje, a nimaš ničesar. Pa dva otroka, mislim ... Večkrat sta šli spat lačni« (Intervju 5). Vse sogovornice so odšle na begunsko pot samo z ženskim delom družine z izjemo družine, kjer je moral mož pobegniti zaradi groženj, ker se je odpovedal vojskovanju. Večina sogovornic in sogovornikov je ob prihodu v Slovenijo bivala pri sorodnikih, dragocena pripoved z vidika primerjanja se mi zdi pripoved sogovornice, ki je deset let preživela v begunskem centru.

Ko smo prišli v Ilirsko Bistrico [begunski center], tam so se začela poniževanja [...] začela sem iskati način, kako, ampak smo bili kot v getu, niso nam dovolili oditi iz kroga centra brez dovolilnice. Dobivali smo dovolilnico za dve uri. Moj Hamzo je en dan rekel »Ne bomo šli po dovolilnico, gremo«. Vzel me je za roko in rekel »gremo«. »Jaz nisem

¹² Na tem delu označujem vire odsekov pripovedi s številkami, npr. intervju 1, intervju 2 ... Prav tako uporabljam prevode tam, kjer je to potrebno. V prilogi so dobesedni prepisi intervjujev v jeziku posameznic.

kriminallec, ti nisi kriminalka, midva greva v Bistrice». Za nama je zaklical upravnik »stoj, ne smete«. Hamzo je rekel »poslušaj me človek, včeraj sem živel svoje življenje, družinski človek sem, imel sem svojo službo, svojo hišo, veliko bolje od vseh vas, ki tu delate. Če nas bo ustavila policija, naj nas ustavi. Jaz imam svoj dokument, počutim se kot svoboden človek, jaz nisem v taborišču. In zapomni si, da nikoli več, ne jaz, ne ona, ne bova prišla po dovolilnice« [...] to mora človek preživeti, ne doživeti, ampak preživeti [...] (Intervju 2).

Dovolilnice za izhod pa niso dajali na zahtevo vsakega begunca, temveč na podlagi presoje, kaj je »ustrezno lokalnim razmeram«. Omejitev svobode gibanja je bil del splošno sprejete politike. Že pred neodvisnostjo in še preden so begunci zares postali »problem«, je ta omejitev takrat prišla v Zakon o tujcih, kjer je 22. člen legitimiral, da se lahko tujcem z odlokom omeji ali prepove gibanje na določenem območju iz razlogov javnega reda. Tako je pravica gibanja ostala predmet osebne odločitve upravnikov centra (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 31–32).

Zanimiva se mi zdi že takratna primerjava centra s taboriščem – »jaz nisem v taborišču«. Sogovornica je pričevala o izkušnji v begunskem centru, o slabih odnosih in poniževanju. Njihova prehrana je bila sestavljena iz ostankov bližnje restavracije, ki so jih prejeli v zabojniku, večina mesa je bila svinjina, kar je predstavljal problem ljudem islamske veroizpovedi, torej veliki večini. Za čas ramadana jim niso pustili pripravljati svoje hrane, šele po uporju ljudi so prejeli nekaj malo hrane za vsakega posameznika, kar ni bilo dovolj za cel mesec, z argumentom upravnika, da za ramadan »ne jejo« (Intervju 2). Ne glede na fizične razmere begunskih centrov si ti delijo mnogo skupnih značilnosti: ločitev od domačinov, skupni prostori, pomanjkanje zasebnosti, gneča in omejeno območje gibanja, v katerem naj bi potekalo »vsakdanje življenje«. To daje beguncem občutek odvisnosti in nadzorovanosti (Polič, Bukinac, Mencin, Todorovič in Tušak, 1993, str. 252–253). »Vse do takrat, dokler smo bili tam [v begunskem centru], sem se počutila kot zadnja smet na svetu, a do včeraj si bil nekdo. Naenkrat, preko noči, nihče. In to je človeka zbolelo« (Intervju 2). Raziskovalka Marjeta Doupona se spominja begunskih centrov, za katere pravi, da so bila pravzaprav taborišča. »V glavnem je šlo za nekdanje vojašnice, ki še niti niso bile prenovljene. Spali so na skupnih posteljah, kar je trajalo kar dolgo časa, preden se je to stanje popravilo. V tistem času pa so živeli stran od oči slovenske javnosti« (v Kač, 2022).

Ostalih sedem sogovornic in sogovornikov je bivalo pri sorodnikih doma ali v stanovanjih ljudi, ki so jim bili blizu. V določenih obdobjih je tudi njih pestila stanovanjska utesnjenost, saj so gostiteljske družine sprejemale več begunskih družin naenkrat. »Ampak so recimo prišli, pa so bili par dni, pa so šli naprej v Nemčijo ali Avstrijo, a ne. Tako da se je recimo zgodilo včasih, da nas je bilo toliko, da smo spali po tleh, ker ni šlo drugače« (Intervju 1). »Moja snaha, tudi njena družina ima zgodbo, tudi so iz Kozarca [...] Imeli so polno hišo beguncev. Živeti v dveh sobah po dvajset, trideset ljudi, to ti je psihološka vojna, to je tisto, kar ne moreš vedeti, če nisi doživel« (Intervju 6). V literaturi najdemo podatke, da je že od začetka prihoda beguncev v Slovenijo večina, kar je dobri dve tretjini beguncev bivalo pri sorodnikih, ki so že pred vojno živeli v Sloveniji. Prihod beguncev v gostiteljske družine pa je pomenilo dodatno breme za te družine, ki so bile že pred sprejemom sorodnikov v težkem socialnem in ekonomskem položaju. V urbanih središčih in blokovskih naseljih, kjer je imela večina begunk in beguncev sorodnike, so bivali skupaj na zelo majhni kvadraturi in pogosto spali na tleh (Koren-Holm, 1994, str. 135–136).

Zanimivi se mi zdijo deli pripovedi sogovornic, ko izrazijo zavedanje, da je življenje v begunskih centrih dosti slabše. Na teh delih izražajo hvaležnost, nekatere celo občutke krivde, ker imajo svojo streho nad glavo.

Tam v Trenti je Marko [pripovedovalkin oče – izmišljeno ime] imel denar, tam se je potem hiša začela dodelovati, dokončevati, a veš, notranjost in to in men je bilo, jaz sem mislila, da se mi bo strgalo, meni se je zdelo, da jaz moram tudi trpeti, razumeš. Tako, kot moji dol, ne, a veš. In vse, kar je bilo malo luksuza, sem imela ful slabo vest, ne. Veš tisto, ne vem ... Oni kupujejo, ne vem, hladilnik, ali pa ne vem, neke kose pohištva, razumeš, jaz pa razmišljam o mojih v Sarajevu, ki nimajo kaj za jesti in si mislim »jaz ne morem tega«, sem mam prosila »pojdim v begunski center«, veš, bi se boljše počutila [...] Grozno mi je to bilo (Intervju 8).

»Zavedam se, da smo mi imeli to srečo, da smo bili pri sorodnikih, ne vem, kakšne so izkušnje tistih, ki so bili v begunskem centru« (Intervju 1). »Se spomnim, ko je rekla na postaji v Štepanjskem naselju, ko je babi rekla, da čuvam brate, da se bo ona potrudila, da ne gremo v ta zbirni [center]« (Intervju 6). »Vse je bilo lažje, ker je bil oče tu, ne vem, kako bi bilo, če bi bila v centru« (Intervju 3).

Izjemen primer sta bila sogovornika, par, ki je visoko izobražen in je imel dobro plačani službi v času pred vojno. Ob prihodu v Slovenijo sta morala čez ogromno ovir, predvsem kar se tiče statusov, vendar kot pravita, jima je bilo lažje s tega vidika, ker je mož imel službo takoj ob prihodu, saj je delal za slovensko firmo, prav tako sta imela nepremičnino v Zagrebu. »Stanovanje tisto pa smo še imeli v Zagrebu, garsonjero [...] Prodamo to stanovanje in začnemo iskati stanovanje za ta denar« (Intervju 7). Zase pravita, da sta »neklasična begunca« ravno s tega vidika.

Znotraj te tematike bi dodala še čustveno obremenjenost. Namreč sogovornice in sogovorniki so pred pripovedovanjem o potrebi po delu, strehi nad glavo in pomoči, pripovedovali o občutkih negotovosti in pomanjkanju informacij o družini, ki je ostala v BiH in drugih vojnih območjih. Slednje jim je predstavljalo hudo stisko. »Eno obdobje je bilo, ko sploh nismo vedeli kje so, kjer noben ni vedel, kje so, ker ni bilo kontakta, telefoni so takrat slabo delali, tako da je bilo to kar mal grozljivo, a ne, ker nisem sploh vedela, ali so živi ali niso živi, a ne« (Intervju 1). »Jaz in brat sva prišla sem, najstarejši brat ostaja v Bosni, tretji pa v vojski, za njega nismo vedeli, ali je živ ali mrtev. To so bili težki čustveni trenutki« (Intervju 4). »[...] en večer smo poslušali dnevnik prek radia. Pravijo, da je v vasi Trnovpolje, naselju Kararič, vse poklano in pobito [...] Tam so ostale moje dve sestri, moja mama, oče, tašča, to so vsi bili dol in jaz za njih nič nisem vedela [...] vsak dan smo šli pred džamijo čakati« (Intervju 5). »Takrat so UNHCR nekaj pisali, mi smo pa njega [očeta, ki je bil zaprt v taborišču] na televiziji zagledali [...] moja mama pravi »to je tata« [...] In dobimo v Mostah, kjer je bil [...] Rdeči križ Slovenije, dobiš pismo [...]« (Intervju 6). Podobno pravi avtor Klinar v članku iz leta 1992, da pričevanja begunk in beguncev izražajo občutke degradacije in strah pred prihodnostjo, najbolj pa jih prizadene občutek negotovosti, ker ne vedo, kaj se dogaja v domačem okolju in kako so njihovi sorodniki. Zelo malo je bilo informacij zaradi vojnih razmer. Občutki negotovosti pa so bili močni tudi ob pomisleku o tem, kaj bo zdaj najprej, ali se bodo vrnilo lahko domov (Klinar, 1992, str. 776). Tudi moje sogovornice so pripovedovale o vedno na novo vzpostavljenem upanju, da se bo vojna hitro končala in da bodo lahko odšle domov.

8.2. Pomoč koga?

Po tridesetih letih od prihoda takratnih begunk in beguncev v Slovenijo se pripovedovalke spominjajo, da so bile zelo dobro sprejete v novo državo. Vse so poročale o

pozitivnih občutkih glede sprejetosti in ljudi, ki so jim pomagali. Skozi nadaljnjo pripoved pa lahko opazimo, da so občutke sprejetosti in pomoč prejemale predvsem s strani posameznikov in posameznic ter nevladnih humanitarnih organizacij. »Šli smo v Karitas, na Rdeči križ, v te humanitarne organizacije, ki so nam pomagale [...] Ampak pravim, kako so mi Slovenci pomagali, to ne bom nikoli pozabila« (Intervju 5). »Pomagali so nam iz Rdečega križa, tam smo dobivali neke osnove. Ampak nekakšne velike pomoči od drugje pa nismo dobili, oče je bil tu in je delal in smo nekako sami morali iti čez to, ni bilo ravno neke pomoči, ampak dobro, tudi to iz Rdečega križa je bilo dobro« (Intervju 3). »Jaz mislim, da je za begunce takrat bilo dobro poskrbljeno, vsaj čutim jaz tako, ki sem živela pri sorodnikih, sploh če primerjam z današnjim časom, kaj se dogaja v Sloveniji, kako so nesprejeti, pa žica ...« (Intervju 1). »To sem bila v najemu, od šefa, kjer sem delala, imela sem brezplačno stanovanje. Torej delala sem v centru, na Trubarjevi, oni pa so imeli hišo na Fužinah in mi dali sobo« (Intervju 4). »[...] in pridemo v njegovo firmo, te štirje direktorji, pa en dober prijatelj [...] Pravi Danilo: 'povejte, kako mi lahko pomagate?' in od vseh prvi odreagira v tej situaciji, on je Hrvat, B.G., to je človek številka ena v našem življenju [...] vzel nas je v svoje stanovanje [...]« (Intervju 7). »Prišla sem k njim, pokazala [svoje izdelke za prodajo], povedale so, kaj želijo... Joj... Moja duša je bila polno kot... V tem je on rekel 'ne boste šli peš nazaj, jaz vas bom peljal'. Od tu se je začela vsa dobrota Slovenije. Od tukaj dalje sem ponovno začela verjeti ljudem« (Intervju 2). Pomemben se mi zdi tudi sledeči izsek: »Nisem imela nobenega takšnega neprijetnega trenutka nesprejetosti, zelo redko, dejstvo je, da se tudi nismo nekaj družili, nismo prihajali v situacijo, da bi sploh spoznavali državljane [...] Tukaj na Fužinah so bili večinoma ljudje iz bivše Juge [...]« (Intervju 1), ki kaže na to, da so bili ljudje pravzaprav precej ločeni, begunke in begunci so se družili med sabo in niti niso imeli dovolj stika z ostalimi prebivalci Slovenije, da bi lahko zares dobili občutek, kako sprejete ali nesprejete so se počutili.

Iz pripovedi lahko sklepam, da so begunke in begunci ob prihodu prejemali pomoč s strani posameznikov in posameznic, ki so jih uspeli srečati, in nevladnih organizacij, ki so jim mesečno nudile osnovne potrebščine. V literaturi najdemo podatke, da je Rdeči križ vodil tudi evidenco beguncev, v začetku leta 1993 je bilo v organizaciji registriranih 40.000 beguncev, ki so bili nastanjeni pri gostiteljskih družinah, ki so enkrat mesečno prejemale prehranski paket ter dodatno pomoč v izdelkih za higieno oziroma v obleki in obutvi (Koren-Holm, 1994, str. 135).

Recimo Rdeči križ je delil konzerve, olje, moko, oblačila, a ne, in potem je bilo določeno, koliko tega dobiš mesečno in potem smo s tem

kartončkom šli in si tam pač dobil. Pri nas je to bilo veliko in je prav prišlo. So bile pa osnovne potrebščine, ni zdaj bilo mesa, kave, sokov, ampak pač si dobil to osnovo, sladkor, konzerve, moko, olje, plenice so bile. Nečak je bil majhen, je bil še v plenica, tako so nam plenice veliko pomagale, a ne (Intervju 1).

Vendar tudi s humanitarno pomočjo niso imeli vsi enako dobre izkušnje.

Midva sva se najprej prijavila kot begunca za kratek čas, ko sva prišla gor, ker so nam svetovali, da se prijavimo. Ampak čez par dni pridejo iz občine in pravi »smo prišli pogledat, če ste vi res tukaj begunci«, jaz pa »zakaj ste ravno nas prišli pogledat«, pravi »vi ste edini Srbi, ki ste zbežali na to stran, na zahod« [...] Ampak potem smo že naslednji dan dobili pomoč, ko so videli, da smo res družina begunska, to bili avstrijski paketi, to je bil zelo star rok uporabe hranil. Vse smo morali vreči stran, rok je bil star (Intervju 7).

Ta del pripovedi se mi prav tako zdi zanimiv z vidika nadzora. Po pričevanju para so ju pred paketom pomoči s preteklim rokom preverjali, če je družina res begunska. Nadzor in nezaželenost pa je pravzaprav tisto, kar so begunke in begunci prejeli s strani državnih institucij. Znotraj tega konteksta mislim predvsem na urad za begunce, že prikazan center za tujce, upravne enote ipd. Pripovedovalke in pripovedovalci so imeli slabe izkušnje, ko so potrebovali pomoč s strani takšnih institucij. »[...] Urad za tujce, jaz njo prosim tam, prosim referentko [...] Pa lahko bi nam pomagali, vseeno smo bili malo prej ista država, pa ljudje moji!« (Intervju 6). (V naslednjem podpoglavju bom prikazala več izsekov pripovedi, ko so ljudje prišli v interakcijo z zaposlenimi na uradu). Ena od intervjuvank, ki je bivala v centru za tujce, poleg sistema nadzora in pokroviteljskega odnosa, ki sem ga opisala v prehodnem podpoglavju, pripoveduje o kraji humanitarne pomoči, ki je bila namenjena begunkam in beguncem centra. Odlomek pripovedi ponovno prilagam na tem mestu.

Pa so potem delali spisek oblačil, naj bi Italijani kupili otrokom obutev, trenirke, vse to smo kot budale pisali in dali. To Italijani pripeljejo [...] mi vidimo, ko pripeljejo. In zvečer vidiš, kako to robo že odpeljejo iz

skladišča. Niti en otrok ni dobil superga. Na koncu je vse to končalo v trgovini, v Kopru, od upravnikovega sina [...]

Nekdanja najbolj razvita jugoslovanska bratska republika je pri ljudeh iz BiH vselej zbujala zaupanje in spoštovanje. A nova država se je do beguncev vedla, kot da ne bi nikoli živeli skupaj. Tistim, ki niso našli zatočišča pri sorodnikih, so zagotovili namestitev v begunskih centrih, kjer so bili najmanj štiri mesece dobesedno zaprti. Kasneje so se smeli gibati znotraj določenega časovnega okvirja, za kar so potrebovali posebne dovolilnice. Avtorica Potočnjak, filmska in dramska igralka, ki se ob 30. obletnici prihoda beguncev spominja takratnih razmer, nadaljuje pripoved o (ne)hvaležnosti begunk in beguncev, ko pravi, da so v medijih krožile pritožbe o nehvaležnih beguncih, ki se zmrdujejo nad hrano ipd. Vendar je bila izkušnja avtorice ravno nasprotna – izražali so ogromno hvaležnosti do države, ki jih je sprejela, tudi takrat, ko je ona čutila, da bi se lahko bolj borili za svoje pravice (Potočnjak, 2022). Ponovno se torej odpira tema (ne)hvaležnosti, ki sem jo razčlenjevala v teoretičnem delu. Tudi ob poslušanju pripovedovalk in pripovedovalcev sem skozi določene stavke dobila občutek, da je ta »zahteva« po hvaležnosti begunk in beguncev usidrana v ljudeh, kar se je kazalo tudi skozi primerjavo odnosa do današnjih beguncev, skozi poudarjanje zadovoljstva osnovne pomoči ipd. »Osnovo smo dobivali za begunce, nekakšno pomoč, nisem imeli nekih slabih izkušenj [...] Bila je to osnova, ampak sem se morala boriti skozi življenje. Nisem gledala samo na to, da dobim od države, dovolj je že to, da so me sprejeli [...]« (Intervju 4). »Jaz mislim, da je za begunce takrat bilo dobro poskrbljeno, vsaj čutim jaz tako, ki sem živela pri sorodnikih, sploh če primerjam z današnjim časom, kaj se dogaja v Sloveniji, kako so nesprejeti, pa žica ...« (Intervju 1). »[...] ni bilo ravno neke pomoči, ampak dobro, tudi to iz Rdečega križa je bilo dobro« (Intervju 3). Eden od skrbnikov begunskega centra se spominja humanitarne pomoči, ki so jo prejeli od drugih evropskih držav. Prejeli so tolikšne količine pomoči, da so lahko zalagali še druge centre po Sloveniji. V članku pravi: »Ker smo imeli enormne količine pomoči, smo bili iz Ljubljane deležni zavisti. Z ministrstva za obrambo, ki ga je vodil Janez Janša, so nam očitali samovoljo, saj smo uradno spadali pod njih« (Vidovič v Knez, 2022). Zdi se, da je bilo vse, kar je več od »bivanja v državi«, ki je bilo tako ali tako pogojeno z začasno zaščito, že »preveč«. Beguncem je namenjeno životarjenje, ne življenje (Agamben, 2004).

Podoba, ki se je odražala v javnosti je ta, da je bila Slovenija zelo širokosrčna do nemočne skupine ljudi, ki je res postala nemočna, a ne po svoji volji, temveč zaradi begunske politike preprečevanja dostopa do zaposlovanja in izobraževanja. kot sem pokazala zgoraj in kot pišem kasneje. Eden od primerov interpretacije nehvaležnosti beguncev je bila hrana v

begunskem centru. Begunke in begunci si niso smeli sami pripravljati hrane, tako so dobivali tisto hrano, za katero se je pričakovalo, da jo bodo pojedli. V kolikor je prišlo do kakšne pritožbe (npr. svinjsko meso), so pritožbo vzeli kot izraz nehvaležnosti (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 37). Begunke in begunci so morali biti videni kot ponižni, hvaležni in nemočni, da so si »zaslužili« pomoč (Harrell-Bond, 2002, str. 57).

8.3. Pridobivanje statusov

Pripovedovanja oseb z begunsko izkušnjo v Sloveniji v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pričajo o zelo rigidnem postopku pridobivanja dovoljenj za začasno in stalno bivanje ter za državljanstvo. Prav vse sogovornice so poudarjale mučne postopke, katerih posledice se poznajo še danes, na primer pri delovni dobi. Prav tako so bili ti postopki predragi glede na finančne razmere in prekarnosti legalnega zaposlovanja begunk in beguncev. V nadaljevanju navajam krajše izseke nekaterih pripovedi, ki potrjujejo zgoraj navedeno. »[...] nekaj časa sem imela preko moža vizo, pa sem delala na črno, vsaj štiri leta, potem sem dobila delovno dovoljenje in svojo vizo. Ampak ni bilo lahko. Dobiš samo eno vizo, a čakaš jo toliko mesecev, da ti potem že skoraj poteče, ko rabiš še drugo, potem gre denar samo za te papirje« (Intervju 3). »[...] No, potem, ko se je šlo za državljanstvo ... Jaz sem delala, nisem pa se mogla takoj prijaviti za državljanstvo, ker mi ni zneslo s plačo, da bi lahko potem naju preživljala, potem sem se s šefom dogovorila, da mi nakaže več, za ene tri mesece in da bom to oddelala« (Intervju 5). »Verjemi, da smo mi Bosanci samo delali za vize, samo za golo preživetje in vize« (Intervju 6). »Jaz imam še dandanes stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, a vsi moji imajo državljanstvo [...] Ne da nisem želela, ampak pred desetimi leti, ko so dobili mož in otroci [...] Nekako finančno se ni izšlo [...]« (Intervju 4). »[...] ker je mož bil državljan in ne vem, iz katerega razloga mi niso nikoli odobrili [...] da bi končno le uspela državljanstvo dobiti, pa vse pogoje imela, vse [...] če gledam tako, sem zelo oškodovana [...] Šest let službe sem izgubila [...] To čutim sedaj, manjka delovna doba« (Intervju 1). Dodala bi, da nobena od govornic ni dejansko imela pravnega statusa begunke in posledično ni uživala pravic statusa po Ženevski konvenciji, temveč so se samoopredelile kot begunke in begunci, njihovo opredelitev so potrdili neformalni begunski kartončki, ki so jih prejele s strani humanitarnih organizacij. Torej kljub temu, da so njihove življenjske okoliščine sovpadale z definicijo begunca in begunke, niso uživale pravic iz Ženevske konvencije, kar je tudi bila politična praksa v devetdesetih letih, kot opisujem v teoretičnem delu. Res je, da so begunke in begunci prejeli dovoljenja za začasno

prebivanje, a so jih ravno te desetletni postopki do dovoljenja za stalno bivanje in do odobritve državljanstva pripeljali na margino, kjer so se vedno znova morale boriti za osnovne eksistencialne potrebe, posledice pa občutijo še danes. Kot pravi Zorn (2005a, str. 260), je bil celoten azilni sistem (oz. še vedno je) konstruiran na način, da poskuša odvrniti ljudi, da bi zaprosili za azil in pridobili begunski status po Zakonu o azilu. Po pričanju sogovornic in sogovornikov in glede na literaturo so imeli begunci od leta 1992 do leta 2003 »status začasnega zatočišča«, vendar je bil Zakon o začasnem zatočišču sprejet šele leta 1997, pred tem pa se je oblikovala praksa nameščanja v begunske centre in dodelitev humanitarne pomoči. Begunske statute na podlagi mednarodnih standardov zaščite beguncev, torej na podlagi Ženevske konvencije, je Slovenija do konca leta 2003 priznala le 75 osebam (Spreizer, Kalčič, Šušmelj in Pezdir, 2004, str. 227). Ena od sogovornic je tudi omenila restriktivno begunsko politiko, namreč že po nekaj mesecih pričetka vojne v BiH, je Slovenija zapirala meje. »Ampak takrat si že težje dobival status, nikakor nisi mogel, nisi mogel priti v Slovenijo, rekli so, da imajo dovolj beguncev [...] moral si masovno plačati, da so te iz Hrvaške premestili v Slovenijo« (Intervju 4). Slovenija je avgusta 1992 zapirala meje in je prenehala s podeljevanjem statusov začasnega begunca, kljub nadaljnjim številnim prihodom, z argumentom, da je številka beguncev presegla zmožnost in kvoto države. Zato v literaturi pogosto preberemo številko 70.000 begunk in beguncev v tistih letih (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 26). Preštevanje je bilo odvisno torej od zornega kota in potreb. Za uradno je kasneje obveljala številka 35.000 (Merljak, 2015).

Postopek do pridobitve državljanstva je za ljudi predstavljal dodaten stres in občutek negotovosti, prav tako so sogovornice pripovedovale o pogoju slovenskega jezika, ki je zanje v večini predstavljal oviro: »Imel si status begunca, tudi službe nisi mogel kakšne dobiti in si enostavno čakal iz dneva v dan, iz meseca v mesec, ali se bo kaj spremenilo [...] In je bila negotovost [...]« (Intervju 1). »Drugače sem za državljanstvo morala na izpit [...] To se je tudi čakalo. Drugače nisem sploh šla na predavanja, ker je to bilo drago [...] Jaz nisem mogla plačati, sem samo šla na izpit, dobila teste, se nekaj učila [...] tako da sem tukaj imela eno srečo [...]« (Intervju 3). »Težko bi jaz tudi naredila ta izpit iz slovenščine. Ustno bi mi nekako šlo, a pismo, hjoj« (Intervju 4). »Najhujši mi je bil slovenski jezik. Šla sem v šolo na Miklošičevo, nisem ga naredila, sem si rekla 'ma ne bom nikoli več šla', potem mi je gospa tam rekla, kjer smo opravljali izpit 'če želite državljanstvo, boste morala', potem sem šla na Cene Štuparja [...]« (Intervju 5). Glede slovenskega jezika je imela večina sogovornic imela težavo predvsem zato, ker niso imele dovolj izkušenj in priložnosti za učenje. Druženja in stiki z ljudmi so večinoma ostali znotraj krogov ljudi, ki so prav tako prihajali iz drugih držav bivše skupne republike.

Skozi pogovore ljudi sklepam, da so takratne begunke in begunci, ki so se odločili ostati v Sloveniji, v večini zaprosili za državljanstvo, v kolikor so se odločili, da ne, so bili v ozadju predvsem finančni razlogi. Pripovedovalke in pripovedovalci so prav tako pričevali o negativnih izkušnjah in odnosih, ki so temeljili na poniževanju v času urejanja dokumentov. »Jaz bi rekla, če bi me kdo vprašal, kaj mi je bilo najhuje, dokumenti. Osebni dokumenti. To je bilo ponižujoče na upravni enoti zelo« (Intervju 7) »[...] gremo v urad za tujce, jaz njo prosim tam, prosim referentko [...], dobesedno dostikrat so nam dali vedeti, da smo zmešani [...] Mrtvo hladno te gleda, nobenega čustva nima do tebe kot do človeka [...]"« (Intervju 6). Jasminka Dedić v uvodnem delu raziskave (2003, str. 2) problematizira paradoksalni odnos med konceptoma državljanstva in diskriminacije. Pravi, da je državljanstvo samo po sebi utelešenje legalizirane diskriminacije, saj uteleša legitimno razlikovanje med državljani in nedržavljeni, zaradi česar je tudi težko dokazati nelegitimno diskriminacijo v legitimnih diskriminacijskih postopkih. Ne le, da so sogovornice in sogovorniki čakali desetletja in celo ob vseh pogojih, še niso prejeli državljanstva, ob prejemu so dobili občutek, da so nezaželeni. »Deset let sem se matrala s temi papirji in potem, ko sem imela datum, da pridem prevzet državljanstvo [...] na recepciji 'počakajte', pride in mi da in jaz gledam 'kaj, a to je to?', totalno razočarana. Še čutiš tisto jezo ali razočaranje njihovo [...]"« (Intervju 8).

To je bil junij, da smo se mi preselili in jaz sem julija dobila obvestilo iz Škofje Loke, da sem jaz dobila državljanstvo. In sem šla tja na občino, da podpišem. In tega se spomnim, odnosa referentke, ki je bila tam. Tako je bila nesramna. Jaz sem bila vsa srečna, da se končno to neki začne reševati, a ne [...] Ona mene niti pogledala ni, samo mi je dala »tukaj imate za podpisat in nasvidenje« (Intervju 1).

Biti brez državljanstva je za ljudi pomenilo otežen najem stanovanja, ne pravico do stanovanjskih posojil, oteženo pridobivanje zaposlitev ipd., ravno zaposlitev pa je bila eden od pogojev za državljanstvo. Tako so osebe pristale v začaranem krogu, ki je predstavljal novo bitko za eksistenco. Nadaljujem z naslednjo skupno temo, ki je bila v pripovedovanjih močno poudarjena in neposredno povezana s temo statusov in državljanstva: izobrazba in delo.

8.4. Izobrazba in delo

Sogovornice in sogovorniki so bili stari med osemnajst in trideset let, kljub temu so v svojo pripoved vključili temo izobraževanja svojih otrok ali sebe. Prvi problem, ki so ga zaznali je bila segregacija begunskih otrok v posebne, prilagojene programe in nezmožnost nadaljevanja šolskega programa tam, kjer so ostali. »Tri leta so hodili v to kvazi bosansko [šolo], to ni nič, tam niso mogli dobiti znanja, definitivno, ampak je tako minevalo leto za leto, dokler se niso vpisali v slovenske šole« (Intervju 2). »Veste, včasih so rekli »Franca Bosanca«, to je bila šola Prežihov Voranc, v katero so hodili otroci iz Bosne, zaradi jezika, ko so prihajali« (Intervju 7). »M. bi moral iti v osmi razred in pridem tja, psiholog mi pravi 'vsi otroci se vračajo eno leto nazaj', sem rekla 'moj ne bo', je rekel 'ja, vsi gredo leto nazaj zaradi predznanja', sem rekla 'mene drugi ne zanimajo, moji ne bodo'« (Intervju 2). Vsi šoloobvezni otroci z začasno begunsko zaščito so obiskovali osnovno šolo, katerega učni jezik je bil bosanski, prav tako so bili učitelji in učiteljice iz BiH in so bili večinoma tudi begunke in begunci, zgolj občasno so prejeli denarna nadomestila. Le posamezni otroci so obiskovali »slovenske« osnovne šole. Ob koncu osnovne šole so učenci dobili potrdilo o šolanju, spričevala pa ne (Koren-Holm, 1994, str. 137). Nadaljujem, da je vpis v srednje šole bil le redko omogočen oziroma je bil omogočen tam, kjer je bilo še kaj prostora. »Mi, ko smo bili begunci, dali so nam, kar so nam želeli dati, takrat ni bilo ravno ... Nisi mogel v šolo, kamor si želel, kar so ti ponudili, so ti ponudili« (Intervju 5). »Najbolj me je motilo to, da nam niso dali dokumentov in da nam niso dovolili šolanja. To so jim največji grehi [...] Sicer dobro, večina jih niti ni želela šolanja, ampak [...] Če bi imeli opcijo, bi bilo sigurno več, vsaj neko osnovo« (Intervju 6). V Primorskih novicah iz leta 1993 najdemo citat: »[...] ali so razredi prepolni ali pa bi vključitev tolikšnega števila begunskih učencev preveč spremenila strukturo učencev. Zato so organizirali oddelek samo za begunske učence in v sredo pričeli s poukom« (Primorske novice, 22. 10. 1993, v Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 32). Ena od mojih sogovornic je bila na pragu zaključka srednje šole in vpisa na fakulteto, pri čemer se je znašla v birokratski oviri oziroma je bila žrtev sistemske diskriminacije, kajti s statusom začasne zaščite se ji ni priznavalo obiskovanje srednje šole. Morala se je odreči statusu begunke in tako je padla v začaran krog.

Jaz sem se vpisala v Novo Gorico v šolo in srednjo ekonomsko in so mi rekli, da imam status obiskovalke, da sicer lahko jaz obiskujem, da sem na vseh predmetih, ampak, da se mi to nikamor ne šteje [...] No, in potem sem šla, sem rekla [...] kaj moram narediti, da bom to spremenila in pravi »ja, če

greste na upravno enoto, pa opustite status begunca, pa pridobite status tujca« [...] pravi [na upravni enoti v Tolminu] »ne morem ti dati status tujca, ti rabiš potrdila o šolanju« (Intervju 8).

Podobno je doživela sogovornica, ki je naletela na dvojno merilo ob opravljanju strokovnega zdravniškega izpita (ki ga je lahko začela delati šele po pridobitvi državljanstva).

Ker zdaj imam državljanstvo in zdaj lahko delam kot zdravnica [...] Nostrifikacije mi ni bilo treba delati, ker je bila diploma priznana, ampak sem morala narediti strokovni izpit [...] In je bilo tako, da sem šla test naredit in ga naredim s sto procenti. In če bi bila jaz državljanka ali naredila fakulteto v Sloveniji, če nekdo tak naredi pisni izpit s sto procenti, je avtomatično naredil izpit, dobi potrdilo o strokovnem izpitu, ampak, ker sem jaz pač tujka, sem mogla delati praktično, potem pa še ustno (Intervju 1).

Vse te ovire pa so neposredno vplivale na pridobitev dela in torej na samo preživetje begunk in beguncev. »Bilo mi je lepo, ampak nisi se mogel prijaviti, jaz bi lahko sedaj imela trideset let delovne dobe, da sem lahko takrat delala, ampak veš, kako je to ... Imela sem status begunke« (Intervju 5). Omejena pravica do dela je v preteklosti izhajala iz »statusa začasnega zatočišča«, zaradi česar so starejši begunci izpadli iz sistema izobraževanja in nenehno potrebnega obnavljanja in dopolnjevanja znanja, tako da so se v trg dela vključevali z velikimi težavami. Deset let začasnosti je v praksi pomenilo, da so odrasli begunci izgubili prav toliko let delovne dobe, saj se niso mogli legalno zaposliti, pomenilo pa je tudi deset let negotovosti in odvisnosti od pomoči države ali humanitarnih organizacij (Spreizer, Kalčič, Šušmelj in Pezdir, 2004, str. 231). Status začasne begunske zaščite je bil begunkam in beguncem sistemska ovira za kakršno koli zaposlitev. Večina sogovornic in sogovornikov je pripovedovala o delu na črnem kot praktično edini opciji za kakršen koli zaslužek. »Jaz sem kvačkala [...], ampak takrat sem imela veliko teh naročil, mi smo se preživljali od tega« (Intervju 6). »[...] morala sem si najti drugo delo, spet najdem na črno, delala sem po štiri ure« (Intervju 5). »V enem momentu sem se celo sprijaznila, da nikoli v življenju ne bom delala kot zdravnica, v svojem poklicu, ki ga imam rada, tudi to sem probala sprejeti [...] Imel si status begunca, tudi službe neke nisi mogel kakšne dobiti in si enostavno čakal iz dneva v dan [...]« (Intervju 1). »Moj Hamzo je bil v ranah, jaz sem ta, ki mora nekaj zaslužiti, da prinesem v družino. In tako. Dan in noč sem kvačkala. Greš na to varianto, da boš vsaj kaj lahko prodal« (Intervju 2). »[...] jaz

sem pogosto hodila v [begunski] center, kjer so bili materini starši in so bile tam begunke, ki so hodile delati in sem tako preko njih, so vprašale še zame in potem se počasi tako začela nekaj delati. Karkoli, vse boljše kot samo sedeti v stanovanju» (Intervju 3). »Jaz sem v tej pekarni imela stanovanje, hrano [...] dobivala plačo [...] Takrat sem imela dvaindvajset, triindvajset let, logično, da se boriš, da se znajdeš, moj brat je imel štirinajst, pri šestnajstih je moral že delati [...] da smo lahko starše pripeljali v Slovenijo« (Intervju 2). Begunke in begunci s statusom začasne zaščite niso imeli pravice do dela z izjemo učiteljev in bolniških sester znotraj samih begunskih centrov (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar, 1998, str. 28). Ravno dodeljevanje statusov začasne zaščite z vsemi omejenimi pravicami pa menim, da je odražal odnos države do begunk in beguncev. Začasna zaščita in nezmožnost zaposlitve sta pomenili, da se od beguncev pravzaprav pričakuje, da se vrnejo domov. Dramska igralka in humanitarka Draga Potočnjak je v Mladini (v Petrovčič, 2022) zapisala:

Resnica je žal trda in grda. Ljudje so životarili, saj je začasni begunski status [...] vseboval veliko več prepovedi kot pravic. Slovenija pa je pred domačo in mednarodno javnostjo uspešno hlinila, da odlično skrbi za begunce, čeprav si je ves čas predvsem prizadevala, da bi se jih čim prej znebila. Brez težav je kršila mednarodne konvencije in zakona, ki jih je podpisala, celo ustavo, ko je beguncem omejevala pravico do gibanja, do celovitega šolanja, do popolne zdravstvene oskrbe, predvsem pa do dela.

Ne pravica do dela in prisila v delo na črno ter spoprijemanje z zahtevnimi fizičnimi deli z namenom preživetja je realnost ljudi brez državljanstva, ljudi brez pravic. V intervjujih pa se je izkazalo še to, da so bili ljudje tudi po pridobitvi dovoljenj za stalno bivanje in po pridobitvi slovenskega državljanstva primorani opravljati slabo plačana in fizično zahtevna dela in tako so bili podvrženi izkoriščanju in diskriminatornim praksam, saj niso imeli urejenih pogodb, ki bi jih ščitile. »Veliko smo delali. Skozi vse te kontakte [...] jaz sem enajst hiš vzdrževala« (Intervju 2). »Ker še vedno službe kot zdravnica nisem mogla dobiti, sem se pač odločila, da bom nekaj začela delati, a ne, karkoli. In potem sem imela to stalno bivanje in sem na podlagi tega dobila službo in sem šla delat [...] ena prodajalna sadje in zelenjave« (Intervju 1). »[...] pa sem začela delati v zdravstvenem domu Šiška kot snažilka [...] postanem noseča z mlajšo hči, takrat sem imela še začasno vizo, in seveda, ko si noseča, ti dajo odpoved [...], potem se zaposlim v firmi, kjer še dandanes delam [...], v čistilnem servisu« (Intervju 4). Kot pravi avtor Slavnic (2014), sta državljanstvo in regulacija trgov dela neločljiva drug od drugega,

kadar se izkaže, da je državljanstvo pravni mehanizem, ki razvršča delavce v različne, hierarhično organizirane kategorije. Nedržavljanji so sistematično potisnjeni proti spodnjemu delu hierarhične lestvice. Ljudje brez državljanstva so po definiciji ljudje brez pravic, so v nemočnem in ranljivem položaju, ravno zaradi tega jih večina opravlja slabo plačana in fizično najzahtevnejša dela, kar izkorišča tudi današnje kapitalistično gospodarstvo, v smislu »ljudje brez državljanstva so vredni, ker so ranljivi« (Slavnic, 2014, str. 21). »Bosanci smo po vojni, pa tudi sicer pred, bili v Sloveniji samo delovni razred, kot bi rekli »z metlo, gradbeništvo ...«. Zdaj imajo možnosti, imajo več diplom, mi te možnosti nismo imeli« (Intervju 4).

Prav tako bi tudi pri tej temi poudarila pomen ekonomskega statusa begunk in beguncev in razlike v življenjih zaradi le-tega. Večina mojih sogovornic in sogovornikov je v Slovenijo prišla z zelo nizkimi finančnimi sredstvi, še tisto, kar so imeli, jih je večina porabila za samo pot. Več premoženja je pomenilo seveda manj eksistencialnih skrbi.

Danilo je že prej delal tu in to je ta razlika, da nismo klasični begunci [...] To je rešilna bilka bila, da sem vedel, kje in kako. Jaz sem se usedel in že naslednji dan sem imel in tajnico in pisarno in vse to in v bistvu sem prinesel te posle, ki so bili dol v Bosni, sem jih prenesel tu v Ljubljansko [...] Tudi brez statusa, kot tujca, sva imela firmo, ker drugače v tem času, Stanka ni mogla seveda, prej je ona delala v bistvu kot davčna inšpektorica, potem je tukaj začela voditi poslovne knjige in smo mogli narediti firmo. Jaz sem še zmeraj delal za to slovensko firmo, ona je pa delala v najini firmi v bistvu, ki se je ukvarjala z računovodstvom in smo na to firmo našo kupili prvo nepremičnino tukaj na Fužinah [...] Tako da nismo tisti klasični begunci, smo pa sicer preživeli kot begunci, imamo pač to neko svojo zgodbo, malo bolj posrečeno (Intervju 7).

Podobno je z visoko pridobljeno izobrazbo. Sogovornici, ki sicer ni bilo dovoljeno opravljanje zdravniškega dela brez državljanstva in ki je bila primorana premagati več birokratskih in nepravilnih ovir, da je lahko nato delala kot zdravnica samo zato, ker ni državljanka, je bila v času statusa začasne zaščite aktivna kot prostovoljka, tudi kot zdravnica preko nevladne organizacije, ki ji je plačevala na roke. »In sem jaz res šla v to Igaso [...] dobivala sem štiristo nemških mark na roke in to je bilo veliko denarja zame, ki sem bila brez prihodkov takrat [...] vedeli so [ljudje], da se lahko tja obrnejo po zdravniško pomoč in smo mi potem na nek način pomagali« (Intervju 1). Vendar je po besedah novinarja Ervina Hladnika

Milharčiča odnos, ki ga je Slovenija pokazala do bosanskih beguncev jasen primer institucionalnega rasizma. Država ni videla ljudi v njihovih poklicih zdravnikov, inženirjev, umetnikov, temveč bednike, ki bi morda bili dobri v gradbeništvu (v Kač, 2022).

8.5. Moč in pogum

Begunke in begunci so izpostavljeni številnim travmatskim dogodkom – v času vojne in begunske poti pa tudi prihoda v novo državo, kjer se morajo vedno znova boriti za odvzete pravice in dostojanstvo, medtem ko so v nenehnem položaju negotovosti, kaj bo z njimi, z njihovo družino, ki je še ostala na vojnem območju in z domom. Avtorica Rachel Tribe (2002, str. 242) pravi, da je eno takih obdobji, ki navadno povzroča visok stres, obdobje čakanja na odobritev statusa in obdobje pridobivanja državljanstva, ravno zaradi nezmožnosti planiranja prihodnosti in zaradi dolgotrajnejšega občutka negotovosti in nemoči. Dodajam, da je to obdobje za begunke in begunce ob prihodu v Slovenijo trajalo vsaj deset let. Nekatere sogovornice in sogovorniki so pripovedovali o posledicah begunske izkušnje na duševno zdravje, ki jih čutijo še danes.

Ker jaz še vedno jemljem tablete, imam tablete za... Pač, mene je zelo bolelo v prsah in ves čas me je bilo strah, da se bo komu kaj zgodilo. Vedno sem imela nek strah »otrok mi bo umrl«, ene dve leti me je bilo tako strah, da ko sem šla ven, sem imela občutek kot, da me nekdo lovi [...] Potem sem šla k psihiatru na te razgovore, mislim, mene to ni bilo nič sram. Meni je bilo samo važno, da imam svoj mir [...] Ko sem šla k zdravniku privatno, mi je rekel »če boš tako naprej, ne boš dolgo živela, daj se začni obračati k sebi, ko ti je najtežje, se zjokaj, kriči, ne držati v sebi [...]« (Intervju 5).

Kar bi želela predstaviti v tem zadnjem tematskem sklopu analize, je psihološka moč, notranja moč, pogum ali kakorkoli to poimenujemo. Angleški izraz, ki ga v zadnjih letih pogosto slišimo je *psychological resilience*, ki ga v slovenščino prevajamo tudi kot psihološka odpornost, vendar mi ta izraz ne ustreza. V prvi vrsti zato, ker menim, da »biti odporen« ni pravzaprav tisto, kar želimo, temveč prej »ssočiti se«, »spoprijeti se«, in drugo, ker menim, da izraz ne zaobjema te notranje moči in poguma. Vsi sogovorniki in sogovornice brez izjeme so po navadi na koncu pripovedi ali že v vmesnem delu govorile o tem, kako so se borile skozi

življenje, zase in za svojo družino, kako so se postavile na noge in ohranile pozitivni pogled na svet. Zorn (2013, str. 178) pravi, da se občutki moči, smisla in pripadnosti krepijo, ko se ljudje povežejo in v skupnem boju za pravice postajajo prepoznavni in slišani

Ampak jaz niti enkrat nisem imela občutka, da se meni nekaj hudega godi. Pač, to je življenjska situacija, v kateri si se znašel, je treba iskati rešitev in živeti naprej [...] Ja, nekako sprejmeš to novo realnost [...], v takih situacijah se pač boriš, da čim prej spet zaživiš in zelo hitro se prilagajaš. (Intervju 1).

Jaz sem morala nekaj na sebi delati [po smrti svojega sina], da ne sedim, da mi ne odtavajo misli, enostavno sem morala nekaj delati zase in delati na sebi [...], od takrat dalje se je začelo to, kar nikoli v življenju nisem pomislila, da bom počela. Vidiš tam tiste slike [mi pokaže več slik in izdelanih vaz] [...] To je bila meni terapija, veš, terapija [...] Ko občutiš neko težino, in ko ti nekdo pokaže, da razume ... To ti daje moč, da se boriš, da ne odnehaš v življenju (Intervju 2).

»Tako da smo se navadili na vse to in si opomogli, ampak je vseeno težko vse to pozabiti, kar se je dogajalo. Ampak dobro je, kakor je, lahko bi bilo hujše, tako da lahko rečemo, da kar je, je. Borimo se naprej za življenje [...]« (Intervju 3). »Ni bilo enostavno boriti se, ampak se da, če si borec, če imaš ob sebi podporo, partner, otrok, ni važno, da imate neko skupno besedo, tako se da priti na vrh gore« (Intervju 4). »Pravim, bilo je težkih trenutkov, predvsem čustvenih, pa tudi finančnih, ampak vse se to nekako preživi, imeli smo hvala bogu eden drugega, tako da je bilo vse skupaj lažje. Treba se je boriti, nimaš kaj« (Intervju 4). »Da iz takega, take slabe izkušnje, narediš en prerez, da se ne vračaš nazaj [...] Ne sprašujem se 'zakaj' [...], ampak vse vzamem za temelj in gremo naprej in zato sem ponosna« (Intervju 6). »[...] smo imeli tudi malo sreče, ampak predvsem [...] kot jaz rečem, nekje se moraš boriti, ker moreš [...] pričakovati, da ti nekdo nekaj reši, če ti nisi pripravljen« (Intervju 7). »da sem tako pogumna, da vedno znova lahko sledim svoji intuiciji in da zaupam temu notranjemu občutku [...] ker sem dokazala, torej, lahko je vojna, lahko je ne vem kakšen pretres, ne ... Vedno to, kar imaš, kar nosiš s sabo, je tisto tvoje, je tisto tvoje notranje bitje, ki ga neguješ« (Intervju 8).

Pomemben koncept, ki je pogosto spregledan ali podcenjen, kadar govorimo o duševnem zdravju begunk in beguncev, je rezilientnost. Življenje beguncev je pogosto

označeno z bolečino in premalokrat z močjo. Psihološka rezilientnost beguncev nasprotuje njihovi konstruirani podobi žrtve brez avtonomije in omogoča beguncem, da kljub travmatičnim izkušnjam uspejo v novi družbi. Raziskave so pokazale, da po začetnem obdobju boja mnogi begunci pokažejo močno voljo za obnovo svojih življenj, ključni dejavnik za rezilientnost pa naj bi bila ravno begunska izkušnja. Moč, ki jo pridobijo na travmatični begunski poti, omogoča, da dosežejo neko stopnjo stabilnosti (George, 2012, str. 432). Vendar menim, da je stabilnost in ponovno zaupanje v ljudi mogoče doseči skozi bolj predvidljivo življenje in z vzpostavljanjem odnosov medsebojnega sprejemanja. Stabilnost pa ravno omogoča običajen potek življenja, ki ga takratni begunci in begunke niso mogle imeti brez dokumentov in brez pravic. Prav tako nimajo vsi ljudje enakih možnosti za krepitev svoje notranje moči, zato nočem biti na tem mestu banalna s posploševanjem. Ne morem mimo primerjanja izpovedi ljudi, današnjih begunk in beguncev iz držav, ki imajo na mejah žico postavljeno s strani EU. Njihova izkušnja begunstva je zaznamovana s sistemsko diskriminacijo in nasiljem, zapiranjem meja, nasiljem na mejah, »pushbacki«, begunskimi taborišči itd., kar popolnoma odvzema moč ljudi in možnost za življenje z dostojanstvom. »Jaz sem še vedno tukaj v priporu v Kopru, že pet mesecev sem sam v sobi, 24 ur na dan. Tukaj so pazniki, ki me tepejo in pišejo lažna poročila o meni [...] Moje zdravje ni dobro in stanje se mi slabša [...] Pet mesecev nisem govoril z nikomer« (Amine Mohammed Bouroiane, 2022).

Želja za pravičen svet, brez sovraštva, rasizma in neenakosti pa je močna tudi pri mojih sogovornicah in sogovornikih. Pripovedovalke si po tridesetih letih od begunske izkušnje želijo mir na svetu. Predvsem poudarjajo, kako pomembno jim je, da idejo o »ljubezni do vseh« prenesejo na svoje otroke. »[...] pa otroke svoje, da jih vzgajam na tak način, da jih ne vzgajam v sovraštvu, tudi če sem sama šla čez vojno. Mi se pogovarjamo o tem, ampak jih ne obremenjujem, vedno sem jim govorila, da ni važno kdo je kaj« (Intervju 3). »In danes mi je žalostno, ko to gledam ... Vse več sovraštva, ni nikakršnega potrpljenja ... Jaz pravim, kjer ni spoštovanja, ni ničesar [...] Zato je pomembna vzgoja otrok. Mi smo otroke vedno vzgajali, da ne sovražijo nikogar, da nima veze, kdo je, kaj je, dokler je človek, spoštuj« (Intervju 4). »Glejte na to, da se otroci razumejo, ne glede na nacije, ne glede na vse. Naj se otroci družijo, naj živijo [...], da imamo mir [...], zato pravim, da se ne sovražiti med sabo [...] Morali bi biti enaki, edem drugemu pomagati« (Intervju 5). »[...] ker nisva se hotela za nobeno stran odločiti. Ker smo mešana družina, vsi, imamo cel kup [...] prijateljev, vseh ver, vseh narodov, pa smo rekli 'to ni naša vojna'« (Intervju 7). »[...] največ me moti pri ljudeh, ki negativno razmišljajo, ki gojijo in širijo sovraštvo ... In otroci so tako bogastvo, tako so željni pogovorov, čim več se moramo pogovarjati z otroki, širiti ljubezen in to je to« (Intervju 6). Sogovornice in sogovorniki

so kljub genocidu, ubojem in posilstev bližnjih, težki poti, dolgotrajnemu obdobju nevednosti, nenehni borbi za preživetje in za vzpostavitev novega življenja, oropani pravic do izobraževanja in dela, uspeli ponovno začutiti ljubezen in zaupanje ljudi. Zato sem izbrano zadnjo temo poimenovala »moč in pogum«.

9. Ugotovitve in zaključek

Delo sem razdelila na teoretični del, kjer sem razčlenjevala pomembne koncepte, ki jih bom povzela v nadaljevanju, in ki so bili uvod v empirični del raziskave. Slednji je zaobjemal osem narativnih intervjujev z ljudmi, ki so imeli begunsko izkušnjo v Sloveniji v času vojne v Jugoslaviji in ki so bili takrat stari med 18 in 30 let. Narativni intervjuji so omogočili bogate in poglobljene pripovedi ljudi, ki so imeli med pogovorom popolni nadzor nad svojim pripovedovanjem. Zgodbe so bile raznolike, edinstvene, polne zanimivih podrobnosti, ki so hkrati kazale na kompleksnost begunstva, zato sem v analitičnem delu najprej razčlenila vsako pripoved posebej, saj nisem želela, da se izgubi ta unikatnost zgodb in tudi pripovedovanja. Sledila je tematska analiza, kjer sem iskala podobnosti in razlike znotraj tem, ki so se prepletale v vseh osmih pripovedih, in tako iskala skupne ugotovitve narativnih intervjujev. V zaključku bom povzela svoje delo s ključnimi ugotovitvami in nato opredelila vlogo socialnega dela znotraj teme.

V teoretičnem delu sem najprej na kratko orisala begunsko politiko Slovenije v letih 1990 – 2000, kjer je izstopalo predvsem dejstvo, da so begunke in begunci dobivali status začasne zaščite in ne statusa po Ženevski konvenciji, ki predvideva več pravic, predvsem intervjuvankam takrat pomembni pravici do dela in izobraževanja. Medtem ko si je Slovenija prizadevala za mednarodno priznanje, da je ločena in neodvisna nova država, je sočasno za opustitev podeljevanja statusa begunca po Ženevski konvenciji podala argument, da gre za prisilne premike ljudi v isti državi (Spreizer, Kalčič, Šušmelj in Pezdir, 2004, str. 228). Drugo izstopajoče dejstvo v tem poglavju je zapiranje meje za begunke in begunce, že avgusta leta 1992, z obrazložitvijo, da je kvota ljudi za sprejem, ki jo je država predpisala, presežena, kljub temu, da država ni nikoli argumentirala, zakaj je postavljena kvota 10.000 ljudi ravno tolikšna. Izkaže se torej, da je bila država pripravljena sprejeti begunke in begunce vendar pod pogojem začasnosti. Dodatna ovira za dolgotrajnejše življenje na slovenskem prostoru so bili postopki pridobivanja statusa za začasno in stalno bivanje ter postopki za pridobitev državljanstva, za katere menim, da so bili ponižujoči, nehumani in neracionalni. Sogovornice in sogovorniki so v narativnih intervjujih pripovedovali o tem, da so morali tudi vsake tri mesece podaljševati dovoljenje za začasno bivanje. Ko so končno prejeli odobritev, pa je že preteklo toliko časa, da so morali ponovno vložiti za novo podaljšanje. Vsi ti postopki so bili tudi veliko finančno breme, ena od govornici pravi, da se zdi, kot da so delali za golo preživetje in vize. Ravno z

reduciranimi pravicami na zgolj golo preživetje sem se prav tako ukvarjala v teoretičnem delu. Golo življenje po Agambenovem konceptu (2004) pravzaprav pomeni, da so v biopolitičnih prostorih, kot so begunski centri, človekove pravice omejene zgolj na pravico do preživetja. Podobno je čutila sogovornica, ki je imela izkušnjo življenja v begunskem centru. Opisovala je ponižujoč odnos upravnikov centra, odvzemanje moči ljudem, odvzemanje svobode in prostosti. Na tem mestu sama pravi: »Najhuje je, ko te nekdo zaničuje, to je tisto, kar res boli« (Intervju 2). Politični in medijski diskurz o begunkah in beguncih je temeljil na rasizmu in nacionalizmu. Mediji in izjave politikov so prikazovale begunke in begunce kot nezaželene, kot ljudi, ki jemljejo delo, ki ogrožajo javni red in so nehvaležni. Le tisti begunci in begunke, ki ustrezajo predstavi, da so nemočni, ponižni in hvaležni, si zaslužijo pomoč – znotraj poglavja o (nehvaležnosti) sem se opirala na avtorico Moulin (2012), ki pravi, da sta v azilni politiki svoboda in zaščita nasprotujoči si načeli. Begunke in begunci so postavljeni pred izbiro: zaščita in biti zanj hvaležen ali svoboda, ob kateri zaščita ne pripada. Slednje poimenuje kot zakon hvaležnosti. Izražanje hvaležnosti je bilo močno tudi v pripovedih mojih sogovornic, na primer: »Nisem gledala samo na to, da dobim od države, dovolj je že to, da so me sprejeli [...]« (Intervju 4). Usidrano podobo hvaležnega begunca vidim kot način preživetja v državi, ki to podobo pričakuje. Intervjuvanke so skozi pripovedovanje na več mestih poudarile, da so se počutile zelo dobro sprejete in da so prejele ogromno pomoči s strani Slovenije. Vendar bolj kot se poglobimo v pripovedi, vedno bolj pride na površje, da gre za pomoč nevladnih organizacij in posameznikov, ki so jih srečevali skozi življenje. Nezmožnost izobraževanja in dela, absurdni postopki za pridobivanje statusov in državljanstva, organiziranost begunskega centra, odnosi upravnikov centra, zaposlenih na uradu za begunce in na upravnih enotah, pa pravzaprav odražajo odnos države do takratnih beguncev. Pripovedovalke zgodb so se morale boriti proti sistemu, boriti so se morale za preživetje in dostojanstvo. Ker so ponosne na to, kar so dosegle, gledajo na svojo zgodbo kot na zgodbo o uspehu.

Kje v vsej tej kompleksnosti stoji socialno delo? Socialno delo je stroka in znanost, ki zagovarja načelo socialne pravičnosti in enakosti. Vendar so te vrednote socialnega dela v navzkrižju z begunsko politiko. V času pisanja dela sem vzporedno spremljala vojne grozote v Ukrajini. Hkrati je ta vojna pokazala, kako hitro se spremeni javno mnenje glede odpiranja meja in sprejemanja ljudi na poti in kako deluje rasizem. Na drugi strani imamo begunke in begunce, ki množično trpijo za policijskim nasiljem, ki se ne kriminalizira, če že, se kriminalizira solidarnost do beguncev. Kako v tem sistemu nepravičnosti lahko deluje socialno delo, katerega poslanstvo je med drugim zagovorništvo in borba za pravičnost ter za človekovo dostojanstvo, ko pa smo socialne delavke in delavci praktično podaljški teh nepravičnih sistemov? Zorn

(2008, str. 127) pravi, da področje migracij in azila zahteva razmislek socialnodelovne stroke, ali bo njena vloga sodelovanje pri nadzoru nad priseljevanjem, kar hkrati pomeni poglobljanje neenakosti, ali pa bo poskusila načela, ki jih razglaša v svojih etičnih kodeksih udejaniti v praksi. Nadaljujem, da ker socialno delo ni avtonomno, menim, da smo v stroki postavljeni pred edino možnost: vedno znova prevpraševati skladnost svojega dela s skladnostjo stroke in predpisanih načel. Ravno prvi člen Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu (ki je poleg Kodeksa etike socialnih delavk in delavcev ključno vodilo pri delu) pravi, da se delavke in delavci pri svojem delu, ki služi dobrobiti ljudi, ravna po načelih etičnosti – obče dobrega, da bi zavarovali ljudi, ki jim pomagamo in sami sebe pred napačno uporabo strokovne in družbene moči. Prav tako v drugem odstavku istega člena beremo, da morajo socialne delavke svoje delo razmejiti od političnih, institucionalnih in drugih interesov, ki bi lahko ovirali človeško in strokovno presojo o tem, ali s svojim delom dejansko pomagajo posamezniku ali pa zastopajo interese, ki niso v skladu z načeli socialne pravičnosti in dobrobiti posameznika (*Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu*, 2002). Že sam kodeks nas torej zavezuje, da četudi potiskani v podaljšek nepravičnega sistema, mora socialno delo vedno postaviti človeka in pravičnost na prvo mesto, drugače se moramo nehati pretvarjati, da opravljamo socialno delo. Ena od sogovornic je opisovala svojo dobro izkušnjo na centru za socialno delo in ob tem dodala nasvet, ki ga zdaj predajam naprej in s čimer zaključujem: »[...] glej, da boš človeka [v poklicu socialnega dela] vedno dobro slišala« (Intervju 2).

10. Uporabljena literatura

- Agamben, G. (2004). *Homo Sacer: Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- Arendt, H. (2003). *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Claritas.
- Balibar, E. (2007). *Mi, državljani Evrope?: meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- Bassin, M., Fabjančič, T., Frlič, A., Kušar, A., Rolc, N., & Verdel, I. (2002). Medijska točka: analiza medijske konstrukcije prebežništva. V U. Lipovec Čebren (ur.), *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji* (str. 17-68). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Beznec, B. (2009). Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 37(238). Pridobljeno 30. 11. 2021 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NXPRLMJT>
- Bouroiaine, M., A. (2022). Pismo iz zapora. *Tukaj smo*, 31. 5. Pridobljeno 1. 6. 2022 s <https://www.facebook.com/Tukajsmo>
- Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles: Sage. Pridobljeno 15. 2. 2022 s <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/research-design/book255675>
- Dedić, J. (2003). *Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji: Raziskava v okviru projekta raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dobovičnik, V. D. (2005). Prosilci za azil in begunci v Sloveniji – kratek pregled. V V. D. Dobovičnik (ur.), *Prosilci za azil in begunci v Sloveniji* (str. 8-18). Ljubljana: Konzorcij Živa.
- Doupona Horvat, M., Verschueren, J., & Žagar, I. Ž. (1998). *Pragmatika legitimizacije: Retorika begunske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.
- Fabjančič, T., Mesarči, A., Renčelj, A., Senčar, K., & Tkalčič, A. (2002). Režijska knjiga Evrope: primerjalna analiza politike v izbranih državah. V U. Lipovec Čebren (ur.), *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji* (str. 151-166). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Fikfak, J., Adam, F., & Garz, D. (2004). *Qualitative Research*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Flaker, V., Ficko, K., Grebenc, V., Mali, J., Nagode, M., & Rafaelič, F. (2019). *Hitra ocena potreb in storitev*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- George, M. (2012). Migration Traumatic Experiences and Refugee Distress: Implications for Social Work Practice. *Clinical Social Work Journal*, 40(4). Pridobljeno 1. 6. 2022 s <https://link.springer.com/article/10.1007/s10615-012-0397-y>
- Gibney, M., J. (2004). *The Ethics and Politics of Asylum: Liberal Democracy and the response to Refugees*. New York: Cambridge University Press.

- Harrel-Bond, B. (2002). Can Humanitarian Work with Refugees Be Humane? *Human Rights Quarterly*, 24(1). Pridobljeno 23. 5. 2022 s <https://www.jstor.org/stable/20069589?seq=1>
- Hinton, A. B., La Pointe, T., & Irvin-Erickson, D. (2014). *Hidden genocides: Power, knowledge, memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751–777. https://www.researchgate.net/publication/4763886_The_European_Union_and_the_Securitization_of_Migration
- Jalušič, V. (2001). Ksenofobija ali samozaščita? V B. Petković (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. (str. 12-43) [pdf]. Pridobljeno 30. 12. 2021 s <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/nestrpnost-1.pdf>
- Jogan, M., & Broder, Ž. (2016). Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin. *Teorija in praksa*, 53(1). Pridobljeno 13. 3. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DSWFFRG5>
- Kač, M. (2022). »Postali so samo še begunci, popolnoma oropani dostojanstva«. *MMC, RTV SLO*, 19. 5. Pridobljeno 27. 5. 2022 s <https://www.rtvlo.si/kultura/vizualna-umetnost/postali-so-samo-se-begunci-popolnoma-oropani-dostojanstva/627941>
- Klinar, P. (1992). Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine. *Teorija in praksa*, 29(7). Pridobljeno 26. 5. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-LJTRXSLA>
- Knez, J. (2022). Morija v BiH je sprožila val beguncev. V Mariboru jih je bilo do konca vojne več tisoč. *Večer*, 22. 1. Pridobljeno 28. 5. 2022 s <https://www.vecer.com/v-soboto/begunci-30-let-kasneje-pri-takem-delu-moras-bit-custven-10267536>
- *Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu* (2002). Ur. l. RS 59/2002.
- *Konvencija o statusu beguncev* (1951). Pridobljeno 4. 2. 2022 z <https://www.unhcr.org/si/konvencija-o-statusu-beguncev>
- Kordeš, U., & Smrdu, M. (2015). *Osnove kvalitativnega raziskovanja*. Koper: Univerza na Primorskem.
- Koren-Holm, V. (1994). Življenjske razmere beguncev iz BiH pri gostiteljskih družinah. *Ujma*, 8(1). Pridobljeno 24. 5. 2022 s http://www.sos112.si/slo/page.php?src=/ujma/article_1994.html
- Kralj, A. (2008). *Nepovabljeni: Globalizacija, nacionalizem in migracije*. Koper: Založba Annales.
- Kuhar, R. (2001). Zgrabiti in izgnati. V B. Petković (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. (str. 44-55) [pdf]. Pridobljeno 30. 12. 2021 s <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/nestrpnost-1.pdf>
- Kuhar, R. (2009). *Na križišču diskriminacij: večplastna in intersekcijska diskriminacija* [pdf]. Pridobljeno 30. 12. 2021 s <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/Na-kriziscih-diskriminacije.pdf>

- Kuljič, T. (2012). *Kultura spominjanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Luthar, B. (2017). Begunci in »odmevi«: Epistemologija konvencij. *Dve domovini/Two Homelands*, 45(1). Pridobljeno 15. 12. 2021 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-D5JXJQ32/?query=%27contributor%3DLuthar%2C+Breda%27&pageSize=25&language=eng>
- Malkki, L. H. (1995). Refugees and Exile: From »Refugee Studies« to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology. Cultural Anthropology* 24(1). Pridobljeno 17. 1. 2022 s https://www.jstor.org/stable/2155947?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Merljak, S. (2015). Vsak je skrbel za svojega Bosanca. *Delo*, 1. 11. Pridobljeno 22. 5. 2022 s <https://old.delo.si/novice/slovenija/vsak-je-skrbel-za-svojega-bosanca.html>
- Moulin, C. (2012). Ungrateful subjects? Refugee protests and the logic of gratitude. V P. Nyers in K. Rygiel (ur.), *Citizenship, Migrant Activism and the Politics of Movement* (str. 54-72). London: Routledge.
- Mrak, A., & Piliš, M. (2005). Azil v Republiki Sloveniji – pravna ureditev. V V. D. Dobovičnik (ur.), *Prosilci za azil in begunci v Sloveniji* (str. 36-47). Ljubljana: Konzorcij Živa.
- Nayeri, D. (2017). The ungrateful refugee: 'We have no debt to repay'. *Guardian*, 4. 4. Pridobljeno 2. 3. 2022 s <https://www.theguardian.com/world/2017/apr/04/dina-nayeri-ungrateful-refugee>
- Ortlieb, R., Glauninger, E., & Weiss, S. (2020). Organizational inclusion and identity regulation: How inclusive organizations form 'Good', 'Glorious' and 'Grateful' refugees. *Organization* 28(1). Pridobljeno 20. 3. 2022 s https://www.researchgate.net/publication/347112238_Organizational_inclusion_and_identity_regulation_How_inclusive_organizations_form_'Good'__'Glorious'_and_'Grateful'_refugees
- Pajnik, M., & Bajt, V. (2009). Biografski narativni intervju: aplikacija na študije migracij. *Dve domovini*, 30(1). Pridobljeno 9. 2. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QFYT8MKC>
- Petrovič, P. (2022). Topel sprejem in hladna realnost. *Mladina*, 13. 5. Pridobljeno 26. 5. 2022 s <https://www.mladina.si/216267/topel-sprejem-in-hladna-realnost/>
- Petrovič, D. (2016). Humanitarna oblast: nacionalna azilna politika v humanitarnem (biopolitičnem) okviru. *Časopis za kritiko znanosti*, 44(264). Pridobljeno 20. 10. 2021 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QALVJAS2/?query=%27keywords%3Dazil%27&pageSize=25>
- Polič, M., Bukinac, Z., Mencin, M., Todorović, T., & Tušak, M. (1993). Begunske izkušnje in izkušnje z begunci: Begunci iz BiH v Sloveniji. *Ujma*, 7(1). Pridobljeno 24. 5. 2022 s http://www.sos112.si/eng/page.php?src=/ujma/article_93.html
- Potočnjak, D. (2022). Smo bili res gostoljubni? *Mladina*, 29. 4. Pridobljeno 29. 5. 2022 s <https://www.mladina.si/215921/smo-bili-res-gostoljubni/>
- Riessman, C., K. (2008). *Narrative methods for the human science* [pdf]. Pridobljeno 17. 1. 2022 s <https://www.researchgate.net/>

- Roberts, B. (2002). *Biographical Research*. Buckingham: Open University Press.
- Schwöbel-Patel, C., & Ozkaramanli, D. (2017). The construction of the grateful refugee in law and design. *Queen Mary Human Rights Review*, 4(1). Pridobljeno 23. 3. 2022 s <https://www.qmul.ac.uk/law/humanrights/media/humanrights/news/hrlr/2018/Christine-Schw%C3%8C%C2%88bel-Patel-and-Deger-Ozkaramanli.pdf>
- Slavnic, Z. (2014). A Spectrum of Non-Belonging – Refugees, Human Rights and Political Pragmatism. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja (1990)*, 72(1). Pridobljeno 20. 5. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-L0NTGFXH>
- Spreizer, A. J., Kalčič, Š., Šušmelj, D., & Pezdir, T. (2004). Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi poglede ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce. *Razprave in gradivo*, 45(1). Pridobljeno 12. 2. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-6IO0JYKB>
- Tamás, G. M. (2012). Postfašizem : kako državljanstvo postaja ekskluzivni privilegij. *Časopis za kritiko znanosti*, 40(247). Pridobljeno 1. 3. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TAXI5UXH>
- Tribe, R. (2002). Mental health of refugees and asylum-seekers. *Advances in Psychiatric Treatment*, 8(1). Pridobljeno 30. 5. 2022 s <https://www.cambridge.org/core/journals/advances-in-psychiatric-treatment/article/mental-health-of-refugees-and-asylumseekers/D584BF7D47A01F85043A5D1F7626678A>
- Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: Pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana: *cf.
- Vrečer, N. (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Yuval-Davis, N., Wemyss, G., & Cassidy, K. (2019). *Bordering*. Cambridge: Polity Press.
- *Zakon o začasnem zatočišču (ZZZat) (1997)*. Ur. l. RS. 20/1997.
- Zorn, J. (2005a). Strategije izključevanja begunk, beguncev oziroma prosilcev za azil in oseb brez statusa. *Socialno delo*, 44(4). Pridobljeno 15. 1. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-A9GKE0HV>
- Zorn, J. (2005b). Za nas begunce so problemu podvojeni. V V. D. Dobovičnik (ur.), *Prosilci za azil in begunci v Sloveniji* (str. 18-23). Ljubljana: Konzorcij Živa.
- Zorn, J. (2008). Ljudje brez pravic do pravic in vloga socialnega dela. *Socialno delo*, 47(3). Pridobljeno 4. 6. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QEXYHNBA>
- Zorn, J. (2013). Pravica do gibanja. *Socialno delo*, 52(2). Pridobljeno 28. 2. 2022 s <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ZSC7I0GY>

11. Priloge

11.1. Transkripcija prvega narativnega intervjuja

Transkripcija 1. intervjuja

Intervjuvanka: A (oznaka A)

Intervjuvar: Aida Hajdarević (oznaka J)

Ljubljana, 6.1.2022

J: Evo, zdaj sem začela snemati. Mogoče bi lahko začela pripovedovat na tisti točki, ko si morala zapustiti državo, kaj se je takrat zgodilo, kako je ta pot potekala in tko...

A: Mhm, mhm. Hja, to je bilo vse leta 92, zdaj sem že mal pozabila leta, a veš. Bila sem stara 29 let. Spomladi, sicer je bil april, leta 92', ko se je pol v Bosni začela... Takrat ni blo še tko uradno razglašena, da je vojna, a ne, ampak so se začele dogajati takšni, ne vem... Vsak večer si recimo doma, smo slišali eksplozijo in res vedel si potem, da je nekje neki v luft, dvignjeno v zrak, a ne. Ni blo tko nekakšnih ubojstev al pa kaj, ampak bolj takšne grožnje, a ne. Pol takrat smo itak skoz poročila poslušali, pol mislm, da je takrat neki, mislim, da je bil Zvornik, ko je že bil en tak napad in skratka smo mi pač doma čutili. Smo vedeli, da se tuki neki grdo pripravlja in da verjetno bo vojna, a ne. In smo se potem doma... So bli moji starši, brat z ženo in enega otroka so takrat imeli. In smo se pač mi odločili, da ženski del familije z otrokom, da pač gremo bolj na sigurno, da gremo iz Bosne ven in smo imeli v Ljubljani sorodnike, smo jih prej poklicali, pač povedali, da bi mi prišli, so rekli, da seveda lahko. Je pa takrat bil problem, da sploh dobiš prevoz, a ne. Ker takrat so že vse skor linije redne ble prekinjene, a ne, tko da smo dejansko uspel priti na en avtobus, ki je bil zadnji, ki je potem peljal iz Sanskega Mosta, na sploh iz Bosne, v Slovenijo, a ne. In to je bil 12. april, ko smo štartal dopoldne. Bili veseli, da smo sploh prišli na avtobus. Oče in brat sta pa potem ostala doma, a ne. Ta vožnja je bila tud kar grozljiva, a ne, ker smo takrat... Smo se pač peljali skozi del, ki je bil dejansko bolj srbski, a ne. Vem, da je trajalo kar več ur, večkrat smo se ustavljali, na kakšnih enih teh punktih, notri so prišli oboroženi četniki s kapami s kokardo. In je blo kr tko mal strašno, so pol spraševali, grozili, da nas bodo pobili, da kam gremo pa tko... pač mogu si bit tih, glavo sklonjeno in sam čakati, da gre ven... In to je blo... Večkrat so nas tko ustavljali, a ne. In pol tist občutek, ko smo končno šli iz Bosne in ko smo prišli na Hrvaško ozemlje, je bil čudovit, kot da si na novo rojen, mislim... Da ni več tega strahu, a ne. In pol vem, da so ble... Kr pozno ponoči je bilo, ko smo potem prišli v Ljubljano in takrat smo pol taksi iskale in pol smo prišle na Fužine k sorodnikom, k sestrični moje mame, oni so nas seveda pričakali in smo se potem namestili pri njih, a ne. Oče in brat sta potem v kratkem končala v taborišču. Najprej so jih zaprli v Sanskem Mostu, v eno športno dvorano, tam so bli kr neki dni, a ne, ker nas ni bilo doma, noben... Naši prijatelji so skrbeli, da so jim potem hrano tam dostavljali, ker nas ni bilo in potem iz te športne dvorane, so jih napokali na avtobuse in jih potem odpeljali v Manjačo (koncentracijsko taborišče), kjer so bili potem do jeseni ali zime. Eno obdobje je bilo, ko sploh nismo vedeli kje so, kjer noben ni vedel, kje so, ker ni bilo kontakta, telefoni so takrat slabo

delali, tako da je bilo to kar mal grozljivo, a ne, ker nisem sploh vedela, a so živi al niso živi, a ne. Pol tuki, ko smo prišli, pač... Jaz ko sem šla, res sem sicer vedela, da se pripravlja, da bo vojna, ampak nisi pač pričakoval, da bo to neki tko dolgotrajnega. Upaš, da boš hitro prišel nazaj in dejansko tud velik stvari nisi nesel, tud nisi mogu, ampak jaz vem... Ker to je bla pomlad, da sem pač nesla eno... Imela sem eno lepo... Takrat so ble moderne ene take pelerine in tok sem rada imela tole pelerino, njo sem nesla, pa tak en komplet s tem in pol sem... Pol sem vzela par takih enih stvari bolj pomladnih, a ne, sploh nisem recimo niti poletnih, ker sem mislila, da se poleti bom vrnila domov. Vzela sem en lep dežnik, ki mi je bil tok zelo všeč, in ker spomladi dežuje kar naprej in ta dežnik imam še vedno.

J: Ooo, vau!

A: In to je moj dežnik iz študentskih let in sem zadnjič računala, da ga imam več kot trideset let in še vedno dela in še vedno je lep, a ne. Vzela sem eno knjigo Interne medicine, da mi ne bo dolgčas, da imam kaj za prebirat, pa vzela sem svojo diplomu z medicinske fakultete. In to so ble vse moje stvari, ki sem jih vzela. Ene čevlje... Pač, kar je šlo v eno torbico. Tko da dejansko pol kle, ko si prišel, a ne, pač za tisto obdobje spomlad, sem imela še nekaj za oblečt, ko pa je prišlo poletje, je bil pa kr problem, ker ni blo več za oblečt. Ampak takrat smo pol začel hodit po tistih centrih, kjer pač si lahko izbiral stvari, a ne. Greš v ogromno eno halo in pol je tam blo vse na kupu nametano in pol si pač zbiral. Zvlečeš, pogledaš, če ti paše. Tam sem dobila srajco, pa eno krilo, oboje mislim, da imam še vedno doma.

J: Aha, aha, to je blo najbrž organizirano s strani kakšnih organizacij...

A: Ja, ja, zdej se ne morem spomnit... Mislim, da je bilo preko Rdečega križa. Rdeči križ je bil takrat v Mostah, v Španskih boricah, takrat so imeli tam sedež, ne vem, kje ga majo zdej. In takrat sem potem spoznala... No, zdej dem šla mal prehitro naprej. Pol, ko smo prišli sem, pač prve dneve smo bli zadovoljni, da smo sploh živi prišli, zaskrbljeni, ker so tam slabe novice, ampak tuki so nas zelo lepo sprejeli, itak smo žlahta, smo se radi imeli, mene so imeli zelo radi... Z eno sorodnico smo se tud družile, sicer sem jaz starejša, ampak smo ble generacijsko kolikor toliko blizu. Ker jaz sem pri njih bila par let, ko sem začela študirati, pa sem bila drugi letnik faksa, zdej ne morem se spomnit leta... To je bilo leto mogoče 88. Sem jaz bila tuki na študentski izmenjavi en mesec v Ljubljani, čez poletje in sem takrat bila pri njih, a ne. In takrat mi je bilo zelo lepo, takrat sem tud Ljubljano spoznala in mi je bila tako blazno všeč, tok sem rada hodila po stari Ljubljani, pa une stavbe gledala, takrat je bila Metalka, se spomnim... In to je bilo men vse neki »vau«. In mi je res bila pri srcu Ljubljana. Tko da pol sem tud bla vesela, da pridem spet v Ljubljano. In takrat smo pol še tko se zbližali in spoznali in res... Tko da so res zelo lepo skrbeli za nas, dali so nam svojo dnevno sobo, ker je bila največja. Njih je itak bilo velik takrat, štirje odrasli otroci in starša, potem pa še mi štirje. Nam so dali vseeno dnevno sobo, pol smo si mi sedež raztegnili in smo mi štirje na sedežu spali. Mi smo bili prvi, ki smo prišli, potem pa čez dva meseca, ali slab mesec, so začeli prihajati tudi drugi.

J: Aha, to misliš begunci ali...?

A: Begunci, ampak sorodniki. Tko da so... Ampak so recimo prišli, pa so bili par dni, pa so šli naprej v Nemčijo ali Avstrijo, a ne. Tko da se je recimo zgodilo včasih, da nas je bilo tok, da smo po tleh spali, ker ni šlo drugače. In potem se je začelo po tistem... Vmes se je začelo tudi dogajati, da je bil potem odprt tud ta center za begunce, kjer si se lahko prijavil kot begunc.

Zdej sem pozabila, kje je to bilo, mislim, da smo nekje tam na Kotnikovo šli, ne morem se spomnit. In takrat smo dobili tiste kartončke, a ne, pač, da si begunc, kot ena taka... Ne vem... Ni potrdilo, ampak kot da imaš nek status. In potem s tem kartončkom si lahko recimo, ko je bilo... Recimo Rdeči križ je delil konzerve, olje, moko, oblačila, a ne, in pol je bilo določeno, koliko tega dobiš mesečno in potem smo s tem kartončkom šli, in si tam pač dobil. Pri nas je to bilo veliko in je prav prišlo. So bile pa osnovne potrebščine, ni zdaj bilo mesa, kave, sokov, ampak pač si dobil to osnovno, sladkor, konzerve, moko, olje, plenice so bile. Nečak je bil majhen, je bil še v plenicah, tko da so nam plenice veliko pomagale, a ne. In pol smo tko šli, a ne, pač vsak s svojim kartončkom, in toliko kot smo dobili, toliko smo prinesli. In smo se kle nekako hitro znajdlji v tem, ne vem, ni bilo neki... Da bi neki zdej...

J: Kako pa si doživljala to pomoč?

A: Hmm, nisem nikoli imela občutka sramu, al pa karkoli a ne. Pač...dobrodošlo. Tko, mislm... Kako bi opisala te občutke... Kljub vsem tem, kar se je dogajalo, pa vojna, pa izgubiš vse, pa prideš sem z enim kufrom, pa negotova prihodnost, ne veš, kaj bo s tabo, ne veš, kje boš končal. Ampak jaz niti enkrat nisem imela občutka, da se meni neki hudega godi. Pač to je življenjska situacija v kateri si se znajdel, je treba iskat rešitev in živeti naprej, a ne. Nisem sploh imela občutek, da bi se jaz sama sebi smilila, da bi meni zdaj bilo hudo, kaj se mi to dogaja meni pa vsem nam, da si v eni brezizhodni situaciji... Čeprav je bila, ampak jaz sem vsakič spala na toplem, imela za obleči. Seprav to osnovno, kar človek potrebuje, jaz sem to skoz imela, jaz niti enega dneva nisem imela, da sem bila eksistencialno ogrožena al pa da sem se tko počutila in skoz si čakal, da bo boljše in skoz se je nekako samo odvijalo. Zavedam se, da smo mi imeli to srečo, da smo bili pri sorodnikih, ne vem, kakšne so izkušnje tistih, ki so bli v begunskem centru. Men osebno je bilo pri sorodnikih lepo, ker je tko lepo poskrbljeno bilo pri njih, vse smo imeli pri njih, mi pa smo potem tisto, kar smo kot begunci dobili, tud prinašal notri, a ne... In to je trajalo vse... Prišli smo aprila, potem pa septembra leta 92 so potem pa prišli še drugi sorodniki kot begunci. In takrat nas je bilo tako zelo veliko, da smo se potem zmenili, da se bomo mama, svakinja z otrokom in jaz preselili k sestri materine sestrične, pri kateri smo bivali do takrat, v Šiško, nasproti Tivolija pri pivovarni. In smo se potem tja preselili in smo bili pri njih. Zdaj vmes pa se je marsikaj dogajalo, recimo... Itak spremljaš skoz ta poročila, najprej smo izvedeli, da so naši zaprti, potem, da so šli v taborišče, potem smo probali z njimi v kontakt priti in potem vmes, ko je prišel ta mednarodni Rdeči križ, potem smo izvedeli, da so živi, potem smo dobival tudi kakšna sporočila, preko mednarodnega Rdečega križa, nismo iz taborišča, ampak od svojih sestričen, ki so zbežale v Bihač, sem od njih dobila pismo, da so živi in zdravi, a ne, in da se samo javijo, da vemo, kako je z njimi, a ne. In ta komunikacija nekak je potekala. Vmes je pa tuki razporeditev bilo zelo tako... Mama je bila zelo občutljiva, tudi ostali sorodniki in so bile situacije, da je bilo veliko joka, slabe volje, slabe energije, pol pa smo se probal tud, se začel smejat recimo, mal smo tko probal... Če slišiš kaj dobrega, pa si tisti dan boljše volje... Potem recimo vem, ko sem že omenjala, da smo hodili na Rdeči križ, sem tam spoznala vodjo Rdečega križa Moste Polje, Natalijo, ne vem, kako se piše. Je bila ena zelo taka v redu gospa in pol ko smo se spoznale, je vedela, da sem zdravnica. Pol je ona mene... Ona se je potem probala zanimati, kako bi jaz kot zdravnica lahko začela karkoli delati, ampak takrat je bila zakonodaja tuki, da lahko delaš, če imaš državljanstvo, a ne. Ampak je ona men potem uredila, da sem jaz šla v en zdravstveni dom...hmm... Mislm, da je bilo v Jaršah, da sem šla do ene pediatrije, da me je z njo spoznala in sem pol jaz neki časa, smo se zmenile, da sem jaz neki časa z njo v ambulantni, da vseeno mal ostanem v poklicu. Ona je mene zelo lepo sprejela, ta zdravnica, in neki časa sem to hodila. Pol so začel, ko so pač... Ker mi smo bli med

prvimi begunci... Šele ko smo prišli, je potem čez nekaj časa bil odprt Urad za begunce. In pol ko je to začelo masovno, pol so takrat ogromno ljudi nastanjevali, tiste, ki niso imeli svojih sorodnikov, na Roško, v begunski center in pol vem, da mi je tudi ta zdravnica... Ja... Ta zdravnica je hodila v ta zbirni center na Roško in takrat je mene tudi s sabo vzela in sem šla z njo, ona je šla kot prostovoljka, jaz pa zraven nje. In potem vmes se je zgodilo to, da je potem ena arabska organizacija za humanitarno pomoč Igasa... To sem tud od te zdravnice slišala. Da so na Zaloški odprli ene svoje prostore in mi je rekla, kaj če bi jaz šla tudi tam vprašati, da vidim, če bi lahko jaz njim tam kaj pomagala. In sem jaz res šla v to Igaso. Oni so bili zelo neorganizirani, imeli so ogromno denarja, s katerim sploh... Med sabo so imeli eno tako hierarhijo. Tisti, ki so delali znotraj organizacije, so meli razdeljeno delo. Eni so delali z otroci, eni so imeli versko izobrazbo, eni so se ukvarjali z zdravili, oziroma z zdravstvom, ampak kaj so oni delali – oni so ogromno zdravil dobili iz tujine, Nemčije, Avstrije... In so imeli eno sobo polno zdravil in so pol imeli namen zaposliti zdravnike iz Bosne, ki bi dejansko lahko s temi zdravili, ki jih imamo... Če bi pač nekdo prišel po zdravniško pomoč, pa bi mu mi lahko s pregledom pomagali in s temi zdravili, na primer, če ima nekdo visok pritisk, mu daš zdravilo za pritisk, al pa če koga kaj boli, da mu daš, a ne. In sem se jaz potem tam zaposlila, tko, dobivala sem 400 nemških mark na roke in to je bilo veliko denarja zame, ki sem bila brez prihodkov takrat. In to je recimo zdaj kot 200 evrov. In to smo redno dobival na roke. In sem se jaz zaposlila, pol je bla ena medicinska sestra iz istega kraja, kot jaz, pol je bila, ki je tudi dandanes moja prijateljica, tudi medicinska sestrice, pol je bil en kardiolog iz Tesliča, mož in žena iz Sarajeva, on je bil ginekolog, ona pa infektolog. In smo tko delali, smo se razdelili v dve izmeni, dopoldne in popoldne in pol smo tko izmenično delali. Pa smo se vsak teden menjali, a ne. Pač tam si vsak dan prišel recimo ob osmih pa smo bli recimo do dveh, če si popoldne, si prišel ob dveh pa do somih, po šest ur smo delali, pregledovali tudi zdravila, razvrščali vsakič, ko so prišla. Tiste, ki jim je potekal rok, smo metali stran...

J: Pa so prihajali ljudje? Je to bilo čisto tako, kdorkoli je pač rabil pomoč, tudi če nima nobenih papirjev zavarovanja?

A: Kdorkoli. pač vedeli so, da se lahko tja obrnejo po zdravniško pomoč in smo mi potem na nek način pomagali. Nam je prav prišlo, da smo nekaj delali, počeli, da smo tudi zaslužili in na koncu koncev, da smo ljudem lahko pomagali. In jaz sem tam delala... Zdej ne morem se točno spomniti, ampak vem, da sem jaz tam delala od jeseni leta 92 in delala sem vse dokler nisem bila visoko noseča s prvo hči, seprav do nekje spomladi 94. Tako da kar dolgo časa. In jaz sem potem s tem imela obveznosti, a ne, pol pa vem enkrat potem, da so me tudi klicali iz džamije, so tudi dobili ena zdravila iz Nemčije, da jih je treba pregledati, sortirati, ker oni so potem to pošiljali v Bosno. To sem tudi šla pomagati, čisto prostovoljno v džamijo. In potem... Hm, kaj se je potem dogajalo? Aha, potem je bil september, ali oktober, ko smo se mi tja preselili v Šiško, pri Tivoliju. Še pred tem, spomladi in poleti se spomnim, nečak je bil še majhen, šli smo skoz z njim na igrišče tu v Fužinah, na sprehode smo šli, včasih smo se na avtobus usedli, pa sem šla s svakinjo in nečakom v Ljubljano. Vem, da smo se enkrat mogli neki slikat, ne vem, zakaj, za kakšne papirje, al ne vem, se spomnim samo, da smo šli v Ljubljano, v center... In enkrat vem, da sem pol, to mi je bilo tako zelo žal, tok sem hotla it, ker nisem nikoli šla, v Opero in je bila Traviata od Verdija in sem šla s sorodnico, in je ona vozila in ko smo se parkirale, je šla v rikverc in zadela v en steber. In čist nesrečne, namesto, da bi malo popravile avto in šle v Opero, smo se vrnile domov (smeh).

J: (Smeh), joooj.

A: (Smeh). Tok sem bila žalostna, da nisem šla, je bil pa poskus. Pol, ko smo se preselili tam v Šiško, nam je tudi bilo zelo lepo. Tudi tko zelo lepo skrbela za nas. Mi smo pa tud tko pridni bili, pa tud pospravljali, pomagali kuhati, posode pomivali, da je skoz urejeno, da je čisto. Tam je pol Tivoli zraven, smo šli vsak dan z nečakom, lepa jesen je bila. In vmes potem so začeli... To je bil september, oktober 92, potem pa novembra pride novica, da bo oče izpuščen iz taborišča in je res na 16. november, na moj rojstni dan, bil izpušen. In takrat smo se potem me tri z nečakom usedli na vlak in smo šli do Karlovca, da vidimo očeta.

J: Aha, njega so iz taborišča izpustili v Karlovac...

A: V Karlovcu so ga izpustili in potem je mama ostala pri njem. To je bil kot begunski center, vojaške kasarne. Potem so tam morali izbrati tretjo državo, v katero bojo šli, a ne. In oče in mama itak niso vedeli, sin njun, moj brat, je bil še vedno v taborišču, vseeno jim je bilo, kje bodo, so rekli, da kamor jim dodelijo, tam bodo šli. In so jih potem poslali v Rimini v Italijo. Seprav to je bil 16. november 1992. In se spomnim takrat potem, ko smo se poslovili, pol smo se jaz, svakinja in nečak usedli na vlak. In se prav spomnim ta vlak in vzdušje in tam prek Dobove, smo morali presedati... In se spomnim lesenih klopi in kok smo jokali in bili žalostni, ker smo se razšli... Pardon, moram malo spiti, mi je kar tko malo, ko sem se spomnila....

J: Ja, kar vzemi si čas.

A: In potem, ko smo prišli mi trije nazaj v Šiško... Vmes sem potem jaz spoznala zdajšnjega moža prek mojih sorodnikov, prek moje ene sestrčne tu v Ljubljani. In potem, hmm, kako je bilo potem? Jaz sem torej takrat spoznala mojega zdajšnjega moža, in smo se tko družili, ampak nisva bila še par. In potem je bil december, en mesec po tistem, ko so novembra očeta izpustili, potem decembra so še brata izpustili v Karlovac. In se spomnim potem, da je mene, svakinjo in nečaka potem on, mož, peljal v Karlovac. In tam smo potem brata videli, bili veseli in potem sta nečak in svakinja ostala pri njem, jaz sem se poslovila in sem potem nazaj se sama vrnila, a ne. In pol sem še nekaj časa bila pri teh sorodnikih, potem pa so vmes še prihajali begunci in so bivali v istem stanovanju. Nas je bilo zelo veliko. In potem sem se jaz odločila, da ker sem služila tistih 400 mark, da se pač jaz preselim v Medvode, v en samski dom, v eno sobico. Mislim, da sem plačevala okrog 100 evrov pač to najemnino, ostalih 100 sem imela za hrano in hodila v Igaso delat. In tko sem tudi naredila, a ne. Vmes so potem brat, svakinja in nečak, so šli v Kanado. Mama in oče so bili v Italiji, oni trije v Kanadi... Ko so brata vprašali, katero državo bodo izbrali, je rekel on, da bi šel čim dlje, da je tako prizadet od vsega, kar se je dogajalo, da bi rad šel čim dlje in je bila opcija Avstralija, Kanada in je rekel Kanada, a ne. Tko da so oni, mislim, da je bil nekje okrog novega leta, da so že... To je bilo hitro, da so že šli v Kanado. In jaz sem se potem preselila v Medvode in sem pol se vsak dan vozila s 25, mestnim avtobusom, sem šla v Moste v Igaso, pa nazaj, pa tko. Vmes sem se potem z zdajšnji možem družila, ampak večino časa sem bila sama. Tisti čas mi je bil najhujši, ko sem bila v Medvodah. Bila sem čisto sama, v tisti sobici. Dobro se spomnim, da sem imela eno taka ogrinjalo, kot odejo, bilo je tako rdeče, pisano in skoz sem bila v tem, čisto shujšana, ovita v to. Vem, da sem šla potem včasih mal se sprehajati tam do Save, ampak sem bila večino časa sama, a ne. Vsi so šli. In sem res bila prav osamljena tisti čas. In potem, ker mi je bilo tko... Pol sta pa ta sorodnika, pri katerih sem spoznala moža, ki sta živela na Litostrojski, v eni garsonjeri in imela sta enega malega otroka... In so rekli, da zakaj si brezveze tam plačujem in sem čisto sama, da naj pridem k njim, seprav to je bila garsonjera, nič, ena sobica. In ko sem malo tuhtala, sem se potem odločila, da grem k njim. To je bilo spomladi 93. In mi je bilo lepo pri njih, a ne. Tko da... Oba

sta delala, otrok je hodil v vrtec... Lepo nam je bilo, skromno smo živeli. Jaz sem pomagala kuhati, pospravljati, še naprej sem hodila v Igaso delati, niso hoteli nič denarja od mene... Tko da sem kdaj kaj kupila za nas in tko. In to je bilo... Sepravi pomlad 93. Pol je pa... z možem sva se počasi spoznavala, pol je pa prišla na obisk njegova mama iz Beograda, to je bil mogoče Maj 93, a ne. In takrat je... Vem, da sem takrat šla na obisk in sem jo spoznala, sem jo videla in ona je bila tako zelo vesela, da me je spoznala in tko... Ampak takrat je bila že zelo bolna, imela je raka pljuč, tu v Ljubljani je bila kakšen mesec in je potem šla nazaj in tudi kmalu v Beogradu umrla, in to na isti dan, samo leto prej, kot se je rodila moja prva hči. In takrat je bil on zelo prizadet, a ne. V tistem času sva se počasi zblížala. Spomnim se enkrat (smeh), da sem ga povabila na ričet v to garsonjero in je rekel, ko ga je probal, da v življenju kaj manj užitnega ni jedel (smeh), ampak je jedel (smeh), men je bil pa čist v redu (smeh).

J: (Smeh).

A: Ja... Pravim, ves čas sem potem tko hodila tud v Igaso in potem čez čas, tisto poletje 93... Zdaj sem se malo izgubila... Ampak vem da malo po malo in sem se jaz počasi preselila k njemu, a ne, je bil v Šiški. Potem sem jeseni ugotovila, da sem noseča. Midva sva skupaj živela v Šiški in jaz sem pol še vedno v Igaso hodila, a ne, sva imela ta denar, on je pa tudi delal z majhno plačo. Vmes so potem... Aha, to sem pa pozabila povedati... Leta 93, ko je bilo poletje, sem jaz šla potem v Rimini na obisk k mami in očetu v begunski center. Imam še danes slike. Oni so bili v tej vojaški kasarni, tam je bilo folka iz cele Bosne, a ne in... In sem tudi spala tam pri njih, a ne, en teden sem bila pri njih, poletje, sončno, vroče. Šla sem se kopat in pol vem, da sem se tok opekla prvi dan, da sem bila rdeča kot rak in pol sem dva dni sam z brisačo hodila in so me z jogurtom mazali, nisem sploh mogla iz sobe (smeh).

J: (Smeh). Jooj.

A: Ja, ampak mi je lepo blo, a ne. Spomnim se, da sem sama šla, pa nikol nisem šla sama v tujino, pa angleščino sem tud bolj slabo znala...

J: A z vlakom si šla al kako?

A: Ja, z vlakom sem šla iz Ljubljane do Benetk in iz Benetk v Rimini. In se spomnim, da ko sem prišla v Benetke, sem imela naprej avtobus do Riminija, ampak sem imela vmes več ur postanka. Zato sem šla z vlakom še naprej do Venecie Santa Lucie, ampak se nisem upala velik od železniške postaje odmikati (smeh), strah me je bilo, da sem se izgubila, ampak vseeno želela malo pogledati, kako izgledajo kanali in sem potem hitro šla nazaj na železniško, na prvo postajo (smeh), da ne bi zamudila avtobusa. In to vse sama, brez telefona, brez angleščine (smeh). In potem z avtobusom v Rimini. In nekako sem se znašla in takrat mi je bilo res lepo, to je bilo poletje 93. In potem proti jeseni, ko sem izvedela, da sem noseča in živela pri zdajšnjem možu. In takrat je pač... V tistem stanovanju nama je bilo lepo, jaz sem v Igaso hodila, on je delal na LPP-ju že takrat in smo lepo živeli, a ne, zelo skromno, ampak prav lepo. Potem je prišlo leto, sepravi...94. In tam nekje, ko sem bila že v visoki nosečnosti, sem potem tudi v Igasi prenehala delati. Oni so mi pa za darilo podarili otroško posteljico. Potem sem konec junija rodila prvo hči in preden sem rodila... Oziroma ko sem bila še v porodnišnici, so iz Riminija prišli mama in oče, ker so oni že imeli urejeno, da bodo šli v Kanado, to je zrihtal brat, kot združevanje družine in so oni potem imeli mesec in pol časa, let so imeli iz Rima in so prišli takrat, ko sem jaz rodila, da so nama pomagali. Spomnim se, da so v porodnišnico prišli vsi pome, jaz sem bila tako zelo vesela. In smo potem bili v tem malem stanovanju vsi skupaj.

Mi smo potem preuredili to enosobno stanovanje, da smo kuhinjo dal v hodnik, tko da nismo sploh hodnika imeli. Prideš v stanovanje in takoj je kuhinja, potem pa prideš v dnevno sobo in pol smo naredili še dodatno eno sobico, kot majhno spalnico. Nismo pa imeli v spalnici postelje, ampak smo imeli na tleh jogi. In midva sva spala na tem jogiju, pa posteljica je bila otroška, mama in oče pa v dnevni sobi. In se spomnim takrat, da je mama kupila Filodendron, rastlino, ki jo imam še danes na zimskem vrtu, ki je ogromna, takrat je bila čisto majhna rastlinica, sem jo imela na mizi. Od takrat jo zelo čuvam. In potem sta starša bila pri nas in pol so pa šli v Kanado. In vmes, to je bilo leta 94, pol pa... Hmm, ali imaš ti kakšno vprašanje?

J: Hmm, meni je super vse, kar pripoveduješ, tako da lahko kar nadaljuješ, v katero koli smer želiš... Mogoče lahko še poveš na tem mestu, ko si ostala sama v Sloveniji, si počasi ustvarila družino in spoznala, da boš tu ostala... Kakšni so bili ti občutki? Kako si doživljala to »novo« življenje v novi državi... ko si ugotovila, da se ne boš najbrž vrnila nazaj.

A: Ja, nekako sprejmeš to novo realnost, sej sem že prej rekla, meni nikol ni bilo tako zelo hudo, oziroma nisem mela tega občutka, da se mi kaj hudega dogaja, v takih situacijah se pač boriš, da čim prej spet zaživiš in zelo hitro se prilagajaš. V enem momentu sem se celo sprijaznila, da nikoli v življenju ne bom delala kot zdravnica, v svojem poklicu, ki ga mam rada, tudi to sem probala sprejet. In nisi mel neki možnosti, da ti neki zdej pač... Imel si status begunca, tud službe nisi mogu kakšne dobit in si enostavno čaku iz dneva v dan, iz meseca v mesec, a se bo kaj spremenilo, a ne... In je bla negotovost, ampak ni... Pravim, js neki nisem bla tko zdej obremenjena s tem, pač sej si čakal rešitev, mogoče bo tud vojne konec, pa da se vrneš tud dol, mislm... Vse opcije so bile odprte, a ne, to neki ni blo zdej... Ampak pravim, vmes se je men to začel dogajat, a ne, vojna je trajala, je bilo še hujše in hujše, ampak jaz sem vmes spoznala moža, rodila otroka in takrat je še vedno vojna divjala, ampak jaz sem takrat že vedela, da jaz ostajam tu, a ne. Tko da nekaj... Mogoče bi bilo čisto vse drugače, če ne bi jaz tu spoznala moža pa rodila otroka, a ne... Proti koncu 93, ko sem bila že noseča, sem jaz pač vedela, da kle ostajam, a ne...

J: Aha, aha. Kaj pa poleg moža in sorodnikov in ljudi v Igasi... Kakšne si imela odnose z ljudmi, ki so že prej živeli v Sloveniji, si navezovala kaj teh stikov, kako se ti zdi, da so te sprejeli?

A: Nisem imela nobenega takšnega neprijetnega trenutka nesprejetosti, zelo redko, dejstvo je, da se tud nismo neki družili, nismo prihajali v situacijo, da bi sploh spoznavali državljane, tisto pač... Rdeči križ... Tam so bili zelo v redu, pa tista Natalija, pa zdravnica, zelo prijetni ljudje, odprti. Da bi pa nekje drugje... Tuki na Fužinah so bili večinoma ljudje iz bivše Juge, a ne, tko da nisem imela niti kakšne situacije, da bi se sploh neki družila... Tiste kontakte, ki sem imela, pa nisem čutila, da me ne bi sprejeli, ker sem begunca. Ampak pravim, nisem imela veliko stika, tisto, kar je bilo, je bilo korektno in čisto okej. Vsekakor ni tako kot je zdaj, takšnega slabega odnosa do beguncev... Tega ni bilo definitivno... (pavza).

J: Aha, aha... No, kaj pa potem naprej, a ne... Ti si torej zdaj dobila otroka, status si imela še vedno status begunca...

A: Status je bil še vedno begunec in potem se začnejo težave urejanja mojega statusa, a ne. Mož je rojen Ljubljčan in pač rojen državljan Slovenije, a ne. Potem sva midva speljala poroko in to je blo kar težko. Zato, ker so vsi dokumenti, ki pridejo, mogli biti stari maksimalno tri mesece, vse papirje sem pa mogla dobit iz Sanskega mosta, dol je bla pa vojna, pa nobenih

povezav. Mogla sem pa imet, ne vem... Tist...Rojstni list, pa mogla sem imet potrdilo o državljanstvu pa potrdilo o nekaznovanosti. In vsakič, ene trikrat se je dogajalo, da so ti dokumenti prišli, ampak dokler so prišli od dol, je ta rok potekel (smeh) in se sploh ni mogla ta poroka speljat. Da nam je le nekaj... Seprav midva sva recimo, tko, da sva dejansko skupi začela živeti, je to recimo bil mogoče oktober 93, a ne, ampak je nam nekaj uspelo to poroko... In smo že prej začel na teh papirjih delat, ampak je poroka uspela šele 24. februarja 1994, ko sem jaz bila že kar noseča. Da so ti papirji prišli in da smo pol šli tam na Ljubljanski grad se poročiti. To je pa tud bla zgodba. Tisti čas je bil ravno mesec Ramadana, je bil post in vsi naši tisti, ki so bili, kum in kuma, pa te prijateljice iz Igase, pa prijatelji od moža in sorodniki tu, oni so vsi postili (smeh) z možem vred (smeh), jaz nisem, ker sem bila noseča in smo pač imel to poroko tud nobenga šampanjca ni blo (smeh), mi smo sam podpisali in priče tud in smo pač šli domov po slikanju (smeh).

J: (smeh), kakšna zgodba!

A: Pol smo mislili po Ramadanu naredit piknik, ampak je toliko časa minilo, da ni bilo nič kaj od praznovanja (smeh). In pol se spomnim te nosečnosti... Nosečnost s prvim otrokom je bila zelo lepa, a ne. Sem vsak dan jedla ogromno sladoleda, vsak dan mi je mož prinašal iz Kresničke, ki je bila blizu, na sprehode sva hodila, prav lepo mi je bilo. Posebi, ko je prišla pomlad, pred poletjem... In tudi ko sem rodila, smo kar lepo z vozičkom se sprehajali, to poletje je bilo eno lepših, dolg je trajalo pa ni bilo toliko prevroče, res lepo poletje. Vmes so tud bili mama in oče, oni potem šli v Kanado. In pol...pol ko sem se končno poročila, a ne, pol sva midva začela delati na tem, da jaz dobim državljanstvo. In takrat so oni rekli, takrat je blo pač, da jaz ne morem dobit državljanstva... amm... Pa sploh ne vem zakaj, ker je mož bil državljan, mi smo aplicirali za državljanstvo večkrat in odgovor je bil, da ga ne morem dobit. In ker sva poročena kle, nisem mogla imet več status begunca, ampak so mi prvo odobrili začasno bivanje in sem jaz imela eno dve leti začasno bivanje, potem sem pa uspela dobiti status za stalno bivanje, še vedno mi niso odobrili državljanstva, a ne. Takrat potem, ker je mož delal sam, pa sem vmes rodila še drugo hči in nam je bilo res denarno težko, sem se potem jaz odločila, da pač, ker še vedno službe kot zdravnica brez državljanstva nisem mogla dobit, sem se pač odločila, da bom neki začela delat, a ne, karkoli. In potem sem imela to stalno bivanje in sem na podlagi tega dobila službo in sem šla delat v eno, v Šiški je bila ena prodajalna sadja in zelenjave. Hčeri sta bili že malo večji, sicer sta v vrtec obe hodili, a ne. In vem, da sem tam delala ene tri mesece. In to mi je... Takrat sem se pa zelo slabo počutila. Ne zato ker... Pač hotla sem delat karkoli, a ne, ampak sem... Kako bi ti rekla... ne zato, ker bi mi bilo težko, jaz bi takrat vse delala in tudi sem in prodajo in čistila in vse, kar je bilo treba, a ne. In predvsem me je motil odnos kupcev, a ne. To vem, da enkrat, takrat sem pa jokala kot dež.

J: Ojoj...

A: Tok me je prizadela ena... Hotla je peteršilj za tržaško omako, jaz že nisem niti vedela, kaj je tržaška omaka, a ne. In jaz ji pač pokažem, kakšen imam peteršilj in ji začnem nabirat in ona se v tistem začne dreti na mene, da kakšen je to peteršilj, kaj ji jaz to dajem v vrečko in jaz pač rečem, da imamo samo takšnega, drugega nimamo in je spet tok vpila in se drla nama, da sem jaz kar lezla vase, a ne, ker mi je bilo... Mislim.. In pol sem ugotovila, kakšen odnos... Kako so ljudje nesramni do ljudi, ki recimo delajo v delih, ki niso družbeno cenjena, res grozno. In potem so mi še začele otekati noge, ker sem tolik stala in ene tri mesece sem delala, plača je bila mizerna in mislim, da je bilo težje možu gledati, da sem jaz tako delala,

kakor meni. In sem prav utrujena hodila, cel dan stojiš na nogah, hodiš sem in tja in vem pol... Tam je bil kot en poslovodja in pol sem jaz tam prala eno garažo, neki sem čistila in je sedel in gledal mene, in je vedel, da sem zdravnica, pa je rekel »zakaj pa je vam to treba delat, zakaj se tko spuščate«. Pa sem jaz rekla »lejte, delat je treba, preživet je treba, pa jest je treba, meni nobena služba ni pod mano, služba je služba«. Ampak čez čas, ko sem imela težave z oteklina nog in ko je mož videl, da zgarana prihajam domov, je rekel, da naj odneham, da bo on delal dve službi. In potem je poleg LPP-ja, začel delati še v restavraciji, v kuhinji. In tko so leta minevala. Pol smo se mi... Čaki, kako je bilo že to.. To je bilo že 98, dve punčki... In takrat mož reče, kaj če bi se mi preselili v manjši kraj, da dobimo večje stanovanje za isti denar pa mogoče boš ti lažje državljanstvo dobila, v manjšem kraju, kakor v Ljubljani, a ne. In je tud potem tko bilo, smo se mi potem preselili v Škofjo Loko in tam nam je res blo lepo. Hčerki v vrtec, pa sprehodi... In mož je delal te dve službi in tam sem potem oddala za državljanstvo, da bi ga potem... Potem smo mi neki časa bili tam in smo se potem vseeno, ne vem, leta 2000 odločili, da se vseeno vrnemo v Ljubljano, a ne. Odgovora za državljanstvo še ni bilo. In se spomnim, da smo se mi nazaj preselili junija 2000 v stanovanje v Fužinah, to je pa tud bilo... To stanovanje kle... Mi nismo na računu imeli nič denarja, mogoče ene 200 evrov in tok smo dali aro za to stanovanje (smeh). Sploh nisva vedela, kako bova kupila, ampak pol je mož uspel uno prodat, pa še mal kredita, pa smo kupil to stanovanje, kjer sva midve zdaj in se spomnim, ko smo prišli, smo ga lepo... Nismo nič mogli prenavljat, a ne, pač očistili, pobelili, tud pohištvo nekega nismo imeli (smeh), pač tisto, kar smo iz Škofje Loke prinesli – kuhinjo, dnevno... In to smo se preselili sem in lepo smo začeli tuki živeti. To je bil junij, da smo se mi preselili in jaz sem julija dobila obvestilo iz Škofje Loke, da sem jaz dobila državljanstvo. In sem šla tja na občino, da podpišem. In tega se spomnim, odnosa tega referentka, ki je bila tam. Tok je bila nesramna. Jaz sem vsa bila srečna, da se končno to neki začne reševati, a ne. Ona je bila tok... Ona mene niti pogledala ni, samo mi je dala »tuki mate za podpisat in nasvidenje«. In jaz podpišem in ona nič... Ko so mi pa v Kanadi pravili... Tam naredijo sprejem, tam odpojejo himno, čestitajo jim, a ne, tuki me še pozdravlja ni, »tuki mate za podpisat«, zelo grdo, a ne, ampak jaz sem svoj papir dobila. In takrat, ko sem dobila državljanstvo... Vmes še preden... dokler se je to dogajalo, dokler sem jaz čakala državljanstvo in to, sem jaz potem.. Hmm, kako je že to bilo... To je bilo leta 2000, hmmm, zdaj sem malo pomešala... Ja, ko sem prišla sem... Ja, mogla sem najprej dobiti državljanstvo, pol sem pa jaz začele se zanimati na Ministrstvu za zdravje, kako jaz lahko nostrificiram diplomo. Ker zdaj imam državljanstvo in zdej lahko delam kot zdravnica, a ne. In potem sem takrat mogla narediti strokovni izpit. To je bil pogoj. Nostrifikacije mi ni bilo treba delati, ker je bila diploma priznana, ker ko sem diplomirala leta 90, je bila to še skupna država. In potem diploma je bila priznana, ampak sem mogla narediti strokovni izpit, a ne. Strokovni izpit je bil pa zakonodaja zdravstvena pa izpit iz urgentne medicine. In sem jaz potem zakonodajo hitro naredila, vem, da je potem, ko sem jaz, to sem tud pozabila povedati... Ko sem mogla vložiti za državljanstvo, poleg vseh teh papirjev, je bilo potrebno priložiti potrdilo o znanju slovenskega jezika in jaz sem se slovenščino čisto tako sama naučila. Sicer slovenščino tko, dokler nisem rodila hčeri, nisem niti govorila, ker sem se samo družila z Bosanci, sploh ni bilo situacij, da sem se lahko učila slovenščino. Potem, ko sem prvo hči rodila, sem jaz dejansko takrat začela nekako se pogovarjati v slovenščini, ampak to je bilo bolj samouko. Ampak sem začela bolj tudi televizijo spremljati, začela sem časopise brati, eno sem si potem sposodila od sorodnice slovnico in iz tega sem se učila in pol sem jaz šla izpit delat iz slovenščine, ne vem točno, kje... Vem, da je bilo na Miklošičevi, ne vem, kakšna je bila to institucija, tam so se delali izpiti. In sem šla tam, je bilo ustno in pisno in pol

ona mene vpraša, kje sem se učila in pravim, da doma. In pol je bila zelo presenečana, kako sem jaz lepo govorila, izpit sem naredila z 98%.

J: ooo, bravo

A: In še vedno imam to spričevalo. Pol je pa tudi mož šel delat ta izpit, on ma tudi spričevalo, ker ni končal šole v Sloveniji, ampak v Bosni, sicer je imel državljanstvo, je rojen tu, ampak je živel v Bosni celo otroštvo in je želel imeti potrdilo in je tudi naredil. No, tko da sem nekak se z otroci tko, probali smo se pogovarjati čim bolj v slovenščini. In potem se je enkrat zgodilo v Škofji Loki je to še bilo, ko nas je en pes napadel in je druga hči začela jecljati in ko smo bili na Fužinah je še kar jecljala in smo šli k logopedinji, a ne. In ona je takrat vprašala, kako se mi pogovarjamo doma in je rekla »narobe gospa«, vi se morate v svojem maternem jeziku pogovarjati. Sem rekla, ja kako se bodo pa naučile, pa je rekla, to sploh ne skrbite, se že bodo. Je rekla, jaz vem, da tud vi mate mal kompleksa, ko ste na igrišču pa ko slišijo, da govorite bosansko, da vas mal grdo gledajo, če bi govorila francosko, bi vas vsi drugače gledali, vi govorite svoj jezik povsod, z otroci govorite svoj jezik. In smo takrat mi začel, ampak takrat sta hčeri bili že veliki, mlajša že pred šolo. Ampak to je trajalo ene pol leta, potem je nehala jecljati. Ampak sta se hčeri dejansko naučile bosansko, ko so začele na Fužine hoditi v šolo (smeh).

J: (smeh).

A: Hčeri ste prej malo znali bosansko, ker sva se midva z možem zelo trudila s slovenščino, ampak sva v bistvu mešala, kar je bilo najslabše (smeh). Tako da dobro, da sta se karkoli naučile (smeh). In pol, ko sem jaz... Pol sem to zakonodajo za zdravniški izpit hitro naredila, sem preštudirala vse, naredila izpit na Ministrstvu za zdravje pol mi je ostala še ta urgenca in pol se spomnim, da... Jaz angleščine ne znam, se nikol nisem učila, tisto, kar neki mal znam, to sem se sama naučila prek tečajev, ker mi smo v srednji, osnovni šoli se učili ruščino, na fakulteti pa sem imela angleščino kot izbirni predmet, ni bilo obvezno, jaz nisem šla, ampak sem prek nekih tečajev, neki te osnove ja, ampak ne toliko, da bi govorila in razumela čist vse. In pol je ta izpit iz urgence bil tak, da je blo treba eno knjigo v angleščini predelat. Jaz sem mogla to se pripraviti... To prebrat in se pripraviti za izpit iz urgentne medicine. In sem jaz bila tako zelo uporna, brez znanja angleščine, sem si takrat kupila slovar slovensko-angleški slovar in jaz sem šla besedo po besedo te knjige prevajat.

J: Ne morem verjet, vau...

A: Ja... In jaz sem to knjigo preštudirala. In sem šla na izpit. Ta izpit je bil ustni in pisni in praktični. In zdej tko... Prvo se dela test, pol se gre na praktično in potem se gre na ustni izpit še. In blo je tko, da sem jaz šla test narediti in ga naredim 100 %. In če bi jaz bila državljanka ali naredila fakulteto v Sloveniji, če nekdo tak naredi pisni izpit 100 %, je avtomatično naredil izpit, dobi potrdilo o strokovnem izpitu, ampak, ker sem jaz pač tujka, sem mogla delat praktično, potem pa še ustno. In grem jaz praktično delat... A si zdaj predstavljaš, da osem let nisi nič delal kot zdravnik in potem greš praktično delat neki. Jaz še krvi ne bi znala odvzeti (smeh). In praktično je tko, da neki greš šivat, greš v malo kirurgijo, a ne. In grem jaz tja... in je en imel popolnoma razklan nos. In jaz bi ta nos mogla šivat. Jaz sem bila čist fertik. In pol si jaz zdej moram razkužiti roke, a ne, in sem imela poročni prstan in začnem jaz roke prat, rokavice... In tist kirurg, ki je bilo zlo nesramen, en dr. Smerkolj, znan po nesramnosti, ki je kar naprej metal ven na izpitu tujce. Je reku »kolegica, ne morete operirati s prstanom«. In jaz cela vesela, da sem padla na izpitu (smeh), sam da mi ni treba tega nosa.

J: (smeh).

A: (smeh). In potem zdaj jaz vidim, da bo to meni problem, a ne. Pol sem pa šla do predstojnika kirurgije na Kliničnem in sem ga prosila, da imam ta problem, da osem let nisem nič delala in če lahko hodim jaz na urgenco v šivalnico, na malo kirurgijo, da bi si obnovila znanje in naučila, osvežila znanje in je rekel, da v redu. In sem vsak dan hodila en mesec. Hčeri v vrtec, jaz na UKC (smeh). In sem potem tam mal se učila šivat... In pol, ko sem videla, da približno to bo, pol sem šla na praktično, se spet prijavila in vsakič je bilo treba plačati, sem pozabila koliko. In pol sem šla in sem imela punkcijo kolena... Mila majka (smeh). Lepo naredila, spet je bil ta Smerkolj, naredila tako, da ni imel kaj za rečt in naredim praktično in zdaj še ustno. In grem na ustni izpit in to je komisijsko, a ne. In so trije zdravniki, eden je bil internist, en je bil anesteziist, in tretji ta kirurg Smerkolj, pri njemu naredijo te izpite po desetkrat hodijo, pač to vsakič plačaš pa greš, plačaš pa greš. In grem jaz na ta ustni izpit in pol tri vprašanja in od tistega anesteziista sem znala, tist Smerkolj me je neki vprašu in sem tud znala, ampak neki mi je pol glede strdkov v žili, pa kako lahko pride iz žile, kako iz vene, kako to naredi možgansko kap, sem mogla vse razlagat, ampak sem vseeno povedala vse in potem tisti internist tud vse povedala, a ne, in zdej čakamo rezultate, a ne. Če to zdaj naredim, imam narejen strokovni izpit. In čakam rezultate in dobim rezultate opravljeno, dva sta bila za, en proti, ampak sem ga torej opravila. Seprav 100 % pisno, praktično sem se mogla naučiti in naredila v drugo in ustno spet iz prve. In ko sem imela tist papir...

J: Pol je pa treba službo najti, a ne?

A: Zdej je pa treba službo, ja. In pol je en prijatelj od moža poznal takrat zdravnika, ki je bil takrat predsednik zdravniške zbornice. In je on potem meni dogovoril, da sem se jaz z njim našla, sva se našla in potem sem rekla, da rabim službo, kje bi jo lahko dobila, in je rekel, da v Trbovljah skoz iščejo zdravnike in da naj se tam prijavim na razpis in da naj ne bi bil problem. In je res tko bilo. To je bila že jesen, se jaz javim na razpis na Trbovlje, tam itak komaj čakali, da kdo pride, vedno v pomanjkanju zdravnikov. In sem šla na razgovor in so me takoj sprejeli in sem jaz dejansko 1. oktobra 2000 začela delati v Trbovljah kot zdravnica.

J: Sepravi skorja 10 let...

A: 92 sem prišla, 94 se poročila in od takrat do sredine 2000 sem jaz čakala državljanstvo, sploh ne vem zakaj, ker bi ga dejansko mogla dobit takoj, ko sem se poročila, ker je mož bil državljan, ampak ne vem iz katerega razloga mi niso nikoli odobrili. Začasno bivanje, stalno bivanje... Da bi končno le uspela državljanstvo dobit, pa vse pogoje imela, vse. Tko da men še vedno, če gledam tko, sem zelo oškodovano. Ker če bi državljanstvo dobila 94, takrat bi jaz že... Vse bi bilo lažje. 6 let službe sem izgubila, 6 let službe in bi dejansko lahko šla, ne vem... To čutim tudi sedaj, mi manjka delovna doba... Ne vem, tu čutim da sem oškodovana. Ampak konec dober, vse dobro, a ne. Pol pa takrat sem pol v Trbovljah, ko sem začela delati, obe hčeri počasi v šolo... In tam v Trbovljah v zdravstvenem domu sem delala petnajst let, bilo mi je zelo lepo, razen te vožnje, ker sem pač tri ure in pol vsak dan zgubljala v vožnji... Tko, sem zelo rada svojo službo imela, paciente, tko da od prvega dneva tam, sem začela mogoče ene pol leta po začetku, sem začela tudi dežurati in to je res bilo petnajst let intenzivnega dela, ampak sem uživala, meni nič ni bilo težko. Pravim, izgubila sem vsak dan tri in pol ure v vožnji, ker nisem vozila avta, ampak nič mi ni bilo težko. Dobro je bilo, ko sem dežurala, drug dan delala še dodatnih osem ur in se tu prišparala, ko mi ni bilo treba domov (smeh). Pol ko sem začela dežurati, vsak mesec sem dežurala eno soboto, eno nedeljo, pa en

petek popoldne in sem mesečno imela samo en cel vikend, soboto in nedeljo fraj. Pa še eno dežurstvo na teden, po navadi ponedeljek ali sredo. Tko da je takrat mož delal te turnuse a ne, 12 ur je delal ponoči, pa dva dni je bil fraj in nam je tko nanoslo, da tud hčeri, ko sta bli kaj bolni, sploh mlajša hči je bila celo zimo skoraj bolna, ampak jaz niti enega dneva bolniškega staleža nisem vzela. On je ponoči delal, jaz takrat nisem dežurala, ampak te dneve, ko je bil on čez dan in ponoči doma, sem jaz lahko dežurala in pol recimo grem jaz zjutri delat, on je prišel iz službe in če sta otroka bila bolna, on je potem zaspal uro, dve, ko sta se otroka zbudila, je dal zdravila, pogledal in pol je bil z otrokoma. Če sta šli pa v šolo je bilo pa vse ok. Ko sta bili bolni, je skrbel zanju. Ko je šel naslednji dan v službo, sem že jaz bila doma. Tako da nikoli nista bili sami, ampak midva nisva imela nobenega, da nama pomaga, midva nisva nikoli recimo šla v kino, dokler sta onidve bili majhni, nikamor, ni bilo možnosti, če smo kam šli, smo šli vsi štirje, a ne. Ampak smo kar veliko hodil, Čateške, morje potem, izleti, skoz nekam. Ampak midva nekam sama... pozabi (smeh), tega ni bilo, nisva imeli nikogar drugega tu. Meni je bilo Trbovlje zelo lepo obdobje, super pacienti, sodelavke, sem specializacijo dobila, 2007 sem naredila specialistični izpit za družinsko medicine, vmes sem postala vodje službe, to sem bila sedem let, potem pa dve leti strokovni vodja, kot strokovni direktor, a ne. Ves čas delala ambulante, imela čez 2000 svojih pacientov, urgenca, dežurstva, hišni obiski, pol sem delala tudi za SPIZ, na invalidskih komisijah, še to je bilo dodatno. Tko da sem tako zelo veliko delala, ampak uživala v tem. Jaz sem vsako jutro imela vlak ob 6 in 10 minut, da bi v službi bila pred 7. uro in da sem jaz prišla do vlaka pravočasno, sem šla od doma ob 5 in 20. Najprej sem šla na avtobus do železniške, potem na vlak, potem na taksi do zdravstvenega doma in tako vse nazaj, tri prevozna sredstva v eno smer. Sepravi, ko sem prišla sem kot begunka, sem imela 29 let, prvo hči sem imela ko sem bila 30, 31, službo sem dobila, ko sem bila 38 let, a ne. Že kar stara. Ampak sem tko delala, delala in pol ko sem bila stara že proti 50, sem že čutila, da se hitreje utrujam, a ne. Recimo zgodilo se je večkrat, da sem delala po 48 ur in še dodatnih 8 ur. In včasih sem rabila en spanec, da sem prišla k sebi, potem sem pa počasi videla, da sem rabila par dni, da sem sestavim. In sem potem počasi videla, da ne morem skoz s takim tempom do penziona, ampak sem se vseeno prilagodila, pač sem rabila več časa za regeneracijo, bila malo bolj utrujena, ampak je šlo. Potem pa, ko sem bila 50 let, sem bila še v Trbovljah, ampak sem potem, ko sem bila 51, to je bilo 6 let nazaj, sem se potem preselila v Ljubljano, v zdravstveni dom. In mi je takrat bilo spet malo ene pol leta mi ni bilo enostavno. Ker sem bila navajena na Trbovlje...

J: Vse na novo...

A: Vse novo, pa tudi drugače je, če bi bila specialistka, drugače pa je, ko sem imela v Trbovljah čez 2000 pacientov in imela že nek odnos z vsakim in zdaj po tolikih letih prideš v eno ambulanto, kjer ne poznaš nobenega in moraš vse od začetka. In sem rabile ene pol leta, da sem poznala ljudi, da sem vedela imena na pamet tistih rednih, približno petsto je takih, in njihove kartoteke. Potem sem tudi s sestro zelo zadovoljna, je najboljša, kar sem jih imela, tako da mi je zdaj super in zdaj v miru lepo čakam penzijo, bom mogla do 65 leta delat, tudi tukaj sem se lepo s pacienti ujela. Zdaj pa živiva z možem na Zaplani in se spet voziva (smeh). Tko da to je to. Na splošno zdajle od tistega obdobja, ko sem bila begunka, pravim, takrat, ko smo bili vsi v enem takšnem adrenalinu, stresu, pravim, jaz sem se dobro počutila, nisem preveč čutila žalosti, občutka nesprejetosti, pač to je bilo, dol je bila vojna, mi smo se pa tuki borili, da nekako obstaneš, da vidiš, kaj bo s tabo na koncu, Nisem niti enega dneva imela občutek, da mi je nekaj preveč hudega, ker sem imela vse osnove za življenje, potem pa še družina, to so bile že nove skrbi in težave, majhni otroci, služba, stanovanje, državljanstvo, ampak vse je nekako

to šlo, steklo. Vmes sem tudi spoznavala in širila krog znancev in se danes tudi zelo družimo s sosedi, smo dobri prijatelji, potem smo začeli še v hribe hoditi, to je ta hobi, ki mi zelo veliko pomeni in tko... Tko da... Pol ko smo še psa dobili pa še na Triglavu bili, a ne, pol sem jaz rekla, da smo se zdaj čisto »poslovenili« (smeh). In tko je... Včasih me v službi moti ta priliznjenost posameznih pacientov, v smislu tistega preveč izkazovanja enega spoštovanja, a ne, ker se spomnim, čez kaj vse sem šla jaz, in se sprašujem, če bi bil tak do mene, če bi me prej spoznal. To me mal pri ljudeh moti... Da ta nek status toliko ljudem pomeni. In to me mal tko razočara. Ampak to je problem na sploh ljudi, kjerkoli živiš. In tko so moje izkušnje...

J: A si kdaj čutila, da si bila v očeh ljudi... Al pa ti sama sebe, da si neki časa gledala kot begunko, a si mela kdaj ta občutek, da je to tvoja identiteta? Da dokler nisi dobila državljanstva...

A: Ne, dejansko sem jaz bila begunka od aprila 92 do tistega dovoljenja za začasno bivanje, nekje v letu 94. Nikoli nisem čutila, da je ta status pomemben del mene, to državljanstvo, ta papir je bil pomemben zato, da lahko delam, da lahko živimo kot družina in da lahko naprej urejaš stvari, ampak občutki so isti. Jaz takoj, ko sem rodila prvo hči, sem vedela, da bom tu ostala in da bom tu živela, pa karkoli bo že. Nisem imela občutka... Pač, če ne bi dobila državljanstva, bi najbrž še vedno imela stalno bivanje pa mela delovni vizum pa neki delala... Nisem imela zdej neki... Ne vem...

J: Je bilo pa državljanstvo pa prva služba najbrž zelo pomembam mejnik v življenju...

A: Ja, seveda, seveda, ampak večji mejniki so mi bili poroka, rojstva enega in drugega otroka, pol pa tisto državljanstvo pa služba... to je pomembno za socialni status. To so nekak te pomembni mejniki. Pol ko sem začela jaz delati, smo nekak lažje zadihali finančno, pa tudi tako, mož je moral kar nekaj let delati dve službi... Pa še vedno smo normalno živeli, skromno, ampak hčeri nista čutili nekega pomanjkanja. Zelo pomembno je bilo to, da smo imeli vedno svoje stanovanje, da nismo bili nikoli podnajemniki, da nismo bili odvisni od drugih in meli dodatne stroške. Tud z eno plačo, se je nekako dalo potem brez najemnine. Poskušala sva omogočiti lepo otroštvo otrokoma, veliko hodili na izlete, bazene, morje, je pa veliko bilo treba delati za to, ampak smo se imeli zelo lepo... (pavza).

J: Kako pa zdaj, ko je...koliko je zdaj... trideset let? Kako zdaj gledaš nazaj na izkušnjo begunstva in vsega povedanega?

A: Ja, lej, 92, zdajle aprila bo 30 let, da sem jaz tuki. Ja, vidiš, to sem čisto pozabila. Hmm.. ne vem, v teh časih in takrat... Jaz mislim, da je za begunce takrat bilo dobro poskrbljeno, vsaj čutim jaz tako, ki sem živela pri sorodnikih, sploh če primerjam z današnjim časom, kaj se dogaja v Sloveniji, kako so nesprejeti, pa žica... Ne vem, a je bil takrat razlog, ker smo bli enotna država, pa smo še vedno nekako čutili povezanost med sabo, čeprav je Slovenija bila za sebe, ampak vseen je bila ena vez in nekak se mi zdi, da vseen v tistih časih je bilo več humanosti, več povezanosti, več tega, da se pomaga sočloveku, tega je danes čedalje manj. Tako da pravim, jaz po tej časovni distanci... Nimam kaj pripomniti v smislu, da bi... Pač imel si... Sicer, tisti, ki so živeli v begunskih centrih, ne vem, kakšno življenje so imeli tam in kako je bilo poskrbljeno za te ljudi, ampak vem, da pač osnovne potrebščine si lahko dobil. Ni bilo finančne pomoči, tega res ni bilo, a ne. Čeprav bi sigurno kakšen denar vsak rabil, a ne, za kako stvar. Vseeno mislim, da so ljudje pomagali, kolikor so lahko.

J: Mogoče bi še za konec malo pozitivne in bi mogoče lahko povedala, v čem ocenjuješ, da si bila vse uspešna v tvojem življenju od prihoda v Slovenijo do danes? Ali pa če bi sama rada karkoli povedala za konec, karkoli sporočila?

A: Pa to, da sem si v takih hudih, negotovih časih, da sem uspela si družino ustvariti, a ne in da sem tud potem v svojem poklicu se izpopolnila... In osebno in družinsko in poklicno, po moji oceni, vse uspešno speljala in tako. Tudi v službi sem zelo cenjena, pa ne da se hvalim, ampak dobivam taka sporočila, spoštovana med kolegi, vsakič ocenjena z največjimi ocenami, napredovala maksimalno, kolikor se lahko napreduje kot zdravnik, tko da ne vem... Mislim, tudi vse kar sem lahko dosegla maksimalno, poklicno, družino imam, punce pridne, prezadovljna z njima, zdravi smo, razumemo se zelo lepo, z možem tudi zelo lepo. Mislim... če bi nekdo rekel zdaj, kaj bi v svojem življenju drugače naredila, a ne... Nič. Vse bi isto podpisala ponovno. Vojna seveda grozno, nihče ne bi smel tega doživeti, ampak moje odločitve in moja dejanja, vse bi podpisala ponovno. Imela sem tudi srečo, da mi v vojni niso ubili nikogar od najbližjih, da sta brat in oče preživela trpljenje v taborišču... Vsi smo preživeli, pri možu je tu drugače, njemu so marsikoga bližnjega ubili... Na splošno sem zadovoljna. Vmes tistih šest let čakanja na državljanstvo, to je tisto recimo, kar bi rekla, da me jezi, ker so mi res vzeli šest let mojega življenja. Če bi to bilo vse pravočasno, kar bi tudi moralo biti po zakonodaji, bi lažje živeli, tudi pogoji za penzijo bi bili boljši, kar zdajle čutim in tako. V vmesnem tem času sva z možem iskala tudi rešitve, od tega, da sem poskušala nekaj delati, potem, da bi se vsi preselili v Bosno po vojni, potem je bila opcija Kanada, ampak hitro smo vse te misli opustili in sva bila zelo vesela, da sva se tako odločila in tudi dandanes sva. No, tko bi povedala. V vsem tem, kar se je dogajalo, jaz skoz imam občutek kot da je ena taka zvezda nad mano, neke dobre sile, ki me varujejo od zla, in da se je vse tako lepo razpletalo in se razpleta naprej. Imam občutek, da ko si dober človek, se ti nekako vse dobro povrne, vse dobro sčasoma pride. Tako si jaz nekako poenostavim. Dobro se z dobrim vrača.

11.2. Transkripcija drugoga narativnoga intervjua

Transkripcija 2. intervjua

Intervjuvanka: B (oznaka B)

Intervjuvar: Aida Hajdarević (oznaka J)

Novo mesto, 11.1.2022

B: To je bilo... Ja... osmega maja 1992 smo krenuli... Hoćeš da slovenski pričam?

J: Ne treba, tako, kako je tebi lakše.

B: Dođemo do Broda, tu smo prenočili, tu smo pod granatama prešli most... Sav je bio izluknjan, već je bilo... U Slavonskom Brodu... Tu noć smo prenočili u Slavonskom Brodu, u sportskoj dvorani i u jutru su nam rekli, da idemo na vlak. Kud? Ne znamo. Došli smo do Zagreba, jedan dio vlaka su odklopili, drugi je krenuo za Sloveniju. Pošto su moji, oba brata, otac, H. moj (mož) ostali dole, ja sam imela uz sebe staru nanu od 86 godina, moju majku, koja je bila u momentima nepokretna, imala sam djete od 7 godina. I samo sam se borila, da bi izašla iz vlaka čim bliže granici. Da ja mogu... Jer ja... Ja sam morala nešto napraviti od tog života. Prva stanica je bila Dobova. Tu su rekli »sto ljudi ide dole«, ja sam bila između tih sto ljudi. Dva avtobusa su nas čekala, sjedamo na avtobus, voze nas... Ha, majku mila... Kroz neku... Meni je to bila sve šuma. I dovode nas pred jednu crkvu. Prvo sam pomislila »Bože moj, pa zar će nas smjestiti u crkvu« (smeh), ustvari tu je bio gasilski dom i tu su bile... To je njima bio gasilski dom i nekad davno tu je bila škola. To su bile dvije učionice. Dali su nas na te krevete. Ono gledaš... Ne možeš vjerovat, da se to tebi događa, stvarno ne možeš vjerovati, da ti dolaziš iz svog sredenog života u to nešto... Da nemaš nijedne čaše iz čega ćeš se vode napiti. Ideš s jednom torbicom, djete sam u ruzak samo stavila, sve sam kekse stavila, sem rekla, »sam da ne bo gladan«. Kruh će propasti, keks neće. Moja nana, kad me je pitala, »B., sine, šta ćemo jesti?«, to je bilo nešto najtežje. Moja nana sa 86 godina, koju sam mogla u jednoj ruci nositi... Sam rekla, »Nane, ne sekiraj se, u M. (sin) torbi ima«. Ujutru smo ustali, vidimo, da smo negdje, na nekom selu, par kuća je samo. Ništa... To je to... (pavza). Samo smo rekli »živa glava«. Probaš bilo kakvo da dobiješ kakvu informaciju, jel iko dole živ. Čuješ na U telu, U tel smo pratali, koliko se je moglo. Kao Kotorsko oslobođeno, a ustvari Kotorsko je palo, taj dan je Kotorsko palo. Moj H. je zadnji iz Kotorskoga izašo. Dobesedno je pred kućom ranjen. Svi su mislili, koji su bili u blizini tog kamijona, koji je eksplodirao, on je bio u tom kamijonu... Da je i on pogino, ko i ostali, i on se je nakako... Kuda je sve prošo... Jedan put mi je pokazao taj svoj put. Je reko »moram ti pokazati, dokle sam išo na rukama i na nogama sav spaljen«. Hrvati su ga spasili, našli su ga slučajno, je reku »imao sam bombu i ako me uhvate, neću se pustiti živ«. Meni je glas došo, da je mrtav. Tražila sam ga... Kad tražiš voljenu osobu po mrtvarnicama, bolnicama, ne najdeš nikjer... Ne znaš, šta je. Onda sam jedan dan odlučila »idem«... Idem ja za Bosnu. A tamo se puca. Ne znam, gdje su mi braća. Otac je bio stariji, izvuko se je sa jednim rođakom koji je bio invalid, pa mu je bio pratnja. Nazovem mog prijatelja... Jednog iz Slavonskog Broda, on je bio u Hrvatskoj vojsci. Sem rekla »Anton, moram tražiti braću, nema mi H.«. Je reko »B., ti nisi normalna«. To je jače od mene. Sjednem na vlak i idem dole. On me čaka u Brodu, on me u vojnom kamionu vodi tamo. Dođem, tamo nema braće. Odem H.... U

međuvremenu sam čula, da je H. živ, da je u bolnici. Odem tamo i njega vidim... Pod plahtom. Dođem tu u Brežice, kažem »treba mi to i to, da odnesem«. Tad su mi rekli, ako izađeš iz države, nećeš se moći više vratiti. »Saberite mi sve što možete iz Karitasa, Rdečega križa, bilo gdje, bilo kakve garderobe, dole su oni goli i bosii«. Podpisala sam, da idem. Vraćam se i ne daju mi u Sloveniju. Dođem na Bregano i ne daju mi u Sloveniju. Ubjeđujem se, tražiš način, plačeš, moliš... Ne znam ni ja. Na kraju sam rekla »Čuj, a ko ne ide, ja imam djete tu... dovedite mi djete do granice, ja ću se snaći u Hrvatskoj«. I onda jedan policajac zaplače in je reku, da naj sam grem čez. Ja mu kažem, da je noć, meni treba prijevoz, ja moram 12 kilometara od granice doći do tamo. Pa je reko »makni se, ja te pustio, evo ti dole kafana, idi pitaj nekoga tamo«. Uđem dole, pitam, konobar je reko »ne smijem ja dati telefona, izašo je onda gazda, ja sam sve objasnila, kaže on »sjedi tu, evo ti kafa«, ja njemu »nemam ja para za kafu« (smeh), je reku »samo sjedi, sad ćemo zvati«. Tam je bil en dežuren u centru pa so došli po mene. Ponovo su mi sredili papirje. I odatle je krenuo taj naš put u Sloveniju. Tu smo bili dva mjeseca pa smo se onda preselili u Ilirsku Bistricu. Tu smo se baš napatili, baš je bila patnja, al opet smo svaki put rekli »živa glava... Živi smo«. Došli smo u Bistricu, uh... Tamo su krenula poniženja... Došli smo... Nekako je bilo... Mi kad smo došli, mi smo, većina nas je iz Kotorska, koji smo svi bili većina školovani, radili, a tamo kad smo došli, većina je bilo one stare nane od Zvornika, većinoma je starijih bilo. Ja, kad sam vidjela, kako se ti ljudi ponašaju, ti što su dežurni, što su u toj upravi... Mene je to, ono... Još sam se morala boriti... Moj H. je bio ranjen, on ima dvoje djece iz prvog braka, dva sina. Njemu je žena umrla 2006 godine, imala je dializu bubrega, nije preživjela, i onda smo mi krenuli u život faktički tu. Ta dva njegova sina i moj M., bila su sva trojica nekako četiri godine razlike... D. je imao 15, A. 11, M. je imao 7 godina. Ja sam tu osjetila u momentu, da sam jedina ja ta, koja mora nešto raditi, moram se pokrenit, da očuvam svoju porodicu. Počela sam tražiti način kako, al smo bili ko u getu, nisu nam dali izaći iz kruga...

J: Iz centra, ili?

B: Iz centra kruga nam nisu dali brez dovolilnice. Daju tu dovolilnicu na dva sata... Pratili su nas, ko da smo najvećji kriminalci. A ja begunka, ne kriminalka. Mislím, tako su se ponašali. Moj H. je jedan dan reko »nećemo mi po dovolilnicu, idemo«. Uzeo me za ruku i rekao »idemo«. »Ja nisam kriminalac, ti nisi kriminalka, mi idemo u Bistricu«. Za nama je viko taj upravnik, Jože, je vikao, »stoj, ne smijete«. H. je reko »slušaj me čovječe, ja sam do juče živio svoj život, porodičen čovjek, svoj poso imao, svoju kuću, sve, sve, sve puno bolje nego vi i iko tu, koji jeste. Ako će policija me ustaviti, nek nas ustavi policija. Ja svoj dokument imam, ja se osjećam slobodan čovjek, a ja nisam u logoru. I zapamti, da nikad više, ni ja, ni ona, nećemo zatražiti dovolilnicu, da izađemo«. Jer mi smo bili nekako... Ne znam, odpor smo oboje imali do njihovog ponašanja. Pa je reku »ne znam, dokle ćete tako«. Ja sam istog momenta pošla tražit način, kako da šta zaradim. Mi smo dobijali takvu hranu... Bio je jedan restoran, terminal, odmah do kasarne. Sve te pomije u jedan kazan i onda to nama. Dobijali smo takvu hranu... Polivenom vinom kruh. Sve poberu po stolu i to donesu nama u centar. To čovjek mora preživjeti, ne doživjeti, nego preživjeti. I onda sam rekla »ja moram nešto uraditi sa sobom«. Istog momenta sam rekla »ja moram učiti jezik«. Djeca so išli u neku bosansku školu u sklopu centra, meni su odmah nudili, da budem predavačica, a ja nisam zato usposobljena, rekla sam »ne«. Ja imam 5. stupanj upravni, imam trgovačku višu, jer nisem dobila poso odmah, pa sam išla i na tu variantu i... Sam rekla »ne, hvala«, u to neću ja svoje vrijeme trošiti, svaka čast onim, koji hoće, ali ja moram... Moj H. je u ranama, ja sam ta, koja mora nešto zaraditi, da donesem u tu porodicu. I eto. Dan in noć sam heklala. Ideš na tu varianu »bar ćeš nešto prodati«.

Onda sam jedan dan... Je bilo tako slučajno je ispalo, da je jedan trebo jednu... I oni su iz Krajine bili... Odvest kod jednog čovjeka, da ona svoje heklanje proda, hčerka se jim udavala i majka bi joj nešto htjela heklano. I ta žena je rekla »B., idi ti, moji su svi zdravi, ti si sa troje djece i sa ranjenim H., uzmi to svoje heklanje i idi vidi, možeš li ti prodat«. I ja sam s tim čovjekom... Kažem D. mom, »D., hajmo«. Pitala sam, gdje idemo, on je izašao iz kasarne i reko »gor na ono brdo«, idemo pješice 5 kilometara je to u jednom spravcu. Sam rekla »D., petljaj patike i idemo«, to je stariji sin. Dođemo gore, fino dođeš pred kuću, a nema nikog u kući, majko mila. Došo si, a trebaš se i vratit. Hvala bogu bila sam mlada tad, sa 29 sam došla u Sloveniju. I onda smo se vraćajući... Jedan čovjek je bio na dvorištu i taj čovjek mu je reko »o živijo, živijo«, on je pitao, ko smo mi, kud smo išli, šta trebamo... Pa sam rekla »ne tražimo mi ništa«, ja sam se tako osjećala, ko da smo mi došli prositi nekom na vrata, pa sam rekla »ne, ne, ne, mi ne tražimo ništa, samo smo išli kod tog čovjeka, da ja nešto heklano prodam, mi nismo došli prositi«. On je u momentu ostao bez riječi pa je reku »T.«, to je bila žena od J., »daj Tončka pridi ven pa mogoče boš kaj kupila neki kvačkano, gospa rabi...«. Ona je meni kupila nešto, pa je rekla još bi, da joj dvije ili trije krpice izheklam, da ima u garnituri, uh, ja sva sretna. U tom momentu on se izgubio, on je išao do jedne komšinice pa do druge, da pita, dali bi i one šta. One su istu rekle, da dođem do njih. Došla sam kod njih, pokazala, rekle su mi šta žele... Uh... Meni duša puna, ko... U tom je on reko »nećete ići pješice, ja vas vozim«. Odatle je poslala sva dobrota Slovenije. Odatle sam počela vjerovati ljudima. Sve do tad, dok smo tamo bili zatvoreni, sam se osjećala ko jedno zadnje smeće na svijetu, a do juče si bio neko. Na jedanput, preko noći, niko. I to je čovjeka zaboljelo. On je meni svega stavio u vreću. Sam rekla »nemojte molim vas, ja nisam došla prostiti, meni je važno, da sam zaradila, da idem sad nešto djeci kupiti«. »Ne, ne, ne«, ide on. I on je mene pito, ko je to meni i ja sam rekla sin. Njegova žena je rekla »ne, ona laže, to ne može biti njen sin«, jer ja i moj D. smo 14 godina razlike, razumiješ, on je bio ko... (smeh). I...I ja kad sam dobila tu narudbu, samo sam sjela i radila, heklala. Za sedam dana ja sam naheklala bože... Idemo ponovo gore i J. meni kaže »B., kaj si res to sve naredila?«, sam rekla »Hvala, ja ne tražim ništa, samo priliku da zaradim, bilo šta, da vam treba, ja ću raditi, samo me zovite, da ja radim, ako vam treba kopati, ne znam šta...«. I on je onda rekao »samo mi objasni, kako ti je ono sin, Tončka ti nevjerojatno«, sam rekla »sad kad ideš sa nama, opet ćeš nas voziti, uđeš, upoznat ćeš mog muža, upoznat ćeš se ta dva mlajša i sve ću ti objasniti«. Odatle je krenulo to prijateljstvo, on je reko drugim svojim prijateljima o nama, kako sam ja bila kod njih i kako to... Onda smo upoznali još jednu familiju iz Bistrice, H. je bio i poslje zaposlen kod njih, imali su privatnu firmu poslje. I. i V. se zovu. Oni su... Svake toliko, bilo šta je trebalo, oni su kod nas, mi smo kod njih. Poslje je kod njih bilo... Zelje, krompir, to, to..., al ništa njoj danas nije ostalo bolj u spominu, nego kad sem rekla »ma samo mi kilu krompira i kilu brašna i ja ću svoju porodicu nahraniti, ja ću krompiraču napraviti i svi ćemo jesti«. I to njoj ostalo i danas danima mi to uspomeni. I onda smo... Sve jedno i drugo... Kod te, isto je... Ona je imala pekara, isto su familija od toga prvoga, J., i ja sam rekla »ma sve to u redu, to heklanje, al to, daj meni nešto više, da ima nešto opipljivije«, kaže on »imam rodicu, koja ima pekara, pa ću je pitati«, pa sam rekla »ma ja ću čistiti, peglati, šta god treba, nije to meni ništa«. Jesam se prvo izplakala, prvo kad sam došla kod nje, pa smo pričale, šta sam radila, ko sam, šta sam, da se upoznamo i sam počela plakati. Je rekla »nemoj B., nemoj, i ja sam tako isto išla u Trst čistiti. Meni je moja teta sređivala pa sam išla u Trst«. I odatle je počelo, u toj kući sam ja 11 godina bila i u pekiri i u kući... Ja sam bila dio te porodice, da moja Z. je znala reći »B., gdje mi je nož za pršut«, zove me telefonom (smeh), mislim... Do te mjere sam bila njihova. Pa ja H. nekad znao reći »Uzmi jastuk i jorgan i izseli se« (smeh).

J: (Smeh).

B: Jer smo puno radili. Kroz te sve kontakte, Aida moja, ja sam 11 kuća održavala. Pa kad dođe pred Uskrs, pred Božić, reknem »dajte ljudi, da vam nađem koga, ne mogu sve sama«, pa još u pekari sam kod Z. bila. »Neka, neka B., čekat ćemo te«. I tako, ja sam toliko dobrih ljudi, s kojim i danas dani imam kontakt i da mi je jedanput reko taj naš upravnik centra, što je bio, je reku »B., pa kako si sve dobre ljude po Bistrici pobrala zase«, pa sam rekla »Ja, J., slabi slabe, dobri dobre«.

J: (Smeh) Dobro si mu to rekla.

B: Je reku »Ops, pa si me zdej dobila«, sam rekla »Ja sam ti na začetku rekla, da ne rabim milostinju, samo priliku, da zaradim«. Onda se je moj H. pomalo oporavio, najtežje mi je bilo, kad ide negdje raditi teško, dođe, a pune cipele krvi, nikome ne govori, da je ranjen, mora štititi, ne smješ reći, neće te zvati i samo sam se borila, da djeca u školu idu. Jedanput je bilo... tri godine su išli u tu kvazi bosansku, to je ništa, tu nisi mogo dobiti znanje, definitivno, a je išla godina za godinom. Kad su se trebali upisati u slovenske škole, M. mi je trebo bit osmi razred i dođem tamo, taj psiholog mi je rekao »sva djeca se vraćaju jednu godinu nazad«, sam rekla »moji neće«, je reko »ja, svi idu nazad jednu godinu zaradi predznanja«, sam rekla »meni drugi ne interesiraju, moja djeca nazad neće«. Jedan mi je bio u Bistrici, mali je išao u Podgrad, vozili su se... Sam rekla »ne, ako ne bude mogo sljediti program, radije tu godinu ponavlja, nego, da ga vraćate nazad«. To je ipak osmi razred. Sam rekla »do sad je četiri godine osnovne bio u Kotorском odličan, drugo je bio odličan, sad da vi meni njega vraćate? Neka provodi tu godinu kako god«. Moj M. je normalno... Zaostatak u znanju je bio definitivno, ali je sa tri prošao, dobro. Uglavnom, prošla je godina, idemo dalje. I taj je rekao mome D., a ni on znao, da sam ja D. mačeha, a moj D. je u klubu jednom svirao bubnjeve sa njim i je rekao »danas sam imao jednu mamu, meni se je kar srce paralo, kako je ona uporna bila, da otroku ne da nazaj eno leto«, a D. se nasmijo pa je rekao »dobrodošel u našu družinu« (smeh).

J: (Smeh), super (smeh).

B: (Smeh) »Dobrodošo, to je naša familija, to je naša B., naša herojina«. I nakon par dana, D. njega dovede, je reko D. »B., hoćeš napraviti pitu?«, i ja hoću, dođe on i ovako kleknu mi je, je reko »do zemlje vam se klanjam, da ste toliko uporna, e sad vidim, D. mi je sve objasnijo«. I... Boriš se, ne možeš boriti radnu dozvelu, ne daju nam raditi, al sam rekla »briga me, ne dajte, ja odoh«, ja sam radila. Tu hranu, borili smo se svakako, svakako smo se borili za tu hranu, i na ured i tamo i vamo... Mislim... Ali... Jedna situacija je bila tako teška, mislim teška... Žalostna. Ramazan je bio. I treba sad se odreći te hrane od gore, jer većina će reći, da te hrane neće jesti, jer se u tim kazanama kuha svinjetina. Logično. »Nek nam nešto daju, pa ćemo mi sebi spremi«. Kad sam ja vidjela... Jer ja sam bila i predstavnik jednog djela zgrade. Imali smo tako po hodnicima, i za čišćenje, da se održava čistoća, raspored, ko će šta, i tako. Tad sam ja vidjela, šta su oni dali za mjesec. Istog momenta sam pukla i otišla do upravnika. »J., N., D... Jeste li vi normalni«. Je reko »šta je B.?«. »Jeste li vi normalni ljudi, za mjesec dana, da jednom čovjeku ovo bude hrane?«. »Pa ne jedu«. »A ma jedu, ne jedu samo podnevi«. Mislim.... Šta su si oni zapičili u glavu »on ne jede«, mislim... I tako sam ja... Dođem na hodnik, itak sam zjalava uvijek bila, glasna, kažem »izlazite«. »To, to i to... Pristajete ljudi na to? Znajte, da ćete biti gladni, a gore vam neće dati hrane u kuhinji«. Svi su izašli na hodnik, svi na stepenice, svi prema upravi i on mene zove i kaže, da se ja pravim previše pametna. Dobesedno je tako reko. Sem rekla »J., J... Imam škole garant više od tebe, od tebe, od tebe...«, svi koji su bili tu.

»Sigurno imam više. Misli, što misliš«. Istog momenta zovem Z. na Ured za izbjeglice, a ja sam već imala kontakte gore, zaradi H., jer je bio toliko ranjen. I kad nisam mogla s njima, ja sam »dajte mi od Ureda«. I ja sam već kontaktirala i na Ured. Je reko »Ne, ne, ne, ne treba«, ja njemu »nemam ja šta s vama pričati, oni gore su vama glavni, šta vam je ljudi«. U tome je moj H. čuo... »Ne trebaš H., ne trebaš, makni se, ja sam žensko, ja ću sa njima razgovarati. Drugačije je, kad žensko razgovara, ti si iz rata, ti si još pod tim... Molim te, makni se u sobu, sjedi gore«. Odmah je bilo »može, može li ovako, onako...« ali da bi mogli, odmah bi ti uzeli dušu. Pa su pravili onda spisak garderobe, kao Italijani će kupiti djeci patike, trenerke, sve to ko budale idemo, pišemo, da damo. To Italijani dovezu... Aida, mi vidimo kad dovezu. I na večer vidiš, kad se razvozi iz skladišća. Ne dobije ni jedno djete te patike. Na kraju to je sve završilo u trgovini, u Kopru, od upravnikovog sina... u njegovoj trgovini. Svi so imeli katrice od auta, za te četiri, pet godina, Alfa Romeo se vozi i takve stvari, mislim... (razočaranje). To je... I to je već bio njihov uhodani sistem, uhodani sistem. Dobiješ to... I jednom su Italijani došli, sad nama su dolazili, jer su djeca otišli u Italiju, oni su njih vozili tamo na 15 dana, da daju oduška duši. Kad su oni meni došli u sobu, kažem ja D. »daj jim reci, da mi to ništa nećemo vidjeti, šta su oni dovezli, da ako istovore dole, da od toga nema ništa, niko od izbjeglica to dobiti neće«. D. je reko to, oni su istog momenta samo po sobama razdjelili... I to je... Aida, najgore je to, što te neko omalovažava, to te boli. Ali pobjediš ti to sve, samo moraš biti jak, stvarno moraš biti jak. Moj H. je padu puno puta. Jer on, da bi nekome reko »molim te«... To je nemoguće... Mislim, da bi se zamolio, on bi bio pet dana gladan, on ne bi rekao »molim te, daj mi da jedem«, dok sam ja čist drugi tip. »Halo, ne pitam te đaba, daj da zaradim sebi, da to jedem«. Djecu sam isto tako naučila. Stariji, D., je ko otac. Malo sam već bila preokrenula po svom. I tako da su, moj M., rahmetli, i taj mlađi, oni su bili ko da su ona dva rođena brata, a ne ova dva starija. I do M. smrti, njih dvojica su bili... D. je išao brzo u Ljubljanu studirati, on je zdravstvenu njegu studiro i... Nekako on je otišao, nas četvero smo otišli. Onda kad je on otišao, ja opet avtomatski redam pet tanjira na stol (smeh), znaš... Avtomatski. I onda samo vidiš od H. brada mrda »ima li D. šta jesti u Ljubljani«... Još je tu izbjeglištvo, u veliko izbjeglištvo, nemaš nikakva prava, al ja sam uporno sam jezik... I sam rekla »samo se vi meni smijte, šta me briga, al dajte me popravite, znam da govorim naopako, al daj me popravite. Moja Z. je toliko bila ponosna na mene, ona kaže »B., nisi nikad odustala« i danas danima ne odustajem, stvarno ne odustajem. Ono što krenem, idem. I... stegneš prijateljstva. Daš neke ljude na distancu, ko da jih bog nije dao, a blizu su ti... Onda je došlo vrijeme zatvaranje centra. Moj H... Ja, otišli smo mi na zavod, da se prijavimo, dobili smo radne dozvole. Nakon 10 godina smo dobili radne dozvole, 10 godina nismo mogli se prijaviti i zaraditi (razočaranje). Ali ja sam se ufurala ovako raditi... Otišla ja, prijavila se na zavod, ona mene pita »šta sam završila«, kažem ja »upravni tehnik«, »uh, vi samo na carini, u policiji ili upravni enoti bi mogli dobiti službu, ali pošto nemate državljanstva, ne možete«, »a kako ću dobiti državljanstvo, kad ne radim? Kad moram pet godina raditi, da bi dobila državljanstvo«. Je rekla »tak je pogoj«, a ja uopšte nisam htjela upomeniti trgovačku školu, jer znam, kako imaju male plate. Moj H. je otišo i reko, on je njoj obajsnio, da je ranjen, da ima probleme i sa srcem i sve, »al ne moj mi to tamo pisati, da imam, da mogo dobiti poso«, pa je ona tad zaplakala. Ona je nas već znala preko jednih drugih prijatelja. Bistrica je mala, svako svakog zna, Bistrica je manja dva puta nego Kotorsko naše dole. I je rekla »Pa H...«, on je reko »moram dobiti posao, moram ići raditi«. Pa je onda išao u Sežanu raditi, i moj brat i sin, dva brata, jer mi je ovaj mlađi brat povuko i onog od dozdo, koji je bio cjelo vrijeme rata dole... I on je išao radit, dođe i kaže »B., sutra ne mogu«, kad se probudi kaže »odoh« (smeh), mislim... Onda... Doživljava infarkt 1997. Tek one rane malo zarasle, misliš »evo te, krenuo si«, doživi infarkt. Bila s njim, krenuli

mi, da idemo na pijacu... Hajde u bolnicu. Taman prema zdravstvenom domu išli, pregleda ga, pa u Izolu u bolnico, pa ga onda od tamo vrate, kaže »nije ništa, izbjeglica je«. Vrate ga, on opet samo ovaku na fotelji, zgrabi se i opet pade, opet hitnu zovem, opet ga odvezu hitno, vrate ga, daju mu neko injekciju za umirenje i vrate ga. Moj H. nije oka sklopio, u šest sati ujutru ja zovem jednu familiju, koji je doktor, pitam ga, šta da radim. Kaže on »B., eto me odmah, vozimo ga kod mog kardiologa«, čim ga je ta pregledao, on je njega nazvao jer je blizu imao ordinaciju. Čim ga je pregledao, pod hitnu, hitnu u Izolu. I onda ga stave u intenzivnu, nakon 48 sati. I onda su nama govorili, da tužimu tu doktoricu. Ko će bolan meni izbjeglici šta vjerovati, šta vam je ljudi. Ona je onda došla se izviniti, kao da pritisak nije bio takav, da bi pokazalo na infarkt. Ajde, šta ćemo. Godinu dana opet nije ništa radio, onda opet po malo radio sa jednom familijom iz Bistrice. Jednostavno boriš se, boriš, boriš. 1998 ja slomim nogu. Išla ja radila i ta N. iz Crvenog križa je tražila pet ljudi, da idu brati šljiv. »Ma hoću ja bolan«, joj, meni drago ići i dovesti šljive u skrinju, sve ja isplanirala, viče H.: »B., crknuta si, išla si pa došla pa skuhala... Doći će M. iz škole pa nek ide«... »Ne, ne, idem ja«. To je bilo suđeno. Ma nisam ni pol kante šljiva nabrala, idem nizbrdo i samo mi nekako noga puče. Ovdje ja imam (mi pokaže)... Tu sam ja imala šipku in 14 šerafa.

J: Ufff.

B: Dvije godine, poslje dvije godine je bila opet operacija, da su mi vadili. Ali, šta se je desilo... Za tu moju operaciju... Mene su samo imobilizirali u Bistrici za Izolu, u Izoli bi mi stavili gips, međutim, ta M., kod koje smo mi radili, ona je bila glavna medicinska sestra u Izoli i već je bila penzionisana, al kad je ona tog doktora vidjela, ona je rekla, da je mene dovezla i to, on je istog momenta rekao, da neće gips, nego operacija. Jer sam njena. Hvala bogu, sreća u nesreći. Nakon dvije godine sam imala veliki problem, treba to dati van, pripremili me, obukli me, pripemili za operaciju, samo da mi daju narkozu, viču oni »odpada operacija, koće platiti operaciju?«. »A ma Ured, bolan«. Kažu »ne, ne, ne, mi moramo imeti stoprocentno zagotovljeno, to ni nujen primer«. A prvog puta je bio nujan primer. Opet »dajte mi telefon«, opet zovem centar, dole u Bistricu, kažu oni »B., ništa ne mogu pomoći«, »znam, ništa mi ne možeš pomoći« (sarkastično), zovem Ured, dok sam ja sredila opet sama. Sredila, da su rekli »operisat ćemo vas, dobijate garanciju«, po faksu je došlo podpisano... Dolaziš u takve situacije, da se za zdravlje ide, a da zavisi od nečijeg... Hoće li te uzeti ili neće. Mislim to... To... Sad, briga mene šta god je, plaćujem zdravstveno i znam da imam pravo, dignit ću se do neba, ali ću ustvariti svoje, al tad nisi mogo, tad si bio ono, što jesi. I tako ti je to, moja Aida, bilo. Ideš, guraš djecu u školu, guraš na poso, mislim na poso... Tako da ja nikad nisam radila ovdje, ja nemam dana staža. Zatvara se centar, bože... To je već bilo poslje 11 godina. Zatvara se centar, to je bilo 2003. Da je meni samo, da ne idem daleko iz Bistrice, ali opet kontaš, Aida, malo je to mjesto, ne možeš dobiti posao u Bistrici. Jer moj H. je išao u Sežanu, znači sat se voziš tamo i sat nazad. Kažem ja, a mi smo plaćali u domu, u kasarni, jednu vsotu para, koja je meni bila prihvatljiva, opet radim i plaćam. Manje, nego da idem na najemninu punu. Kažem ja Z.: »Z., šta da radim«, to je glavna sa Ureda. »Kud ću ja sa vakim H.«, a on taman dobio, da ide stende ugrađivati u srce. Kaže ona »ne znam B., jedino, da probam, da vas u Postojnu«. Super meni Postojna, ja mogu opet u Bistricu raditi, tu je više i doktora za H., bliže mi je ako idem u Ljubljano ili ako idem u Izolu doktoru, znaš... Ideš na tu variantu. Ali ne prođe ni pola godine, sad će se i ovaj zatvoriti. »Pa Z. draga, što nisi rekla, da će se to brzo zatvariti«, a kaže »a nismo mislili tako«... A M. nam dobije posao u Revozu... I ode on za Novo mjesto. Onda ja kontam, a imam tu u Novem mjestu ljudi, koji žive u đaćkom domu, i od početku su bili tu u đaćkom domu kao izbjeglice. Kažem ja »H., znaš šta, odem ja u Novo mjesto, odem malom M., i idem

u dom, da malo pogledam, kako je tamo«, a meni je Novo mjesto uvijek bilo... Nekako kad prolozimo, ko Kotorsko. Kad smo išli ono avtobusom kroz mjesto. Kaže H. »B. draga, u što se sad upuštamo?«, »Ti šuti, ti šuti«, ja se spremim i za mjesto. Dođem tu, sobice su male, tri i pol sa tri. Ma kako god ja okrenem, toliko ću platit, tu mi je djete... A onaj mali je ostao u Bistrici, on je rekao, da ne ide iz Bistrice, al da mi idemo, a njemu 15 godina. Ali oba brata su mi u Bistrici, jedan brat nije imao tu još porodicu, bili su u Bosni in on sa njim skupa i na posao i tako, a i curu je imao tu. Pa hajde, dobro. I dođem ja, i odem ja kod tog upravnika doma, pitam ja njega »koja je mogućnost, da bi se ja i muž preselili tu, mi smo sad u Postojni, zatvorit će se...«, kažem ja, da vidim, da su male sobice, al da imamo puno stvari, kupila ja sebi neke osnove, znaš. Kaže on meni »čekajte gospođa, pa dali ste vi to sredili sa Uredom?, »a ma ja prvo vas pitam, pa ću onda ja sa Uredom«. Kaže on »sad bi ti mogo dati jednu sobu, kad se oslobodi dvojna, dat ću vam dvojni«. Super. Zovem ja u Uredu, kažem ja njemu »sad ću ja Z. odmah pred vama zvati«, on gleda u mene, ja zovem Z. i kažem, da sam u Novem mjestu i da sam se već sa Dolenjcem dogovorala. »Samo da vi odobrite, i boga mi, treba meni kombi za sve ove stvari« (smeh). A on ovako sjedi u pisarni i samo gleda u mene. Ja sam rekla »moj muž treba u Izolu, ja se moram tu doseliti, tamo izseliti, i za pet dana mora on u Izolu u bolnicu«, pa je reko »pa zašto«, »pa zato, što se tamo zatvara, imamo rok, da izađemo van, da se ja smjestim, da ja mogu njega u bolnicu, a ja ću polako tu sređivati«. I tako smo i napravili. Dođem u Postojnu i kažem »H., pakuj. Naše stvari, koje ne mogu u sobu stati, dat ćemo u ostavu, dao je on meni prostor za to i dobit ćemo dvojni prostor, dok se ne oslobodi soba«. Moj H. je jak čovjek, karakterom je jak, ali on to ne bi mogo, on bi ne znam šta uradio... On bi svašta mogo uraditi, ali tu organizaciju ne bi mogao podnjeti, jer tu moraš biti i brezobrazan i moliti i svašta. I tako da smo mi u domu bili... Ja, 2005 smo u dom došli, a 2010, tad mi je Z. rekla, da taj dom obstaja. Na jednom vlada donisi odluku, renovira dijaški dom samo za studente i dijake. Tad se je mom H. svijet srušijo. Je reko »B., ja ovo neću preživjeti, ja se više seliti ne mogu«, sam rekla »moreš, moreš, samo bodi tiho, ja ću se sada digniti po mjestu, sve koje poznajem ljude »treba mi stanovanje«, je reko »B., kako ćemo plaćat?«... »Ništa se ti ne sekiraj«, jer ja sam tu u Novem mjestu odmah nešto počela raditi. Prvo je bilo teško, svi su mi rekli, da neću tu dobiti ništa, da nema posla, a brzo ja dobila poziv za čišćenje Šmarjeških toplic, renovirali su i trebaju ljude, da čiste. Hvala bogu, samo da radim. A ja sam već u par... U jednu zlatarnu otišla, sam rekla »čujte, ja sam došla u Novo mjesto, tek sam doselila, nikog ne znam, tražim poso, bilo kakav, prijavila sam se na zavod, imam preporuke od ljudi, dam telefone, nema problema, zovite«... Ona je rekla »meni ne treba«, ali ona je odmah jednoj drugi rekli, koja je mene nazvala. Imala je psa, pa je rekla, da mora prvo vidjeti... Odatle je krenulo, da sam ja i po mjestu toliko toga na jedanput, jer ja sam naviknuta sama bila, nisam za timski rad... Ono... Malo sam ja po čistilnim servisima radila, al sam ja brzo se osamostavila, jer je drugačije to, ideš, odradiš svoj posao, ideš nekome u kuću, s kim si već prijatelj, postaješ prijatelj... I tu imam ja dosta prijatelja. I jednostavno, kad tražiš sebe, najdeš se. Al moraš biti otvoren, moraš biti otvorene duše i srca. Opet je krenulo od čišćenja, ali Aida... Nikad nikom nisam dala, da me pusti pod noge. Sve sam izgubila, ponos ne dam nikom (poudarjeno), pardona nikom. I došle smo do te granice, da so one meni išle u Bosnu, ja s njima u njihova stanovanja po moru, ja i H., mislim..., dotle smo došli u odnosima. Što moja S. kaže »B., tvoja duša...«, ja sam njej psiholog, sve živo, ona tu dođe, sjedi i mi ćemo po četiri, pet sati, H. zna, kad ona dođe, pet, šest sati je naših, da ona isprazni dušu. Znaš, možeš imati sve, ali moraš imati nekog, kome ćeš se otvoriti. Al što ona kaže »ja to ne mogu ni svojoj majki, šta mogu tebi«. Jednostavno moraš se snaći u životu. Pa smo onda rekli, šta da radimo, u Republikoj Srbskoj nam je kuća, porušena. Šta da radimo. Dal da se tu organizujemo, hoćemo li naš spomenik digniti ponovo dole? Pošli

samo sa djecom komentarisati, ipak su već momci bili... »djeco, šta mislite«. D. je reko »čuj tata, mene to uopšte ne zanima. Mene Kotorsko ne zanima«, kako je on to reko, A. je reko »a joj, ja nisam ni školu završio, šta ja imam o tome komentarisati«, M. je itak manji bio, a on je reko »čuj mama moja, a ko vi hoćete...«, a on je samo završio školu, on je završio, nakon dva mjeseca prijave na zavodu, već su ga zvali i dobio posao sa 18 godina. On je 11 godina staža imao prije 30 godine... I onda smo rekli, samo jedan dan je puklo, H. je reko »B., šta ćemo?«, pogledali smo se i rekli »idemo«. Odemo u Kotorsko. Tek se je počelo sve vraćati. Došli smo dole, ono sve u ruševini... Ostala ti je samo... Temelj i nešto ploče. Platili smo mi ljude, očistili su to. »Idemo stari raditi«. Odemo majstoru... Je reku H. »ja imam dvije sedmice godišnjeg, ja ću vam otvoriti račun u trgovini, vi uzimajte šta vam treba, mi ćemo platiti. Jer sve smo išli, Aida, samo nek imaš... Da imaš svoju kuću. Da imaš pet kreveta. Ono... To ti je bio cilj. I onda smo pogodili s majstorom i rekli smo... On je rekao do oktobra ne može, a to je bio julij. On odoh raditi... Sa dvanajst dana oni su našu kuću sezidali pod krovom, za 12 dana. Moje srce ko balon, naša kuća je pod krovom. I dalje se boriš. Pa se boriš, da kažeš, da ima svak svoj krevet, pa se boriš, da ima svako svoju sobu, pa se boriš, da ima... I na jedanput, ta kuća je sad zatvorena, a mi tu živimo pod najem. Mislim... I tad kad smo ovdje doselili, moj H. je bio čisto pao. Pao. Da sam rekla, »slušaj dragi moj, ja te vozim u Bosnu, kući. Ostavljam te dole, ja se preseljavam«. I stvarno smo to napravili. Jer on nije mogao mi pomoći, samo bi mi odmogo. Bio je... Već su stendovi ugrađeni, moraš se čuvati, šećer je dobio, mislim... Psihički je pao bio. I ja slučajno od moje tetke sin je živo gore. Bilo je razrušeno sve, za renoviranje. Ja sam došla, sam rekla, daj mi samo kontakt od čovjeka, kod kojeg stanuješ. I odveo me je, smo se dogovorili, al je tako bila zima jaka, da mi nisu mogli sve to na vrijeme uraditi, a opet tamo iz doma moram se seliti. Sam rekla »slušaj Ma.«, Ma. je gazda. »Slušaj, pločici nisu, kopatilo nije uređeno... Ja dovezem stvari, ode B. za H. u Bosnu, a vi radite«. Pa je reko »samo ti to uradi«. Stvarno se ja doselim i deset dana za H. u Bosnu, »eto vi raditi, ja ću doći kasnije«. A ja već pogudbu potpisala, da smo se tu selili. I evo, hvala bogu, 11 godina, mi smo tu. Vidiš to je isto njihovo (mi pokaže skozi okno). Sad sijem vrt, imamo jabuke, malinice, održavam sve, sve održavam ja. Tako da, evo... To je to. H. je samo bio dole, dok ja se preselim. Bio je skoro mjesec dana dole, dok ja nisam sve sredila. A moji roditelji su isto dole, pa su pomogli H. Sad je opet Kotorsko prazno, svi mladi su otišli. I onda je on došao tu i onda je rekao »u B., koliko ćemo sad ovdje biti, ja neću preživjeti, ako opet treba gdje seliti«, a Ma. je meni rekao »B., ništa se ti ne sekiraj, ja u toj kući nikad živjeti neću«, jer je to on nasledio od svoje babice. »Ako moj B.«, to mu je sin »ako B. bude kad se odlučio... ali neće biti ništa od toga... A H. se boji, da će B. htjeti... Moj H. je bio jak, jak, jak, i onda kad je sve to pošlo, bolesti i tako... Prve stende je ugradio pa onda nakon dvije godine još dva stenda, nakon deset godina pa još dva stenda ugradio. Februarja su mu otkrili rak kože, to je odstranjeno, hvala bogu, ni ne primjeti se puno, na nosu je imao. Pa je imao šećer... Pa sam rekla »nema izgleda ništa, da nećeš pobrati za sebe« (smeh), dvanajst tableta dnevno pije. Juče je pao, mislila sam, da je sve polomio, a hvala bogu ništa. Pa me onda uhvatila panika, sam rekla »H., hvala bogu, da ti ništa nije bilo, pa sutra je M. godišnjica smrti, pa da je tebi šta bilo, ja ne bi mogla preživjeti«, mislim, ubija te to. Sama pomisao... Samo pomisao dobiješ, šta bi moglo biti, da je... Evo ga, hvala bogu preživio je...

J: Ali H. stvarno dobro izgleda, ne bi nikad rekla, da ima bilo kakve bolesti...

B: On je uvijek rekao, da sam njegova snaga. Od početka sam... Ja sam takav duh. Moja majka je takva. Moj brat je takav. Mi imamo nešto, nešto... Samo svojom pojavom širim pozitivu. Kad je moj M. rahmetli, kad se je to desilo, Aida... Prvo mi je reko »mama, molim te, dva dana

me nemoj zvati, radim na nekom projektu za T6«. Svaki dan smo se čuli, on je u Postojni živio. I... Ta dan sam ja bila u Ljubljani, sa I. (prijateljica). I ja rekla, »meni je nešto čudno, kad ja nemam kontakta sa mojim M., a ne mogu ga zvati, molio me, da ga ne zovem, puno radi«. Ta dva dana su bili, Aida, presudna. S. (punca od pokojnoga mlajšega sina) je otišla kod svojih, ona je isto pripremala se za ispit, pet godina su bili skupa, ona je Slovenka isto. I... Ona je iz Bistrice, to je ta njegova bistriška ljubav. I... Zovem, ponedjeljak. Številka nedosegljiva. U petak smo se čuli. Številka nedosegljiva. Pa ja sam par puta zvonila, odem u sobu, da me H. ne vidi, da ja to zivkam. Huh... (pavza v glasu). Pravili smo nešto na krovu, antenu, H. je na krovu. A meni telefon zvonila, moj brat zove. »Šta je, sine?«. On ima teško bolesno dijete, rođeno tako. I on »B., šta radite?«, »ma evo, antenu pravimo gore, kako je sin, da nije šta bilo?«, »ma nije B., u redu je...«, ja njemu »što mi govoriš, tako čudno?«... »Pa... Dej mi reci, kad si se zadnji put čula sa M.«, sam rekla »čuj, reko mi je, da ga ne zovem, radi na nekom projektu, pa mora bit zbran. Šta je bilo?«, »ma ne znam, nešto sam čuo, mislim, da je u bolnici«, on je već znao... (pavza). Ja s njim još nisam završila, »gdje u bolnici«, a meni drug telefon zvonila, od drugog brata žena, a nismo se dugo bile čule... (pavza v glasu). Nešto mi to nije u redu. A prije toga, na deset minuta, D. me iz Ljubljane zove, viče »šta radite, gdje ste, daj mi molim te od A. broj telefona, nešto bi ga ja pitao«, a on ginekolog, a on je ustvari htjeo Aleša, da on zove hitnu, da nas pripremi na to... Oni su već krenuli iz Ljubljane. Javim se na drugi telefon, snaha. »A od kud ti da mene zoveš, kako je?«, kaže ona »ma znaš šta, kako ste vi, šta ima kod vas?«, »a ma reci mi, šta me zoveš?«, kaže ona »ma ne znam, čula sam, da je M. u bolnici, da vidim, šta je«. I ona mi isto reče... Gotovo, ja sam već pošla. U tom momentu H. zvonila telefon i ja čujem njega na hondiku, da on viče, »ma dragi D., od kud da vi idete iz Ljubljane u radno vrijeme?«. Aida, ja sam bila gotova, ja sa bila gotova. Ja sam počela vrištati, ja sam histerisat po kući »nešto je mom M. bilo«, a moje srce je meni govorilo, da to nešto nije u redu... I ja, kad sam došla sebi, ja... Ne znam ni kad su ušli u kuću, ja sam samo govorila »moj M. nije među živima, moj M. nije među živima«. Kad sam došla sebi, već oni iz hitne, meni daju injekciju... Samo sam rekla »recite mi, gdje mi je dijete«, tad me je zagrlio i reko je »B... Kako si ti nas uzela, hranila i pazila i čuvala, kad je naša mama rahmetli umrla, sad će naša mama čuvati tvoga M.«... (zavzdih). Ja sam opet uklopila, gotovo je bilo, gotovo... Samo sam govorila onom... On je meni htjeo još jednu injekciju dati, ja sam mu samo rekla »pazite mi H., pazite mi njega, srčeni je bolesnik, meni nemojte injekcije davati, ja moram funkcionisat«. Ja ne znam odakle meni u momentu bila snaga, ne znam i danas se pitam, Aida, da sam rekla »mama mora njega ispratiti na njegov vječni put«. I ja sam samo ovako stala i zagledala se, u tome je I. već moja bila došla, A. nju zove iz bolnice »idi gore«, jer ona ima tu odmah kuću blizu. Prvo sam u momentu nisam... Ko da to se ne dešava meni. Znam da sam vrisnula, koliko sam mogla vrisnit i rekla »pa bože, što baš njega«. I ono meni opet injekciju drugu, ja sam samo stavila ruku na njegovu ruku i sam rekla »ne, pusti me, da plaćem, to je moje jedino, što sam rodila. Nemojte me omamiti, da ne znam, šta radim, pusti me«. Oni su oko mene svi nekako, svi su izgubljeni bili, normalno, svi smo bili. Kud sam ja istog momenta, da je meni otišlo... sam rekla A. »zovi mi R., ona ima telefon od pogrebnog, moje dijete ide kući u Bosnu«, pa je reko »polako«... »Ne, zovite mi je, to je moje dijete, moje dijete mora ići kući, ja ga ukopat u Sloveniji neću«. I onda sam rekla samo »mogu li ja ići njega vidjeti?«... I onda je D. nazvao jednog, šta radi gore, jer je on već po bolnicama dosta radio. Je reko ta iz bolnice »B., srećo, dej polako, sve ćemo uraditi, odplaći, dođi sebi, nemoj dolaziti, ne možeš doći do njega, još nije obdukcija urađena, nemoj dolaziti, naštimat ćemo tako, da kad ga u Kotorsko dovezu, onda ga vidi« i tako je i bilo. Al ajde... Moj H. je pao, moj H. ni na đenazi nije bio... (pavza v glasu). Doktor je reko »ako hoćete dva pogreba, vodite ga, njegovo srce izdržati neće«, i onda smo njega u Ljubljani, a ja

za Bosnu. Denaza je bila u subotu, a njega su tek u srijedu dovezli (zavzdih). I ja sam od prvog dana... (solze v očeh). Idem na mezar, najviše volim sama ići. Majka mi je na početku rekla, pusti, da ide neko s tobom, sam rekla majkoj »pusti me samoj«. Pratili so me onako... i po telefonu i ovako su me pratili, da ja ne znam. Ali ja sam išla sama. Meni bilo kakvo na um pade, ja odoh, ja se s njim izpričam. Aida... Doživljavala sam, srečo moja, moj M... Jer smo bili toliko vezani... Prije toga, možda na mjesec i pol, meni je on sve govorio, sve, nismo imali tajne, ni cura, ni... ma nikakve tajne. Jednostavno što on kaže »mama, a ko sam nekad slagao, nisam moglo da ti to ne kažem poslje, ako sam u momentu reko, da ću slagati...«, taj dan smo toliko pričali. On je meni neki svoj projekt, pa sam rekla »M. sine, glava me zaboli od telefona« i... Tu sam sjedila, ja sam se samo okrenula, da perem suđe... Opet telefon zovne, ja se javim »M., sine, šta si zaboravio?«, a on meni »mamika, moja...ništa nisam zaboravio, samo sam htjeo, da ti kažem, da sam najponosniji čovjek na svijetu, da imam baš tebe za majku, ma moram ti reći, da si ti ona najbolja zvijezda vodilja kroz moj život bila«.

J: (solze v očeh).

B: Mene je, Aida, stresalo... »Majko, ostani tako pozitivna, kako jesi, i...«, kako je to on sročio... »Budi mi pozitivna, volim te najviše na svijetu i ti si moja zvijezda«, sam rekla »pa sine, znam ja da ti mene voliš i znaš, da majka tebe«, »znam, al sam imao potrebu, da ti to rekнем... Ja sam već ono (smeh). Idem tamo u sobu, rečem »ma H. dragi, šta mi moj M. reče«, nisam mogla doći sebi... Pa je reko »B., budi ponosna, da ti je to reko, B., ja to svojoj majki nikad nisam reko, uvijek žalim«, a mlad je majku on izgubio, sa 24 godine mu je mati umrla. »B., budi ponosna«. Aida, kad se je to desilo, sam samo rekla »sad ja imam jednu zvjezdicu na nebu, koja je samo moja i svaku noć je tražim, znam gdje je«, ali šta se je događalo Aida... Dole smo, sedmica obavljena, vratimo se vamo za par dana, vratim se opet dole... Sanjam ja. On meni dolazi. Prvo mi je došlo na san, sad ko ja i ti, živ. »Majko, pazi mi maloga«, a mi A. zovemo mali, i dan danas je mali. »Mama, pazi maloga, od kad mene nema, on nije u redu«. Zovem D., »D., sine, kako je A.?«, ma »B., nije baš...«, a on već bio u bolnici, bolan. On je psihički pao u momentu. Opet nije prošlo par dana, ko moj M. opet ide, baci svoju jaknicu na fotelju, kako je uvijek bacio i kaže »pa majko, rekao sam, da mi paziš malog«. Sam rekla »eno, vidi bolan, dobar je«, »nije majko dobar, treba mu pomoć« i nestade. Opet mi dođe... Meni se prozor zadrma, on je došo, on je tu. »Majko drago, kakva ti je frizura«, nas dvoje ko da ovako sjedimo. Ja njemu odgovorim »ma baš mi je do frizure«. »Majko, moraš se digniti, hoću te onakvu, kakva si, ne smiješ žalostna biti, tu sam majko, u tvojoj duši sam«. Aida (zavzdih), ja sam se probudila. Ja sam onda H. probudila, »H., ja sutra idem kod frizera«, pa on »pa idi«, »pa ne H., neću ja, hoće M., da idem«, ja sam došla kod frizera i kažem »A., napravi mi frizuru, ko da ću na svadbu«. Ona mene gledala, »hoću srečo moja«, samo mi je tako rekla. Sam rekla »to je mom M. želja«. Čujem ja, da idu žene iza mene i više »bože, žena ima frizuru, a djete ji je tek ukopano«, ignorišem. To sam ja. Ignorišem, ne interesuje me. Možda ću vam nekad u životu reći, što, jer vas poznajem, poznajemo se, a u tom momentu, ne padam na to. Ponosno prođem krajne, odoh svom M. na mezar. Evo sine, mama došla sa frizurom... I to kad ja nekome govorim... To bi meni bilo teško, da mi neko govori, da to može majka uraditi. Ali bog da neku snagu, bog da neku snagu. I poslje toga, poslje njega... Ja sam morala nešto na sebi raditi, da ne sjedim, da mi ne odlutaju misli, jendostavno nešto sam morala početi za sebe, i na sebi raditi. Doktorica mi predlaže, dej k psihiatru, k psihologu, sam rekla »doktorica, nisam ja luda, ja znam, šta se meni desilo, ja znam, da mog M. nema... More psiholog meni ne znam šta govoriti, ali meni to njega neće vratiti, i možda i mene neće, možda će mi biti gore, ako ja moram to prepričavat sto puta. Dobim poziv od krajevne skupnosti centar, jer mi smo vidiš u

centru, adventni vjenci i kebane su se radile... Uzmem ja telefon, trebaš se prijaviti, zovem ja i odozovem se tim pozivu, da ču doći to praviti u gostišće, pa mi kaže H. »B., je si li ti normalna«, pa kažem ja »pa šta me briga, ako sam ja muslimanka, odem ja, pa nek bude ljepo u gradu«. Dođem tamo i kažem toj profesorici »gospa, jaz nisam katoličanka, ja sam muslimanka, ali ja bi rada to za svoje sosede naredila in pomagala«, to je njoj bilo »vau«, al sam rekla »ja to nikad nisam radila i ne znam, samo bi mogla, da mi objasnite«, je rekla »celi skupini bom razložila«, super. I ja sam to... Jedan napravim i ona kaže »gospa, ne me hecat, da to prvič delate«, »ja, prvič«, pa sam rekla »če lahko jaz še enga naredim za moju sosedu«, je rekla »ma će lahko deset naredite« (smeh), sam rekla »ne bom deset, bom tri« (smeh) i ja donesem i stavim jedan i na naša vrata. Sam rekla to je kuća ljudi, koji su od toga i to... I moja Aida, odatle je krenulo nešto, da ja radim, nešto što nikad u životu nisam ni pomislila, da ču raditi, vidiš one tamo slike (mi pokaže već avtorskih slik v kuhinji in vaz).

J: Oooo, vau, čudovite so.

B: Ja, sam uzela tamo, gdje sam radila te šišarke. Idemo sa H. šetati i nađem šišarku i donesem je tu. I počnem... Viče H.: »šta ti to radiš?«, a ja njemu »vidi, kako ljepa ružica«, kaže on »Ma dej, pusti...«, kažem »idem ja sebi kupiti vodene bojice«, to je bilo nešto u momentu, nešto počinješ za sebe raditi. I ja sam toga natrgala, natrgala... »uh moram kupiti«, i ja... Dođe meni I. i kaže: »B., šta ti je to na mizi?« i H. viče: »Eto je, podjetinila, počela je nešto raditi«, reko »Znaš šta, idem sebi kupiti ljepilo«, viče I.: »imam ja pištolj za vruće ljepilo«, »eh doći ču ja tebi«, a ja i kod nje radila, ja sam nju dignila iz mrtvih, psihički je bila pala ima i svašta... I ja sam njoj bila doktor. I kaže ona, ja sam to, Aida draga, reko »sad ču ja to na kartončiću i ljepim« (mi pokaže). Oni su se svi onda dogovorili, da će me pustiti, znaš, jer su vidjeli, da sam profunkcionirala, jer ni godina nije bila po M. smrti. Onda eto ti S., nosi bojice, ona nosi ljepila... Ja sam to... Pa sam ja onda sama sebe ovako, ja se tu zadubim, pa sam ja pošla i sve košpice (smeh), Aida, jedemo višnje, trešnje, a ja košpice ostavljam (smeh in išče sliko s košpicama in mi pokaže) i onda koščice ubacim negdje unutra.

J: (Smeh) ma super, baš je predivno.

B: Ja sam to, Aida, pošla... To je meni bila terapija, znaš, ma terapija. I sam onda jedan dan sama sebi rekla jedan dan: »pa B., a zašto ti...«, a nikad nisam znala nacrtati, to definitivno. Onda sam sama sebi rekla »pa čekaj B., ako znaš ovako ljepiti, pa daj probaj nacrtati«. I evo, sve ove slike sam ja nacrtala (mi pokaže).

J: Oooh, vau, stvarno?

B: Sve su to, Aida, moje. Evo, ovu sam pošla (mi pokaže) na stolici dole, to sam nešto... I ove vamo sam, sve su to moje slikice.

J: Res lepo, svaka čast.

B: I pošla sam sebe u tome tražiti. I onda jednostavno kad me uhvati težina, bol, onda razbacam. To ovdje razbacam na stol. Što god šarala, šaram. Šaram. I to me drži. Onda, došlo mi je, evo, vidiš, i to sam ja radila (mi pokaže še eno umetnino). To sam ja radila, sam rekla jedan dan svome rođaku, da mi donese cement, kaže on: »B., šta će H. cement?«, kažem ja: »ma ne treba bolan H., treba meni« (smeh). Je reko »dej B., ti nisi normalno«, evo vidiš, vse sam ja to... (mi pokaže). Kažem ja njemu »ma ja sam nešto vidjela, da ja to probam«, sve sam ja stare peškire, stare majice (smeh in mi pokaže vaze, ki jih je izdelala iz starih oblačil in cementa). Tako da...

Tražim sebe. Ne padam, ne dam se, da padnem, ne dam H., da padne. Kad nam je natežje, počnem se smijati, nekad kažem sama sebi, da nisam normalna, ali moram, ne dam se. Moramo biti pozitivni, unuka smo dobili, nakon godina, godina, godina, petnajst godina su već skupaj.

J: (Nasmeh) čestitike!

B: Februarja je rođen. Sedam puta su na umjetnoj oplodnji bili. Ali uspjeli su. I sad taj naš mali nama daje snagu, Aida (nasmeh). Da jednostavno, to djete je vratilo... I u svakom njegovom pokretu vidim M. i to me još više motiviše, još više... I J., ta naša snaha, ona je isto Slovenka, ona je prošle godine bila inženjirka godine. I ja mislim, da večeras imaju... Ona je pratnja za ove nove, večeras imaju to na televiziji. Ona je ta, koja predaje naziv... (mi pokaže sliku vnuka). Pogledaj, kako je...

J: Jooj, kako luškan!

B: Vidi ga, kako je sladak, od njega svašta prave (smeh). Sad će mu biti godinu dana. I naša J. je rekla »dej B. ti, molim te«... kad je rodila, imala je strašno težak carski rez, teško je preživjela, H. kaže: »J., meni je strašno žao, što si to prošla«, pa kaže »zašto H., nemoj me žaliti, imam djete«, znaš... I to je ta naša dušica. E, kad je rodila i D. je javio iz bolnice, da je rodila i H. je u momento pito »D., kako je im?e«, »R.«. I onda je reko »B., B., odi vamo, drži telefon«, »šta je H.?«, »pa ne znam, kako je D. reko, »D., kako je ime?«, »R.«, »A B., kakvo je to ime?«. »A kakvo je bilo prije 44 godine, kad si ti dao D. svome sinu? Eto, isto tako« (smeh). Tad je bio bum u Kotorskom, da si ti dao D. Ali njegova majka rahmetli imala je nekog prijatelja D., koji su, neznam... I ona je pitalo H., »H., šta ti misliš, ako bude sin, da bude D.«, »pa nek ti bude D.«. I evo, to nas sad drži. I ja se ovako zadubim u slikanje. Imam ja tih slika i po Kotorskom. Pita mene D. »Kako češ, da te zove djete?«, »Pa kako misliš?«, »Pa hočeš, da te zove B., babica, majka, nana...«, »nana«. I onda je tako njoj bilo drago, kad sam ja rekla nana. Ja to djete... kad smo kući, samo čekamo na telefon, kad će koji video doći ili neka slika. I to smo mi sad. Kaže moja S. »B., da mi je pet dana takvog života, kakvog ti i H. imate, u tako skromnom životu vi toliko ljubavi imate i 30 godina ne odustajete, ko da ste od juče zajedno krenuli...«, sam rekla »S., prođe čovjek kroz svašta. Puno puta se desi, da trzneš, normalno je, ali mora se naći balans u životu, ako hočeš živjeti«, jer mi smo, Aida... Evo nas dvoje smo takav primjer. Smo krenuli bez gača na guzici svoji, razumiješ? Njegova djecu su... Njih je tetka odvela u Maribor, on je osto dole, ranjen. On je otišo u Maribor po djecu i došo za mnom Sromlje. Kad je on reko, da ide u Sromlje, tad je neko njemu reko iz Murske Sobote, »Hajro, ti ideš u najgori centar, koji postoji u Sloveniji«, »da, ali idem za ženom, koja će biti žena mog života«, i to je i bilo tako. I krenuli smo ispod nule, ispod nule, kad nemaš ništa svog, on je pod plahom prevežen iz Bosne, ni gača na guzici nije imao. Ali evo, ustvarili smo svoj cilj, napravili kuću, sve sredili dole, djeca školovani, sve... Kako? Samo sa svojih deset prsta. Kad je infarkt preživio, njemu je doktorca rekla, »dej H., da damo za invalidsku komisiju u Ljubljani«, je reko »šta je tebi bolan doktorice, ja imam od prije...«, a on je ko momak sa 16, 17 godine, otac mu je bio tu u Ljubljani i on je došo tu na školovanje i radio do vojske. I po vojsci je onda osto tu raditi... I kad je ona rekla »ništa, idemo dati na komisiju« i on je invalid prve kategorije, al nema prava, nije imao prava na penziju u Sloveniji. Pa sam došla onda na socialnu, isto... Znali su nas preko jednih, i ja sam došla i sam rekla »šta sad, da radim? Dobio je to, a ne može dobiti penzije, ajde objasni, šta ćemo sad?«, je rekla »Ništa, sad od danas on je naša briga«. »Čekaj, čekaj, kako vaša briga?«, »sad ću ja njemu srediti, sad ću ja njemu dati socialnu«, »a šta ću ja? A ja moram raditi«, a ona je znala sve, gdje ja idem raditi po Bistrici, je rekla »B., budi pametna.

Idi radi, ja ću ti srediti, dobit ćeš socialnu, a ti idi raditi«. Poslje H. se oporavio in on je... A on već 20 godina stvarno ništa nije radio, ništa. Poslje tog, kad je... kad mu je doktor govorio, da ne smije nikako... Doktor je i meni reko »daj B., molim te ko boga, dej H., ne smije više raditi, on B., ako ovako nastavi, izgubit ćeš ga B. brzo, neće njegovo srce izdržati, ima i boljih načina, da se ubije, ne mora radeći«. Došo je H. s posla, »sjedi, stari. Ja sam danas bila kod doktora« Tako i tako... »Pa to je on meni reko«. »Pa što meni nisi reko? Od danas, dragi, ti prestaneš raditi«. I stvarno od tog dana je presto raditi. Hvala bogu, ja sam zdrava, mogu, idem. Evo, kako je ova korona, više ni ja ne idem. Umanjila sam, puno sam već bila... Ostavila sam samo tu moju I., S., Bi... Svako toliko. Toliko da imam neke kontakte. Sad kako je korona, sam rekla »ne, ni to više«. Nije mi ni potreba, Aida, nas dvoje smo stvarno skromni, skromni smo, al opet sve se poklopi. Odemo fino kući, dok korona nije bila, mi smo znali ići kući 15, 20 dana, pa budemu tu 15, 20 dana, pa opet dole. Ja imam roditelje još žive. I ono... E sad, kad je korona... Cjepljeni smo sa sve tri doze, još smo se protiv gripe cjepili... Jednostavno čuvaš se, i to je. Ne izazivaj sudbinu i neće te ni dirati. Tako da, to je naš život.

J: Svaka vama čast, kako ste se postavili na noge.

B: A državljanstvo nismo ga ni tražili, mi imamo stalno trajno bivanje. Ja sam ustvari jednom rekla, kad je H. radio, pa na osnovu njega, da idem, jer sam išla i jezik polagala u Postojni, sam tam na univerzu, eh đaba mi ga, ali nije đaba, ja sam se naučila fajn govoriti i sam se bila pošla pripremati, pa sam samo u momentu rekla »ne dam svog«. Pa je H. reko »pa B...« i to je to... D. ima, M. rahmetli je imao, A. nema, A. isto, on je reko »pa šta vam je, ja i sa bosanskim imam sva prava kao i sa slovenskim«, tako da... Nas dvoje... Odlučili smo se tako i to je to, ništa mi ne fali. Još mi je sad dobro došlo to, kad je bila korona, da sam mogla ići dole, jer da sam imala slovensko, ne bi mogla preko granice. I to je to... I, rekla si mi, da ideš za socialno delo. Kad god ti neko dođe, Aida draga, samo ga dobro saslušaj. Ja sam imala sreću tu... Mlade cure su bile, ko ti, na socijali. Kad je moj M... One su sa mnom plakale ko... Ne znam... Pa su rekle »ne morate vi dolaziti, doći ćemo vi vama«, »ma doći ću ja«, još sam ja ovako... Svako sam nešto nacrtala pa dala... Ono... Pa sam napravila jednu vazuu, pa sam rekla, »to će biti ovdje u ovoj pisarni«, mislim... Tak neke male pozornosti, sam rekla, toliko znači jedna ljepa riječ. Aida, može riječ značiti puno više i jače nego da ti da... Ma meni je u momentima značilo više nečija riječ, nek da mi je dao neznam koliko para. To mi je više... Kad ti dođe neka težina, pa neko pokaže, da te razumije... To ti daje snagu, da se ti boriš. Da ne odustaješ u životu. Ne znam... Opet kažem, mnogi odustanu. Samo rekнем »Alahu, hvala, da si mi dao toliko snage, da ja funkcionišem i bez tableta, da ja imam snagu, da ja imam volju, da ujutru kad se ustanem, da imam volju, da se nasmijem, da rekнем »hvala, da sam se probudila, da sam preživjela noć i da mi pokloniš dan«. Možda neko, ko nevjerojuje... Ja vjerujem. Možda me i to drži, sve te godine, što ja kažem »ja vjerujem«. Ja, Aida, vjerujem. Ja sam od malog nogu bila u kući, gdje se je klanjalo, postilu i gdje se je vjerovalo. Ja sad ne mogu zamisliti na primer, da ja legnem, da se ne pomolim. Ne klanjam, ne mogu reći da klanjam svaki vakat, da ja sad ono... Ne, to bi lagala, da rekнем, to je protiv mom... Ali ja sa mojim riječima tražim... Kad sam se malo zadubila u prjevođe tih sura... Pa sam onda rekla »Alah, ja ću se tebi moliti, kako ja znam, i zahvaljivati tako, da ja znam, šta sam rekla«. Ono na arabskom, neznam sve, šta sam rekla, a ovo znam. I to meni puno znači. Da sam i to... Otići ću ja, klanjat ću ja, postiti ću ja, kad me uhvati, odem klanjat sabah, dole mene potegne, dole mene sabah probudi. Ne bi mogla, da ne ustanem ga klanjat, nema teorije. I onda nekad, kad znam, kad je vrijeme, ako se probudim, ustanem klanjat. Jer sabah mi je nakako... Drago mi je klanjati sabah. Ali kad u mojoj glavi pukne. Ali nikako nisam fanatik, ne. Moj H. nikad ne posti, ni ne klanja. Ja postim i D. posti.

A. nekad posti, al D., on po cjeli ramazan zna postiti. I ja ovako kažem, gdje se tu sudaraju, znaš... J. (snaha), on... Ne, ona prihvata sve. Ona prihvat sve, ona se je na đenazi zavila bolje nego ja i stavila haljinu i moju maramu i... Mislim... Stvarno je super. Tako da, evo... to je naš život. Ne znam, dali sam ti rekla sve i ne znam šta bi ti još rekla... Prođe čovijek stvarno kroz toliko godina svega, ali znaš kako, opet kažem, da sam ponosna na nas, da nismo odustali od života, da smo nalazili takve ljude, s kojim, mislim... Možda može zvučati ružno sa moje strane, ali... Možda je to pozitivno, jer... Nisam se puno tražila, jer ja nisam nikad bila ona... druženja, ispijanje kafa... Nisam ja ta. Ne kažem za druženje... Svako toliko, ali danas ti meni, sutra ja tebi... Meni to ne ide, definitivno ne ide. I onda sam tražila s nekim s kim ja mogu, kome, ne do bog, sutra, da mi nešto zatreba, da mi može pomoći, da ja njemu mogu biti od pomoći. Razumiješ... Na primer, što bi moja I. rekla »B., ja bi mogla imati ne zna šta, ti toliko skromnije imaš, al ti si puno zadovoljnija sa životom, nego ja i ja nemam tu pozitivnu energiju, koju ti imaš i to meni fali i to ja nikad neću imat, i nemam tvoj osmijeh«. Mislim, kad uđeš u tu srž... što bi moja S. rekla »znaš šta je, ti si toliko duboka žena B., iz tebe samo nešto izlazi...«. Meni je ona nudila, da pišemo knjigu, moj životni put od rata, jer sve zna, šta i kako sam prošla, sam rekla »S. moja, znaš li ti koliko je to posla, a ne znam, da li bi ja bila spremna sve to prepričavat«. Jer na primer moj brat, moj mlađi brat, moja oba brata su u Bistrici, al taj mali, je vojsku bio odslužio, došo iz vojske i rat je bio, moj brat je Savu preplivao, da bi se spasio i dogulio je nakako do Zagreba. Ja sam po mog brata iz Sromlja na jedan karton izbeglički od jednog drugog momka, išla i prevela ga u Sloveniju. Dogovorila sa ovim, da mi ga prijave, je rekla ta »B., kaj misliš, da ti bo ratalo čez mejo?«, »to je moja briga«, sam ga prebacila u Sloveniju, samo sam rekla »dobro zapamti ime, S. je bio taj momak, datum rođenja, ti to dobro zapamti, ako te na granici budu šta pitali«, samo su pitali »gdje smo bili«, sam rekla »išli smo tražiti drugog brata«. Njemu sam samo rekla »ti šuti, ja ću govoriti« i tako je bilo. Njega sam prebacila. Dolazi mi drugi brat do Zaprešićja, al njih su tad... Opet sam otišla, tad sam bila spremna, i njega prebaciti za Sloveniju. Nemaš pojma, koliko snage imaš, kad za svog radiš. Dođem tamo, on je reko »seko, nama su obećali, da ćemo za Italiju, radije ja odu, pa ću ja vas povesti za Italiju, da vas izvučem iz Slovenije, ipak je Italija, Italija«. Međutim, njih su slagali, njih so deportovali nazad za Bosnu, na žalost. Cjelo vrijeme rata je bio po rogovima, obolio je na bubrege... I, ali eto... To je njegova sudbina, dole se je i oženio, ima dvoje djece, evo i unučad ima, svi su sad u Bistrici. Tako da moj ovaj brat mlađi mu sredio papire, zaposlio ga, poslje su sređivali djeci, ženi, tako da su svi u Sloveniji. Jedino otac i mati su iz Slovenije otišli dole, jer su od tog brata žena i djeca bili dole, otac je bio uporan, ide dole. Sad su njih dvoje dole sami. Stari, iznemogli. Moj otac ima 84 godine, i evo, njega sad demenca hvata, i često smo dole, ja, pa jedan brat, pa drugi brat... Tako da smo malo se... Organizirali smo se tako, da je njima čim lakše. I boriš se za porodicu... (pavza). Boriš se za one koje voliš, Aida. Samo da niko ne doživi to, što sam ja doživjela, ali opet kažem, hvala bogu, da mi je dao snagu, da sam to preživjela i da se nosim s tim. To je težina... Ali... Ne bi mogla, da nismo nas dvoje ovako, kakvo jesmo, vjeruj mi, da ne. On kad vidi, da ja padam, »alo, idemo«, nas dvoje puno hodamo. Palice u ruke, patike i idemo. Ako ne možemo, ako je baš neko nevrjeme, biciklo je u sobi, pa na biciklo. Mislim to je... I... Sad sam imala 2019... Ludili smo u Kotorsku, fešta je bila, igrala sam do iznemoglosti, šklocnilo mi je koljeno, miniskus je otišo, nisam mogla na nogu. Sad u marcu sam bila isto sa bratom dole, H. nije ošo, jer je ova korona, mi smo išli radi roditelja, pa sam otišla očistiti oko kuće i po kući i tako... Dovdjem ovdje, treći dan šklocnje mi desno koljeno, samo sam na stepenicama, na hodniku pala, nije H. bio tu... Opet daj, saniraj, odem doktorici, kaže ona »na magnetnu pod hitnu«, čekaš magnetnu, čekaš da ideš do ortopeda, čekaš na terapije. Sad bila na terapiju tek u decembru, kaže ona meni »pa dobro vi«, »pa kako

neču, od marta sam...«. Ja sam sebi bila fizioterapevt i sve. I kad sam ja njoj govorila, koje vježbe sam sve radila za koljena, pa ono, pa ovo, pa je rekla »vi ste sama sebe«, pa šta ću, kad su bile terapije tek u decembru, da ne bi sama radila, ukočila bi se (smeh). Život te nauči, ko što ni jedna knjiga ne može. Život što te može naučiti, to... Ali samo gledaj, da ga gledaš pozitivno. Aida, kako god, gledaj ga, srečo, sa pozitivne strane, što god se desi, nemoj gledati crno. Reci »živa sam, živi so mi roditelji, dobra sam«, kako god bolesno bilo... »Živi smo!«. To znaj, da... I to mene drži, to iz iskustva govorim i to mogu reći svakome.

11.3. Transkripcija tretjega narativnega intervjuja

Transkripcija 3. intervjuja

Intervjuvanka: M (oznaka M)

Intervjuvar: Aida Hajdarević (oznaka J)

Ljubljana, 12.1.2022

M: Ne znam, od kud bi počela... Kad smo bili prvo protjerani, bili smo prvo u Stjepan Polje. Tamo smo potem šli v Doboj, šli smo peš ene petnajst kilometrov, pol so nas po tistih hišah razvezli, na jednoj strani su bili muslimani, a na drugi... Tako da smo tamo bili enih, ne vem točno, mogoče tri tedna. Ma da smo bili bez ičega, ništa, dođeš i ništa. Pol je otac bio že tu u Ljubljani, kad je delu, onda smo tu došli, mislim on je napravio jedno garantno pismo, da smo došli nekako... Do... Kako je bilo?... U glavnom, preko toga garantnog pisma smo došli u Zagreb i onda nas je on došo iskat. Tako da smo onda tu došli kao izbegljice. To je bilo 1992 godine, to sam imala 20 godina. Tako da smo tada... Došli smo ko izbegljice, mislim tako smo bili na začetku, sa izbegličkim kartonom i onda je to počelo tko... Veš kako je, ko prideš v drugo državo, ne znaš govorit, mislim, nije bio neki problem, to se je brzo naučilo, samo nije bilo baš nešto... Jedino je bilo eto sreće, da je otac bio tu. Poslje je on našo stanovanje kod sestre svoje, tako da smo bili tu jedno vrijeme, mislim dosta, enih, ne vem kolk let smo bili... In... (pavza). Tko po mal sem šla potem delat, malo tam, malo tam. Drugače te niko neće zaposlit s tim kartončkom, drugačije sem tko delala na crno, malo tam, malo tam, tko. Moja mama ni delala, tako da smo pol... 93. sam upoznala svog muža, potem smo 95. počeli živjeti skupa, otac je kupio pol stanovanje v Borovnici, pol so se oni odselili, mi smo pol ostali u tistem stanovanju, pol smo se selili, pol sam jedno vrijeme imala preko muža vizu, pa sam spet delala na crno, še ni bilo moguće vsaj štiri leta, dok sam dobila delovno dovoljenje i onda, kad sam dobila delovno dovoljenja, onda sam počela normalno imati svoju vizu i svoje to sve. Ma da je bilo... Nije bilo lako. Gdje dok da dođeš, dobiješ samo jednu vizu, a čekaš po toliko mjeseci tu vizu, dok je dobiješ, je već vrijeme, da ulažeš za drugu, pol samo denar gre za te papirje. Potem nekako je to šlo, smo se že nekako znašli. 99. sam rodila svog sina, pol sam dobila i stalno bivanje i sve smo nekako to izgurali. I 2004 sam dobila državljanstvo, tako da sem tudi do tuki prišla (smeh), potem je bilo vse lažje, vse lažje, ni bilo treba met nekega papirja, ni blo treba... Niso trebo uporabljat to za take neke stvari, tok da je malo potem počelo lažje. Drugače, kar se tiče jezika, to sam že naučila u službi, to smo že... Ko sem delala, većinoma med Slovenci in potem sem se samo pogovarjala in pogovarjala, a veš, tok da nisem... Drugače sem za državljanstvo morala na izpit, delati izpite za... To se je isto čakalo. Drugače nisam sploh išla na predavanja, ker to je bilo drago. Danas imaju sve zastonj, danas imaju pravo na školi, prej se je to vse plaćalo. Jaz nisem mogla plaćat, sem samo šla na ispit, dobila testove, neki učila in pol sem šla na ispit, tok da sam in tu imala enu sreću, ker stvarno je... Mislim... Drugače pa... Što se tiče toga, je bilo teško, nije bilo lako ništa to, znaš... Dok dođeš tu, pa sve neki na novo, neki život... To je bilo... Ali, kaj češ, sve se je izguralo, sad je normalno sve, ko da sam se rodila tu, a ne da nakon tok... Ker već živim tu, kot dol. Ne vem, kaj bi ti še povedala...

J: Super, super pripoveduješ svojo zgodbo. Mogoče se lahko vrneva še malo nazaj, ko si prišla v novo državo... Kdo ali kaj bi rekla, da ti je pomagalo, da si nekako postopoma zaživela tu...

M: Ja, sve je bilo lažje, ker je bio otac tu, ne vem, kako je, da bi bila u centru. Pomagali so nam iz Rdečega križa, tam smo dobivali neke osnove. A neke velike pomoči od druge nismo dobivali, otac je bio tu, je delal in smo nekako progurali sami, nije bilo nešto baš pomoći, ali dobro, tudi to iz Rdečega križa je bilo dobro. Probali smo se sami znajti s službami, samo da se je nekaj delalo, samo da človek nekaj počne, da ni glih zaprt negdje. Ali to smo sve morali na crnu, nismo smjeli raditi. Na početku je bilo veliko izkorišćanja, ko nimaš papirjev, pa te izkorišća un za službo, pa un, a veš, tko da... Drugače pa so bili ljudi, ono... v redu, nisam čutila, da bi me nekako grdo imeli... a veš... Včasih se tud sama pitam, kako smo se digli iz toga, kad ideš kroz sve to, kroz sve šta si prošo, kjer si bio, vse to... Ne vem, neki... Na početku je bilo vse težko, preveč razmišljaš... Drugače pa s časom, počasi se pomiriš sa takvim stvarima, da moraš it naprej in... Da, mislim... Nimaš kaj. Jednostavno nimaš kaj, to je tko, da moraš tko in novi život, novo sve... Ma da ništa nije to lako, ali... Taka je situacija bila, da se je tako mogo čovjek privaditi na sve takve stvari. Ma da je sve to bilo i prošlo, al ne može se zaboraviti ništa, to je takva stvar, da... I dandanes se spomnim velik. Ne gre, da pozabiš, ampak se pomiriš sa svim tim i znaš, da trebaš ići naprijed, život ide naprijed, otroci... Tko da... Zdaj imam dva otroka, ena v srednji šoli, sin je končal, tko da... Kaj češ. Za njih je tu život, moguće kot zate, jer si rođena tu i... Oni ne znaju za ništa drugo (smeh), to je tako, taj život... (pavza). A moja pot do sem je trajala. Ja sam drugače iz Sanskog mosta, i rođena i živjela tamo dok nas niso protjerali iz našeg sela, poslje smo bili u Tomeni pa onda u Čaplju, tamo je mama imala tetku, kod koje smo bili neki časa. Dok nas takrat nisu pol naprej... Pol su nas tad su nas vse pokupli, smo noćili negdje u Sani u jednoj, ne vem, kaj je bilo ono, ena stavba, ko neka hala. I onda su nas ujutru u kamione do željeznice, tamo su nas u tiste tovarne vlakove, a veš, pol ne veš sploh, kam greš. Eni na drugom faktički, ništa nemaš, ni vode, ni hrane ni nič, nič živo. To smo bili samo ženske, stari i djeca, moške so odpeľjali u logore. Drugače takrat, kad su nas že iz sela, kad smo išli, takrat se že ločijo muški in ženske, vse. Tako da, da takrat ni noben išo muški s nama, samo smo bile ženske takrat, kad smo šle. A pol, ko smo šle s tistimi vlaki, pol su nas u Doboju... Sploh nismo vedli, kje smo, a veš, ko prideš, nič nisi vidu not, cel dan su nas vozili s tem, a veš kako je to avgusta... Pol, da smo takrat, kad su na spustili van, to so bile take luže, to je bil lih en most, pa voda, to je narod tok pio tu vodu iz luža, vsi smo bili tok žejni pa tok... Pol nisi vedu, kam bi šou, a veš. Drugače je bilo to tam njihova vojska, most, zdaj pa ne veš, kam greš, a greš čez most, a ne greš čez most, oni so vsi čakali, gledali, kaj bomo. Pol smo mi šli, takrat smo bile ja i mama i ovaj jedan brat i snaha od brata, i žena od ovog brata, koji je pogino. Znaš, koliko ljudi je bilo iz tog tovarnog vlaka, pol je en vojak samo reko »boste šli čez most«, a oni vsi čekajo na mostu. Pol je rekla mama »ništa, vi se držite skupaj i sredine«, ker voľaki so bili ob strani mosta, tok so topli, ubijali, ko smo šli mimo, nisi vedu, a boš živ šel čez most, ti hodiš čez trupla, nisi vedu, a so živi al mrtvi. Vem da so na tem mostu eni ženski bacili otroka čez most, pol je ona tud skočila za njim... Tko da... Pol smo, tuki ko smo šli čez ta most, smo šli na drugo stran, pol ne veš več, kam greš, nisi še na varnem, še su oni tuki. Trebali smo kroz jedan tunel još ići, da bi bio na drugoj strani in smo šli, neki časa smo šli... Vse je bilo minirano, rušeno... Pol smo tuki bili že dolg časa, pol je mama šla iskat nekam tam vodu, ne vem ni jaz, kam je šla. Pol je prišla nazad in je rekla, da »moramo odavde prije noći, ko zna šta će biti od nas, ako smo tu«. Ona je čula to nešto, kad je išla po vodu. Moramo preći tunel i pol smo na drugoj strani. A nemaš pojma, šta će biti. Idemo mi polako. In oni su već znali, da ćemo mi doći na onu stran, znaš... Tako da smo mi polako išli, sad ti nemaš pojma, a

je res, a su tamo, al nisu tamo na onoj strani, res smo šli...huh, dolg smo šli. Pravim ti... Enih 14 kilometrov smo sigurno šli peš. In pol su res bili tamo na drugi strani, samo pol so se oni med sabo, pucali su se, jedni na druge. A nam so že rekli ostali, preden smo mi išli na drugu stran, da če nas tamo čakati Srb i da tamo odvajaju ženske, puno žena su odvodli, to su bile i male djevojčice... Silovane, sve je to bilo silovano. I onda je bosanka vojska nama rekla »mi smo radije napravili tako, da smo pucali jedni na druge, dok ste mogli vi to izkoristili i proči i bježati«. Tako da, kad smo prešli na tu stranu, pol je bilo... Nisi vedu več, kam, al je bilo več drugačije, malo lakše, druga vojska, drugo sve, pol so nas s kamioni po tim selima razvažali. Eni su imali družine tamo, i tud mi smo bili pri enih, ki so nas sprejeli, oni so bili res tako srčni, stvarno... Ma da su oni tudi imali, en brat na enem nadstropju, drug u drugmu i ako su imali jednu sobu, su je dali nama. Pol je mama samo rekla, da se ne bomo razdvajali, radije bomo vsi u eni sobi, znaš... Kad dođeš, ne znaš nikoga, nisi nikoga vidio, mami je bilo... Kad smo mi bile mlade, od brata žena još mlađa, nije bila ni punoljetna, kad se je udala za njega, pa ja... I ona je rekla, da ćemo svi spavati u jednoj sobi, pa smo si prostrele dole na tla, nismo se htjele razdvajati, da bi jedna išla u jednu kuću, druga u drugo... Bile smo skroz skupa, tako da... Drugače su nas stvarno, ne možemo se ništa... Ma da ta familija ni imala puno, ali dali su nam sve. I kultura je bila drugačija, drugačije su pričali, i mi smo jim bili čisto tujci (smeh), ali stvarno so napravili sve za nas, a nisu nas znali, tako prijazni, sve su djelili, što su imali, sa nama. Mi nismo imale ništa, a imale smo pare. Nam je mama svima podjelila, prije što je sve to počelo, da ima svako nešto para, ako se slučajno razdvojimo, tako da smo jih držali u čevljima, u nogavicama na nogah, jedino je to, što smo mogli preneti, drugo ništa nije ni bilo, jedino eto, to. Kad smo tad došli, mama je rekla, da možemo mi u trgovinu, da kupimo, imali smo barem nešto, ma da ta familija, nije ni pustila, da mi kupimo, ali mama je pokušala barem nešto vratiti, srećom radile su trgovine. Nije bilo nas malo, bilo nas je četvero, tako da smo samo nas bile faktički jedna familija. Drugačije nam je stvarno tu bilo... Ne možemo reći ništa slabo... Bilo nam je dobro, i govorili su nam, da ostanemo, da ne idemo, ali mama je rekla, da ne, tako da smo išli, svi su nekako išli prema Tuzli, onda smo i mi, tako da smo došli u Posušje, onda smo nekako stupili u kontakt, da se zna, ko je došo u Posušju, da je mogo onda otac reagirati, gdje smo, šta smo, da je mogo poslat tako te garantna pisma, da bi mogli normalno doći, ma da je sve to trajalo. Ali dobro je posle prošlo. Mislim, da je najgori bio ta izlazak od kuće do... Da se nije baš ništa tako desilo, drugačije to, ti što su pobijeni, to sve... Ma da je i od mog otca otac i moj brat i bratići i od otca brat i stričevi, to je sve pobijeno... Ful velika familija, svi pobijeni... Včasih rečeš »da bi se barem borili, ne bi ti bilo žao«. A tako... Mislim... da se pobiju ljudi, koji se predali normalno, mislim... Put je bila naporna, baš naporna. U Posušju smo bili u nekim školama, bili smo tamo neki časa, dok smo čekali na te papirje, tamo smo spavali na tleh, nismo imali tamo ništa, ali smo preživjeli, tako da smo tamo čekali, dok je to sve bilo... Drugačije, pravim... Najtežje so bile te poti, kad si šel od kuće, nisi znao, da li ćeš ostati živ ili ne, kad smo išli, sve je gorelo, sve hiše su popalili, hodil si med ognjem, a veš... Tok da... Nimaš kaj zdaj, tko je bilo, kot je bilo... (pavza).

J: Potem pa prihod v novo državo, vse novo, bolečina od vojne...

M: Ja, mama je imala pol roditelje svoje tudi tu, pol smo se našli, kad smo došli tu. Oni su bili stari, bili su na Trnovem, mi smo bili na Viču, pa sam jaz skoraj vsak dan hodila peš Vič-Trnovo, a nisam ni poznavala mesto, ne avtobuse, tako da mi je bilo najlakše peš, tako da smo tja hodili, da smo jim pomagali, trgovina, nakupiti, šta treba i tko. Pol je mama nekako sredila, da je svoje roditelje prebacila u begunski centar na Viču, pol je blo lažje, da smo vsak dan. Ker ne možeš ti... Oni stari, nisu ni znali, gdje su, nisu mogli u trgovinu, ništa. Tako da je mama

sredila, da su dobili svoju sobu, da je mogla i ona ići svaki dan, da smo bližje, da smo si pomogli. Tako da su bili do kraja... Dedi je umro tu, njen otac, a mama joj je tek, kad je kući, poslje se je vratila kući u Bosnu, pa je ona poslje umrla, on je bio astmičar, nije mogo izdržati tako dugo. Tako da smo, tako je to išlo... Tamo gdje nisam znala avtobusom, sam znala peš (smeh). Kad si mlad, pa možeš i peš. Poslje sam naučila autobuse. A ni nemaš nikoga, da bi ti pomogo tu, da bi išo sa tobom... Svaki je imao neki svoj život i ide u službu i iz službe i šta ja znam i niso se mogli še ukvarjati z nami, tako da sam sama ja potem to... (pavza).

J: Mhm, mhm... Kako pa potem s službo? Si sploh ne predstavljam, kako je, sam, brez poznanstev, tako mlad, vse novo... Kako si se tu znašla, kako si iskala?

M: Takrat je bilo nekako uvijek, neka je nešto našla, prej kad smo se poznavale med sabo, ja sam često išla dole u taj centar, gdje su bili mamini roditelji i bile su tamo begunke, pa so išle tamo da rade, i onda sam tako preko njih nekako i onda su i mene, pitale za mene, tako da sam onda i ja polako počela tako malo po nešto. Bilo šta, bolje nego samo sjediti u stanovanju, znaš... Tako da sam najviše preko tih, da smo se same med sabo obveščale, neko je uvijek nešto našo negdje, onda smo se med sabo, tako da sam tako najviše. Drugačije pa, ovako nešto, da bi neko baš uzeo vrijeme za tebe, za begunce, nije... Svak ima svoj sistem života in pol ne gleda na druge. Mogoče mi, ki smo kroz nešto tako prošli, bi drugačije... ko nije prošo, nismo ga baš interesovali. Nisam imala baš tu nekih prijatelja, ovako med sabo smo se malo nešto upoznale sa tim ženskama, s kojim smo skupa radile, ampak nisam imala nešto ljudi oko sebe, dok nisam tako počela raditi kasnije u životu, za stalno. Drugačije nije bilo... Med sabo malo, kad smo se gdje srele ili tako... (pavza). In evo, tko, počasi smo se znašči. Nekako sem ponosna na to, da smo se nekako uspjeli digniti gore, pa da sam onda upoznala muža, da sam uspjela osnovati svoj život tu, pa onda sin in hčerka. Uspjeli smo, da smo ustvarili neki život. Zdaj bo 30 let od tega, ko smo prišli sem... Za mene je to še uvijek neki takega, šta ja znam... Šta se tiče toga, naš je život je bio najlepší dole, tamo sam imala svoje djetinstvo, svoje sve, ali sad se je puno promjenilo sad dole, nije več kot je bilo. Prije je bio stvarno ljep život, si mogo... Sad se je mnogo promjenilo, i ljudi i život i... Tako da, drugačije je puno. Samo ta... Ja sam tamo odrasla, rođena, ali sve se je promjenilo, nije več ko što je nekad bilo, neka mržnja, neka, šta ja znam... Nema više onoga... Nisi ti više siguran kad ideš, vidiš sad i sama šta se sve dešava i šta se sve pokušava, šta su sve napravili. Sad, kad gledaš nazad... Ne znam... Nismo previše razmišljali, da bi se vratili dole, nema službe... Puno ljudi dole obrazovanih, po više fakulteta, a svi idu van. Moj muž i ja razmišljamo, kad budemo doživjeli penziju, ako doživimo penziju (smeh)...

J: (smeh).

M: Pol imamo šanso, da idemo dole ili da smo tu, sve odprto, ali za sad, šta se tiče toga, mi imamo sve dole i hišu i sve i idemo enkrat na mesec sigurno idemo. Midva skoz, djeca malo manje, kakor kdaj. Nisu tok vezani kot mi. Tako da, tako razmišljaš, kad nekad ideš u penziju, da imaš više vremena za vse to što si uložio svoj trud i svoj rad... Pa vidjet ćemo, kako će biti... Danas vidiš, ova bolesti, sve nešto nesigurno... Šta će još do bude, i šta sve čovjek doživi i vidi... Nadam se još, da ću još kakvog unuka doživjeti (smeh), to mi je velika želja. Mislim, da bi kmalu pri nas lahko bilo nešto, stariji ima punco, žive skupa i tako da... Vidjet ćemo. Jer mi smo već jednih deset do petnajst godina nazad kupili jedno hišu u Brežicama, tako da mi nismo išli dole se odseliti, jer je bio problem sa službo, muž ima tu službu, tako da je mali sad dole i njegova punca, njih su dvoje odlučili, da bojo šli dol, ona še hodi na faks, on pa dela, tko

da ona tud dela, tko vmes, tako da su čisto zadovoljni, na svome. Sem mu rekla da upam, da bo kmal kakšen vnuk, pravi on »seveda, da bo mami neki« (smeh), tako da čakamo (smeh).

J: (Smeh) super.

M: Ma da ja imam tud starše, otac otišo u penzijo, pa su sad oni više dole nego tu, mama više neče niti toliko, da dolazi, kaže, da šta će iz svoje kuće u stanovanje, u stene, kad si starejši, je to tko, otac u penziju i sad su dole, dolaze tu, kad imaju zdravnike, preglede i to. Otac ima slovensko državljanstvo, a mama ima stalno bivanje, tako da su malo gor malo dol, većinoma sad dole. Navadli su se tako. Mami nikad ni nije bio neki život tu, ona je cjeli život skoro bila u Bosni i voljela je... Tako da su sad zadovoljni. Nekad otac dođe sam, digne zdravila i njene i svoja i vrati se nazad i tako da... Onda i mi više idemo dole, da jih vidimo češče. Drugače, kažem... Otroci pa... za njih je tu život. Tako da evo, ja sam bila begunka dolgo časa, ful se je čakalo. Ko sem šla živet z možem, sem imela to, pol, ko smo se poročli, sam imala preko njega vizu, tud sam ja delala, ko nisem imela delovno dovoljenje, tok je bilo težko za to delovno dovoljenje. Mi smo že prej začeli, leta 90. smo začeli živeti skupaj z možem, tako da sam počela imati poslje vizu, neki sam še časa imala, dok nije on to sve uredio, pa smo se poročili, vse to, pol 96. leta smo se poročli, tako da sam tud dobila preko njega vizu i nakon... Kok sem pol, hm... (premišljuje), pol sam dobila delovno dovoljenje pa tam eno leto preden sem malega rodila, nekje 98. sam začela delati pa sem imela ta dovoljenja delovna neka, pol sem takrat mogla biti faktički, takrat, ko smo prišli, smo mogli biti enih... Kok je bilo?... Pet let si mogu bit v Sloveniji, da si mogu ulagat, i pol, ko sam začela delati, smo šli uložiti za to stalno bivanje, tako da se je tud to čakalo dalj časa, dokler se je vse to rešilo, da smo dobili to. Pol sam 2004, takrat enkrat, sam dobila državljanstvo, tako da za državljanstvo sem bila tu več kot 10 let, drugač sem jaz to šla malo prej vlagat, tudi ko nisam imela kao še pogojev, tudi če se je tista tam na upravni jezila »nije ti še čas«, pa sem jaz njej rekla »vi samo prejmite, pa bojo oni že odložili«, itak te papirji tam stojijo več let, dokler pridem na vrsto... a veš... Pol ko sam začela malo delat po tistih ministarstvih, sam malo več imala veze za ta državljanstvo, tako da mi je res en gospod ful pomago iz tega. Ker sem delala, tko pri njih in to in pol sem mu enkrat rekla tko, da že čakam to državljanstvo že več let, da nič ni pa to in to... In je pol reku »nič se ne sekiraj«, pol mi je res ful pomagu pri teh papirjih. Pol je za par mesecev bilo že vse urejeno. Tko da res sam imala eno tako srečo. Drugače pa je una na upravi tud bila presenečena, ko sem prišla, pa je rekla »a vi pa ste kar dobila državljanstvo?« (smeh), je bila ful... ji kar ni pasalo, jaz pa sem ji rekla »sem vam rekla, vaše delo je, da vzamete moje papirje, drugi bodo že odložili«, pa ji je bilo ful krivo, da sam dobila. Tko da sem res, kar se tiče enih takih stvari imela srečo, da sem delala na takih mestih, res...

J: Da si spoznala prave ljudi pol...

M: Ja, pa ful so bli presenečeni, da govorim slovenski, jaz sem se sproti učila, ker sem većinoma delala sama, med ljudmi in se pač pogovarjaš in ko se pogovarjaš, se počasi učiš, pa tok sem bla še mlajša, da je to bilo vse lažje. Tud ko sem šla na ta ispit iz slovenščine... to so ljudje delali tudi po 15, 20 let ta izpit. Težko je, če nisi med ljudmi, če ne delaš... Se spomnim, da je ena tam v komisiji eni rekla »pa tok let delaš izpit, pa nič ne znaš, a te ni sram«, pa je rekla ta ženska, da kaj naj, če dela sa svojim ljudima u nekoj fabriki in nima možnosti sploh, da se uči slovenščino in se med sabo pogovarjajo itak bosanko. Jaz sem se res morala truditi... Pa jaz sem hodila v trgovino, pošto, vse sem jaz to rihtala, namesto mame, namesto babice, tako da sam se hotla ili ne, sem se naučila počasi. Tako da baš, što se tiče takvih stvari... Moja mama

tudi je rekla »ja sve razumijem, samo ne znam reći« (smeh), a veš, skoz je poslušala in razumela, ampak ne znaš onda reči ništa. Tako da je otac pol, to stanovanje je kupio u Borovnici, pa su oni živjeli u Borovnici, pa pol brat najmlađi, on je prodo to stanovanje, si kupio neku hišu u Borovnici, on ima svoju družinu, sve svoje. Tako da je on tud takrat bio, mogoče 3. razred osnovne škole, tako, da je njemu tud... On je tud naviko zdaj na ta život. Tako da njega ništa tolko to nije baš... Njega ništa ne vuče dole, kad je više proveo života tu, ko dole. On je malo drugačiji od mene zaradi tega. Ko si mlajši, drugače je, on je tuki odrastu faktički in tuki šel u šolo i sve je tu normalno za njega. Nije utjecala ta promjena na njega, ko na mene. Evo, to je to (pavza).

J: Ja, sigurno je drugače, ko većino življenja preživiš tu, je lažje iti čez vse te spremembe...Hvala ti za vse to... Bi za konec še karkoli podelila? (nasmešek)

M: Pa evo, da sem se kolikor toliko spravila u život, pa otroke svoje, da jih odgajam na tak način, da jih ne odgajam u mržnji, čak i ako sam prošla kroz rat. Mi pričamo sa djecom o tome, ali jih ne opterećujem sa tim, skoz sam jim govorila, da nije važno šta je ko, uvijek so to tako, i kad su u školi bili... Nije važno šta je ko, važno je, kakav je čovjek, na to sam najviše ponosna, da sam jih stvarno na tak način odgajala. Inače i tako ja gledam na ljude. Moguće nismo svi isti, eni uče otroke, kaj je ko, šta je ko, samo jaz sam rekla »ti živiš tu život i tu odrasčaš i tu češ obstati mogoče u životu i budi do svih dobar«. Mislim, da svak mora znati šta je i ko je ali učiti djecu u mržnji, to je... Ponosna sam, da ja nisam taka, i da oni nisu nikome ništa u šoli... U šoli je bilo svega, i ko si i šta si i sve to... Tud će so bli tu rojeni, ampak nisam nikol to... Jedino što nisam nikad dozvoljela, dali je to učiteljica ili bilo ko, to nisam nikad, pustila, uvijek sam se postavila za njih... Puno je tu nacionalizma i dan danas. Moja hći je išla tu u školu u Fužinama, pa je res bistra, res bistra, ampak uvijek je nešto bilo, učiteljica za angleščino je rekla, da ona ni naučila osnovo, da ni znala tega in tega, potem pa pride v srednju školu i dobije petico i pol onda razmišljaš, kaj je bio problem. Pa učitelj iz naravoslovja... 3, 2, 3, 2... Pa... To je samo da se naučiš... Pa idem tamo, pitam, kaj je narobe, a on, »ja nič, ona je ful pridna, ful dela«, »pa zakaj potem te ocene«, »ja, če ima pri meni 3, to je kot 5«, pa lepo te prosim no, pa daj ji onda petico... Mislim, take stvari so ji pol... Kar malo došle... pri izbiri škole. Mislila je iči za vgojiteljsko, pa je imala premalo točk, zarad tistih par. In zdaj ko poredim osnovnu školu sa srednjom, pa takva razlika u ocjenama... Ampak evo, jaz sem vzgajala svoje otroke tim nekim putem poštovanja. Drugače smo nekako... Ponosna sem, da smo se spravili v život po vojni i koliko tolko smo se navikli tog života i svega toga. Ja sem tudi rekla, tu sem zdaj doma, već kot dol, tako da je za mene to neki život tu... Da smo se baš navadli na sve to i oporavili od rata, ali teško je ipak sve zaboraviti, šta se je dešavalo. Ali dobro je, kako je sve bilo, moglo je biti i gore, tako da lahko rečemo to, kar je, je. Borimo se naprijed za život, tako da, evo...

11.4. Transkripcija četrtga narativnega intervjuja

Transkripcija 4. intervjuja

Intervjuvanka: F (oznaka F)

Intervjuvarka: Aida Hajdarević (oznaka J)

Smlednik, 21.2.2022

F: Evo, da počnem, došla sam u Sloveniju 92', 24. aprila. Nastanla sam se prvo u Medvode. Imala sam 22 godine, baš sam bila 22, bila sam bez posla ene tri mjeseca, počela sam onda raditi u jednoj pekari, prvih par mjeseca sam radila honorarno, onda sam... Dobila sam status odmah, onaj status begunca, u roku 8 dana. Na početku 93' sam dobila radnu dozvolu, nekako sam se borila. Nisam imala... Mislim... Osnovu smo dobivali za begunce, dobivali smo pomoć neku, nisam imala nekih slabih izkušenj, mislim ono... Bila je to osnova, al sam se morala boriti kroz život. Nisam gledala samo, da dobijem od države, dovoljno je, da su me primili, da još... Sa mnom je još došo brat, bio je star 13 godina, skoro 14. I brat je otišo živjeti tad sam u samski dom Medvode, ja sam ošla novembra od tetke, bili smo kod tetke par mesecov i od tetke smo došli živjeti u Fužine. Živjela sam u Fužinama od novembra 93' do decembra 95'. To sam bila u najemu, od gazde, gdje sam radila, imala sam besplatno stran. Nači radila sam u centru, na Trubarjevoj, a oni su imali kuću tu na Fužinama, pa su mi dali sobu. Tako da, mislim, osnovno što se je moglo dobiti za izbjeglice, dobila sam. Nikad nisam imala neki odpor od države kao države, to nisam imala odpor, al sam se cjeli život morala sama boriti. Ne možeš ti doći i imati sve na tanjiru, to je logično. Tako da nemam nekih slabih izkušnja. Nekako je išlo, život je išo, na osnovu nekih, koju su stvarno, mislim... Ma da ja smatram, da se ti moraš boriti, ne možeš samo grabiti, moraš se boriti. Moja put u Sloveniju je bila teška emotivno, da se malo vratim. Sedmicu dana prije nego što smo mogli krenuti, razmišljali smo u tome. Moj brat je bio u bivšoj JNA, otišo je 91', nači od 91' od decembra do 92' do maja nismo ništa znali za njega, ja i brat idemo vamo, jedan brat najstariji ostaje u Bosni, a ovaj u vojsci, za njega ne znamo, jeli živ ili mrtav. To su bili teški emotivni trenuci. 23. popoldne i naveče, kad smo krenuli, otac i mati ostaju, i brat najstariji, koji je bio oženjen već, imao je jedno dijete, mi idemo... Mislim, ideš u svijet, tih godina... Ipak, nisi išo nigdje, ipak su to godine... 300 kilometara od kuće... Mi smo mislili, to je dva, tri mjeseca, pa ćemo se vratiti nazad. I 6. maja brat dolazi iz vojske, nije se mogao ni javiti, on je bio... Početkom vojne u Hrvatskoj, njemu su rekli, da idu iz Kumana u neki kamp... Tako da, on tek kad je odslužio vojsku, vratio se kući, nije pobjego. Tako da, mi smo drhtjeli, mi idemo, roditelji ostaju sami, nači bili su to stvarno teški momenti, teški. I navikant se na nov život tu, to je logično. Dole si bio opušten, živio na svome, u svome, na selu, ovdje dođeš, ne znaš nikoga, ko da si gost. Bila sam kod tetke tri mjeseca, počele su tenzije, počinje nesoglasja, počinje sve, tako da... Mislim, što se tiče toga, emotivno nije... Moji roditelji tek dolaze 93', 30. septembra. Skupa s tim bratom mom, što je bio u vojsci, i nekoga ne viditi godinu i pol... A tad si već teže dobivao status, nisi mogo nikako, nisi mogo ući u Sloveniju, rekli su, da imaju dovoljno izbjegljica, nisi mogu ući, moro si masovno platiti, da si iz Hrvatske mogu preći u Sloveniju i ja čovjeku dajem hiljadu maraka, tad su bile njemačke marke. Cjelu večer čekam, on kao, da bi trebali doći kod tetke, a njih nema, ja nisam spavala ništa, u pet idem na posao, u devet tetka me zove, da su došli. Taj trenutak nikad neću zaboraviti,

nikada. Moja tetka je živjela u vrstnoj kući, na uhodu otac čeka, mene dovozi moj šef i on kad mene zagleda, on pobjego u stanovanje, da bi reko njima, moji mami i brat, da ja dolazim. Ti trenuci, to je toliko teško, to je toliko teško, toliko teško bilo, mislim... Čovjek je prošo... Ma da, mislili smo, da će vojna trajati mjesec, dva, možda tri, onda se vraćaš nazad ali... 24. aprila će biti 30 godina od kad smo krenuli u Sloveniju. Koji si ti letnik?

J: Jaz sem 96'. Moja mama je isto kao begunka došla vamo aprila, isto će joj biti 30 godišnjica od dolazka.

F: Da, eto vidiš. Kojeg si mjeseca rođena?

J: Julija.

F: Evo, starija je D (starejša hći) od tebe tri mjeseca (smeh).

J: (Smeh). Ooo, evo...

F: (Spije požirek vode). Tako da teški trenuci su bili, ali bože moj, sve je prošlo, razumiješ. Mislim, morao si ti pretrpiti i svašta, razumiješ, ali država, kao država, nemam se šta žaliti. Nači, ja od 93' polovinom imam radnu dozvolu i dobila sam, nači mogla sam raditi. Nije, nije mi blo toliko slabo. Ja kažem, sve sa radnim trudom, pa bilo šta. U životu je važno, šta si, al ako se trudiš, nešto i jesi. Tako da ide život dalje, nemaš šta. Ja kad sam došla tu, sama sam se morala snaći sa službom. Sama sam našla tu pekaru. Upoznaješ ljude, pitaš, boriš se, ideš kroz maglu, probijaš je. Ja ne mogu, ovaj... Ne mogu reći, da sam samo sjedila, nisam. Dobivala sam ja te humanitarne pomoći, Rdeći križ, Merhamed, tako da sam išla po te pakete, bile su i neke novčane donacije, dva ili tri puta, čini mi se. Boriš se. Ja sam u toj pekari imala stan, hranu. 93' i 94' dobivala platu, oko 400, 500 maraka. Tad je to bilo... Mislim, ja sam bila zadovoljna. Ljepo su me prihvatili na radnom mjestu, bili smo iz svugdje, Albanci, Bosanci... Tako, mislim... Jednostavno, morao si... U kakvoj sredini si, tako se ponašaš. Prvo pregledaš teren ili je u redu, ili nije, pa onda... Razumiješ... Tako da... Mislim nije bilo lako, nije bilo lako emotivno, ali život... Tad sam bila 22, 23 godine, logično, da se boriš, da se snalaziš, u mene brat bio 14, kad je došo, kad je imao 16 već je radio. Moro se boriti. Mi smo trebali dati pet hiljada maraka, da smo roditelje prebacili u Sloveniju. Mogu si se boriti, da radiš. Čak meni taj moj šef je znao dati i duplu platu, pa odradije je. Trebalo je para, da dam za njih i moro si. Ja sam sredila jedne papire za njih, platili su sami, došo je drugi po njih. I ja sam hiljadu i pol maraka puhnila... I daj ponovo opet rihtaj te papirje, trebala su neka garantna pisma iz Njemačke, pa si rihtu garantno pismo, imala sam starijeg brata od mog otca i njegovu ženu, pa brat je dobio još jedno djete u međuvremenom 93' dole u Bosni, imala sam jih negdje oko desetero, a na jedno garantno pismo iz Njemačke išlo jih je petero, nači dva garantna pisma su bila dvjesto maraka, pa po osobi, pa platiti tom čovjeku, što jih je prevezo iz Hrvatske ovdje... I ja dolazim, kažem ti, kad sam došla, dođem unutra, sjedi čovjek, znam, da se zove E., kažem ja »imam slovenske tolare«, kaže on »ne, hoću marke«. Onda mu kažem »ako hoćeš marke, eto, vozi me dole u centar, da ja kupim marke«, a mi smo bili tu u Medvodah kod tetke. Kaže meni »daj sine još tetki 50 maraka«, ja gledam otca »pa ti mene ne pitaš, dali ja imam tih 50 maraka« (smeh). Ja sam zabufala se, tih hiljada maraka je bilo puno, ali imala sam, dala sam, čovjek je mene otjero, kupim marke, dala, on se zahvalio mi, dovezo me nazad. Kaže moja mama, ona je 40. letnik, kaže ona »kako nije tebe sramota, da si njemu rekla, da te vozi«, pa ču ja iči kilometar i pol pješke, a čovjek se žuri nazad. Ti me vozi, a ja ču ti srediti marke. Tako tih stvari se sad sjećam, dolaze mi u sjećanje. Bilo je... Emocija je bilo... Nisam išla, mislim

otišla sam 96' februara... Ja četiri godine nisam išla za Bosnu, kući... Nisam ja inače uopšte razmišljala, da bi se ikad vratila za stalno, kad su se moji roditelji vratili nazad u Bosnu, to je bilo 96'... Otac pa mati, brat, što je došlo sa mnom, od 14 godina, nači tad je imao 18 godina. On se vratio sa njima i bio je Bosni, živio tamo dvije godine i opet se vratio za Sloveniju. Nači nisam ništa... U međuvremenu sam upoznala muža, već sam bila... Šta bi rekli Bosanci udata, tako da nisam razmišljala... Ma da po prvom porodu, taman je bila neka stiska financijska, mislila sam se vratiti, ali sam rekla opet, on da ostaje tu, a ja da se vraćam. Ako se mučimo i patimo, patit ćemo se skupa. Tako da... Možda, mislim...Šta još, da ti kažem?

J: Karkoli želiš, lahko nadaljuješ zgodbo, kaj se je zgodilo potem naprej?

F: 95' godine, 9. aprila sam upoznala svog fanta (smeh). Zabavljam se sa njim... Koliko smo bili? Poslje 6 mjeseci, 95' 9. decembra se udajem, počnimo, da živimo skupni život. 96' 22. novembra rodim stariju hčerku, borimo se kroz život, bilo je teških trenutaka, bilo je teških trenutaka... I recesija 2002 i 2000... hmm... Ovaj... 2001 rodim drugu hči. U pekari sam prestala. Od prve porodniške, pol sam bila na zavodu tri mjeseca, pa sam počela raditi u zdravstvenom domu Šiška, kao snežilka, tu sam radila četiri godine, ostajem trudna sa hčerkom mlađom, tad sam imala još vizu samo začasnu, i naravno, kad si trudan, daju ti otkaz, poslje porodniške nisam radila nigdje tri mjeseca, i onda se zaposlim u ovu firmu, gdje danas dani radim, već devetnejt godina, u čistilnem servisu. Mislim, borbe su bile, prošli smo kroz svašta, bila su vremena, da si imao, pa i vremena, kad nisi imao. Logično je to. Od hrane, pa školaj djecu, borit se kroz život... Tako da, mislim... Nije bilo med i maslo, moro si se borit, morao si se probijati, logično je to, al, da sam bila gladna, nisam bila gladna, to mogu reći. Za hranu je bilo uvijek, za hranu je bilo uvijek. Tako da... Borili smo se... (pavza v glasu). Što se tiče tih statusa... Enih pet let, nisam sigurna, čekaj... Kad sam dobila ono stalno prebivanje? Stvarno ne mogu reći, mislim, da mi je starija hči bila 4 ili 5 godina. Negdje između 98' i 2000. Imala sam jednih četiri, pet godina začasno. Prvo nači bila sam begunka, ali nisam puno čekala na ovaj začasno bivanja, mislim, da je prošla samo godina, s tim nisam imala problema. Jel tad je bilo u... Na Mačkovi, pa pol su u Mostama bili, Ured za tujce, tamo si morao odneti karton, da si begunc, vratiti nazad i onda si dobio, bilo ko, da ti uloži za delovno dovoljenje i onda si dobio radno dovoljenje, a bivanje onda začasno. Ja i danas dani imam stalno prebivanje u Republici Sloveniji, a moji svi ostali imaju državljanstvo. Ja samo stalno prebivanje tu. To je bilo znaš kako... Ne da ja nisam htjela, nego prije deset godina, kad su dobili muž i djeca... Nekako financo se ni izšlo, još smo tad živjeli ko najemci, nije mi bilo, da dajem dodatnih hiljadu evra stroškova, tako... Nači, mislim... Mogla bi dobiti na oslovu muža, ali nije se nam izašlo financo. Daleko od toga, da ja nisam htjela uložiti. A sad već 52 godina... Teško bi ja i napravili taj spit iz slovenščine. Ustno bi mi nekako išlo, ali pismeno hjoj (smeh). Morala bi kod moje hči na vaje barem tri mjeseca, da to sve naučim. Tako da... I ne tražim sad, al gdje god idemo, ja moram dati putni list, ali ide. Državom kao državom, sam zadovoljna. Isto što se tiče ljudi i odnosa prema izbjeglicama. Možda je bilo nekih malih trenutaka, al da sam sad ja to tolko osjetila u srcu, u duši, ne, nisam. Imala sam jednu prigodu, sad se sjećam... Toga sam se pravo bojala. Bio je jedan tip, imao je Hitlerjev znak. Radio je na pralnici, sad ne radi, al on je svakoga pozno, svakoga je prepozno, ako si tujec. Taj čovjek dođe tebi i pita »a maš uro, kok je ura?« i gleda te direktno sa nekom mržnjom... Ja sam se njega tolko bojala, on je tačno osjetio, da se ja njega bojim. I radila sam u zdravstvenom domu Šiška i vraćam se naveče sa posla, devet sati, uđem u trojku, da idem do Name, pa onda devetka za Trnovo, i ulazim i ulazi i on. I ja sva se tresem i osjećam, da će on sjesti kraj mene, treći, četvrti sjedež i on sjede kraj mene i opet on »gospa, a imate uro, koliko je ura«, ja se sva tresem, ja sam se njega tolko bojala,

on je bio... Tačno zna, ko si, šta si. Samo sam sa njim imala... Šofer je vidio i ukrenuo se, je reko »gospod, lahko se presedete«, on se začne dret »sej je v redu«, pol sem jaz rekla »bom se jaz presedla« (smeh). Ja sam se njega toliko... Ja došla kući, pričam njemu. Pa muž meni »pa šta se ga imaš bojati«, jednostavno on je bio nacist i tačno zna, da ja iz Bosne. Mislim, naveče je to bilo... I ja izađem iz devetke on na šipku kuca na avtobusu, pravo me je to... Bilo mu je jednih 40 godina, imao je onu svastiku veliku. I još su mi ljudi pričali za njega, imala sam sodelavke, koje su mi isto pričale, isto sve iz Bosne. Mene je toliko strah bilo toga čovjeka, al to je bilo jedino, šta se mi je desilo. Ostalo ono, nisam nikada osjetila ništa... Bile su neke take situacije, ali inače nisam imala u svom krugu ljude iz Slovenije, mi smo bili više međusobom. Osjetila sam malo u školi pa u vrtcu od njih dvije. Ma da sam 98' oktobra, starija je pošla u vrtac popoldanski i ja stvarno nisam trudila se kod kuće, mislim ne da se nisam trudila, jednostavno smo kod kuće pričali bosanski, nisam ni ja znala slovenski, da bi ja nju učila u kući. I prvi dan nju odvedem u vrtac u Šiški i A vrgojiteljica, još uvijek se je sjećam, ja malo j objasnjujem, da ja sad idem radit, da ću doći po nju poslje, da će biti ona tu u vrtcu, i ona dođe do mene i kaže »mama, hajmo kući« (smeh). Ja sam rekla vrgojiteljci, da se opravičujem, da ja ne pričam slovenski kod kuće, kaže ona meni »gospa, vsaka čast, da govorite svoj jezik, to se otrok bo itak navadil«, tako da stvarno nisam imala nekih problema, ni sa njima. Istina je nači, ko što sam rekla, da smo mi do kraja osnovne škole ove starije, živjeli kod mog brata na Rakovi Jelši, gdje su većina nas bili priseljenci, izbjeglice, kako god. Nismo onda osjetili nekog negativnog odnosa, kad nije bilo ni prilike, da upoznamo ljude. Tamo smo živjeli u kući, gdje je i danas dani moj brat, taj, što je bio u vojsci, mi smo živjeli tamo jedanest godina. Preselili smo se onda u centar, kad je starija bila prve godine srednje. Tako da... Pol smo živjeli devet godina u centru i 2020 smo se preselili tu u Medvode, 26. novembra. Tako da sam došla prvi put u Sloveniju u Medvode i završila u Medvodama opet (smeh).

J: (smeh). Ja, pa res, kako se odvija življenje...

F: Ja, to sam rekla, kad smo doselili tu, pa da je to moguće, ja sam došla 24. aprila 1992 tu i opet se vraćam u občinu Medvode, ja, sudbina, ja. Tako da. Neznam. Kako bi rekla... Nisu mi davali med i maslo al nisam bila zapostavljena, mislim zapostavljena... Nisam ja niko i ništa al ipak, da si osjetio neko licimerstvo, preziranje... To nisam. Mislim... Al, znala sam se postaviti za sebe, ipak, ako me neko uvrjedi, ako sam u pravu, ja ću odgovoriti. Ako ne znam slovenski, znam bosanski, govorit ću bosanski, nema veze. Tako da... Išlo je, boriš se. Život je borba. Znaš i ti sama kako je, mama ti je isto bila begunka, svi mi imamo neku svoju jedinstvenu zgodbu. I sve su to teške a i borbene zgodbe. Sad, poslje trideset godina, sad u aprilu biti će trideset godina od svega toga i sad kad razmišljam, pa bolje, da se ne vraća (smeh). I ja govorim to svojoj djeci, prošlosti i to, bilo je, i finansijske stiske i stanovanjske stiske i emotivne stiske... Nije bilo jednostavno borit se, al ako se da i ako si borac i ako imaš kraj sebe podporu, dal to bio partner, djete, nije važno, nači, da imate neku skupnu riječ, ipak se da izaći na vrh grada gore. Al ako si ti sam i da te neko uvijek potiska dole, logično, ti ćeš još gore, da padaš u rupu još dublje. Boriyo si se, da imaš nešto, da ostvariš nešto, da odgojiš djecu, što bi rekli naši Bosanci, da izškolaš. Ipak... Da su častna i poštena, da imaju nešto, da imaju diplome, škole, znanja... Tako da... Bilo je trenutaka, svega i svašta, al bože moj. Bilo je trenutaka, da imaš za danas al za sutra nemaš. Jedne prilike 2000, ne... 1998 sam ja bila brez posla tada. Ja imam 3000 tolara, mi imamo 3000 tolara u novčaniku, treba stan platiti. Ja njega pitam »kako ćemo«, on »polako, bit će«, i stvarno bude. Ja sam osoba, koja je panična. Mislim panična... Ono... Hoću da imam pod kontrolom, ma da on je staložen, on to sve hladno gleda, ma da u sebi, a ja to izrazim vani, a on na polako i sve izađe super, al bude trenutaka. Bili smo još na takvoj.. U

sedmom razredu bila je starija hči, mlađa na početku... Bila je recesija i... 180 maraka je bilo, kad je starija išla na smučanja. A ne, joj, to su bili već evri. Muž bio na bolniški, a djetetu bi trebali uplatiti skijanje sa školom, tabor ili kako god. I ona jadnica tužna, zna, da nemamo u kući, osjetila ona to i nije nas ni htjela pitati, dali možemo mi to uplatiti. I kaže muž tad »ako ja nisam imao prilike, da naučim smučat, e onda ćeš ti znati«.

J: Oh, vau...

F: Tako da evo... Za djecu smo probali stvarno sve, da ne osjećaju, da nam je teško, da živimo puniji život. Al na kraju tunela je svjetlo i ipak si sretan i zadovoljan. I eto, ponosna sam, da smo nekako ustvarili nešto, ponosna sam na svojoj hčerki. Ako sam jo morala, da patim, ako sam ja morala biti snežilka, da sam dala njima, da su se one obrazovale, da su sam svoj čovjek. Starija je diplomirala pedagoški, mlađa je drugi letnik zdravstvene nege faksa, tako da sam ponosna. Da su pridne, slušaju, mogu učiti i da se jim da učiti. Tako da... I naravno moj muž i naš odnos, to nas je držalo, cjela familija... I eto, to je to, šta bi ti još rekla...

J: Super... To je res mogoće na koncu najpomembnejše. Bi mogoće rekla še kaj za konec, še kaj, kar želiš deliti al karkoli...

F: Ponosna sam na naše južnake iz Bosne, što smo došli sa torbom, teškom torbom, a danas, hvala bogu, imaju diplome, magisterije, doktorat i da samo vas mlade porivamo še in še naprej, še, še, še, še. Znanje je najpomembnejše na svjetu. Jer tad si čovjek i sam na svome, samostojan. Bosanci smo bili poslje rata, ma da i prije rata, tu u Sloveniji samo radnička klasa, što bi rekli, za metlom, građevina... A sad imaju, imate možnost, toliko ste pametni i brihtni, da se da. Tako da... Da se, da se. Mi nismo imali prilike. Nije bilo mogućnosti. Ko što su tvoji roditelji vjerovatno ponosni na tebe, ja sa na svoje, tako da, ide. Možda još to, nemoj me pogrešno razumjeti, ali ima i danas dosta mjesta recimo, gdje, da kažem... Ako idem malo dalje u svjet, gdje su i dan danas ljudi recimo što nisu bjelci, maltretirani, i ako žive tamo dalje nego bilo ko. I Palastinci recimo, ni danas nemaju mirnog života, već 50 godina, kakav je tek njihov život, i život malog djeteta, koji nema ništa za jesti, ništa za obući... Tako da mi smo sad ipak u redu, ali kad pogledaš recimo život odje u samom središtu, naš život nije bio lak, morao si se borit, da imaš nešto. I ti si vidjela kroz svoje roditelje, šta su mogli sve proći, imaš neku sliku. Ali je recimo vama, koji ste rođeni tu, naravno puno lakše, dali je to pitanje posla, nekih prava, školovanja, dali u pitanu stanovanjskog kredita, avta, svega... Danas ti lakše dođeš do toga nego tad, kad smo mi došli tu, i ako su bili ljudi školovani, sposobni, jednostavno nije se dalo, nisi imao nikakvih prava i to je bilo teško. Dole si imao svoj život, tu ništa. Tu si morao na crno čistiti stanovanja ili raditi u trgovini. Jednostavno je bila borba i svi mi nekako sa svojom zgodbom na tak način. I zato i govorim, i tebi govorim isto ko i mojoj djeci, samo se školovaj, ako danas nemaš škole, nisi ništa, svak te živ može... Kakvo god pravo tražiš i ako znaš... Danas sa srednjom ne možeš ništa, zato škola je danas stvarno sve, da imaš znanja... Moj mož je u gradnji, sposoban, da radi bilo šta, ali kad nema papirja, nema škole, eto, ja isto... I danas mi je žalostno ovo kad gledam... Sve više mržnje, nema nikakvog strpljenja... Ja kažem, gdje nema spoštovanja, nema ničega. Ja do tebe, ti do mene, bilo ko... Zato je bitan odgoj djece. Mi smo djecu uvijek odgajali, da ne mrze nikog, da nema veze, ko je i šta je, dok je čovjek, neka poštuju. I još to sam ti zaboravila reći... Mi smo napravili kuću dole u Bosni, i većina koji su ostali tu, tako i naprave. Većina tih kuća je bila srušenih, spaljenih i mi smo to obnovili, napravili, nekako ti ostaje neka praznina, jer ipak je to bila tvoja kuća. I teško je bilo financijski, ali dok smo mogli, napravili smo tu kuću dole, da se možemo vratiti, da možemo podsjetiti kad

god hoćemo. Ponekad imaš osjećaj, ko da zbog rata i zbog begunstva, imaš dva života, jedan tu, a jedan dole. Ali to nam puno znači, da možemo ići dole u svoju kuću i nas dvoje idemo sad malo češće dok su djeca odrasla. Idemo redno za prvi maj pa onda sedmica ili dvije za julij ili avgust, tako da eto. Kažem ti, bilo je teških trenutaka, više manje emocionalnih, ali i finansijskih, ali nekako se sve to preživi, imali smo hvala bogu jedan drugog, tako da je bilo skupa sve lakše. Treba se je boriti, nemaš šta.

11.5. Transkripcija petega narativnega intervjuja

Transkripcija 5. intervjuja

Intervjuvanka: V (oznaka V)

Intervjuvarka: Aida Hajdarević (oznaka J)

Ljubljana, 23.2.2022

V: Došla sam tu 92' godine sa dvije hčerki, jedna je imala četiri, a jedna je imala šest godina. Meni je bilo tad 30 godina, ja sam krenula sa dvije hčerki. Inače sam ja iz Kozarca, ako ti je poznato Trnopovlje, logor, ja sam dole pravo iz Trnopovlja. E, tu smo živjeli, poslje rat je počeo, ono bilo je nekoliko, da ne pričam... Baš ono sve i onda sam ja krenula sa dvije hčerki, moja sva familija je ostala dole, muž je ostao dole, svekrva je ostala dole i mi smo išli na Banja Luku. To nikad neću zaboravit, kad smo ušli u Banja Luku, ušla je vojska, pač ta srbska. Pitali su nas »đe idete baline«? Pun je avtobus bio samo žena i djece nije niko bio ovako... Mi smo šutili i moja starija hči je sjedila do prozora, a ova sad, što je noseća, ona je meni sjedila u krilu i on je uzeo avtomatsku pušku i stavio je njoj u glavu, kaže »mi tučemo tamo, đe najviše boli«. I ja imam tu hčerku stariju, ona je malo... Kako da ti kažem... Svega se boji, puno je ono... Kad priča, ono, i rukama i ono... To su posledice ostale, to je... ona je 6 godina, djete, ipak je znalo. I onda smo krenli, išli smo tamo negdje preko Doboja, ja pojma nemam. To več, kad smo mi prešli Šamac Bosanski, pa u Hrvatsku, tu se već je most srušio onaj. Mi samo što smo prošli. Ja sam došla sa dvoje djece, došla sam ovdje u Sloveniju, kod svoje svakinje. Slabu sam izkušnju imala tu, kad sam došla sa njima. To otvoreno kažem, to kad bi bilo za televiziju, ja bi to isto rekla. Ja sam došla tu... Znaš, kad upaneš negdje, a nemaš nigdje ništa. To dvoje djece, djeca ipak jela bi to, ono... Više puta su išle spavat gladne. Onda je došla moja svekrva, pa smo nas dvije bile skupa. Mi smo stanovali u Kolizej, na Gosposvetski tamo, prije nego što se je srušio, tamo smo mi bili. Tu sam bila i radila sam sve, zaova (svakinja) ta moja i muž su išli na poso, ja sam kuhala, prala, peglala, čistila... Ali nisam smjela jesti, koliko bi ja mogla, jel uvijek je bilo, pojedeste sve, a ipak to vrijeme je bilo za izbjeglice, ja ne mogu reći, da nije. Meni, ko je pomogo ovdje, što se tiče, kad sam došla, najviše su mi pomogli cigani, to nikad neću zaboraviti i Slovenci. Ali za neke ljude smo bili kao neki, ne znam... To je sad za mene, kad slušamo u Bosni za izbjeglice, ja se postavim u njihovu kožu, jer jedni šutaju ko loptom. I tu sam bila i onda se vratim u Hrvatsku, pošto mi je muž radio u firmi i oni su imali svoje barake, ja sam se jednom čula sa njim i on je meni reko: »sjedi na avtobus, ako imaš za kartu«. I krenli, dođemo u Hrvatsku, dođe njegov radni kolega, kod đamije smo se tad skupljali u Zagrebu, on će nas odvesti dole, muž je zvao šefa... E tu mi je bilo preljepo. Ja se vratila dole, dole sam bila, muž je osto u Bosni. Kad smo došli u te barake, stvarno taj njihov direktor i poslovođa, on su meni dali sobo, gdje je muž moj bio, još su bili dvojica, ali su njih u drugu sobu premjestili. Tu sam stvarno imala... Dobivala sam hranu, kuhanje, sve, ono... Bilo mi je preljepo. E, poslje smo ono, jedno več slušamo dnevnik preko radia. Kaže u selu Trnovpolje naselje Kararič, kaže, sve poklano i pobijeno. I tad sam ja... Ostale su moje dvije sestre, ostala mi je mama, osto mi je otac, ostala mi je svekrva, to je sve ostalo dole, ja ništa za njih nisam znala. I tu sam bila i onda su počele izbjeglice dolazit i mi smo išli svaki dan pred đamiju čekati. Poslje u meni muž došo tu i on je počeo raditi. Oni su meni zrihtali šporet, znali su, da mi ne moremo bez pite

(smeh), to nam je navika. Dobila sam šporet, a perilo sam prala, ono... Prekuhavalala, ko u ono staro vrijeme, nemaš mašine, al dobro je, samo, da imaš krov nad glavom. I jedan dan u mene muž ode. I pred đamiju, nije se odmah vratio i sad ja sjedim iz dana u dan, plaćem, nema nikoga od tvog. I... Jedna komšinica dođe kaže, evo, ide ti sestra. To nikad neću zaboravit. Ona je išla... Djeca se nisu mogla prepoznati, kakva su bila prljava (zavzdih). Tu je došla... Ona je bila toliko... Uši su se pojavile i ja ovdje, kad sam došla, kolke smo uši imali, jooo, što smo imali muke i problema. Tu smo bili i onda su te... Poslje sam čula, da mi je mati došla, otišla u Novo mesto kod sestre svoje. I onda sam se ja opet vratila ovdje u Sloveniju. Onda je došo i muž i s tim, da sam ja... Prvi dan, kad sam došla, drugi dan sam počela raditi. Imala sam takvu neku sreću ludu. To je od moga muža brat, on je bio na Bledu i taj njegov kolega, on ima... Ako si čula... Pinky, što imaju sendviče, imaju gore i na Kardaljevi, e gore sam ja radila. Tu sam se zaposlila, al imala sam platu svaku sedmicu mi je šef dao, al sam radila po cjele dane. Poslje je došla svekrva, e onda sam ja platu dobijem normalno, platim stan i to, mislim... Bilo mi je ljepo, al nisi bio prijaviti, ja bi sad mogla imati trideset godina radnog staža, da sam tad mogla raditi, al znaš, kako je bilo tad... Imala sam status izbjeglice. Onda smo išli u Karitas, u Crveni križ, išli smo u te humanitarne te organizacije su nam pomagali. Nači ja i muž i dvije čerke, onda je došla i svekrva. To smo bili u najemu, na Cesti dveh cesarjev, tamo smo bili. E onda sam ja... Muž je došo ovdje, on je bio dole radio, al kad je trebo doći, da vidi djecu i mene, morali smo slati garantno pismo, pa je ta na Crvenom križu, što radi za izbjeglice, ona je slala, tako da je on mogo dolaziti tu. I onda je ta meni rekla, kaže »dej ti nek se on prijavi kao izbjeglica tu. Vi tako ne možete nikako, on dole, ti tu«, i on se prijavi, nije bilo malo i on je sebi poso isto našo. Ja sam onda se... Tu sam u tom Pinkyju sam radila možda tri godine, s tim, da nisam... Svekrva mi se razboli, kad je došla, ima možgansku kap. Onda nisam imala gdje djecu kupat, nismo imali kupatila, mi smo se kupali u vanjskom, imali smo vanjski wc drvenit, tamo smo se kupali, eto, nemam ti šta reći. Onda sam ja poslje... I svekrvu kupaš u banji, gdje djecu kupaš, zovem od zaove čerke, bile su ovdje tri, hajde, da ju dovedem kod vas, da je okupam, kaže ona »uh, ne može, mi moramo djecu, da okupamo«. Svekrva je bilo isto pljučni bolestnik. I tu se ona razbolila, išla u bolnicu, onda, kad je došla, ja sam morala nači sebi drugi poso, opet nađem na crno, po četiri sata sam radila. S tim, da je bio šef isto Slovenac, al sam imala ja tog šefa, ono... Ono više majka roditi neće, stvarno, taj šef je bio... On je meni toliko pomogo. I onda svekrva se razboli, opet dobije drugu možgansku. Ja sam to sve... Poslje u mene otac i mati, nemaju gdje biti, ja jih ne mogu uzet kod sebe, pa smo jih dali u Postojnu u zbirni centar, tamo su bili, e poslje su, ova jedna od brata žena, ona je u Grosuplju, onda je ona rekla, da će mjesečno platiti njima stan, a da se mi potrudimo za stroškove, tako da smo mi to plaćal, e onda sam ja radila u školi u Fužinama. Tu sam radila možda jednu dvije godine, i poslje me šef, taj moj, prebaci gore u Vižmarje u jedan inštitut, gore sam radila, pol me je tad i prijavio, a možda me čak ne bi prijavio, nego sam imala... a direktorica je jako bila u redu, ona je mene jednom pozvala u pisarnu, ja sam joj rekla, ja ne znam govoriti slovenski, kaže ona, da zna ona hrvatski, da nije to važno, kaže »nama je važno, da ti hoćeš, da radiš«. Ja sam rekla »ja raditi sigurno hoću«, i kaže »jel te šef prijavio?«, reko »nije«, kaže »sad ću ja njega pozvat« i ona njega pozove, kaže mu, »ako nećete je prijaviti, mi ćemo nju uzet kod sebe, nama je radnik u redu, a vama ćemo dat otkaz«. E, da bi ti danas sreća tu direktoricu i kad je upitaš za mene, sve najbolje će ti reći. I mene je šef prijavio i ja sam gore radila, e onda sam ja... Patila sam se, mučila sam se ja. Poslje smo bili kod jednih... cigana. Živjeli smo, ova moja hčerka, srednja, pač, djeca mlada, to se je sastalo, oстане noseća u 16. godini. Strefi me to. Poslje... Radila, hajde, sve, mi smo... Al ga volim sad najviše na svijetu, unuka imam jednog, al zlata je vrijedno djete, stvarno. Poslje smo onda gore u Kolizeju kad smo živjeli, poslje se ta Kolizej prodavo, kupio taj neki

Anderlič, pojma nemam. Pa onda nema kud nisam išla, eto, tolko, samo da ono što se kaže, da imam glavu đe djeci sklonit. A najviše sam išla na to, da mi djeca školu završe, to sam se stvarno borila. Evo ta sada srednja, ona je završila osam, bila upisala frizersku, ostala noseća i to je to. Ovu najstariju imam, 38 godina ima, ona je završila agroživilsko, i sad ima još jedan ispit, al ona se isto udala, pač i ona kaže... Mi kad smo bili izbjeglice, šta su nam htjeli, to su nam dali, tad nije bilo baš... Nisi mogu u školu gdje god si ti htjeo, šta su ti ponudili, ponudili su ti. Ona bi još jedan ispit, i mogla bi biti šef. E, jedino ova najmlađa je završila, ona se je vidla u zdravstvu i uvijek je rekla »ja ću to« i stvarno. Ona voli raditi sa starijima i evo, kako je završila školu, ona non stop radi. Onda mi je muž umro, prije tri godine, isto... Pa otac mi je umro, pa mati mi je utome sve to tako, pa svekrva, pa onda sam ja razbolila se, dobila infarkt, nema, da nema. I onda ja ne volim se spominjat onih dana tamo kad sam bila. Šta sam prošla, šta sam vidjela, to ne volim nikako pričati. Jer ja trošim tablete, jer ja imam tablete te za... Pač mene je puno u prsima bolilo i ja sam se samo bojala, da se nekom nešto ne desi. Ja sam uvijek imala neki strah »poginit će mi dijete«, jedne dvije godine tu, ja sam se tako bojala, kad sam izašla vani, meni je bilo ko, da me neko lovi, da me neko želi uhvatiti. Onda sam išla ja i psihiatru, išla sam na te razgovore sa njima, mislim to mene ništa nije bilo sramota. Meni je samo bilo važno, da ja imam svoj mir. Tako da... Al kažem, što su mi Slovenci pomogli, to ne mogu zaboravit, ne, nikada. Mislim, ja kažem, malo jih je tako, boga mi... (pavza). Ti mene još pitaj šta.

J: Mhm, mhm, komotno nastaviš priču o svom životu gdje kod želiš, ja bi samo rekla, da si toliko jaka žena, imaš toliko neke čarobne moći, da mi je to... Svaka ti čast, prava borka...

V: To je, to je. Što se tiče toga, ja sam pred kratkim imala poseg taj za srce, kad mi je to previše brzo išlo, pa su onda oni imali tu neku, šta ja znam, šta su radili, išla sam privatno. Al mogu ti samo ovo, da kažem, imam tri hčerke, imam tri zeta. Da bog da bog dragi dao svima takvu djecu, da imaju, i djecu i zetove, ja sam sa svima prezadovoljna.

J: Res super...

V: Meni ništa nikad ne manjka... Pogotovo ova srednja, ja ne smijem reći, da me glava boli... Mi smo puno, puno, puno vezani, i naša familija, jako se složimo, u nas nema svađe. Ako ja imam, ti nemaš, niko neće znati, kod nas je tako. Mislim, borimo se, na svaki način. Ja sam prije bila u Fužinama dole, ja i muž i hčerka ova najmlađa. Mi smo imali stanovanje 18 kvadrata. Ona se je učila u wc-ju, u školu je išla, eto. I onda sam dobila ovaj stan, na osnovu muža sam dobila, pošto on je bio invalid, nije mogo ni hodat, tad mi je E., predsjednik društva L., najviše pomogo. Ja kažem, ovaj E. i ona njegova žena... Meni se čini krvave ruke pokazat, da... Oni su jako... Ne znam... Tako su dobrosrčni... Bilo šta trebam, bilo kakav problem, oni su tu. Sve to... Još sam starija ja od njih, ali ipak djeca su školovana. Ne morem ja i ti nikako skupa. Ti imaš škole, ti imaš više iskustva, ti imaš sve drugačije, mi smo pač... Oni stari... Nas su roditelji tako učili starine, ono. Ja kad sam došla ovdje, meni je bilo svejedno, da imala hlače do ovdje, ili ja imala... Meni djeca uvijek »pa dej mama«, a nisam imala volje. Onda kad sam ošla kod doktora privatno, on kaže »ak budeš tako, nećeš dugo živjeti, dej se malo okreni sebi, kad ti je najteže, idi u šumu, izplaći se, izkrišti se, nemoj u sebi držati, ako ti neko nešto kaže, odmah vraćaj nazad, negdje mora puknut«, tako da sam ja malo počela ovo, ali eto, muž mi je umro prije tri godine, ja sada živim samo za svoju djecu, mene još ništa ne zanima. Onda poslje nesreće, kad umre otac, umre muž, sestra mlađa dobije raka, onda me je i to potreslo, onda sam išla kod nje, ona bude u Švicarskoj, tako da se je jedva izvukla.

J: Jooj, dobro, da se je izvukla...

V: Izvukla se je, sad će biti pet godina, kako je... E sad ima te sve preglede ponovo, jer rak hoće opet poslije pet godina, al nadam se, da neće. Tako da me je to... Ne znam. Sve me je potreflo, al kažem, ipak se da preživjet, probam se... Još kad bi ja tebi pričala tamo u Bosni, kako je bilo, kako je sve to, ali ja... Isto smo jednom tako pričali sa jednim, sam rekla, ja ne mogu, neka priča, ko hoće, ja ne mogu, mene to potrese. Ja još uvijek nemam slobode, ono... Ti mene sad oko devet sati, da ja izađem vani, nema šanse, ako nema nekog, nema šanse, ili vrata, da su odključana, ne... Ne znam, ja imam strah i gotovo. I uvijek djeca, kad idu, kažem »pazite se, čuvajte se«. Ja u Bosnu idem jednom godišnje. I to, kad odem, čini mi se, dok prjeđem bosansku granicu, ja osjećam u prsima... Jer mi smo baš tamo u Republikoj Srpski. Mislim... Mene ne dira niko, ja ne mogu duše gubiti. Moja djeca, ja svojoj djeci nikad nisam pričala za rat, niti bi htjela to, ko neki, što pričaju, da se djeca između sebe mrze i to. Ja samo kažem »Bilo je, nemojte vi mržnje stvarat«, neki već hoću reći »ovaj je vaki«, ja nikad. Zadnji put, mala je nešto gledala na televiziji, kaže ona »pa mama, pa ti nikad...«, »ma ti nisi bila u Bosni, ti si se ovdje rodila, ti nemaš sa Bosnom ništa«, »pa bilo bi fajn, da poveš«, »ma ne bi bilo fajn, da ti kažem i neću ti reći nikada, nemoj, imaj kolegice sve, ti nikad ne znaš u životu, ko ti šta može«, al uvijek sam rekla »nemojte dozvoliti, ako se udajete, svako nek uzime svoju vjeru«, to sam rekla pred svima. Evo ja imam par žena, tih što idem stanovanje jim čistit. Ja imam penziju 220 €, ja više nemam, al to je za mene dobro dok god ja mogu da radim. Ja sad vidim, ako su mješani – Srbin, muslimanka, Slovenka, musliman, sve je to... Sve to ide na svoju stranu. Ja poštujem svako vjeru, al svoje ne dam, za svoju vjeru bi glavu izgubila, al nisam neka vjernica, da idem u đamiju i tako, ja poštujem svako, ko sam i što sam, ako neko nema, ja ću dati, koliko imam dat ću. Ja opet kažem, hvala bogu, opet je dragi Allah dao. Imam svoj mir sa tim. Evo, sad ova hčerka i njen muž, oni su se prije dvije godine uzeli, žive skupa. E, rekla sam jim, »e sada, tražite sebi stan«, ja znam, da je njima bolje, da su na svome, a i mi stari nekad volimo mir i tišinu, i to je istina, nema tu šta... (pavza). Što se tiče tih statusa i to, to sam zaboravila ti reći. Mi smo kao izbjeglice dobili one kartončke, to smo imali i... Onda sam dobila, onda ono, kad se je smirilo u Bosni, tad su, ko je iz Federacije, mogo se je vraitit tamo, i onda je nešto taj slovenski, ti nešto su oni davali para, kad se vraćaš, a mi iz Srpske republike, imali smo pravu dati za stalno radnu dozvolu i za to bivanje stalno i ja sam to odmah... Sve što je išlo. E onda, kad je bilo za državljanstvo... Ja sam radila, nisam mogla odmah prijavit za državljanstvo, pošto mi nije plaća toliko iznosla, da bi mogle nas dvije, da preživimo, onda sam se ja sa šefom dogovorila, da mi nakaže više, za jednih tri mjeseca i sve ću ja to odraditi, ako bude šta preko plaće, ja ću tebi to sve vratiti, da ja sredim svoje državljanstvo. Sredila sam sebi i malo, e ove su dvije same za sebe sredile državljanstvo. Što se tiče toga... Eh, što je bilo još... Najgore mi je bio slovenski jezik. Išla sam u školu, na Miklošičevoj, nisam ga napravila, i rekla sam si »ma neću nikad više ići«, onda mi je rekla ona gore, gdje smo pravli ispit »ako hoćete državljanstvo, morat će te«, onda sam išla na Cene Štuparja... Tamo, pošto ja imam četiri razreda osnovne škole, valda ja nisam trebala pisno praviti, nego samo ustno, al ja sam išla i pisno i ustno praviti. Tako da sam tad napravila i onda sam oddala za državljanstvo i nisam puno ni čekala za državljanstvo, dobila sam. Jer kad nemaš državljanstva, ne možeš ti ništa, nemaš prava, ko kad imaš državljanstvo. Tako da sam to sredila, a to mi je sve bilo zaradi djece, samo, da bi djeca mogla ostat, da se ne bi vraćali... Ne možeš ti, kod mene tamo... Sve je srušito, ko da kuće nikad nije bilo. Ja ne mislim se... Prvo što ja imam ovdje zdravstvo, to ti je na prvom mjestu, dole je malo drugačije. Ovdje imaš sve. Ipak, ne daj bože bolest ili nešto, opet i opet ti, kad imaš državljanstvo, možeš u dom, imaš na socijalni pravo, sve. Tako da, kažem ti... Meni

su jako pomagali, ja sam prezadovoljna, što se tiče toga, svi so me ono... Gdje god sam radila, svi su rekli »hajde pomoći ćemo ti, pričat ćemo slovenski, ti ako ne razumiješ, onda prešaltaj, pitaj...«. Tako da, mislim... Kažem ti, ipak... (pavza), dobro mi je sad, nemam šta. Samo da je zdravlje još i to je to. Al odakle si ti?

J: Ja, sam tu rođena, otac i mama su mi i Sanskog Mosta.

V: Aha, moja sestra je sad tamo u Sanskom Mostu, tamo su si kuću kupili i tamo žive. Mi imamo u Kozarcu isto zemlje i to ali...

J: A si kdaj pomislila na to, da bi se vratila v Bosno?

V: Ne... Nisam pomislila, niti bi se kad vratila, eto...Možda, da je Federacija, možda bi bilo drugčije, al ovako nema šanse. Nek sve pokupe dole, što jim paše, ja znam, da se ja vratit... A djeca neće nikada, da idu, rjedko, e ova mala sad, pošto je njen muž iz Kladuše, pa ovako sa njim ide, al ona je ovdje rođena i kod nje je bio ipak drugačiji sistem, nego kod ovih dvije, znaš... Ona je više ono, drži se ovog mentaliteta, znaš, pa malo isto kad se je udala, muž malo više vuče na bosansko, više malo kao isto i vjernik i to, al ona je njemu odmah rekla »ako ti paše, a ko ne... Ti možeš slobodno ići, ja sam takva, kakva sam«. Pošto ja nisam djecu učila toga. Jesu moje, kad su ove dvije starije došle tu, išle su one u mejtaf, išle su... Mislim, slala sam jih, išle su u Francusku odavde, isto kao izbjeglice, valda su te Francuzi nešto imali sa Slovenijom, pa su onda tu našu djecu izbjegličku vodili ko kao na ljetovanje. A mala je, ma ona je sad najveća, ona je pa u Mostama, dol, Zveza prijateljev mladine, eh, ona je išla uvijek na more preko njih, tad je Šejla bila, ona je bila u društvu tim našem, onda je radila tu u Mostama i tako da smo sve sredili, onda su imali svaku godinu su išli, dok nije odrasla, i tako da... I eto... (pavza). Stvarno nisam imala nikad nikakvih slabih iskustva sa ljudima, da bi me gledali drugačije što sam izbjeglica. To je sve ovisno od onoga, kako se obnaša, do onoga, kako je... u društvu. Tako da ja nikad nisam imala slabu izkušnju ovdje, ja sam tu uvijek bila dobrosrčna za sviju. Ja sam, i još uvijek radim za doktora, psihologa, ja to sve radim, i dan danas, ja nikad nisam, ne znam... Nikad nisam občutak imala, da me neko sa strane pogleda, uvijek sam bila za njih dobrodošla, tako da nemam neku slabu izkušnju, da bi mi neko nešto reko, napao, ne... Nije bilo. Ja sam ovako više puta rekla »begunci«, pa mi kažu nazad »niste begunci, vas, kad su iz vaše kuće iztjerali, niste išli sa svojom voljom« i tačno je tako, ja sam u Bosni imala sve, i zemlju, i kravu, i kokoš i sve sam imala svoje. I znaš kad dođeš ovdje, jeo bi, a nemaš šta jesti, moraš ići kupit, da jedeš i to je bio za nas udarac, a riže i makarona sam se najela (smeh).

J: (Smeh).

V: (Smeh). Dok sam živa ja jih ne bi jela (smeh). Šta smo dobili riža i makarona... Ali i to je valjalo. Al kažem, bili smo u Bosni toga željni, jesmo, boga mi, meni sad ovako više puta ove žene, znaš... Mi u Bosni smo bili željni i makarona, i riže i špageta, to da tamo neko kupi, ma to je luksuz bio, a ovdje su mi na nos tekle (smeh), cjelo vrijeme samo to, pa majkemi, šta češ, riža, makaron, riža, makaron. Joj, špagete, jednom sam jedla, skoro se udavla, nisam više, ja sam njih poslje ko supu, natrgala (smeh). Djeca to znaju jesti, ja ne znam. Tako da ja više našu bosansku hranu pravim, više one naše kljukuše, pite, krompiruše, sa sirom i to... To je meni. Mene ne vuče nešto tako, to omladina pravi, ja ne... (pavza). Eto, pitaj me još šta.

J: Ma, super pripoveduješ, res, bogata življenjska izkušnja. Prej si omenila društvo Ljiljan, kakšno vlogu je imelo to društvo zate? Bi rekla, da ti je pri vsem tem pomagalo?

V: Uhhhh, oni meni pa stvarno... Nemam riječi... Mi tamo nikad ne pričamo o tome, šta smo doživjeli u Bosni, bolj malo, mi idemo gore, da se malo opustimo, da popijemo kafu, ako ko donese kolače, da pojedemo, pa popijemo, malo, da se razveselimo. Evo, plešem folklor ima već sigurno sedam godina. Dok sam ošla, upisala sam se, kažem, imaju te starije žene, imaju mlađe, igrala sam u stariji grupi, sad su me ubacili u mlađu, kao pošto znam i ide mi i tako. A nisam ga nikad igrala, kolo jesam znala igrati, ono osnovno, i eto. Tako da, gore kad odem, stvarno... Onda je E., brate, svaka mu čast, što se tiče ovako bilo ko, da je u škripcu, da ima neke probleme, stvarno on je tu. Ne mogu duše gubiti, mislim, svi su, ja kažem... Moja je hčerka išla dugo u Ljiljan. Ja pravo kažem, jeste dobro, što to društvu ima tu, za ovu našu omladinu, da se omladina okuplja, druži, da mogu oni između sebe, da posjede, da popričaju, pa bolje u Ljiljan, nego da idu negdje vani. I u Liljan imaš uvijek, imaš folklor, priredbe, ima svašta, imaju druženja petkom, mislim ja sam uvijek... Više mi je bilo lakše ići leći i spavat, kad znam, da ona ide u Ljiljan, kad znam, da nije išla nigdje na drugu stranu. Pa bilo je, pa upoznaju se, pa se vjenčaju, pa se uzmu pa... Bože moj. Al opet ja kažem, naš narod, ipak djeca... Bilo je tad, bila je bosanska škola meni se čini neko vrijeme, pa sam ja išla učiti se šiti, i tu je nama E. dobro došao. Ja nisam znala računalnik upalit, išla sam, baš on je to sredio, da smo išli kurz, meni se čini, da smo imali dva mjeseca, ili tri. A onda za šivanje, to smo imali. Ja, ja. Pa smo se išli učiti šiti, i to nam je jako pomagalo. Imali smo ono pravo što se kaže, one sate, znalo se je, kad se ide. Kažem, te računalnici, ma kakvi, ja prvi put, kad sam išla, kaže »e-mail«, kakav »e-mail«, šta vi govorite (smeh). I nikad neću zaboraviti, kad sam došla ovdje i svi imaju telefon, ja odem i kupim sebi onaj mobi, žuti, ne znam, ako se sjećaš, bila si ti još mala, to su bile samo tipke, ne ko sad. I meni ispane, i pukne mu gore, imali su ovaku antenu, i ja uzmem žicu i svježem, da mogu hvaćati signal i nikad neću zaboraviti, sjedem u avotbus i djeca iz škole idu, ja iz posla. Telefon zazvoni, ja uzmem, a ona žica (smeh), djeca su pocrkala od smjeha.

J: (Smeh).

V: (Smeh). »Šta je ovoj babi« (smeh), al tako smo se snalazili. Ja mašinu nisam imala, dok nisam ovdje došla za obleke prati, ja sam prala na ruke. Ja nisam znala šta je stroj za sude prati. Ali ja ga još nemam, ja još uvijek perem na ruke, ne znam, to mi je neka navika. Nisam ja to navikla i gotovo. A mogu ti reći, da je ovaj rat na kraju nekom i dobro došo, a nekom slabo. Znaš... Koji su bili siromašni, malu su se obogatili, i drže se toga. Ja, kakva sam bila u Bosni, takva sam i ostala. Mene ništa, jel ti imala vilu, BMW, ili ja imala biciklo, to je za mene sve normalno i svejedno, važno je, da si ti čovjek, da se može sjesti, popričati, popiti kafu, al ništa me ne zanima, šta će ko obući, kakva ćeš izaći... Eh, da ti i to izpričam. Odem ja u Špar, Vič tamo gore. To je bilo več, ima jednih 15 godina, ja ću biciklom ići i ići će moja hčerka, ja sam radila gore Gea, neka ta, šta se geodetsko, ono za zemlju mjeru, tu sam ja čistila jedne pisarne. Ja se vraćala kasno i... Neću to nikad zaboravit. Ja biciklom i pređem, nisam išla tamo, kud je pješački, nego ja sam punom crtom prešla preko i mene policija ustavi, tad sam platila 250 € kazne, tad. Kaže »prošli ste punu crtdu«, reko »moj brate, u nas toga u Bosni nema« (smeh), oni su se počeli smijati (smeh). Tako da sam... Tad sam biciklo vozila i više nikada (smeh). Bome ja sinko, i platim kaznu, i ide to na sud i sve. E to neću nikad zaboravit i rekla sam nek me ubije, ko me vidi na biciklu (smeh).

J: (Smeh), jooj.

V: Išla sam ja, kad sam došla izbjeglica, na Vič gore je bilo ono smeće ono, bila je zelenjava i tad, i smo mi nas par žena išle birati one kontejnerje, pa smo birali ono, što bi bilo još za jesti, pa onih sokova... Pa nas policija ganjala pa... Svašta sam ja sine prošla ovjde, nema, šta nisam. Tako da... Jadan je ovaj život, sad. Sad u ovoj koroni, opet... Prije se je dalo, za nešto si živio, al ovo sad.... Meni, da nema djece, mene ništa ne bi u životu zanimalo (odkima), ne... Više nemaš ti ni društva nekoga, sve nešto narod se zatvorio u sebe, sve nešto... Ne znam... To... Ja isto ne volim biti kući. Sad, kad se je Ljiljan opet otvorio, ma hvala bogu, bar tamo idem. Sve do sada je bilo zatvoreno. Svaku subotu sam išla, a ko je ko htjeo doći do mene subotu, ja kažem, da me nema kući, eto, Ljiljan nam je puno naroda pomogo, i omladini i ovim starijim. Imaš gore i igraju šah, kartaju se, kafa, igra se, pjeva se, gluma je, folklor, ni da ni, što se kaže, e to imamo sreću i što imamo svoje prostore, to je sad lično naše i puno ima omladine. Omladine pa stvarno ima. Sam i ti si mlada?

J: Ja, kao djece išla sam sa sestrom nekoliko puta, ali prestali smo onda.

V: Pa dobro, sad više... Ti si tu rođena, lakše ti je slovenski jezik, i ova mala moja isto je, težje priča bosanski. I kod tebe se vidi, ti pričaš bosanski, ali ne ono pravo naše, ali eto, rođena si tu, to je tako. Znaju tvoji roditelji, to je tako. A tvoji iz Sanskog Mosta, a? Moj jedan zet je isto iz Vrpolja, ko i tvoj otac i od zaove muž i I. S., on ima avto školu, M. S., možda se znaju, pitaj.

J: Pitat ću.

V: Pa sigurno se znaju, sigurno, ja mislim, da se svi tamo znaju. Ovaj M. sad u Grosuplju žive, on je sad u penziji, a ona je kao kuharica radila u Grosuplju. Imali su jedno vrijeme i svoj kao taj lokal i tamo su i kuhali za radnike i sve. Aha... Tako da... Imam sestru u Sani, to sam ti rekla, ona je kupila kuću, jednu imam sestru u Kozarcu bude, isto ima kuću al živi u Švicarskoj, imam najmlađu sestru, ona živi u Americi. Nju nisam vidjela... Prvi put sam ju vidla nakon petnajst godina. Sad opet nisam je vidjela skoro deset godina, eto. Šta ćeš... Eto, to je to, šta bi ti još rekla?

J: Pa evo, možda bi te pitala, kako sad gledaš... Sad će biti 30 godina od početka rata u Bosni. Kako sad gledaš na sve to? Na svoje iskustvo izbjeglice...?

V: Pa znaš kako, bilo je... I loše i dobre strane. Al opet mogu reći, bilo je najviše dobre, ne mogu se požaliti, mislim bilo bi brezveze, da kažem... Bilo je... Pač bilo je vremena, kad ono nisi imao šta jesti, nisi imao šta piti, šutio si, prošlo si ono, što je najgore. Al opet, bilo je slabih i bilo je i dobrih, ne mogu ja sad, stvarno ne bi mogla reći, da je bilo sve slabo. Jer meni, da je bilo sve slabo, ja ne bi ostala ovdje. Mogla bi ja u Njemačku sa sestrom, al nisam htjela, nikad. Ja sam ovdje ostala, djeca... Kažem ti, one tu, ko da su rođene tu. Bez nekih problema, mislim nemam ništa takvo za reći. Kad sam god zatražila neku pomoć ili nešto, uvijek sam je dobila. I nisam imala izkušnje nikad, da mi je neko... Nisu ni djeca u školi probleme imala, ova srednja je jednom imala, al ova ne šuti, ona se nama tuče, njoj je bilo najgore, kad ji rekneš »begunka«, tad kad ji pukne... E, to sam jedino jednom imala problem u školi. I učiteljica me pozvala, ona je išla na Bičevje u školu, je rekla ona je rekla pred učiteljicom »kad mi god rekli, da sam begunka, ja neću birati, ja sam isto, kao ona, da me gledaju drukčije, ja to neću dozvoliti«. A ova srednja je bila inače onako... Ne da na sebe, jednostavno. Tako da... A sa ovom nisam imala takvih problema, ona je malo više bila ono povučeniya. Mislim, nisam imala. Al starija isto tako, bila je jako povučena, al zato je srednja sviju sredila (smeh). Nema šta. Život nam je takav. Zato vi budite pametne, škole, al hvala bogu naših sad ima, baš sve sa školom, baš... Ja

kažem, meni je baš to drago. Učite djeco draga. Škola je na prvom mjestu, ovdje, ako nemaš škole, ne može se ni čistiti. Kad ostariš... Ne možeš. Ja sam nekad mogla tri kuće u jednom danu, danas ne mogu, jedva jednu. Nemam više snage i onda... Ne znam, neku sam volju izgubila, kako mi je muž umro. Ja sam imala muža... Naki se neće roditi sigurno više. Ja nisam znala, šta je njegovo »jebem ti« ili »pomakni se«, on nikad nije, ni djecu, ni do mene, on je bio takav miran, nikad nije podigo glasa, i onda mi puno nedostaje, šta ja znam. Ono, i kad legneš na večer, razmišljaš i... Teško mi je, mislim, ja, evo, ima već tri godine, ja se ne mogu naviknit, nikako, uvijek mi nešto manjka. Tako da... Teško je sve skupa, al ja opet kažem dobro je, samo nek je zdravlje i bit će sve. Eto...

J: Šta bi rekla, na šta si najviše ponosna u svom životu?

V: Na šta sam ponosna? Na svoje hčerke i na svoje unuče. Eto. Za njega bi život dala, volim ga... Ne znam. Eto. Ponosna sam na svoje hčerke, kažem, nek svak ima djecu, ko što ja imam. Mislim djecu imam stvarno zlatnu. Stvarno nemam nekih problema sa njima, stvarno su dobre. Baš ni jedna, da sam ovako nekad zaplakala i šta... Nisam nikad, boga mi. Meni je puno srce, kad su njih sve tri skupa i ja uvijek kažem »djeco, danas, sutra, mene neće biti, slažite se, vi ste sestre, vidiš, kako mi sestre imamo, mi se slažemo, jedna drugoj idemo«. Ja sam baš došla u nedelju iz Švicarske, bila kod te sestre, sad imala neke te preglede i to, pa sam išla onako. Tako da i ona ima unučad, više, da i ona živi za unučad, rekoh »imaš sreću«, ona je bila jako bolestna, bojali smo se za nju, al eto sad, hvala bogu. Pa ja sam najstarija, al veliko je meni srce i sve al nekako se ja najbolje izvlačim, neću da razmišljam u tome... Prvi znak pred infarkt, tu sam E. pozvala i ona kaže, od E. žena, da idem odmah kod doktora, da to nije dobro. Jer ja bilo šta, da ja, ja njih zovem, znam, da se E. puno razumije i djete ima školu, tako da... Imaju sad bebicu malu... Eto, draga moja. Za kraj bi samo rekla, da nek se svi slažu, poštuju i najbolje je poštovanje, a ovaj je život kratak, malo, malo pa se razboliš, nema te preko noći i ja kažem volite se, družite se i poštuju se, i stari i mladi i djeca i sve i nemojte djeco zavađati, to sam uvijek rekla, nemojte. Gledajte, da se djeca slažu, bez obzira na nacije, bez obzira. Nek se družu, nek djeca žive, eto, to mi jedino, i mir, da imamo. Al boga mi, kako je krenulo... Malo je mene strah ovog sve skupa... Ovo neće dobro izaći, zato kažem, nemojte, da se mrzite, a mržnje puno ima. I svak ti zavidi i, ili ako si obučen, kako i šta radiš, šta imaš... Al ne bi trebali to raditi. Trebali bi biti jednaki i jednom drugom pomagati. To je moj jedini kraj, samo se slažite i budite živi i zdravi, nemojte se svađati. To je prvo, boga mi. A ostalo će biti svega. Jel ovo danas te ima, sutra te nema, eto, to ti je od mene, moja priča.

11.6. Transkripcija šestega narativnega intervjuja

Transkripcija 6. intervjuja

Intervjuvanka: L (oznaka L)

Intervjuvarka: Aida Hajdarević (oznaka J)

Ljubljana, 1.3.2022

L: Od kje naj začnem? Ne vem, kje bi začela?

J: Res, kjerkoli želiš in kakor želiš!

L: Pa okej potem, evo... Kje začet... Od tega, da pobegneš iz hiše v gozd, pa si tam neki časa, pa potem neko zaprtje, pa ti kao pomagajo, pa te peljejo in te zaprejo v šolo, v večji prostor, tok je ljudi, ogromno je ljudi blo, iz celega Kozarca, tisti, ki smo se zbral, ki smo pobegnili, bla sam 18 let in to smo bili v taborišču. Sploh nimaš pojma, kaj se dogaja, skoz neki izgovori, si zaprt, pa nisi, pa ne veš, kaj bo s tabo, pa se streljajo, misliš ajde, da ti pomagajo, v bistvu si v taborišču, pol te doleti, kaj si v bistvu dao čez. S tem da ne ješ, ne piješ, jedli smo uno tam travo, to je zdej mal smešno, ko gledaš, ampak tam smo jedli travo okoli sebe. V bistvu smo vse une vejice smo dobesedno uno, živo mejo okoli šole smo pojedli. Une vejice smo, da vsaj neki poješ. Potem smo zbežali iz te šole, po tistih hišah, ki so ble prazne, tam smo kar bili, pobrali kruh kakšen, neki, kar je blo za jest, karkoli. Ampak vedno ko pride nazaj s kakšnim kosom kruha, su bile, recimo... Mamice, ki so dojile, ki jim je sam tekla kri, kok so jim vlekli dojenčki. Pa daš prej njej kakor sebi, mislim... Grozno. Pol pa en dan, ti starejši, bli so bolj pametnejši kot mi, babica takrat moja, odrezala mi je lase, ker sem imela zelo dolge, pa mi je dala še ruto svojo in en dan, jaz sem neki otroke vlekla, sploh nimaš pojma, kdo so, vem, da so starši ubiti bili na dvorišču... In ta dva sta otroka mene nekak, skos se oklepala za noge, za roke, »mami«... To je blo staro eno leto, mogoče dve, tri, punčka pa fantek. In en dan smo neki... So prišli neki su kao omenjal neke menjave, gor dol in so rekli, da mamice z otroki grejo, a ne, moja babi, ki je razmišljala je rekla, kao gremo, gremo in js sm tud ta dva otroka vzela z nami, ki so itak... In su nas dali na jedan voz... Ni bil navaden vlak za ljudi, ampak tovorni za živali. Uglavnom, tko, nekak su nas peljali, se spomnim sam, da su nas u Banji Luki ustavili in kao, kdo ma denar, naj si gre neki kupit, mi pa lačni pa žejni, pa to, su nas čez una okna za živali... So nas dali ven, pa nas su peljali u eno trgovino, tko... In se spomnim majke, je potegnila tko neki denarček, kupila neke kruhke, prinesla not... In potem neki tunel su nas peljali, tam je bilo pogajanje vojska z vojsko. Nikol nisi vedu dobesedno, kaj se dogaja in kaj bo s tabo, lahko te ubije... Dobesedno parkrat si prav pomislil »pa daj me enkrat okončaj že«, psihološki res... Sploh ne veš. Največ tisto, kar recimo, en ti reče »aha, una je posiljena«, pa drug reče »ne, ni«, pa ne morš vedet, kaj je blo z njo, kaj bo s tabo, dobesedno tista, ki je bila posiljena, nisi je več niti videl, so jo odpeljali. Al pa tiste ranjene od zunaj, so jih kao peljali v bolnico, kako boš ti vedu, a je on živ, mrtav... Veliko je bilo laži, manipulacije. Do tiste zgodbe, da ko so mojega brata na avtobusu hotli ubit je poznal nas en sosed pravoslavac, od majke, pa ni dovolil, da so ubili mojega brata E. Ne moreš miksati vse v en kup. To je dobesedno... Js bom tko rekla, v mojem spominu so tisti ljudje, ki so nam hotli slabo, ki so nas hotli ubit, to so ljudje, ki... Ni važno, a si musliman, Srbin al kaj, ampak neki ti v glavi dobesedno klikne, al

pa kakšno poživilo, al kakšna droga, al... Ker ni opravičila, ker tud, če gledaš človeku v oči, ni šans, da ga obudiš, ni šans. Al pa je, kokr sem rekla, alkohol, droga, dobesedno neka poživila, neke... Neko ozadje ogromno, al pa neki denar obljubljen, ne vem... Ker recimo te zgodbe, ki sem jaz doživela, da pravoslavac ti pomaga, pa lahko bi njega ubili takrat, ker te živali su dobesedno, ki so nas tjerale, moške, pa ženske... To su taki vojaki, ko tarzani, to vidiš, da njemu nije nešto u glavi... Čudila sam se takrat, da se mu ta vojak upau sploh kaj reči nasprot, a veš... Tko da so res take zgodbe... In ta pogajanja recimo, te vojske, ko mi slušamo po nekom toki vokiju, »ma boš dao al ne boš dao, a mi bomo pobili, mammo tuki petnajst tisoč... Mammo tuki pet tisoč otrok«, a veš, same grožnje in sploh ne veš kje, kaj, kje jaz spadam, koga bojo ubili. U kaj oni nas zdaj... U vojsku, u žene, otroke, kaj... Mislim... To je tak kaos dobesedno. Potem nas vlečejo na nek most, končno su se neki izpogajali, zmenli, ne vem kdo, kaj, sam slišiš te glasove... Takrat smo pa pogruntal, da ubistvu mi smo nekak, na nekoj toj JNA srbskoj vojski, kao njih je kao... Pol su govorili »Srbi«, drugače je to bila prej JNA, isto kot, ko so bježali iz Hrvaške, so za nas bili domaćini JNA, bili smo vsi mešano, ni to, da bi reko, da je to Srbin mene ubio ili bo musliman mene ubio. In skratka, takrat su nas nekak menjali to, nas muslimane kao iz taborišča su dajali čez most, oni su pa dobival tu vojsku JNA, kao srbsku vojsku, mislim vsaj tko smo predpostavljali, drugač, ko smo šli čez mejo, mislim čez most, pol su pa eni začeli guncati taj most... Ker se premika most. Vem, da je takrat pred mojim očima eni mamici padu otrok u vodo (zavzdih) in je tud ona skočila, sej ne moreš, to so taka čustva, da... Pol, ko smo šli čez, kaj, gledaš tisto. Ne verjameš nobenmu, vidiš ljudi oblečene v dimije, uno, tretje, kao naše, muslimansko, ampak vseen jim ne verjameš, ne veš, kdo je, kaj je, ne veš, kaj hoće od tebe, a te spet bo tam zbrao na uno njivo, strelju, ne veš, enostavno si kot neki človek brez cilja in takrat smo šli nekam... Začelo se je pucat, samo bežiš, kolone, kdo živ, kdo mrtav, samo greš proti gozdu, vlečeš une otroke, ljudi... Uglavnom se spomnim to večer smo prišli nekje do nekih hribov... Nekje proti... Magla je, Dobo, ne vem. Neki hribi so bli, vem, sej sem vse zapisovala si vse.

J: Ahaaa, vaau, kot dnevnik, al kako?

L: Ja, ja, vse sam si zapisovala, redno, vsak dan, mam še vedno zapiske. Ampak pol pa probaš čim več pozabit, dobesedno, včasih ko... Ko neham cenit to tuki, pol pa vzamem zapiske (obmolkne in jok).

J: Kar vzemi si čas, lahko tu končava, če je prehudo.

L: (Tišina). Ma... Uglavnom, magla je, Dobo, spet si nekje tam, spet neka vojska, spet... Ne veš, kam spadaš (jok), kdo je tvoj, kdo ni, ubistvu samo, da preživiš. Spet neke šole, neki ti pomagajo. Spet en večer kao pridejo, če kdo pomaga, se spomnim en večer, ko sem šla pomagat neki, delit hranu, kao izbjeglice so ful dol... (zavzdih). Najdli smo se sredi gozda, neki sam samo nesla hranu, kao pomoć, kao me ženske smo šle pomagat, to je pokalo, to ne veš, kdo koga ubija, kao oni viču »Hrvati nas napali«, drugi viču »Srbi«, onaj govori »pobij balije«, nemaš pojma, kje si, kaj, kaj se dogaja (zavzdih). In tist večer pa sem rekla »to ni to«. Zdej recimo dostkrat, zdej eno deset dni nazaj sem prav počila bla. Tunkaš v sebi to. In dostkrat poslušas to sovraštvo, res je blo dost nacionalizma, daleč od tega, da ne, musliman, Srbin... Ampak me moti to, da tist, k se res dobesedno ni znajdu u tom, ne more o tem govorit, to me zelo moti. Najdla sam se pred bifejem, gdje je čovijek začeo neki govorit brez veze, kao »bio u Srbiji« in pol un drugi »kako Srbiji, a nisi u Bosni«, »ja sej, Prjedor je Srbija«, jaz sam se sam obrnila, men se je zmešal. Deset dni nazaj je blo to, men se zmešal, sem rekla »ti, kje si pa bio

za vojno?«, pa je on začel »ja, kje si pa ti«, sam rekla »kje si bio? A ti veš, o čem govoriš? Zakaj ti, k js vem, da nisi bio dole, zakaj govoriš o vojni, če nimaš pojma? Pa da ne bi mislil, da ti govorim to, ker sem muslimanka, ampak zaradi tega, ker nisi dao nič čez. U Sloveniji si ritko imeo na toplom, na suhom, imeo si za jest, za pit in ti boš meni govorio o vojni, nimaš pravice«, sam rekla »naj te bo sram, jaz imam polno hišo otrok, ampak moji otroci nimajo sovraštva ni to do Srbina, niti do muslimana, samo, a si človek, al nisi človek in to je to«. Ker dobesedno, če ti... Vsi mi imamo in dobro in slabo v sebi, odvisno, kaj bomo potegnili... In dolgo sam očitala, pol mi je bilo žal, ko sem slišala, da je ta človek malo bolj tko, nacionalno nagnjen, ampak je bio rezultat čez štiri, pet dni, je začel prihajati k meni v trgovino, kar nikol do zdaj ni, pa sem dvajset let v Polju, zato, ker sem muslimanka ni prihajal. In je na čudo božje... Recimo jaz imam taj respect, jaz vsakega pozdravim, jaz vedno držim osmijeh na licu, ful mam rada starejše, ful tko... Otroke, mene vsi po tem poznajo in jaz sem njemu, ampak mam respect, če te pozdravim, stokrat bom probala, stoprič pa ne bom, če boš ti, če vidim, da v tebi... Dam stop, a ne, ne želim, da mi to negativno prineseš name. Ampak njega sam nehala pozdravljat, že pred leti. In on meni prvič v zgodovini tok let, on meni »dober dan«, jaz sem tko... Jaz sem tko... Dobesedno sam otopela in rekla »a je to možno« in tist dan sem sama sebi rekla, evo, tisti dan, ko sem mu to očitala, jokala sam tam pred bifejem, vsi so me gledali, ko mi je bilo tako hudo (jok)... Ne moreš ti opisati človeku v minuti, dve, ampak... Zakaj gojit sovraštvo še naprej (jok), ne more men noben zdej rečt, da ker so unga otroka, ker nič ni kriv, niti Putinu, ne nič, ko što ja nisam Aliji niti Miloševiću nič, da sam morala to preživeti. In zakaj spet gajit neko sovraštvo... Lažje je potegniti dobro stvar, ljepšu stvar... Jaz vedno otrokom to »samo se morate čuvati, zaščiti sebe in pejt naprej«. In skratka, da se izplača včasih evo, čakati tolka leta, da človeku eno iskrico vzbudiš, jaz sem bila ful sretna, da sem vsaj to iskrico eno, enemu gospodu, ki je starejši od mene, petnajst, dvajset let... Uglavnom, skratka, dosegla sam taj rezultat, koji je bio sad, prije petnajst dana... Tist večer v temu gozdu, da se vrnem nazaj, v gozdu, ko sem se... Bilo je nas ene par ljudi iz Kozarca, ene pa sploh ne vem niti imena, evo. Zdej jest sem svoje sošolce... Od tega straha otrpneš, dobesedno. Sem rekla »zakaj je vojna? Za koga? Za kaj ti ljudje... Imali su svoj krevet, zdaj spijo po pločicah, po parketu, u gozdu...«. Mi smo se sam skrili, sam rekla »ej, tiho bodite« in zjutri, ko smo pač vidli, kam... Ti ne veš, kam greš. In od straha te lahko vsak ubije, pa ni važno, lahko tudi te musliman ubije, to samo poka, to samo žale, psuju, ne ve noben, kdo kam spada. Pomoje še ti, ki pridejo, recimo JNA, oni ne vejo, kje se nahajajo, a so kle domačini, al ne... Mariskaj se je dogajalo. Recimo dol isto taj konc je bio mešan, Hrvati, Bošnjaki, Srbi, sploh res nisi vedu, kdo pije kaj. Uglavnom, takrat sem jaz sama kliknla, sam rekla »to L ni zate, to ni vojna, to ni pravičnost, to ni... Nisi na ničiji strani«. In naša majka vedno plava, mudra majka, na svome mjestu, pametna, i dan danas, potegne neke pare, ampak je dobesedno neki manjkalo, vem, da je mama pa ona pa neki... Ampak vseen je manjkalo, kok so zahteval, da nas voze. Ampak to je blo neki obljubljeni, ti nimaš pojma, ogromno ljudi je tko šlo, pa se nikoli več niso vrnili, težko zaupaš bilo kome. In uglavnom nam obljube to neku pot, ta neka vojska, al nismo imali dovoljno za sve, pol smo se neki menli, da bi jaz ostala, ipak su ta dva brata bila mlajša, ampak mama ni hotla slišat, kje pa. Tko da nam je neki popust dao, kao, ker nas gre tolko. Kao to je neka bila vojska, pa bosanska, ampak su neki mutili, nači u vojni je bilo samo pare. Bože sačuvaj, ampak žalostno, res je. Uglavnom su nas prebacili, nemamo pojma, kam, mam jaz vse zapisano, kam smo šli, neki, ko sem vidla, kaj, kako, sem si zapisala. Nekje tam ob obali, onda su nas na neki trajekt, onda je pri trajektu, vem, da so jooj. Bruhala sam uno, kako se klima, kje su nas skrili, pojma nimam, Uglavnom krili su nas, ker to je bila neka črna pot, recimo. In... Potem se spomnim sam da su nas kao neki sprejeli (zavzdih). Spomnim se, da su nam takrat neki avtobusi še počakali i rekli

su »mate še plačano do Zagreba, do đamije«, da je to blo tko zmenjeno. Mama i majka. In res smo prišli s tim in tam sem dobila ene rdeče čevlje, ker mi smo bos i bli u gozdu, to je blo sve krvavo, popikano, vse, brez gat, brez ičega. In rdeče cipele sem dobila, ampak eno številko manj, ampak jaz sem jih vseen naguzila gore (smeh) na avtobusu, vse so me noge bolele, ampak sam da neki mam na nogah (smeh), tisto boso nogo, jooj. In jaz v avtu, dajem gor, dol in tu sem si ful zapomnila, rdečo barvo, ki je nikol nisem marala, kje pa rdeča (smeh).

J: Joj (smeh).

L: Uglavnom, pridemo mi u Zagreb s tim cipelicama in jaz tisto, ko sem vidla, kok je ljudi, kok to čaka nekdo svoga, to je bilo ogromno ljudi iz Njemačke, Švice, Slovenije, to je sve nekako, nekako vsi, ki so se našli izgubljeni, ki so prišli sem, su prišli pred đamijo. Dali su deku, neki su sjedili na travi. Uglavnom, mi smo tam pred đamijom se usedli in jaz sem skrila te, spet sam bila bosa, a bilo mi je tako nerodno, narod je bio lepo oblečen iz Njemačke, Švice, a mi strgani, umazani, brez gat, vse neki tko. Ampak takrat sem spet doživela en šok, ker sem se vsega bala. Dobesedno vsega in sem pol rabla (zavdzih), uh, to je trajalo še, še, še časa. To moraš enostavno sam v sebi kliknit, to ti noben psihiater ne more pomagati. Zvoka se bojiš, k vedno si preživio si, če si odreagirao. Ker tolk metkov, glih zdey sem razlagala, sinoč sam razlagala, da dobesedno, ko so oni iz tanka pošiljali one, ti si vido usijanu kruglu, lahko si se umaknu, jaz sem se eni celo umaknila, ki je zadela u našu hišu in sem glih pred hišo bla. Brala sam šljive, še so bile zelene, ampak smo imeli otroci to najraje. In moja mama je zakurla, ker pri nas so bili pobjegli svi, ti bližnji tam, bolj u centar, a ne, moja družina po materi, vsi su pobegnili k nam, mel smo tko klet, a ne in smo rekli dole, ajde, mi smo to obložili, pa to, ampak su nas tko z granatami, pa pucali i to. Ampak moja mami zakuri dol, imeli smo na les, da peče, ona sad ono »imamo gladan narod kod sebe, moraju da jedu«, a jaz nisem vidla, da ona zakurla, če bi vidla, bi takoj rekla, ker uni, ki so streljali, streljali so vse, kar se premika. Ampak to zdaj veš, takrat ti klikne s časom, ampak un moment, mami je bila naivna, ona je hotla nahranit narod, ki je prišiel k njej. Mama zakuri lepo, lepo mesa itak bilo, lih pred tem su neki klali, neki, kaj jaz vem. Vedno je bilo ful tega mesa. In začne pečt in uno kako je dim bio, logično, kad su oni nama fjuuuu (zvok granate) in sem prvo vidla uno, kugla, gre, gre k nam, jaz, kar sam uspela je bio en rođak E, ja sam njega rukama... Imali smo neka steklena vrata, ampak mi smo dali željezo čez i srečo, da sam ja njega ruknla i pala po njemu, rukama sam ga krila. Ono onda, sve prah, dim... Jaz sem mislila »nisam živa«, ni šans. Pol se ono... Čustva maš, ampak to taka močna, to, da ti... Kad prideš sebi, ne veš niti, a si ti živ, prvo sebi moraš priti, drugo vse neki od tega praha, od tega vsega, kar se digne, ko neki oblak, oni su zadeli nekak u balkon već ali manj, kokr smo pol vidli. Ena pa je na dvorišće padla. In taj E je bio pod mano nekak, jaz sem padla čez njega, ker sem ga ruknila, ker sem vidla, da to gre na nas. In ono, uglavnom ta mali se ni dvignu, jaz sem začela panično jokat, sem rekla »kako«, ampak ni mi šlo u glavu, ja sam na njemu, zakaj on mrtav, a ja ne, ampak temu malemu je bilo do fore (smeh), sad mi je smješno, tad mi nije bilo (smeh) in on se začne smejat, se spomnim, jaz sem ga začela tepst (smeh), njegova mama je že tam jokala, padla.

J: Ojooj, šala na nepravem mestu (smeh).

L: Ma joj, to je bilo (smeh)... Mislim on je v vsej tej grozoti, v vsem tem strahu, on je našu to foru, da nas je probu nasmejat, skoz je neki izvodio, imeo svoje fore (smeh). Uglavnom, nekako smo jih poživli te stare, ki so itak vedli, kaj se dogaja, mi pa ono... Probali držati sve gore. In...Kje naj nadaljujem... Malo sem se vratila spet nazaj, preden smo šli od doma, ampak dobar.

J: Ja, ampak super, super. Nazadnje je bilo drugače pred đamijo u Zagrebu.

L: Ja, i tad su prišli naši iz Švice, jaz sem pa slučajno nekak, ne vem zakaj, talentovana mal, pametna, ajde, recimo tko, pa najstarija, pa vedno skrbiš za nekoga, jaz sem že takrat, ko smo učili... V šoli smo imali taj... Pomoč. To sem jaz že imala, pomagala ljudem, rezala recimo svoje spodnje majice, gate sem strgala, da bi rane nekom, to... Imala sam en ruzak, imala sam not škarje pa komadiče kakšnega blaga, kar si imel. In slučajno, jaz ne vem kako, ampak zlata nisem vzela, recimo, nič kaj vrednega tko. Ampak sem vzela dokumente. Slučajno in to imala sam zdravstvene knjižice naše, slovenske, i... Pa osebno al neki, neki sem imela od dokumentov, potne liste bosanske, to sam jaz bila glih u Švicarskoj pred tem vsem. In tete so rekel, da mi takrat, ki imamo te dokumente, da bi nam zrihtal združitev družine v tretjo državo, al neki tazga, ker nisi smeo prit u bivšu Jugoslaviju, ne. Ampak vidla sem, da mojoj mami nekak to ni blo... Ni izrazila neku željo »ajmo, bježimo«. In pol moja mami sa svojom mamom i otcom in sestrama, ker to je većinoma od moje mame familija, oni su otišli vsi za Švico, mi smo pa ostali nekako sa tatine strane, stric S je prišel dol v Zagreb po nas in, ne vem, kako su se oni zmenli, uglavnom ona je hotla k njegovim tuki ostat, oziroma nekak oče je bio tu že prej in ona je rekla »ajde«, tko ona nam je vedno rekla, k smo je mi uprašal, zakaj je taka odločitev bla, ker je ipak mama se odločila... Je rekla »zato, ker sam vedla, da će bo oče ostal živ kje, nas bo iskal tu« (jok). In res (pavza). Sicer ne vem, mogoče bi bilo dost lažje, če bi šla sa svojim recimo gor, lažje bi plaval, ker prihod tuki je bio pakao. Nobenga nimaš (jok).

J: Kar počasi, vzemi si čas, če je kaj prehudo, kar pojdi mimo.

L: Pol smo šli v najem v eno stanovanje, tuki bom preskočila en del zgodbe, zaradi...

J: Ja, seveda, edino prav, sploh ne rabiš razlagat...

L: Saj veš sama, ko prideš... midve z mamico sva bli čist na cesti (jok).

J: Jooj, si sploh ne predstavljam.

L: Se spomnim, ko je rekla na postaji u Štepanjskem naselju, je babi rekla, da čuvam braću, da se bo ona potrdula, da ne gremo u taj zbirni... Kako se mu je reklo?

J: Begunski center.

L: Ja, begunski center. In bil je tam na Roški, ogromno se je govorilo recimo, da će si ti šel tam... Vse moguće, preveć se je grdo govorilo našim puncam, recimo... Ne rečem, ne branim nobenga, ampak od ene zgodbe se napihne, da so vse take, kurbe, vake, take. Mami verjetno zarad mene same, nimamo očija, braća su bila mlajša, je rekla, da samo u taj zbirni centar ne gremo, begunski. Ker je bio najbližji na Roški, lahko bi šli peš in je srećala eno gospo slučajno, tam k je vidla verjetno, da je mami jokala, lahko bi nas policija pobrala, itak smo bili bez dokumentov, vse nam je glih poteklo un teden, novih ne moreš dobit (zavzdih). In ne vem, kako ona je prišla do telefona, ta gospa je peljala u svoje stanovanje... Vedno... Ma vse je ena usoda. Tud moja mami dostkrat, ne upam se sploh vprašat, začet temo, kdo je bila ta žena, ki je njo odpeljala... Uglavnom, mama je poklicala svoje v Švico in tetke kot tetke, legende, njene tri sestre gore in brata je imala takrat, majka, dido, svi su zbrali denar, za šest mesecev najemnine, sicer kot enga cigana dol v špajzo, v špajzi smo bli, ploščice, stari ej, js to ne bi dala, ni šans, ampak to so taki časi bli, celo družino not, petsto maraka, halo (smeh), kok su eni izkoriščali to... To naše zlo, al hajde. Ne daj bože nikom. Uglavnom, tete su to uplaćale i pol pa, tisto obdobje, k rečeš sam seb »e sad dosta«, »sad te družina rabi, sad ili se predaj ili se digni«. Se

spomnim takrat u Štepanjcu in to obdobje, ko so tete teh šest mesecev uplačale najemnino, to je blo psihična vojna. Takrat se men zdi, da sem jaz dobesedno polovico svog znanja, recimo, tko kot vi zdej pobirate po šolah pa tko, men se zdi, da je polovico toga izpuhtelo. Ampak glih zarad tega, ker moji možgani dobesedno, ko en ogenj su bili, ampak veš od tega, men se zdi, da vse tiste možgani, kad eni delajo za to, eni za to, eni za to, men se zdi, da se vse to u naši glavi pretvorlo v neki strah. In jaz sem recimo bila, živela sem v Švici pri tetkah pred vojno, za počitnice, zaslužiti neki denarja, čuvala otroke, to je bilo več denarja, kokr, da si delu in vsi so me hvalili za nemščino, kako se jo lepo govorila... Pa kje pa! Jaz nisem znala najti besede... Kemijo! Jaz sem učila kemijo v srednji šoli, nači imala sem znanja, sve profesorice, jedna M, evo, sjećam se i njenog imena, kdaj pa kdaj mi tko izleti iz spomina, ampak večkrat se ne morem spomnit... In uglavnom, ona je recimo imela pola razreda, jaz drugo polovico, ampak te kemije ni blo več v moji glavi. Recimo mene su zvali, da bi u šole, da bi išla na Roškoj, učila sem neki tamo pa u Novih Jaršah sam tud, ampak... Ni panike, jaz uzamem knjigo in znam in grem čez, ampak če jaz hočem neki potegnit iz svoje glave, ni šlo več po vojni, ni šlo, ni blo tega tam. In najhujše je blo to, ker me je bilo strah med ljudi, ker recimo avto gre, jaz se tolk ustrašim, jaz se zašvicam, mene panika, al pa če neki močno udari, neki udarc... Zdej nekomu, ki ni nič recimo... Mu je to normalno, kokr zdej recimo zame, še vedno ni tok, ampak recimo, to je normalen zvok za ljudi, zame pa ni bio. In vedno sem tko panično odreagirala, pol probaš nekak sebe normalizirati in to obdobje je meni bilo najhujše obdobje poslje vojne. Ko sem se mogla normalizirati, fokusirati na zvoke, strah, in jaz sem rekla sama sebi »e zdej Ltko... Zdej bomo vse to pretopili u ljubezen in bomo ustavli, stop! In vse, kar se zgodi, ne bomo tko odreagirali, ampak bomo z ljubeznijo«.

J: Vau (solze v očeh).

L: In vem, da dan danes, ko vidim recimo, da neko, pa v avtu, pa vozim, pa nekdo pred pešci »daj gas, daj gas«, ne, jaz ustavim, pomaham, da gre, se nasmejem in razmišljam doma, od kje men tak način, in to od tega časa, ko sam naredila te reze psihološke, enostavno, mogu si bit tok močan, da preprečiš, kar se ti dogaja v glavi, drugače se ti zmeša, ni šans. Dostkrat recimo, tko ko slušaš ene ljudi, tko... Probala sem razumet enga človeka, ki smo preusmerli recimo avion v Beograd, namesto v Sarajevo, zaradi ne vem... In tip je znorel... On ni bio samo sovražnik do unih ljudi, ampak on je vjerovatno čustveno nije bio močan, tolk v sebi proguto, potlačil... Vsak ima svojo neko razlago za ta dejanja, ampak jaz sem vidla, ker ti ljudje se sploh niso poglobili, on ni prikazo ta sovrašstva sam do pravoslavaca, Srba, zakaj on gre u Beograd... Ampak čovek to še ma notri, še ni to... Al pa je stiskal notri, pa je počlo u njemu in tega sem se recimo jaz najveć bala, kako to naredit, kako narediti ta prestop, da se boriš. Onda sam nardila sama u svoji glavi »zakaj se borit?«, logično, pogledam svog E, brata. To je bil sonček. Sem rekla »to je moj cilj«. Moj cilj, da jaz, če me že neka sila spasila toliko metaka, koji su bili u mom ušesu, ko neka muzika, poleg onakih granata, ki ti jih ne morem sad opisat... In lih včeri sem svoji djeci rekla »uporablajte svojo glavo, znanje, vse, kar se učite« in to je borba, da boš preživeli. Vprašala sem se večkrat, zakaj sem preživela, pa logično, reagirala sam, umikala se metkom, razmišljala kam se skrit... Ko sem slišala metke, sem takoj se ulegla na tla. Tako da, iznajdljivost, znanje, to je način preživetja, v vseh pomenih, zato samo se školovajte djeco, samo znanja, čim već učenja, čim već, da znaš. Uglavnom, iz teh nesrečnih dogodkov... Samo iskat cilj, iskat rešitve, pretopit u dobro. Evo, ja i dan danas, vsako noć, ko se uležen, ne grem spat, da ne razmišljam o tem, kakšno dobro delo bom jutri naredila. Ampak ta dobra dela ti priletijo tko pod nos in zdaj je od tega odvisno, a boš ti to vidu, al ne boš to vidu, ker zame ni dobro delo, da ti vzameš milijon pa neki daš, zame je mogoće delo, če sem slučajno pred

trgovino, pa en otrok nima za liziko, pa dva otroka imata liziko, un tretji gleda, jaz tega ne bom nikol, pred mano nikol to ne bom pustila. Evo, vsi me znaju, mislim tist, ki mu jaz dovolim, me poznajo. Ogromno folka pa niti ne dovolim, da me sploh spozna, ker me ne razume, me ne razume in te materialne dobrine so marsikomu prednost. Recimo jaz in mož smo bli v takem velikim kreditom, pa smo pomagal družinam, ki imajo manjše težave, ampak vem, da jaz tistih pet problemov lahko rešim, pa smo se začeli midva pogovarjat »a smo mi normalni, mi tud mam problem, pa nam noben ne more pomagat«, ampak jaz unim pet... Pa ti bo reku »pa si ti normalna, pa ti si to pomagala«, in tko učim svoje otroke, pomagaj drugim, ki rabijo pomoč, kolikor lahko, čim več. Da se vrnem jaz še malo nazaj, to sem hotla še povedat glede jezika, ko smo prišli, to ni bil problem, itak je bila Jugoslavija, ampak ti, če si hotu kaj dosežt, pa se potruđi, dost ljudi se jih ni učilo, a meni se je zdelo pametno, sploh pa, če prideš ti k nekomu... A nikol nisem marala Ljubljane, a tko kot rečejo: največ se zarečenega kruha poje (smeh), jaz bi recimo raj šla v Švico, ta čistoča, taj mir, umirjenost, to, da pozdraviš vsakega človeka, to je meni všeč, to v Švici doživiš, on nikol ne bo šel mim tebe, v Sloveniji pa tisti mrki pogledi i faca (smeh), malo me je to motlo tu in vedno je bil tu se mi zdi, vsak bolj za sebe. Ampak evo, najela sam se zarečenog kruha, uglavnom, največ me je motlo to, da nisu dovolil niti neke dokumente za nas, niti školat nam nisu dovolil. To so jim največji grehi, ker nas bi lahko... Neka oni nas imaju za Bosance, ampak verjami, da mi Bosanci znamo spoprijeti svukuda, i sa znanjem i sa ljubeznijo... To me je največ tuki zmotlo, ampak spet sem se jaz nekako znajdla, moj oče je tud tuki mal... jaz ga razumem, takrat je prišel tud iz taborišča, odrpte rane, grozno... Neopisljivo. Ljudje so črvivi prihajali iz taborišč, to kar so oni še v taboriščima doživel, to... On še danes ne more govoriti o tem. Ta zgodba, pa tud, ko je on prišel živ, to... To je psihološko... Ne moralno, neetično. In on nekak ni bil glih, da bi jaz se neki školovala, jaz sem na lep način hotla, pa sem najstarejša ženska... Ampak jaz bi še neki hotla vedet, ker sem vedla, da lahko s tem še marsikomu potem pomagat, ampak vidla sam to njegovo »ma kaj šola«... Skratka, da sem jaz »aha, okej«, pa smo jaz in mami imele neke tihe dogovore. Jaz sem vse dajala v hišo, denar, ko sem se zaposlila... Jaz sem kvačkala. Bila je ena gospa, zraven nas C, to je ena bogata družina v Rožni dolini, poslje te Vevče, smo šli v Rožno dolino i tada je tata došao. Takrat smo mi zvedli, da je... Takrat so UNHCR, neki pisali, mi smo njega na televiziji zagledal, en logor so posneli...

J: A res?! Ne morem verjet.

L: Ja, mi isto nismo, mi gledamo poročila i moja mama kaže »to je tata«, jaz ga ne bi prepoznala, mama je rekla »to je oči, to je oči«, konc, »on je živ, on je živ« in pol smo mi pisal, takrat ni blo telefonov, nič, smo pisal neka pisma, še to mam shranjeno, vse sem shranila. In dobimo nazaj u Mostama su bili UNHCR, ta Rdeči križ Slovenije i dobiješ pismo, stari, ej! (smeh).

J: (smeh), kok dobr.

L: In dobimo pismo, da so našli očija, da je živ in pol je to bio ful postopak, to je... Katastrofa. Gledaš na televiziji, a jih bojo pobili al ne, ker vemo, kaj smo mi dali čez. Zdaj, kaj se bo zgodil... Uglavnom, naš je oči tud prišel u Zagreb, ker nas je taj stric pripeljal na črno sem, oči pa ni šans, da bi šel u Sloveniju, ni šans. Ampak je ta stric spet reko »naj on dolazi vama« in nekak smo tud njega na črno pripeljal. Sicer smo mi mel slovensko, ampak takrat so oni nas sve Bosance ruknili v en kut »vi ste begunci« in smo se takrat znajdli, da smo dobili une kartice begunske in to je to. Išo si tako, da dobiješ hrano i to. Ker prej smo mi imeli, a ne, seveda Jugoslovansko državljanstvo, ampak nas so u Bosni vedno klical »Slovenci«, zakaj, zato ker,

če je tvoj oči recimo delal v Ljubljani, v Sloveniji, je plača bila krat tri, to je bilo kot neko vojno lice, recimo, vojna lica su vedno bila »vau«. Ker recimo ta naš Kozarac, mi smo edini mel telefon na naši ulici, imali smo kuču, ker mamica je nabavla okna iz Ljubljana, Slovenija Les, nama, ko je prišel šljeper, ni mogu priti gor, a veš... Maš neki več vrednega, ker je oči delal. Oče je delal v Libiji, Rusiji... In nas su klicali Slovenci, jaz imam še danes shranjeno od takrat zdravstveno kartico, ki je slovenska in to je največja pamet bla, da sem jaz pogruntala, da jaz imam neki drugi EMŠO na tej knjižici, nego na uni knjižici begunski, ker men so na begunski dali bosanski EMŠO. In jaz sem to sama pogruntala, bila sam tiha, vidla, da jo imam in sam uno okej, smo begunci, oči je prišel, opet oči ni mogu niti zaposlit se, nič, kje pa, vodo smo mu dajal na žličko, kril ga, kao ne bi smel biti tu, a veš, ker to su nas tražili non stop. Vem, da me je en novinar iz Švice za moje zapiske, mi je ponujal, da bi zdey stan kupila, ampak jaz se nisem upala, sicer su rekli, da bi kao zaščitli nas vse in imena in to, ampak sem rekla »hvala lepa, ja radije živim u podnajemu, ti ne veš, kaj je življenje«, a veš, ena budala se bo našla, pa bo najdu nas, uglavnom nisem te zapiske nobenmu hotla dat. In tud kasnej so bli eni zainteresirani, eni, ko sem slučajno omenla in zdey niti en omenjam teh zapiskov. So zapiski, iz dneva v dan sem si zapisovala in...

J: Ja, tok vredne so te stvari in razumem ta riziko...

L Ja in zelo rada pišem, sem rekla, da bom vsakemu otroka svojemu napisala eno knjigico za rojstni dan.

J: Zelo se vidi ta tvoj dar že skozi pripovedovanje. Tok lepo pripoveduješ, da človek kar pade not v žive slike.

L: Ja, hvala, res tko rada ustvarjam, Uglavnom iz tega dokumenta begunke, ki ga imam še dan danas, to su neki kartončki, sem kvačkala, vezla goblene, ki jih imam tud danas, sicer su otroci rekli, da ni moderno, pa sem jih spravla dol v klet (smeh), ampak jaz mam rada to, enkrat bom mela eno sobo, ko ne bom imela kreditov in ta soba bo samo za moje goblene in neki od kvačkanja, kar mi je ostalo, ker jaz sem kvačkala zaveso, in te igralci so si ful izmišljevali, hoče zaveso kvačkano, ampak jaz, če mene vprašaš, eno dva tri glumca so tud pokojna, jaz mislim, da so oni to od mene kupovali... Ne vem... Iz umisljenja. Sej mogoče so res obešal, ne vem, ampak tak občutek sam imela, pa sem jim tud za povstre... Ampak jaz ne vem, če so te igralci to res uporabljali. Men se zdijo te stvari tko za pokazat, da vidiš, kaj vse lahko narediš z rokami, ampak takrat sem imela velik teh naročil, mi smo se preživljali od tega. Jaz sem čez noč vezla, nisem hotla... S tim sem se pomirjala, s tim sam rekla »ej, sutra je ljepši dan, sutra je nešto ljepše, sutra je ono, ovo«. Jaz uopšte nisam mislila na nešto, da će biti slabo, ili... Ne, mene ne... Neka višja sila, dragi Allah, bog, nije važno u šta vjeruješ... Dala neku šansu, ili sam vredna tega. In jaz hočem živeti k temu cilju, ispuniti te želje temu, ki je pazu na mene, bilo šta je to. Jaz ful vjerujem u mrtve. Jaz vedno otrokom povem »živi možemo marsikaj naredit, biti žleht, slabi, ampak mrtve moramo... Već se moramo spoštovati, ko smo živi, al kad on ode na onaj svet, še već ga spoštovat, ne govoriti laž... Lahko je sad govoriti laži o mrtvom, ne dovoli si tega«. In poštujem i žive i mrtve. I ta višja sila, ki je nas pripeljala iz Bosne po taki poti... To se ne da opisati niti... Dostkrat čustvena ratam pri enih filmih, pa moj mož »ma kje, lej kakšna fantazija«, ma kakšna fantazija, dost je to realnost, ne govorim o letečim ljudima in ne vem kaj, ne, ampak o vojni, o tem, ogromno je istine, samo če ti nisi neki doživel, preživel, lahko je reči »kaj se izmišljajo«... Uglavnom, jaz dojamem, da jaz imam neka dva EMŠA tamo i mi smo u Rožni dolini, preživljamo se s temi ručnimi deli, gore dole i onda je mama počela, da više manje

čisti tim ljudima, neko usmiljenje je to bilo, ker te ljudje so dosegli neki nivo, bilo zaposleni, da niso imeli časa čistiti, in hvala bogu, da je tko. In potem smo mi dobivali te priložnosti, da smo recimo za pare čuvali pse, to je bila realnost, vsa taka dela. Delali smo vse, da preživimo družino, onda te bifeje recimo, noben logično, da noče čistiti bifeje u četiri ili tri ujutru, ko se zapre bife i to... To je nama bila idealna priložnost. I uglavnom, skratka, mami sem rekla, ko sem vidla, da služim mal več, pa sem začela v teatru delat, ker me je ta šef imel rad, ko sem mu čuvala kužije, pa sem poznala umetnike, na kar sem ful ponosna, da sem delala tam osem let, spoznala sam Josipo Lisac, ki jo imajo vsi za noro, ona je tako zelo v redu ženska, res ful. Z njo sem tud spala v isti postelji, top ženska, top. Pa njenega botra, ki je slovenski režiser monodram in dram, na koncu me je porinil, eni študenti, ki niso prihajal na snemanje, kokr je una, ki Fatu glumi, kaj je že... Iz Kopra, študentka...

J: Hjoj, meni je tudi šlo iz glave.

L: Lucija Čirović, e ja! Spoznala sem Violeto Tomić, ki je zdaj v politiki... To so ljudje, ko smo mi doživljali... Pa sem jih kopala tam v gledališču, rihtala, šminkala, delala sam svašta. Mam te knjige recimo, vsakič je prišla brošura, na eno leto smo imel odobrene tri predstave, recimo ta festival Ljubljanski... Ta režiser, ki sem mu čuvala pse pa čistila... On je ful nor in men je to všeč, kaj si on zmisli, kako je on režiru, on je človek fantaziji, take ideje, noro. In to, kar sem jaz doživela z njim... In logično je, da je zmagal v Ljubljani, zelo mu privoščim. In to so bile neke priložnosti za mojo dušo. Jaz sem v gledališču res delala vse. Začela sem kot garderoberka, pa je enkrat zbolel onaj rekviziter, »pa ajde, samo gurni stolicu tamo, pomjeraj ono tamo, pa evo, ide to L, pa ne trebamo plačati mi rekviziterja«, onda je ena neki šminkala in ona meni »L, a si boš to zapomnila« in jaz imam še danes zapisano »rdeča šminka za Violeto Tomić, rjava šminka...«, imali smo kabaret, ko moški glumijo ženske, ampak jaz sem enga mogla torej skrit, da je on moški, mogu je zgledat ženska in to je bio moj cilj. A moj je Bosanac, tipični Bosanac, vse je gledu te predstave, jaz za oder, on gleda, in kaj mi je bilo všeč. Moj E (brat), on je bil povabljen na eno premiero tu, kjer su moški glumili ženske, kabaret, in so gledal predstavo (smeh), to je blo res tko, predsednik povabljen, politika, to ni ljudi petdeset, to smo bli v Križankah, u crkvi dole smo imali, pa gore smo imali žurke pa fešte. Odar je bio u crkvi dole, u Križankah. In smo bili, ne... Ne... Ta predstava je bila pa gor, ne u crkvi, tam smo imeli predstavo Beg iz pekla, gor smo pa imali taj kabaret. Uglavnom, on zdej gleda predstavo, druga vrsta, al tam nekje, jaz nisem hotla prvu, tam su bli te predsednik pa taki ti. Jaz sem vedno dobila pet kart, ker so me imeli radi (smeh), skratka, gledal so. Kaj je men bilo največ všeč... To, da so oni gledal predstavo, sploh niso vedeli, da to nisu žene (smeh).

J: (Smeh), seprav super, uspela ti je naloga (smeh).

L: Ja (smeh), ampak ni lih tko za naše Bosance ukusna, malo ima tko, skoraj seks, ipak je kabaret, plesi, užitki, zavodenje, ovo, ono, mal je tko... K mi Bosanci smo mal sramežljivi, kao »sramota, ne gledaj, ljube se, okreni glavu« (smeh). Jaz in dan danas pred mamu in tatom, če se začne kdo ljubiti, neprijetno mi, al pa da mi nag otrok... Mi nismo navajeni tega, sicer je meni to normalno, ampak većinoma mamu v sebi malo tega »sramota«. Uglavnom po koncu te premiere, meni je bil užitek, E (brat) sploh ni skužio, da so to moški, on čak i kaže »ona plava je bila dobra« (smeh), ma reko »plava je bila on« (smeh).

J: (Smeh).

L: »Sine, ono ti je muško, eto ti ga pored tebe, jajčka mu vise« (smeh).

J: (Smeh).

L: Sicer muž me vedno podpira, a E tko, njemu to ni blizu, a meni je to bilo toliko všeč, jaz sem šla z njimi v Izolo, Koper, Hrvatska, Italija, vlak, avtobus... Jaz sem noseča vlekla une poročne obleke za predstavo, druge materiale... Lepo Vido, ko smo mel, pa to je bilo tri, štiri kuferi, pa na vlak, uno, tretje, ampak meni je to bil užitek. In pol ti reče »a znaš ti šivat?«, ena je zbolela, ki bi mogla pomagat, in dok jaz njej rečem, da ne znam, ona men »evo ti stroj, ovaj će biti tvoj«, joooj, kakšen stres, nikol na stroj nisem potegnila, in kaj jaz naredim... Gledam njo, kako dela, »joj, jaz to ne znam, ne vem, kako«, jaz nisem znala, ampak ona men pol mal pomaga in šivala sem une vlečke poročne. Ena je celo bila dvanajst metrov dolga. Skratka, pol sem bla rekviziter, gardarober, vse, kar rabijo. Pol sem mogla menjat enga študenta, ki je igral, mogla sam... Pa bila sem še noseča, stomak so mi povili v uno sfingo. In... Vedno sem bila »begunka, begunka, begunka«, pol smo A (današnji mož) živeli na koruzi (smeh), ker to je dol pri nas, pač se poročiš pa greš živet. Moji so bli še vedno v najemu, jaz in A smo tud pripeljal njegove na črno, mamico pa sestre. Jaz sem A tuki spoznala, bla sva najboljša prijatelja.

J: Kako lepo.

L: Ja, najboljši prijatelji, tko, nekak me je največ razumel, ni bil tko, da bi... Spodbujal me je, nikol ni pritiskal in to mi je bilo všeč pri njemu in pol prideš v to obdobje, da rabiš neko zatočišče, več ti pomeni... Sicer, vedla sem, da on je nekak zaljubljen, ampak jaz nisem na začetku... Momak, s katerim sem se jaz hotela poročiti, je pogino u Bosni in meni so takrat nekak... Ne da ne možeš nekoga imeti rad, sej ga maš rad, ampak verjetno so tud takrat neka moja čustva do ljubezni do... Če bi drugače to bilo prekinjeno, kot z vojno, bi bilo drugače. Uglavnom nisem nobenmu nič obljubljala, par momaka vem, da so bli zaljubljeni vame, ampak niso me razumeli. A me je edini razumel. In smo začeli živeti skupaj, jaz še vedno begunka, on je imel vizo in dobimo mi N (prva hči) in moj muž dragi kaže on... Takrat pride ena čist novo obdobje u Sloveniji, to je blo tam 1997. Recimo, da takrat je bilo nekak, naši tu južnaki, večinoma si se preživljavao od sadja in zelenjave, od prodaja sadja in zelenjave, tržnice, štanti, kioski, to je bila nekako... To so ljudje, ki so radi delal od jutra do večera, kar Slovenci niso, treba je blo preživet in ni bil problem delat. Uglavnom prišlo je neko obdobje, kokr se spomnim, prišli so Špar, Merkator in to in notri je bilo sadje. In tisti, ki je to imel, je uničil une, ki so v bližini kioski, potem je prišel zakon, da se kioski morajo zapirat, skratka, spremembe so ble in moj dragi A, jaz sem končala kemijski tehnik u Bosni, na skrivaj sam pa končala Windows 95, to so eni tečaji, katere sem jaz, i dan danas tata ne zna, da sam ja skrila skupaj z mamico te pare in sem naredila, to so une škatle velike računalniške, men bo otac reko »a si ti normalna, šta će ti jebote računalnik« (smeh), onda sam naskrivaj to počela, ne zna niti dan danas (smeh).

J: (Smeh).

L: In to mi je bio veliki plus kasneje. Ker pride meni A domov, mi smo imeli lih N (prvo hči) samo, še vedno se preživljali od drame, teatra, s tem da sem jaz takrat mal... Švercal smo garderobo na Mađarsko, razturala, znašli smo se nekako. Uglavnom, kaže, A, mi imamo problem, kaže »došo S.K.«, to je en stari čiča, i kaže, on je reko, bile su nekako u toj zelenjavi, ena S. gospa, ki je umrla tud, ful vredna spoštovanja in jaz... Ženskih gor ni bilo, muški su, ampak mene briga, jaz sem volila, da radim, volila... Uglavnom, taj S.K, ki je bil najjači v Sadju in zelenjava firmi, je dobio priložnost, oziroma povable su ga občine, da mora biti neko sa trgovačkom šolom, oz. če s.p., z višjo trgovačko, al poslovodsko, ekonomsko, kakor se je pač zvala tada, da bi lahko prevzel, znači nema više lari fari, dođe ti onaj kmet iz Bosne, ne zna

ni tehtati, sešteti, ampak on je trgovec, nači brez diplome, al pa su kupovali diplome, vozniške... In došo je taj rez, ko so se odkrile te diplome... Nači ti si mogu donjeti na občinu, da bi odpru taj kiosk i taj gospod S.K. se je znašel v poziciji, komu to zdaj dat, ker vsi tisti so imeli kupljene diplome, on zna, da je sve to kupljeno. Moj A je imao, ima trgovačku školu in on kaže »ženo, S. nam daje šta god hoćemo od prodajnih mesta, al trebamo školu«... »Pa koju školu?«, kaže »tu«, neku, šta ja znam, ekonomsku ili nešto. Jaz grem na obćino, takrat smo bili u Šentvidu, eno stanovanje smo kupili, tud kupili na obresti, ampak od privatnih obresti, nema banke, nema ničega, to su nam dali deset, pet posto obrestne mere, kako ko, uglavnom katastrofa, tko so nas izkoriščali, al dobro, idem ja na obćinu in sem rekla »sem končala, sem kemijski tehnik«, pa ona men, da jaz ne morem, da moram imeti trgovačku plus tu ekonomosko. U tem času je tko blo, sad može otvarati s.p., ko hoće. In sem jaz začela jokat, sem rekla »gospa, jaz imam otroka, mam taščo, mam tri zaove, muža, mi živimo od tega, kaj naj naredim, ne morem jaz čez noć... Kako bom preživela«. In ona je vidla, da sem jaz v stiski, sem rekla »prosim, kaj bi lahko jaz naredila«, pravi »pa pejte, končajte to«, sem rekla »jaz sem begunka, meni ne dovolijo šole, jaz bi davno nekaj nadaljevala« Jaz sem imela recimo željo, da bi v Leku delala, ker me kemija privlači, ma kje pa! Pa to, ko da si šugav »ne, begunci ne«, ne škola, ne zaposlitev, nič. Mislim, res so imeli to skregano logiko. Če si nekog sprejel, pa omogući mu, če neki želi, to je tvoje bogastvo, spet je to bogastvo te države, tko kot je v Švici taj naš narod, ki je gor, recimo. Uglavnom, i ona je rekla »veste kaj, jaz poznám eno šolo, ki sprejema vse, ampak morate biti samoplačnik« in jaz rečem A, A takoj za. On meni, da grem jaz šolo končat, jaz njemu »ma tebi bo lažje s trgovačko, ker jaz moram pol še tisto razliko oddelat«, kaže »ja ću sve napraviti, ti samo idi u školu, ja ću sve uplatit«, aj jebote, šta sad, al to je ful drago. Uglavnom razlika te trgovačke i te moje, je bilo negdje okrog dva, tri tisoć mark, takrat so marke ble. Da ne rečem pol te tri godine, kad bi jaz morala še končati poslovodsku školu, je vsak letnik je bio, plus matura, vse po dve pa pol jurjev, tri jurjev, odvisno, katastrofa, dobesedno katastrofa. In kaj čem jest, prav A »ajde ti, vpiši se« i kaže meni ženska na obćini, nikol ne bom pozabla, ej, volila bi je srečati v življenju, da ji rečem »to sam ja«. Ženska meni tko reče »glej, če boš naredila v šestih mesecih trgovačku, da mi prineseš, jaz bom vsa ta mesta napisala nate, pustila odprto, ta prodajna mesta, ti pa končaj v teh šestih mesecih, pol pa bomo nadaljevali s to drugo šolo«. Ah, jaz pa že, a sem takrat že z drugo zanosila, joj vem, da sem in noseća in izpit delala in... Mislim, bože moj. Uglavnom jaz ženski obljubim, da bom v roku šest mesecev končala še razliko do te moje kemijske. Oh. Ampak, ej, jaz sem se z baterijo učila za odrom, to je edini čas, da sem js mela... Enkrat vem, da sem pozabila oblečt igralko zadaj, pa sem ji pripravila, ampak a veš, moraš čekat une tam tam, muzika, vse to, js sm učila se in sem pozabila. Ne ponovilo se. To še dan danas sanjam včasih (smeh). In tko, da js sm končala to trgovačku razliku, sem z veseljem nesla na obćinu Šiška, hvala jim, in oni su rekli »vaša su mjesta« in takrat je moj mož prevzel železniško postaja, ki je bilo najjače prodajno mjesto. Ni meni interes, da js uzamem, nismo mi tok služli, da smo bli neki... Ampak meni je bilo v interesu... Tam je delu moj mož in tam je bil en gospod H., on je celo življenje delal tam, to smo zmrzaval, to so ljudje pozimi mel zmrznjene roke, ampak kaj bom brez te službe, kdo ga bo vzel. In večje je to bogastvo, da jaz imam tam... Ker oni so naprej delali to, nisem jaz imela, da sem jaz zaslužila od njega, jaz sem njemu plaćala davek, prispevek, recimo stojnica je zaslužila tri tisoć, plaćam davke in prispevke, njih dva sta podelila dobiček, nisem, da sam bila neki kapitalista. In tko smo mi uzeli eno... Prule, železniška postaja, Vrhnika, Logatec, ful dobra mesta, daleć od tega, meli smo dvanajst ljudi in smo delal, to sadje in zelenjavo, većinom te stojnice in to neki časa in potem na tej moji šoli, je ta gospa, sem ji rekla enkrat, da smo odvisni od tega za preživetja, dvanajst ljudi, gor, dol in ona men »jaz sem tebe že vpisala, ti že greš naprej«, sem rekla, jaz

nimam niti denarja da to prvo šolo plačam, je rekla »nič se ne sekiraj«, uglavnom, ko naši begunci niso mogli ni vpisat, to mi je slučajno ta rekla, da ta privatna šola sprejema vse, samo da plačaš... Ampak vseen je priznana diploma, vse. Uglavnom, js sm še v enem letu, ta gospa mi je pomagala, ker nekak to, kar sem jaz učila za to razliko od trgovačke, me ful nekak, meni tisto poslovodski, ni mi blo sploh težko, dal zato, ker sem se že učila to za trgovačku šolu... Uglavnem, jaz sem se pol preusmerjala na to višjo šolo in sem v enem letu, mi je ona tko uštimala datume, da sem jaz rekla »bom probala«, da sem jaz recimo, namesto na izpite v večih letih, jaz sem v enem letu naredila vse in lažje mi je bilo, kot unim, ki so šli na vsa predavanja, pa neki vlekli, pa vlečeš še dva izpita, pa vleče tri, jaz pa naredim takoj, a veš. Uglavnom, skratka, res je bilo... Ni blo enostavno, je bilo odrekanja, ne spanja, ampak sem rekla, jaz bom to naredila in res. In kaj se je zgodil, spet višja sila, mene pokliče ta gospa u pisarno, jaz sploh nisem vedla, da je to tko, iz te moje generacije... Ker to je blo ogromno Slovencev, ki so se došolali, pa pustli prej pa zdej nadaljujejo, pa starši bogatih, ker so to privatne šole, uglavnom so to bili bogati, a jaz tam jadna, nisem ni platla ni za nazaj. Kliče mene ona v pisarno, sem rekla »joj, kaj bo zdej«, prav ona »jaz nekaj moram vam povedat«, sem rekla »kaj pa«, vem, da je blo ene cifre so ble. Pfff, ogromno, ogromno za plačat šolnino. Mislim, mam cilj, pridna sam, vse iz prve sam naredila, vse predmete, sam rekla »kako bom plačala to«, »kako bom dobila diplomo, ko jaz to ne morem plačat«, pa vpisala me je z EMŠO slovensko, ker sem se znajdla, če bi jaz dala EMŠO bosanski, ne bi me mogla niti vnest v sistem. Mislim, znajdeš se sam človek, pač, kokr tolko. Uglavnom, skratka, prav ona »jaz sem najdla eno fundacijo, pa ti sploh ne rabiš nobenmu povedat, ti tiha bodi«, pravi »oni ti bodo plačali, zato, ker si ti najboljša učenka v našem letniku«, pravim »kaj?!«, »ja, jaz sem te pohvalila«, neki sponzor, al kaj js vem, eni, ki so hotli pomagat in pravi ona »jaz sem se spomnila nate, je ena gospa, ki z veseljem najboljšo učenko v tem letniku« in uglavnom... Edino zadnji letnik sem imela slovenščino, ampak to je bila mal privat zamera. Gospa, ki me je imela in za trgovačku in za poslovodsku, ne vem, kaj je, vsak dan smo jedle skupaj, ne vem... Neki se je zgodilo med nama na koncu, da mi je res dala enko. Pa vem, da sem vedla več in pol sem jaz zahtevala eno drugo profesorco, ta me je zvlekla na drugi popravni izpit, kao naredila sam. Mislim, jaz nisem sploh hotla odgovarjat, ampak ona je rekla, da je to šola odločila, me nasankala, da sem mela spet pred komisijo tam izpit, da se ona izvlekla, da jaz ne bi napisala... Sej je ne bi jaz, nič ji ne bi naredila, to je gospa upokojena, ampak... Ni fer, to so tud moji otroci doživel večkrat, diskriminacijo... Ker so se počutli, recimo... Mogoče tamo pri meni je ena moja izjava bila presodna. Na enem kosilu sem jaz rekla »bože moj, šta je s vašim tim Slovincima, a vi se ne zavedate, da vse mate, da en Slovec pride do poslovodske šole, ker mu starši imajo cel kup denarja, jaz nimam za kosilo in da mu starši... In da on ne ve, kdo je Prešeren«. Sem rekla »a res moraš biti tok... Da greš mimo spomenika... Nas Bosance imate za glupe, a pitaj bilo kog, šta je taj kip, šta je ta zgodovina«... Mislim, da je bila to presodna stvar, da je zaključila mi enko. In najhujš mi je to, da je ona enmu, ki ni vedel, kdo je Prešeren, dalu mu štiri, a meni enko. Pa sej velik pozabimo, marsikaj se učimo brezveze, ampak vseen, neke osnove bi morale ostate v glavi. A momak živi v Ljubljani, sori, jaz sem begunka, ki sem prišla, pa sem vedela več od njega o slovenski literaturi. Mislim... Jaz sem najbrž takrat z unim stavkom naredila napako, ker sem čustveno tko rekla in on je dobil štiri. Uglavnom, bil je to problem, ker mi je dala enko in nisem mogla dobit diplomo, sem šla na občino rekla, da moram nujno na drugi rok. Ampak, kaj se zgodi, jaz sem ta drug rok imela na dan, ko sem rodila. In problem je bil, da sem jaz rekla v porodnišnici, so me imel za noro, verjetno, sem rekla »jaz moram pobegniti iz porodnišnice«, »kaj?!«, sam rekla »a lahko vam zaupam«, eni sestri to, je rekla »kaj je?«, »jaz imam izpit«, pravi, da ne smem niti brat, ni nič, ker me je že zvečer opomnila, da ne smem brat,

ker ti takrat... Ko rodiš, se ti določene stvari odprte, ono tretje, vračaš se v svoje fizične oblike, vrača se nazaj tvoje telo in baje ne smeš brat, jaz pa sem ful brala, ker sem izpite imela. Jaz sem pobegnila (smeh):

J: (Smeš), vau, kakšna zgodba.

E: Samo je vedla ta sestra. Jaz se oblekla, pobegnila na izpit, prvi dan po porodu naredila izpit, došla nazaj u porodnišnico, una je vmes dala flaško in pol jaz taka prešvicana, joško ven (smeh). Uglavnom, doživet tako nešto... Ampak borba.

J: Ja, res, prav borba.

E: Ja, danes ljudje iščejo izgovore, da ne grejo na izpit, da ne grejo na predavanja... Ampak pol sem razmišljala, kaj bi blo, da bi sestra socialno poklicala, jebote, zdej ko klikam u glavi, šta misliš, da bi vidio neko to, oni bi meni imali za nepreštevno mamo, ki je pobegnila. Ker jaz sem tehtala to stvar, kok jaz lahko svojemu otroku škodujem, skoraj nič, ona je tam, na varnem, porodniška sestra skrbi zanjo, enkrat bo dobila flaško, to je to, sem jaz to pretehtala, da je meni bolj pomembno dvanajst teh zaposlenih, njihova djeca, družina, služba, to je bilo na kocki, če ne bi naredila izpita. In sem naredila to potezo, ki pa zdaj, ne vem, če bi jo spet ponovila (smeh). In končam to šolo. In ta gospa spet, moj neki anđeo čuvar, neki, ne vem od kje, plačajo mi drugo šolo, ker sem najboljša učenka bila, tko su mi rekli. Mislim, da sem, ker jaz sem tud, če nekak... Tok sem se trudla, sploh za to slovenščino. Ampak je zanimivo, če sem jezna, pod čustvi, govorim bosansko, če pa hočem govorit, in ko sem mirna, pa zelo lepo govorim in sem tud hvaležna tej gospe, ki nas je učila za to razliko kemijska-trgovačka-do poslovske, ogromno mi je, res, ni mi blo poniženje to, da ona mene popravlja, meni je to super, tko se naučiš, jaz sem rekla »gospa, prosim, čim več, jaz bom probala čim več pobrat, meni je to bogastvo«, drugim, ki sem jim hvaležna, so igralci iz Slovenije, velik so mi pomagal, res, jaz pa sem se trudla, kar oni rečejo, jaz to posrkam, učim se tko, maksimalno sem se trudla. In da končam to šolo in jo končala in dobila diplomu. In z veseljem z bebico nesla diplomu na občino, olajšala sem tud uni gospe, ki je čuvala meni prodajna mesta, šest mest mi je na črno držala, moje dokumente tam v fasciklih, kao »neobdelane«, to je tud zanjo blo olajšanje, da sem naredila, ona je upala v mene, da bom. In potem sem postala neka kao mlada šefica, ma da so skoro več al manj vsi bili starejši ti, ki so prišli delat iz te firme k nam, in dandanes me imajo radi, me obiščejo, me kličejo »šefica« (smeh), je blo tud par otrok takih, da so na črno hodil tuki po naši Ljubljani, pa sem jim pomagala, recimo naredit delovno vizo, to neki so delali par mesecev, dokler niso najdli sebe. In mam par takih zgodb. Pomagali smo svojim zaposlenim, ker smo lahko, ker smo imeli svoj s.p., pač, greš pol po svoji poti. Te nič ne stane. In tko, da sem dobila... Ampak takrat še vedno sem imela begunske dokumente, kar me je zelo motlo. In vedno ovira. Sicer sem takrat, ko sem s.p. odprla, sem dobila delovno vizo in začasno bivanje na eno leto. Ja, tud mož je imeo začasno. Joj, kok je to... Kok je to zoprno. Kok je to, hčeri draga, muka. Tašča, tri njegove sestre, on, jaz. On je edino imeo na daljši rok, ker je imeo od samega začetka, mi smo vsi meli tri mesece, po tri mesece, pol država neki spremeni, pa šest, potem pa šest in spet nazaj na tri. Ko ti uložiš neke dokumente, ne dobiš iz Sarajeva, to mine že tri mesece, dokler dobiš od dol potrebne dokumente in je že poteklo in pol te kao vrže. uglavnom, skratka. Ampak jaz nisem nikol obupala, evo, recimo mojo taščo so prognali, ni bila več možna združitev družine, takrat sem bila res obupala. Jaz ne maram, ko se dogaja te nepravčnosti in men se takrat u tem času, ne v negativnem smislu, da se mi je sfuzlalo, daleč od tega, zame ni opravičila, ni izgovora, ker vsak v tistem slabem momentu, da se človek zlufta

minuto, dve, bo drugače premišljeval. Ampak, če pride do nepravičnosti, se spomnim, da včasih tud sama sebe ne poznam. Recimo ta zgodba Ured za tujce Moste, to je znan za nas tujce, to tvoja mama isto ga sanja vjerovatno za te dokumente i to, šta su nam radili. Jaz sem molila, kumila, »gospa, mam službo, ni odvisna od vas, do zdej sem jaz vse plačevala, dajte gospa, da tašča živi z nami, kam jo boste, v Bosni nima nobenga, ni nobenga dol, kam naj jo damo?«, »ona nima tuki vize«, izgon! Tašča je bila še tuki in skratka, jaz sem rekla »ja, ja, šla je ona za Bosno«, mislim, za taščo bi naredila vse, nema šanse, da je vračamo. Uglavnom, te dve punčke sem svoje imela, ena je bila oko 3 leta, ena oko 4 ali 5. Uglavnom obe sta hodili, glih, da je ta mala hodila, gremo v Ured za tujce, jaz njo prosim tam, prosim referentko, to se najaviš, pa čekaš Ured, pa ti da referenta, pa ko da si šugav, dobessedno dostkrat su nam dali doznanja, da smo šugavi. Pa lahko bi nam pomagali, vseen smo bli malo prej ista država, pa ljudi moji! Če bom kdaj imela priložnost, jaz bom to popravila (nasmešek). Uglavnom, sem rekla »res gospa«, men se je v eni sekundi sfuzlali, ko sem gledala v to žensko, našminkana, od frizerja sveža, ulickana, kok časa ma za te stvari? Mrtvo hladno te gleda, nobenga čustva nima do tebe kao čovjeka, alo, nisam ja čuko, i da sam čuko, pomiluj me. Sam rekla »a je tko gospa?« in takrat sem rekla »ma nečeš ti mene«, bom na grd način rekla »nečeš me jebat, zdej bom js močnejša do tebe, verjami«, ampak v sebi sem to rekla. Šta misliš, šta sam napravla? Pustila sam oba dvoje djece i rekla »a tko gospa? Okej, super, ta gospa, ki jo vi tjerate nazaj, to je mama moga muža, je tud moja mama, je tud nečija mama in je babica teh otrok. Vi tej babici uzimate in otroka iz rok in unuke iz rok, če ste vi taki, od danes naprej, boste vi babica njima dvema, vsako jutro, preden grem jaz v službo, da nas preživljam, boste vi peljali moje otroke v vrtec, pobrali iz vrtca in bomo se midve vidle, nasvidenje« in grem ven. Srce mi je tko bilo, tko sam jokala, tko sam šla po stopnicah dol, to je blo tretje nadstropje (jok), svoja dva otroka... Ma ne boš me jebala, k vem, da ni pravično (jok), da do človeka tko delat in ti maš to v roki... Ne me... Jaz, kako sem šla dol, tko sem slišala dol deranje, da sem luda, ona ne telefonu, da sem otroka pustila, »to je psihopatka«, tistemu varnostniku. Ona, kokr je tko, sem slišala sam v nekem ozadju, nisem niti slišala več besed, slišim, kako on teče po stopnicah navzgor. In jaz tečem dol, on od spodaj in »vi, ste ta...«, »prosim? Dober dan«, jaz objokana, »gospod, jaz moram v službo, ona meni ne dovoli...«, »gospa, umirte se«. Pol, ko sem jaz začela njemu, še v njemu čustva spodbudila in on ono šokiran čovjek, pa ni to psihopatka, vidu je, razumel je, kaj se dogaja. Jaz njemu razlagam o tašči, on šokiran, »gospa, pomirite se, ona hoče klicati socialno«, ona je že hotla socialno klicat, prav on »otroke vam bojo vzel«, skratka, jaz grem gor in pol sem se jaz začela, on mene dal v hodnik, naših Bosanaca, tamo pune sve sobe, hodnik pun, svi samo čekamo, ko ovce, na neku milost i ne milost. Delavci, garači, od jutra do mraka, ma ej! Koji sipamo njihove davčne, da bi oni bili lopovi, sori, sej je povsod to, ampak... Uglavnom, začnem se jaz derat, ona je samo utihnili, ona je vidla, da ne more z mano, pol je ona »ne boš me ti žalila«, sem rekla, jaz mirna, hladna, špricer, što kažu Slovenci »jaz nisem psihopatka, to je moje največje bogastvo sem vam zaupala, zato, ker vi ste meni mamicu vzeli, babico ste mi vzeli, ki jo rabim, vi ste jo pregnali« in pol, ko sem se jaz začela derat, pol so prišle vse tiste, pol ni bila ena referentka, ampak je blo deset čustev pred mano, pa ta glaven, pa un, pa un, to je bil šok, to je bla ena zmešnjava, en totalni kaos, to so me sam gledal in poslušal. In pol sem jaz vsem razlagala na veliko, ker to je najboljš, pol pa poveš ti svojo zgodbo in končno svojo, ne ti meni zapirat usta, ma kdo si ti, da govoriš mojo zgodbo po svoje. Vedla sem, da če moja tašča gre v Bosno, ona bo umrla, ona je bla bolestna, dol ni nobenga, kaj bo dol, jedla, pila in umrla in ta gospa ji je skoraj uničila život. Tuki se ji dogaja, ja rađam, ona se igra z vnuki... Uglavnom, deset, petnajst njihovih tamo. Pol njih vse sram in pol js začnem, in pol uni naši Bosanci »jeste tako, treba njima sine jebat mater« (smeh), znaš ono, kako naši Bosanci (smeh).

J: (Smeh). Cel protest je nastal v Uradu (smeh).

L: Tako in več jih je bilo na mojej strani, pol me glavni pokliče, pa kao »dej smirite se«, jaz pa ne bom, dokler ne dosežem svoje in ko sem videla, da sem dosegla »umiri se, zadihaj«, začnem onda jokati, onda sem jaz tista čustva ti pukne vse ven i onda još jednom samelješ sve polako onome i onda te sluša tamo še pet, šest ljudi, naenkrat moji tašči, u roku 24 sata, u Sarajevu gotova viza. Zamisli. Sve se može, kad se hoće. Ja tašču iz Ljubljane, jaz i mož, vozimo u Sarajevo direkt, noben mi nič, ker takrat, če si to prekršio, da nisi zaputio državu v roku 24 sata, nisi mogu dobiti ništa više, katastrofa. Nači ona je išla u Sarajevo po vizu, jeli smo čevape (smeh) i došli u Sloveniju.

J: (Smeh). Svaka čast.

L: I to je bilo vrjeruj mi, ne znam, kako... Vsi smo imeli svoje zgodbe. To so nas dobesečno, jaz se nočem sploh... Mislim, bogi so ti ljudje, ki padnejo v take kolapse, ne vem, a je z azilanti zdej kej boljš, ne vem, kako imajo, ampak oni su nas imali, nekako Bosance za... Obstajajo te vici, da smo mi mal glupi, taki, naki, vaki, okej... Vici... Ampak verjami, če si en Bosanc zadane en cilj, tisočkrat ga lažje doseže kot kdorkoli, ki ima polno vsega. Veš, kaj je veliki minus in kaj je veliki plus, da oni imajo vsi in ne širijo svoja obzorja, ljudje na splošno. Bosanci v tej taki skromnosti gledajo ful širše. Eno ti moje snahe, tud njena družina ima zgodbo, isto so iz Kozarca dol, dobro neki su prej došli, ampak ni važno. Imali so punu kuću begunaca. Živjeti u dvije sobi po dvajset, trideset ljudi, to ti je psihološka vojna, to je tisto, kar ne moreš vedet, če nisi doživel. Drugo je tuki, ljudje podedujejo hiše od svoje tetke pa bake, pa prestane raditi, pa se napije, mislim... Katastrofa. In ta borba dokumenata, i onda se vize malo podaljšale, godna, dvije, tri i onda ja sam sa K (sin) bila noseča, nači N., M., K. (prvi trije otroci) in meni takrat neki klikne, jaz rečem možu »veš kaj, mi smo pa zdej dugo tuki«, vedno je neka nada bila, da gremo za Bosnu. Ampak potem vidiš svoje otroke, kako rastejo, kot si ti recimo, rojena tuki. Jaz nisem mogla M. reči, da je njen materinski jezik bosanski, ker ona piše slovenski. Rojena je tu. Večina časa vrtec, šola... Ti kot majka, kaj si, popoldne si z njo, opet ide na te plese, gor, dol, spet slovenščina. Ampak je lepo, da zna, od kje je, da je ni sram, da zna kokr tok jezika našega, da pozna kakšno pesem in tko. Uglavnom jaz takrat rečem možu »mi, ako hoćemo nešto ustvariti, imamo stan, koji je pisan na drugog«, čez leto, dva pet, smo prišli v probleme. Hitro se lahko zgodi, da smo na cesti, zakaj bi mi morali na drugo imeti, zaradi teh viz, pa veš koliko denarja smo morali dati za vize, to je bilo ogromno. Verjemi, da smo mi Bosanci samo radili za vize, samo za golo preživetje vize. Jaz sem imela šest prodajnih mest, ampak nisi se mogu nič našparat, zato ker je većinoma dobička šlo v vize, prehrano in preživetje. Uglavnom, mi se nikol nismo mogli šolat, to jim je prva napaka, da sem se jaz mogla sama znajti s to številko, drugim EMŠO, kar većina niso. Sicer dobro, većina jih niti ni želela školanje, ampak je bilo verjetno... Če bi imeli opcijo, bi bilo sigurno več, vsaj neko osnovo. Uglavnom, obstajajo težje poti in lažje poti, sej znaš sama, sine. In jaz se odločim, da bom dala za državljanstvo, ampak ni šans, ni pogojev, ampak sem rekla »jaz vem, da lahko«. Uglavnom, jaz oddam za državljanstvo, v nosečnosti. Že prej, preden sem bila noseča, traja to, »pokličte za šest mesecev, pokličte tam...«, pa več ni v Mostah za tujce, pošto sad su vrgli negdje tamo u centar, tamo gdje je Parlament, pa izza neka tamo zgrada za, tamo su kao tada bile za dodelivanje državljanstva. In jaz tisto uporno. Ja nađem naslov, gdje se to obdeluje in grem jaz u to stavbo vprašat, ma kaj me zajebavate, po telefonu je čist neki družga, grem vprašat. Znajdeš se, pač, prideš noter, a ne daju oni tebi, sine, kaki, to ti je dole recepcija, neki telefon onaj, znaš, ko vanjski oni veliki, e, tamo digneš slušalko, ona ti reče »aha, zdej se boš pogovarjala s svojim

referentom«, jebote, ko da si ti došo nekog ubiti tamo, pa neću čovijeka pojest, hoću, da me pogledaš u oči i kažeš, zašto ja dvije godine mučim se sa tistim dokumentima, a odbijeno uvijek. I ona kaže, ker sem iz Kozarca, da mi je došlo u cirilici, a šta ću ja, kad je grad tamo dole sad sve u cirilici, pa onda kaže ona, da moram to zdej jaz dat prevest... Kolko smo mi denarja dajali notarju za prevode... Sem rekla »gospa, pa ne me ubijati, čovječe, imam hrpu djece, živimo od danas do sutra, dejte me pustit čovjek božji, ja moram nekome dole dati petdeset maraka, da mi uopšte uzme tu, ne mogu ja otići dole, ne mogu puštati djecu tu«, mislim, bilo je i tih odlazaka preko noći dole, pa moli dole, da ti napravi u jednom danu, podplačivat, mislim... Muka, živa, za bruhat. Rečem jaz dol na recepcijo, da naj me spustijo gor k referentki, a nikakor ne smeš. E, ne boš se mene rešila (smeh). »Pa vi ne smete sploh«, vidim ja njeno ime, prezime, sve, kao »ne smete vi z referentko stopiti v kontakt, lahko se samo pogovarjate po telefonu. Pa kako ste vi prišli sploh sem?«, začne se ona dret name. Rekla sem »pa gospa, vidla sem naslov, kateri obdeluje moje dokumente, jaz znam brat, gospa, nisam ja nepismena, jaz berem, vidim referentka ta in ta, mi je poslala iz tega in tega naslova, da rabi spet dopolnitev«, ampak zakaj enkrat ne ustavi, ona ma teh mojih dokumentov že celo morje, jaz nisem druga oseba, sem ena ta ista oseba, ne me zajebavat, da moram skoz iste dokumente dostavljat za podaljšanje.... Uglavnom, jaz sem ene dvakrat prišla na ta telefon, pričala, ona se je hotla mene na lep način rešit, ampak jaz vztrajam. In jaz enkrat... Imala sem neke lažne popadke in jaz v porodnišnici pokličem spet tja, ampak jaz sem tko, ko sem gledala čez tisto steklo k receptorki, jaz sem videla, katero številko je ona vtipkala na beli telefon, videla sem telefonsko moje referentke, a ne, ona utipka in da telefon meni. In jaz sem lepo si to številko zapomnila. In, zvoni telefon. In jaz »dober dan, dober dan«, jaz sem mislila, da takrat bom rodila, pa nisem, lažni popadki so bli. Sem rekla »gospa, jaz sem v porodni sobi, vas lepo prosim... A sem dobila to in to«, ona šokirana »ja, pri telefonu... Kdo ste pa vi?«, sem rekla »gospa, jaz vas kličem iz porodnišnice«, a žena umolknila, jaz nisem hotla takoj ji rečt, ker bi ji kliknilo, rekla sem, da sem L.A., sem rekla »gospa, jaz sem v porodni sobi, ampak prosim vas za to državljanstvo enkrat, sej me že na pamet poznate, še število čevljev mi poznate, prosim, dajte enkrat to državljanstvo, da se rešim te muke, že tretjega otroka... Ne vem, kaj naj naredim od teh viz, od tega, unga«. In ona tiho, tiho. »Čakte mal, kje ste vi?«, sem rekla »v porodnišnici«, »ammmm. Kako ste vi mene poklical, kdo vam je dal mojo številko?«, začela se je dret. »Gospa, noben ni zaupal, dovolj sem pametna in izškolanana, da sam vidla zadnju številko, ki jo je gospa na recepcijo udarjala in jaz sem udarla na svoj telefon in dobila vas«. »Ammm... Veste kaj, če ste že tolk pametni, bi bilo škoda, da niste naša državljanka« (smeh). In jaz sem zmagala (smeh), tok vesela. Sem rekla »hvala gospa, prosim vas, prosim, jaz rabim, da ta otrok spet ne bo tujec, spet neke vize, ne mormo dol v Bosno po papirje«, spet se je neki kompliciralo, mogli smo iz Kozarca v Ključ po papirje, mislim, sine, to je taka muka, pa onda su nas mal pustil do Sane. To tvoja mama zna, sigurno. To je muka, jaz sem morala vozniški delat v Ključu, koji nije bio priznan u Prijedoru, pa sam prinesla u Sloveniju, pa so mi rekli, da sem zamudila pet mesecev, pa sem morala še enkrat novo vozniško delat. Mislim, to je grozno. Uglavnom za dokumente katastrofa. In, kaj se je zgodil, jaz grem domov, ker itak nisam rodila, bili su lažni popadki, verjetno sem se mal preveč obremenila psihično. Grem domov in bilo je vmes enih par dni in res jaz grem... Ne. Preden sem šla rodit, dobim jaz dokumente, da sem pozitivno obravnana in da bom dobila državljanstvo. Samo dokument, da bom dobila, nači nisem ga še dobila. Potem jaz rodim, pridem domov in moj otrok dobi prvo dokumente, dobijo je davčno številko slovenska. Sem rekla, kako? Davčno slovensko sem jaz morala kot tujec it na občino, dat svojo... A veš, drgačen je postopek za tujce, drugače je... In piše državljan, rezident Republike Slovenije. V bistvu ona je že odločbo dala naprej, mi smo bili že v sistemu in N. in M. in jaz, mož ni, v bistvu

su djeca momentalno dobila po meni in tudi novo rojeni otrok, takoj. In dobesedno K je bio že državljani (smeh), joj, kok sem bla vesela, sem rekla »ajde, vsaj neki«, evo ti, kako sem jaz dobila državljanstvo. Muka.

J: In borba, sama borba.

L: Ej, mislim, da vsak človek, če bi ti šla zdej... Vsak ima svojo zgodbo, vsak. Ker recimo ta moja tašča, ona bi obupala zdavni, a veš, pol pa recimo, če si ti bio taj dio Cazin-Kladuša, to takoj nisi več dobio begunskega statusa, ti ljudje, oni su takoj se jih hotli rešiti, da grejo nazaj dol. Ogromno ljudi je takrat napustilo, a veš, če nisi imel priložnost, da bi ostal, da bi recimo ostala žena z mužom... Onda su zahteval, takoj moraš imeti dovoljno para, a mi Bosanci... Pol smo mi neki med sabo si pisal, da vzdržavamo te ljudi... Jaz sem rekla »če mene bojo prijavili, jaz sem nadrljala, čoviječe«, a veš, ampak moraš čovijeku pomagat, veš, da je to edini način in... (zavzdih). Eto, eto... To je to, a misliš, da bi še kaj lahko povedala, mislim, da sem vse...

J: Ma, L, res super pripoveduješ, jaz te z veseljem še poslušam, tako da kakor želiš! Če bi si želela končati, bom pa vesela, če mi še poveš, na kaj si najbolj ponosna v svojem življenju...

L: Na kaj sem najbolj ponosna? Da tisto, kar sem naredila, da sem iz takvog... Ubistvu, jaz bi lahko ostala v Švici, ko je vojna začela v Sloveniji, jaz sem bila v Šivici, tata u Ljubljani, ampak on je bio stalno tu. Ampak ta družinska vez, ki me je vlekla, da grem takoj za Bosno... Mi ni žal, ni mi žal, ker... Vsa ta pot, ta težka pot... Te slabe stvari... Jaz vedno rečem, da so to moji temelji, za te stvari, ki se mi zdaj dogajajo. In jaz, ne vem, ampak, verjetno... Jaz ful rada ustvarjam, ampak ni važno, kaj.

J: Ja, to se ti prav vidi, da si umetnica po duši.

L: Če bo treba, jaz bom danes pobarvala kozarec, pa da ta kozarec ni več navaden, da je mal drugačen, al pa bom vzela kakšnega otroka, pa naučila tople barve, ne črno, ampak karkoli, sam, da si popestriš in to... Da ti iz takega, take slabe izkušnje, narediš en prerez, da se ne vračaš nazaj. Jaz ne mrzim Srbe, ne nikog. Ne sprašujem se »zakaj«, tudi tuki v Sloveniji se je marsikaj slabega dogajalo, marsikaj bi šlo lahko lažje, ampak se ne sprašujem »zakaj«, ampak vse vzamem za temelj in gremo naprej in zato sem ponosna. In vedno svoje otroke učim, da se bore, tud če bi lahko kaj jih porinla, ne porinem, jim pomagam, ampak želim, da se naučijo sami doseči neki cilj, ki so si ga sami zastavili, takrat boš cenil ta cilj. Daleč od tega, da ne bi pomagala, seveda bom. Daleč moj največji ponos... Jaz in mož smo ogromno tko pomagal, še drugim družinam okoli sebe, hranila sva ene otroke, dve puncici sta odraščali z mojimi otroki. Evo, isto tista dva otroka, ki sem jih prišla za roko, ko smo bježali iz Bosne, jaz se še danes vprašam... (jok), pa zakaj se nisem delala, da sem mama teh otrok (jok), nisem se hotla zlagat takrat, ampak, če bi rekla, da sem mama, bi ta dva otroka šla z nami, itak niso vedeli, itak niso gledali dokumentov, nismo jih niti imeli... Nimam pojma, kaj se je potem z njima zgodilo, kje so, kakšen je njihov život... To so težke zgodbe... In te zgodbe jaz pretopim v to, da sem recimo šolala dva otroka v Sarajevu, onda to, kar sem rekla, da sem ponosna... Kad su umrli oče od teh dveh punc, ki mene kličejo mama, pa vejo, da nisem mama, njihova mama je živa, ko jih je policija vlekla, socialna pa policija so ju prišli iskat in ko so rekli, da jih bodo dali k meni... Mislim, ne vem... Enostavno doživiš en šok, eno luknjo, da res rabiš čas... Kaj? Kdo si ti? Kaj bom naprej? Imam svojega otroka, še dva tuja otroka, oziroma, imela sem dve puncici svoji. Ampak, jaz... Jaz se usedem, zjokam se, pomenim se in rečem »ne... To je še en veliki plus, to so še ena nova vrata« in res. Mene velik ljudi ni razumel, ker dostkrat njih je reklo men...

Res je, da bi namesto otroka, ki sem ga hranila, školala, lahko bi mogoče bi imela garsonjero, če bi to pretopila v kapital, al pa ne bi imela kredita zdej takega, kot ga imam, ga ne bi imela. Al jaz to nisem tko si vzela te besede k srcu, meni je večje bogastvo, da jaz njiju zdaj vidim, ena ma otroka, živi, vidim njene potencialne za življenje. Tista druga, ki nosi odjelo v kliničnem centru, meni je ponos, da sem je školala, da je bila umetnica in da je završila kot višja medicinska, nači, da sem je spremljala. Bila je modni kreator ona, končala šolo. Čez noč je šla v medicino. Mislim, treba to vse preživeti s tem otrokom, sekirat se, kam je šel, gor, dol. Največ sem na njih dve ponosna, ker nekak tvoj život ti je lažje speljat, tvoji otroci, tud njih je lažje, tud njihove napake, katere recimo... Mi Bosanci smo nekako malo bolj konservativni, pa rečemo »ošo je, pustio si je, ni poročeno, ne smije tamo, vamo...«, a veš, mi vseeno živimo malo bolj konservativno, še vedno, sicer, mal se moderniziramo al pa krijemo. Jaz pa nisem taka, ki krijem. In dostkrat sem dobila po nosu, pa mi je bilo zelo hudo. Lažje bi ti bilo, če bi to bila moja M, bi mal zalajala, mal bi se skregale in potem pogovorile i to je to. Ampak, ko gre za otroke, ki mu ti nisi lastna mama, tud če te tko kliče, je bolj težko. Ko te nekdo obtožuje nečesa, verjami, da je desetkrat težje. In sem zelo ponosna na svog A, muža, na svoje otroke, da so sprejeli tud njiju dvije, da smo jih dali čez, da mene sprejmejo tako, kot sem, mislim... To je zaklad. Od vseh otrok probam zvlečt najboljše, da dajo vsi svoj maksimum v življenju, da se trudijo. In jaz ne obupam nad ničemer, gremo naprej, na to sem tudi ponosna. Jokaš se z družino, pomeniš se z družino, gremo naprej. I to mi je največji ponos. In to bi savještovala svakom. Ker ogromno... Veš, kaj mi je žao v naši družbi... Vsaka šola bi morala delati na tem principu, da za otroka naredijo največ, da dobi največ znanja, ampak prvo to, da tisto, kar jih zanima, da tisto iz njih izvlečejo. Drugo, da je čim več psiholoških predmetov, čim več tega... Uglavnom, največ me moti pri ljudeh, ki negativno razmišljajo, ki gojijo in širijo sovraštvo... In otroci so tako bogastvo, tok so željni pogovorov, čim več se moramo pogovarjati z otroki, širiti ljubezen in to je to. Zato, draga moja, vsako stvar zaključí z ljubeznijo, nikoli sovraštva, vse z ljubeznijo.

11.7. Transkripcija sedmega narativnega intervjuja

Transkripcija 7. intervjuja

Intervjuvanca – zakonca S in D

Intervjuvarka: Aida Hajdarević (oznaka J)

Ljubljana, 3.3.2022

S: D je delal že prej v Sloveniji, mi smo imeli že dva otroka, starejši je imel osem let, mlajši štiri leta in starejši je končal... Ker sva živela v Hrvaški Kostajnici, je dol končal prvi razred osnovne, na Hrvaškem, a ko se je to začelo dogajati, junija in julija 1991... Ker D je tuki že delal, smo rekli »nekam je treba it«, ker nisva se hotela za nobeno stran odločit. Ker smo mešana družina, vsi, imamo cel kup, pa imamo cel kup prijateljev, vseh ver, vseh narodov, pa smo rekli »to ni naša vojna«. In potem, ker sva midva živela na Hrvaškem, to se je začelo najprej na Hrvaškem, sva šla k mojim v Bosno, midva z otrokoma, pa še D starša in smo bli v Bosni. Kdaj sva se preselila?

D: Junij je bil.

S: Sva šla v Bosno k mojim in smo mislili, da se bo to umirilo, tako si pač naravnano, si sploh nisi mislil, da se to lahko dogaja, potem posledično sploh ne razmišljaš, da bo vojna. D je sicer kontaktiral konstantno privatno firmo, kjer je delal že dve leti pred vsem tem.

D: Oziroma jaz sem delal za slovensko firmo, sedež pa mi je bil dol v Kostajnici. Za to firmo delamo v trikotniku Bihač-Banja Luka-Zagreb, firma je pa iz tu.

J: Ahaa, okej, razumem ja.

S: Tako. In smo bli mi v Bosni. Sicer so D direktorji zelo pomagali, celo takrat nakazovali denar, ampak smo vidli, da to nikamor ne pelje in sva se odločila... Moji so imeli 60 kvadratov, zdaj si lahko mislite. Moji trije, pa še nas je prišlo šest, to je devet ljudi konstantno na kupu, je mal huda. In D naš (mlajši sin) je imel štiri leta, je stal na balkonu in v tem so začeli streljati, to nam je bil povod, da smo šli. On je takrat rekel »mama, jaz sem dober dečko, mene neče ubiti«, takrat sva se pogledala in sva si takoj rekla, da morava it. Najini starši pa so se na srečo odlično razumeli, tako da sta D starša ostala pri mojih. Mi štirje smo šli v bistvu bolj proti Zagrebu, ker v Zagrebu sva imela garsonjero, že prej. Kadrovsko stanovanje v Kostajnici, ker sva oba končala fakulteto v Zagrebu in sva dobila v Hrvaški Kostajnici kadrovsko stanovanje. Včasih je tako bilo. Če manjka kadra, to se je reklo kadrovsko stanovanje, a veste. So za mlade ljudi, da jih privlečejo, smo dobili lepo stanovanje, to sva imela od firme stanovanje.

D: Mimo vrstnega reda.

S: Ja, ni blo, da si socialni slučaj, al pa da se prijaviš, ampak ga dobiš res kot kader, ki ga rabi ta občina ali firma. In tole sva pustila v Kostajnici, D starši so torej šli v Bosno, čeprav so imeli hišo na Hrvaškem, mi štirje smo šli proti Zagrebu, ampak, kaj je bil problem? Midva sva po rodu... Srba. Jaz sem rojena v Bosni, D je rojen na Hrvaškem in ko je šel v Bosno, so ga hoteli Hrvaška vojska, Bosanska vojska pa še Srbska vojska, na vse tri strani so ga vsi hoteli, on pa je

reku »jaz se tega ne grem«. Tako da se midva niti v Zagrebu nisva ustavila, sva šla naprej, tu so že dajali mejo na Slovenijo in Hrvaško, mislim, jaz to zdaj mal skrajšujem, ker to je cel kup enih razlogov, vse sorte smo... In smo prišli kle, ponedeljek je bil četrti avgust, to se dobro spomnim. Pridemo k njemu v službo, štiri direktorje je imel, pravi D... To je bil avgust, jaz sem prišla v natikačih, v kratkih hlačah, mislim, a veste, imaš dva otroka...

D: Ena torba in ena vrečka.

S: Ker nisva smela. Ko so nas vprašali na meji na Hrvaškem, kam greste, »ja gremo otroke pustiti v Zagreb, pa se vrnem«, ker je bil vojni obveznik, on je bil vseeno takrat trideset let. V Slovenijo so nas komaj pustili, pa je on rekel...

D: Vizitko smo pokazal.

S: Na srečo je bla tu firma in da ga nujno kličejo.

D: Pred nami so takrat ravno dajali kontejnerje na Hrvaško-Slovensko mejo, nam so rekli na Slovenski carini, da ne moremo več v Slovenijo z Jugoslovanskim potnim listom, jaz sem rekel, da jaz delam gor, sem mu pokazal vizitko, je rekel »kar pejt naprej«, tak da v bistvu, če bi bil kakšen drug tam ali pa recimo, če bi šel naslednji dan, verjetno da ne bi prišli skozi, a ne.

S: Ja... in pridemo v njegovo firmo, te štirje direktorji, pa en dober prijatelj, bili so majhna firma, zelo uspešna takrat. Pravi D »povejte, kako mi lahko pomagate« in od vseh prvi odreagira, mislim, v tej situaciji, on je Hrvat, B.G. to je človek številka ena v našem življenju, sicer je umrl lansko leto, je rekel »pejte z mano«, vzel nas je v svoje stanovanje, celo družino, pa on že ima svojo, mislim, veste kaj je to vzeti celo družino za nek nedoločen čas... Mislim, to se nikoli ne pozabi. In smo bli pri B sedem dni, v Šiški, v upanju, da se bo končalo, ker mislim, jaz sem bila... Veste... Gledaš televizijo, jok vsak dan, kdaj se bo to nehalo, pa misliš, da se bi hitro, pa vidiš, da ne gre. Eden od direktorjev D je reku »veste, to se ne bo končalo«, to je blo že sredi avgusta. On je vzel svojo taščo k sebi. D se je včasih hecal, pravi, šele zdaj vem, kaj pomeni, da si Slovenc taščo vzel k sebi, to ni običajno (smeh).

D: (Sme).

J: (Sme).

S: On je nam dal v Štepanjcu enosobno stanovanje, »evo, bodite tu, dokler se ne znajdete«, konec avgusta, a S bi moral septembra v šolo, starejši sin. Kaj bomo naredili? Pravi drugi direktor... Veste, včasih so rekli »Franca Bosanca«, to je bla šola Prežihov Voranc, v katero so hodili otroci iz Bosne, zaradi jezika, ko so prihajali.

D: Tudi od tistih oficirjev, ki so bilo začasno tu.

S: Tako, in so imeli v svojem jeziku šolo. In mi pridemo tja, D pelje S v šolo, jaz sem bila z D (mlajši sin). Kako je bilo njegovi učiteljici ime? Muslimanka je, krasna ena oseba, vpraša D, če lahko vzame S, pravi ona »ni problema, boš pri meni«, to je šel v drugi razred, ker je prvega končal na Hrvaškem. V varstvo pa smo ga dajal v Slovensko, da se nauči slovenščine. In jaz še vedno mislim, da se bomo mi vrnil nazaj. Jaz sem delala pred vojno na občini, kot šef inšpekcije za davke in to vse jaz spremljam, itak. Zdaj pa, kaj se je zgodilo. Vsi Srbi so odšli, al tisti, ki so šli za Srbijo, so šli za Bosno, ker je ta del bolj Srbski in zdaj je tam tudi Republika Srbska, Hrvati pa so šli za Zagreb, v grobem, ampak tud je blo mešanih, če je bil mešan zakon, so šli eden z drugim. In to midva spremljava vse. Nam se nič, itak ne moreš... Tuki pridemo,

na Štepanjcu, kaj bomo naredili, Franci Bosanci, treba je najti stanovanje bližje, ker otrok mora iti v šolo, jaz tega malega, ne moreš ga kje pustiti, D mora delati, nekdo mora služiti in...

D: Midva sva se najprej prijavila kot izbeglice za kratek čas, ko sva prišla gor, ker so nam svetovali, da se prijavimo. Ampak čez par dni pridejo z občine in pravi »smo prišli pogledat, če ste vi res tukaj izbeglice«, jaz pa »zakaj ste ravno nas prišli pogledat?«, pravi »vi ste edini Srbi, ki ste zbežali na to stran, na zahod«, pravi, da so vsi šli proti Beogradu. Ampak pol smo pa že naslednji dan že dobili pomoč, ko so videli, da smo res družina begunska, to so bili avstrijski paketi, to je bil zelo star rok uporabe hranil...

S: Vse smo morali vreči stran, rok je bil star.

D: Jaz sem takoj začel razmišljati v tej smeri, da boljše, da tu nimamo statusa izbeglice, ker po eni stani nismo to niti bli, imeli smo to srečo, da sem jaz imel tu že službo, samo da ni bil več sedež te firme dol. In v bistvu sem... Sva se midva posvetovala, našo družino sem potem zelo hitro odjavil kot izbegličko.

S: Tako da nismo tisti klasični begunci, smo pa sicer preživeli kot begunci, imamo pač to neko svojo zgodbo, malo bolj posrečeno.

D: Tudi nisva videla neke koristi, da imava ta status begunca, drugič, nisva želela živeti na grbači od države, ampak sva prišla sem delat. Jaz sem imel delovno mesto, problem je bil S, ker ona je pač...

S: Jezika nisem poznala.

D: Jezik je težava, tudi meni je bil jezik težava, ampak mal manjši, ker v komerciali to gre drugače. In dejansko pol ona je bila doma, ker itak nismo imeli rešeno varstvo za mlajšega otroka, ta starejši je sam hodil...

S: Ja, potem smo našli stanovanje, so nam našli D direktorji stanovanje za Bežigradom, to je blizu te šole, bolj proti centru Bežigrad. Prvega septembra, ko je on moral v šolo, smo se mi preselili isti dan. Ena stara hiša je bila, etažna, je gospa imela. In je treba otroka v šolo, D zjutraj en dan ga vzame za roko, ga vodi v šolo, ta naš sin je res izjemen. Pravi njemu drugi dan D »a si ti si zapomnil to pot?«, ker to vseeno, Kostajnica je majhno mesto, to ni Zagreb, pa da si prišel v Ljubljano, v Kostajnici ni bilo semaforja, sicer smo mi potovali, on je precej tega videl. Pravi on »ja«.

D: Kilometer in pol je moral hoditi od Petrola do Prežihovega Voranca, sam otrok. Zjutraj ob osmih, ko je največja gužva, tam je itak pri Petrolu dvojni semafor. Moji v službi so vsi...

S: Noben ni mogel verjeti. Ti otroka, ki je prišel sem, nobenga ne pozna, pustiš samega, da gre peš...

D: Oni so svoje peljali v vrtec in v šolo.

S: In D je šel za njim, da S ni vedel, D se usede v avto in ga je spremljal do šole in ko smo videli, da to nima smisla, da to se ne bo dobro končalo, to stanovanje je bilo, ker je bila stara hiša, gretje je bilo ogromni stroški.

D: Podstrešje je to bilo.

S: Ja, zelo, zelo... Mislim, da je takrat bilo vse skupaj tisoč mark, to je bil ogromen denar leta 1991. In je... Smo vidli...

D: Mi smo pa prišli s tri tisoč mark.

S: Ja, mi denarja, kar smo imeli, smo pustili staršem. Moj brat, ki je ostal dol, je skrbel za moje in za D starše. Tako da smo imeli tri družine in še danes, to traja že trideset let. In smo vidli, da nič iz tega ne bo, da moramo klele iskati prebivališče. Stanovanje tisto pa smo imeli še v Zagrebu, garsonjero. D itak ni smel čez mejo, jaz imam strica v Zagrebu, ki je poročen s Hrvatico in sta nama zelo pomagala. To je dolga zgodba, vi ste lahko pri nas pet dni (smeh). Ampak to ni tok pomembno. Prodamo to stanovanje in začnemo iskat stanovanje za ta denar, seveda ne dobiš, ker je to garsonjera.

D: To je bil čas, ko so bla stanovanja relativno poceni.

S: Ja, zelo poceni.

D: Pa najprej smo tu imeli zdaj delovno dovoljenje, oziroma tedaj je tud še veljal tist zakon za državljanstvo deset let, pogoj, od tega je blo treba imet osem let stalno prebivanje...

S: In šele potem za državljanstvo. In midva sva vse to dala skozi. Nič preko vsega. Vsako leto delovna dovoljenja, začasno bivanje za vse štiri.

D: Ampak največji problem ni bil toliko država in togi predpisi, največji problem je bil, zaradi tega, ker nisem hotel v vojno na nobeno stran, mi nobeni niso dali dokumentov.

J: Ja, ja...

D: Jaz sem rojen na Hrvaškem, po tej logiki kot hrvaški državljan, bi moral dobit papirje, pogoj je seveda bil, da pridem v vojsko in so me probali celo...

S: Kazni smo plačali.

D: Kazne smo plačevali in so me probali aretirati enkrat na meji, ko sem šel poslovno in tko naprej. V glavnem, nisem imel... Meni so rekli tle v Sloveniji na upravni enoti »lahko ti poštempljamo za začasno, ampak nam moraš prinesiti veljavni dokument«, ta dokument nismo mogli dobit in pol smo se znajdlji, pa smo šli v Trst, kjer so bli še jugoslovanski konzulati in pridem tja in...

S: Kilometerske kolone so ble.

D: Ko je videl tip, da recimo Jugoslavija bo propadla, je izvlekel tkole kot špilj kart, je reku »katerega hočeš?«.

S: Bli so takrat v bistvu jugoslovanski pasoši, ampak vsaka republika je imela pred tem označbo, a je HR, a je SI... Vsi enaki, ampak se je vedlo, iz katere republike si. In zato nas je vprašal... Isti je potni list, samo je tko zgoraj bila označba. In potem smo se mi odločili, ker sta otroka tud rojena na Hrvaškem, da vsi štirje dobimo hrvaški potni list. Pol se je spet začela kalvarija, ker sem jaz rojena v Bosni. Smo plačal, ne vem kolko odvetnikov...

D: 14.000 mark tedanjih.

S: In prihajala je gospa odvetnica iz Siska, to je na Hrvaškem, ki je bila, ne vem, mislim, da je oči bil Srb, mami Hrvatica, ni važno, razumela je situacijo in mešanih zakonov in tako in je

pomagala vsem nam, ki se nismo postavili na nobeno stran, ampak to je trajalo, to so bila leta, da je D dobil domovnico, pa otroka domovnico, jaz pa ne, ker sem rojena v Bosni. Šele po tem, ko so oni trije dobili državljanstvo, jaz sem šele na podlagi njih dobila Hrvaško državljanstvo. Ker je nam bil problem... Kakšno slovensko, mi nimamo državljanstva, a veste, brez statusa, brez dokumentov, nismo mogli tu zaprositi. Pred tem, ker to je trajalo leta in leta, ker po rodu si Srbin, misliš, da ti Srbija bi dala, spet D ima neko žlahto v Srbiji, ona je Beograjkanka, to je še ona osma ofenziva, so rekli včasih, to so ljudje, ki so zbežali po drugi svetovni vojni s tega našega območja, ker je to itak vedno vojno področje, so zbežali v Vojvodino, D je imel žlahto tam in nam je gospa res pomagala, da bi dobili nekakšne srbske potne liste. Mi mammo potnih listov kolikor hočete, kdor koli nam je dajal, mi smo sprejeli, ker ne moreš, enostavno. Ampak je bilo začasno nekaj, ker smo tudi tam bili prijavljeni začasno za dve leti. Potem je ta gospa, nam je res pomagala s tem, da nam je celo prinesla v Slovenijo, ker mi nismo mogli na Hrvaško. Tok da smo to dobili in šele potem se začne v bistvu pridobivanje statusov v Sloveniji. Ko imaš potni list veljaven.

D: Tudi brez statusa, kot tujca, sva imela firmo, ker drugač v tem času, S ni mogla seveda, prej je ona delala v bistvu kot davčna inšpektorica, potem je tuki začela voditi poslovne knjige in smo mogli narediti firmo. Jaz sem še zmeraj delal za to slovensko firmo, ona je pa delala v najini firmi, v bistvu, ki se je ukvarjala z računovodstvom in smo na to firmo našo kupili prvo nepremičnino tuki na Fužinah, stanovanje, ker pač nismo mogli kot fizične osebe.

S: Ne, prvo smo tam...

D: Ja, dobro, to je bla ena vmesna faza.

S: Ja, ker nismo takoj mogli imeti firmo. In zdej je blo treba kupit stanovanje, kot tujec ne moreš imeti stanovanja v Sloveniji. In taj njegov direktor, ki nam je ponudil prvo polovico denarja za stanovanje kot posojilo, drugo je rekel »napišite ga name, kupite stanovanje, piši ga name«. In res, napišemo na njegovega direktorja stanovanje in garažo skupaj sva kupila na Fužinah, dokler nisva ustanovila firmo, potem, ko smo se mi davkov naplačal, ker je treba ta davek, potem, ko smo prepisoval na firmo, smo spet plačal davek, pa potem s firme na nas, smo spet (smeh), ampak mislim, to niti ne razmišljaš... Tok da, evo, to je v bistvu ta najhujši del, ki je bil za nami. Ene deset let smo čakali na državljanstvo. Po osmih letih smo dobili stalno bivanje, vsako leto, vse v bistvu, to je tolk trajalo dolgo, da samo končaš, da dobiš dovoljenja, spet moraš začeti na novo iskat.

D: Ja. Ampak jaz in otroka, mi smo se mogli, v bistvu odpovedat hrvaškemu državljanstvu.

S: Vsi štirje, tudi jaz.

D: Tedaj ni bil pogoj odpovedati se bosanskemu državljanstvu recimo, samo hrvaškemu, al pa druga, edino iz Bosne so, kako bi rekel, so lahko obdržali staro in dobili novo.

S: Ampak smo se vsi štirje tuki na konzulatu hrvaškem, potem smo šli to proceduro, da se odpoveš hrvaškemu državljanstvu in kaj se meni in vsem skupaj zgodi, zgubijo mi kompletan predmet na poti iz Ljubljane v Zagreb. Oni trije dobijo slovensko državljanstvo, meni pa so izgubili vse originale, a brez originalov ne moreš, mislim (smeh), noro, noro.

D: Zanimiva zgodba otrok mogoče. S, ki je starejši sin, v bistvu on je končal prvi razred na Hrvaškem, tuki je šel v bosansko šolo, pol se je vpisal v tretji razred osnovne šole že na Fužinah,

ko smo kupili tu že stanovanje. Vpisal se je v osnovno šolo na Fužinah, torej tri države različne, prvi je hrvaški program, drugi je bosanski, tretji je slovenski program.

D: No, mogoče še samo ta informacija, da je že v petem razredu, so mu ponudili, da preskoči en razred.

J: Vauu.

D: Ker je bil zelo dober, ampak on se je odpovedu tej možnosti, zaradi tega, ker je komaj dobil slovenske prijatelje tu in ni hotel ven iz tega razreda. Že v sedmem razredu je recimo bil, s še enim prijateljem, prvak Slovenije v fiziki. Zlato sta dobila. In je na ta način dobil Zoisovo štipendijo. In na eksternih izpitih, mogoče tudi zanimiv podatek, na Fužinah je imel največ pik iz slovenščine.

S: Največ pik kadarkoli v zgodovini te šole.

J: Vau, svaka čast, res.

S: Učiteljica je bila tok ponosna nanj in cela šola, kot »kok ste nam dvignili zgled šole«, so pravili, ker tu je bila šola, mislim veliko je bilo otrok iz Bosne in se je držal stereotip »Bosanci«, ampak tok da smo res ponosni nanj in dan danes je zelo uspešen.

D: Ja, in v bistvu pol je na ta način dobil pogoj za Zoisovo štipendijo in mogoče zanimiv podatek, šele, ko je on imel uradne pogoje za Zoisovo štipendijo, so nekje tam na... Pristojni so ugotovili, da sploh nimajo v zakonu predvideno varianto, da bi en tujec, ker je S bil še tujec, lahko bil prejemnik Zoisove štipendije. In on eno leto sploh ni mogel dobivati, kljub temu, da je imel vse pogoje formalne izpolnjene, ampak dokler ni imel državljanstva... En let je bil brez, smo izgubili denar, dejansko, ker so šele pol začeli proces, da tujci lahko tudi dobijo.

S: On je šele po državljanstvu dobil.

D: V glavnem to Zoisovo je imel ves čas, do konca gimnazije in na faksu. In oboje je pravočasno končal. Evo, zdaj je, radi v tej firmi Bankart, kot direktor razvoja firme in zdaj bojo pa firma mu plačali tudi na Bledu, visoka poslovna šola na Bledu, ki je zelo redka, v bistvu, pa tudi draga, 28.000 evrov je šolnina za magisterij, v bistvu mu je to firma plačala in še šteli mu bodo, kot da dela v tem času.

S: Zato smo tudi na začetku rekli, da nismo begunci na klasičen način, res smo sicer delali kot nori. Pogledajte, deset let nismo imeli dokumentov, nismo mogli nikamor iti, Slovenijo smo spoznali, vsak vikend smo vzeli otroke in smo šli, mogoče bolj poznamo Slovenijo kot vsak povprečni Slovenec in smo delali, ogromno smo delali, da bi vse skupaj imeli, kar danes imamo. Oba sva vmes preživljala moje in D starše in še dan danes.

D: In vlagali smo v izobrazbo, kakor pri otrocih, tako tudi pri nas samih. Začeli smo s tem, da sva se takoj vpisala na tečaj slovenščine, ko to še ni bil pogoj za državljanstvo, ampak preprosto potreba. Jaz sem govoril angleško in nemško zelo dobro, še vedno govorim in te moje partnerje, ki so tudi v vojni zgubili kapacitete v tem trikotniku Bihać-Banja Luka-Zagreb, sem delno pripeljal v Slovenijo. V bistvu so to nekakšni moji, kako bi rekel... Zdajle rečem, da mi je največja izguba ne to, kar sem izgubil v vojni, od nepremičnin, ampak izguba trga mi je največji bil problem. Sem čist na novo moral začeti tle trg. Pogoj za to pa je bil jezik. Pri S je bilo še hujše, ker ona uradna komunikacija z davčno upravo, kot knjigovodja, računovodja, je mogla pisati perfektno slovenščino. Tako da je ona šla še na nadaljevalne tečaje. In midva sva oba to

končala, tudi skoraj sto pik, maksimalno. Ampak smo ves čas vlagali v otroke, v nas tudi, skozi potovanje. Smo... Kako bi rekel... Na ta način smo velik znanja pridobil. In se na koncu ugotovi, da vse to, kar imaš, bajta, hiša, ni tok vredno, samo je pomembno, koliko znaš, znanje je pomembno.

J: Tako ja, se strinjam.

S: Tudi kar se tiče sprejetosti s strani ljudi tukaj, imava midva zelo dobre izkušnje. Čeprav nekateri mislijo, da si izmišljujem, a veste, ampak res imamo občutek, kakor se ti postaviš proti človeku, tako se on obrne proti tebi. In smo imeli res... Kdaj? Prejšnji teden sta bla, ta dva soseda, ne zaradi tega, ker sta Slovenca, ampak nam so leta 1991, pa ko se ni smelo Srbom, veste Srbi, so bili takrat na zelo slabem glasu, mi smo vse dobili. Od D direktorja žena je delala v Cankarjevem domu, ona je nam... Pravi »moram rečt, da ste begunci, ne morem rečt, da ste Srbi«. Veste, ko prideš sem kot begunec, nimaš nič. ničesar nimaš. Od oblek so nam dali, od posod, hrane, od, ta ena, ki je nosila dol iz Zaloga, ta stročji fižol pa piščanca, nam prinese kosila, mislim, res, res ogromno pomoči smo imeli. Tud ta finančna, sicer smo vrnil vse, D je delal, so vedeli, da bo vrnil to s svojim delom, ampak vseeno, a veste, človeku je tok lepo po srcu, da ti nekdo...

S: Mi smo si polovico od njih sposodili, to je 70.000 mark, pa polovico so nam dali, to ni malo denarja. Eto, v manj kot v letu dni, smo jim vrnili nazaj z delom. Dejansko bi rekel... Pa tud otroka v šoli, naš S, ko ni hotel preskočit en razred, spoznal je enega M, on je bil tukaj tudi v Fužinah, samo da dokončam, on mu je bil poročna priča, evo, to tok traja prijateljstvo. In ne vem, smo tako, vzgajamo otroke, smo tkole razgledani... Še to, midva nisva verna, tudi cerkev nas ni vezala in sva odprta za vse sorte, nam je čist vseeno kdo, kaj je, od kje, važno, da si človek in tkole nastopamo in kaj je veliko v vsem tem, vi ste mladi, tega ne veste, najbrž starši to pa bolj bojo vedli... Iz teh mešanih okolij, kjer smo mi živeli, velika je sreča, da smo vse prijatelje obdržali, vseh nacij, pa ver, pa vse. Nobeden se ni obrnil proti nam. In kaj je blo absurdno, na primer, ko se je to dol dogajal, kličejo k nam, mi smo begunci, k nam pridejo prespat, »a lahko pridemo«, »seveda«. Imamo tudi dva čudovita prijatelja, par iz Bosne, muslimana, onadva sta iz Nemčije potem šla v Salt Lake City v Ameriko, smo se kle družili, smo se obiskovali, mi smo šli k njim, oni k nam. Ko smo mi zbežali sem, to je absurd, ta del se ne ve. To je bila Krajina Srbska dol na Hrvaškem. Ko smo mi bili tlele, D staršem dol niso hotli pomagat, »ja vaš sin je izdajalec«, kot »kdo ni z nami, ta je proti nam«, to je bil nekaj ta sistem. Posebej nismo to versko vzgajani. Pop je ta verski bil bog in batina, kakor se reče pri nas, brez njega ne moreš nič, tok da smo imeli, bi rekla, več težav z »našimi« (v narekovajih), kot z drugimi, ker enostavno, če nisi taki ortodoksan, nisi del tega okolja. Mi smo včasih, ko se s Srbi pogovarjamo »ja, vidva sta mal izobčenca«, ne gre za to, jaz se ne sramujem tega, kar sem, po rodu sem Srb, lahk sem Mongol, ne vem, men je čist vseen. Naš S je rekel, ne bi bilo Evropljan, raje bi bil Zemljan, če bi bila taka možnost. Ampak samo to hočem rečt, da v bistvu je problem ljudje, ki pridejo, vsaj jaz to tkole gledam... Nekako se ne prilagodijo, veste in potem pravijo »ja Slovenci so proti nas«, ja seveda so, če ti terjaš to po svoje. Mislim, če si že prišel v to državo, klimatiziraj se, ali pejt tam, kjer je to dovoljeno, jaz to tako gledam. Sicer mi ne paše vse, ampak mi tud najbrž v Srbiji ne bi odgovarjalo, veste, ker sem takšen človek, ampak sprejmeš tisto, kar lahko. In dokler lahko. In sva tkole delala in...

D: Ja, ampak problem, problem v narekovajih je, ker smo imeli žlahto, naš oče je imel še štiri brate in oni so bli po bivši državi povsod, recimo, že otrok od njegovega najstarijega brata, se

je poročil s Srbkinjo s Kosova. Ortodoksno. On ta drugi je recimo se poročil s Hrvatico in ima dva sinova v Slavonski Požegi, torej so na nek način Hrvati, ker živijo dole. V Zagrebu so prišli na katoliško vero, recimo, vse sorte. Imamo recimo od moje tete, je en musliman, a ne, in živijo zdaj, seveda, sličan primer je, moja sestrična je Srbkinja, on je musliman, živita oba v Kopru. Oni su prišli za nami. Tud nista nikamor prispela, v bistvu, če ona pride na njegovo stran, ali obratno, je problem. Tak da ona dva živita normalno kle, en sin je v Nemčiji, drugi pa je tu v Sloveniji.

S: Smo se smejali, pravi... Njegova pa je Hrvatica od D, pravi »evo, imamo sve v družini, kar hočeš«, tako da.

D: V bistvu tud ta mlajši sin, prej sva govorila samo o starejšemu, tudi ta mlajši v bistvu, un ta starejši je bolj izjema, ta mlajši je tud uspešen, je končal isto fakulteto, računalništvo.

S: IT-jevca sta oba.

D: Ja, s tem da D se spotoma še s športom ukvarja, on je visok meter sedemindevetdeset in je košarko igral. Zdaj on že ima, dela kle pri Studio Moderna, zelo dobro službo ima, tudi ženo, sta kupila hišo v Grosuplju, tak da ona dva sta preskrbljena. S ima v tem naselju, tu nasproti Žal, a veste tam, ima penthouse.

S: Sta vzela stanovanjska posojila, ampak vseeno, zelo dobro sta to...

D: Mogoče sam še to, midva, takoj, ko sta imela osemnajst let, sva vsakemu kupila še po čist majhno garsonjero in v bistvu zdaj že to oddajata in na ta način odplačujeta...

S: Ogromno smo delal, smo znali izkoristiti vse, veste, ker sem jaz delala na davkariji in točno sem vedela, kaj je, kdaj je treba narediti, to je tud nekaj, da veš, kaj lahko narediš, tako da smo, vse kar smo zaslužili, pametno investirali ta denar... V prvem delu, prvih deset let, v bistvu, prvo smo ogromno zaslužili, drugo nam je to bil nekaki izhod, veste, iz cele te situacije. Nikamor nisi mogel, pa midva sva že pred 1991, sicer smo živeli v majhnem mestu, ampak mi smo že takrat potovali po celem svetu, D je šel v Moskvo službeno, pa smo pol šli, pa po Evropi... Tko da smo vidli, da to ne gre in prvih teh deset let smo uspeli v bistvu, dobro podlago dat za tisto, kar danes imamo.

D: Kljub temu, da je blo na lastno firmo, glede na tiste izkušnje, ki smo jih preživeli v vojni, nisva se odločila investirat v firmo, ampak sva vsako leto dobiček vlekla ven in sva ga nalagala v nepremičnine in to se je pokazalo dobro, prvo, da rešimo lastne stanovanjske stiske, da nisva najemnika, drugič, pa zdey oba otroka sta na ta način dobila samostojnost in samostalnost. To niso ne vem kakšne bajne, velike nepremičnine, ampak vsakemu je čist dovolj za eno normalno življenje.

S: Pa še D starše smo, ko se je Krajina na Hrvaškem, ko je bla ta nevihta pa oluja, al kako so že rekli. Sicer sta onadva takrat zbežala za Beograd, ker je D mami zbolela za rakom v temu vse skupaj, v tej žlahti, ki je nam pomagala za dokumente, so bili pri njih en čas, ko je ozdravela, potem smo prodali, hišo sta imela na Hrvaškem. Spet D cimer iz Zagreba, je musliman drugače, ga je poklical, če lahko on proda, pa kolikor denarja dobi, dobi, toliko, da smo... Prodali smo hišo, pa potem smo kupili za njiju dva stanovanje v Zagrebu, ker sva mislila, da bosta tam, ampak smo to stanovanje oddajali in smo kupili v Izoli, ko smo to prodali, smo v Izoli, še zdaj imamo tam 40 kvadratov eno majhno stanovanje, tolko da, ona je še klele, to je zdaj 25 let, malo več. Tok da smo v bistvu, evo, pa zdaj klele, naš D je, če ga kdo vpraša, je Slovenc. On

je s štirimi leti prišel sem, od tega, da navija za Olimpijo, da klele cel kup takih... Govori srbohrvaško, ampak, ko piše, se vidi, da je Slovenc. S pa perfektno, moram reči, on je z osmimi sem prišel, celo v tej bosanski šoli se je cirilice naučil, ker so imeli cirilico, v Sloveniji se je naučil cirilice. Tok da... Odlično piše, odlično govori, včasih, karkoli gre iz firme gre, lektorira, tok da točno ve smiselno stavka, drugo je ko Google prevaja, drugo je, ko hočeš povedat, kaj je. Tolko da, ne vem, mi smo tu in...

D: V glavnem, status je takšen, da, mislimo, da nismo naredili napako, da smo ostali tle, sva se velik nadelala, ker nisva širila firmo v tem smislu, da bi imela koga zaposlenega, ampak vse, kar sva naredila, sva naredila z lastnimi rokami in možgani, posledice so, seveda, ne vem, da ona ima s hrbtenico težave, ker je pač, oči...

S: Ampak dobr, to bi mogoče tud brez tega.

D: Ampak dobr, to nikol ne veš. Zdaj sva oba od prejšnjega leta v pokoju, počasi uživava kolikor se le da, ampak seveda največje zadovoljstvo je, da oba sinova sta relativno blizu, en je tle, en v Grosuplju in da se vidimo, da imamo nekakšne, bi reku človk, normalne kontakte, ker danas je to bolj izjema kot (smeh).

S: Posebi iz tega konca, vi ste vseeno tu rojena, imate kot naši otroci, imate malo... Slovenija je germanizirana, nimate te... Čeprav jaz nerada razlikujem narode, ampak vseeno pri nas v Bosni je neka toplina, drugačen je odnos, tudi Slovenci to rečejo. Jaz sem eno stranko peljala dol, to je krasna ena družina, kateri sem trideset let vodila knjige. In on pride po desetih letih, tuki smo nekaj jedli, jaz sem... Pri nas v Bosni se paprike filajo pa pečejo, D, ki so na Hrvaškem, se paprike kuhajo (smeh).

J: (Sme).

S: Pravi ta J »jaz sem to enkrat jedu«, pravim jaz »nič, pridi k meni na kosilo«, pride on, pa smo se dolg časa družili, pravi on men »dej ti meni neki povej«, »kaj pa J?«, »zakaj pa ti nisi zavita?«, jaz se začnem smejat »zakaj bi jaz to imela?«, »ti rečeš, da si Bosanka«, »saj sem Bosanka«. Mi smo v Zagrebu študirali, moja najbolja prijateljica je Hrvatica in sva bli »Bosanki« obe v Zagrebu. Jaz sem pač iz Bosne in smo bli zelo tko komunikativni, malo otkačeni po svoje, meni je to bila fora. In J men »kako?«, povprečni Slovenc tega ne ve, vsi južno od Kolpe smo »Bosanci«. In sva ga peljala v Bosno k mojim po vojni, to je blo vse skupaj seveda po vojni, tok da vidi, ker mi mam par sto metrov katoliško, pravoslavno pa džamijo in v Kostajnici je ena najlepših džamij v Republiki Srbski, zelo lepa džamija je, so jo obnovili po vojni. In naš folk dol je odprt, oni so seveda takoj njih sprejeli. Tko da, evo, mislim, taka ena anekdotica v bistvu, kaj se lahk naredi. Ja, in to je ba zanimivost, pravi J, ko se je vrnil nazaj, pravi »sem sedel v gostilni, pa mi je blo to tako neka gesta in sem poslušal tam neke, da govorijo srbščino, ekavica«, pravi »in sem jim naročil pijačo«, ker to v Sloveniji ni, te niso mogli verjet, kaj en Slovenc (smeh), kaj dela (smeh). Mislim, samo hočem reči, kako z lepimi gestami v bistvu narediš, da ti je lepo v življenju.

D: Kaj smo se naučili v bistvu, jaz bi reku, da se zdaj vidi, da sva se pravilno odločila, če se odločiš, da prideš v eno državo, katerokoli, recimo tud, če bi šli, ne vem, v Ameriko... Imaš vedno dve možnosti, ena je, da ostaneš znotraj svoje, ne vem, etnične ali nacionalne skupnosti in da si iščeš zraven cerkve, džamije ali... Recimo rodovski princip. Drugo je, da se integriraš v okolje. Seveda, ena in druga imajo prednosti in pomanjkljivosti.

S: Samo ne dobesečno, naša snaha je Slovenka, S ji je rekel, ko je L, starejši vnuk rojen, pravi, »klele, tok da veste, ko se pride v to stanovanje, se govori srbohrvaščina« in res, naš L perfektno govori srbohrvaščino, pa je bilo zanimivo, pravi on »babi«... Ker srbohrvaščina ni, a veste, al je srbsčina al je hrvaščina. »Ja kako pa A pa baba govore«, »bosanski«, mislim, kako... To je Duro enkrat dobro reku »jaz govorim arhaično srbohrvaščino«, kar mi govorimo, tega jezika ni več, vsi so se malo oddaljili. Ampak to hočem reči, vseeno, ne da bi se zdaj sramovali od kod smo. Jaz sem tud otrokom rekla, če te kdo vpraša, povej, kaj si, če koga moti, potem najboljš, da gre takoj. Jaz vsakič, če me vprašaš, po rodu sem to in to. Zdaj pa sploh ni moderno, da se ti... Ampak jaz ne morem, jaz sem šestdeset let ena in ista, kaj da jaz zdaj tam, sploh ne vem, kako, da se obnašam, ampak mammo... Ta njegov prijatelj, ki je nam pomagal, ki nam, je dal stanovanje, ortodoksni katolik in smo mi šli z njim v cerkev, ko je treba, smo šli na ohcet, smo šli pravoslavcem na te slave, smo šli, naša D, smo šli njej na bajram. Vse... Če kdo kaj proslavlja, mi smo klele, ampak sprejmite nas take, kot smo. Da enostavno smo tkole vzgajani in nočemo neki zamenjati zato, ker je to zdaj in, razumijete. In tako smo tud otroke naučili. In naš S, to je spet... ena anekdotica. V času, ko se je na Kosovu so bile največje vojne in še danes Albanci in Kosovo ne moreta skupaj. Njegov sošolec s faksa je pol Albanc in ga je povabil, da mu je poročna priča. Ko je njemu S rekel, pravi... Mami mu je sicer Slovenka, ampak je tukaj cela družina Albanska, so Albanci s Črne Gore. S pravi »mogoče najprej vprašaj svoje«, mislim vseeno je to... Je šel vprašat atija, on pravi tko po naše »ko jih jebe, če jim ni všeč, ti sebi biraš prijatelje«, mislim, to je taka toplina pri srcu starša, a veste, to se ne da poplačat. To, da vidiš, še je ogromno takih ljudi, samo je treba to pokazat, tud, a veste, mi smo včasih, kriješ to, pa... Mi gremo z odprtimi kartami, če ti paše... In res imamo ogromno vseh sort prijateljev. Tako da.

D: Kaj čmo, tko je blo, v bistvu si nismo mogli izbirati, edino dans, če gledamo nazaj, sva recimo zadovoljna s tem. Edino vedno veš, da si v bistvu, da je nekdo drug odločil namesto tebe, kje bova živela.

J: Mhmm.

D: Ker ta občutek obstaja in ostaja. Na koncu očitno je, da jim bomo še hvaležni (smeh), ker prav... Zdaj dol v Bosni, ko pridemo, oni, ki so ostali tud po vojni, na tem delu Republike Srbske, zdaj, ko vidijo, da se ljudje vračajo nazaj iz Švedske, iz Norveške, iz Amerike in seveda, zdaj to so že boljši avti, boljše hiše, več denarja je gor, tud če si izbjeglica, imaš denarja. Pravijo dol Srbi »v naslednji vojni vi boste zmagali, mi bomo bežali« (smeh), ker v bistvu to, kar se zde dol dogaja, v bistvu grejo ven, bežijo ven zdaj. Tko da, ne vem... To je nekakšno naše kratko, mi smo to strnili.

S: Tako da evo, mi smo prišli avgusta 1991, januarja 1992, to pomeni pol leta po tem, sva ustanovila to firmo.

D: 5. avgusta ali 4. avgusta sva prišla v Slovenijo. 6. sem jaz že začel delati v tej firmi

S: D je že prej delal tu in to je ta razlika, da nismo klasični begunci.

D: To je rešilna biljka bila, da sem vedu, kje in kako. Jaz sem se usedel in že naslednji dan sem imel in tajnico in pisarno in vse to in v bistvu sem prinesel te posle, ki so bli dol v Bosni, sem jih prenesel kle v Ljubljansko... Žal, tud po pol leta je ta firma propadla, tak da, ni šlo, ampak recimo, rabili smo, ajmo reči, štiri, pet mesecev, da smo kupili stanovanje, da bi dobesečno firmo kle v stolpnici, moraš imeti soglasje vseh stanovalce. In recimo hišnik naš S, je hodil od

stanovanja do stanovanja, on je Bosanac iz Sanskega Mosta, še dan danes smo prijatelji. On je namesto nas hodil okrog, prosil stanovalce, da nam podpišejo. Mi smo od enga kabineta, smo imeli 77 kvadratov, ni blo tok, ampak smo bli svi tamo, od enga kabineta sva naredila pisarno. Spalnico sva dala otrokom, ker sta oba moška, midva sva pa spala v kabinetu.

S: Deset let, deset let.

D: Mala soba je bla, ampak dobro, to je bila akumulacija, na ta način smo prišparali denar, da smo kupili pol stanovanje.

S: Še dodatno smo imeli srečo, vseeno ta krog ljudi, kjer se je D prej, s katerimi se je družil, nam je pomagala, ker ni enostavno ustanovit firmo sploh v svoji državi, če ne veš, kje pa v tujini. Tok da so oni... Oni so to že dali skozi in to nam je kar gladko teklo. Nisva se tok matrala s takimi stvarmi na začetku, ker smo imeli ljudi, ki so nam pomagali, tko da se je ta firma... V bistvu smo mi prvo ustanovili firmo pri njih na Parmovi, dokler nisva dobila to soglasje stanovalcev. Takrat nisi mogu met firme, če nisi mel sedeža, pa še inšpekcija je bila takrat, da so pregledali poslovni prostor, tko da oni so nam bili začetni zagon.

D: Tko je blo, dans je to velik lepše za gledat za nazaj, ampak so ble, seveda, in težave in predvsem skrb za starše.

S: Dokumentacija. Jaz bi rekla, če bi me kdo vprašu, kaj mi je blo najhuje, dokumenti. Osebni dokumenti.

D: To je bilo ponižujoče na upravni enoti zelo. Recimo... Čakali smo, pustili so nas recimo zdej, kjer je tržnica, z zunanje strani. Začnejo delat ob osmih, že ob šestih se je od zunaj po mrazu formirala kolona. In smo čakali zunaj in si vedu zdej, vsak bi želel čim prej, velik del tega folka je tam bil neizobražen in jaz pa pridem, ne vem, s kravato, plaščem, s poslovnim kufrom in vidim, kaj se dogaja in jaz... Natanko sem videl, da on tip pride ven z uprave, nas pustijo, da se med sabo stepemo, da jih polovica gre stran. Potem sem reku, dajte se postaviti v vrsto, sem mal probal narediti reda, da ni gužve, da se med sabo ne tepemo, da oni imajo manj dela.

S: Zmeraj je kakšen, ki bi rad preskočil, vsak se proba znajt po svoje.

D: Ampak to smo dali skozi, tudi ta del. Pol je pa bil...

S: Trajalo je, osem let, ni blo enostavno.

D: Pa smo mel pol eno krizo, sem jaz imel. Osem let po tem, recimo, gor v Medvodah je firma Donit...

S: Ja, potem je D, ko je nehal, to da se vrnemo, on je bil v tej firmi, potem, ko sva midva ustanovila našo firmo, se je vrnil v našo firmo, sicer je delal z njimi, ampak je delal v naši firmi.

D: In problem je bil, da smo vsako leto mogli dobit od Zavoda za zaposlitev eno potrdilo, da takšneg kadra, kod sva midva, oziroma, kot sem jaz, da ni na zavodu in da so slovenski državljani.

S: Ja, da ni nobenega slovenskega državljana z enakimi pogoji, takrat. In to vsako leto.

D: In enkrat po osmih letih, to so nas primli na ta enoletni zagovor in ona pravi »gospod, žal mi je, vi ne morete dobiti podaljšanje delovnog vizuma«, »zakaj pa?«, pravi »Donit Medvode je šel v stečaj, njihov komercialni direktor je na zavodu z enakimi pogoji«.

S: V najini firmi niso dovolil...

D: On je mel prednost, da se ga zaposli.

S: Ja, ni važno, čeprav sva solastnika, ne, to nima nobene veze, nimava državljanstva, in enostavno prednost ima slovenski državljan. To je bla anomalija.

D: Pol sem mal začel pojasnjevati situacijo, sem tedaj rekel, da je sin bil uspešen, da žena dela in to vse in šefinja na Zavodu za zaposlitev, mislim njej je to zaintegriralo kaj in kako, je rekla »kaj če bi jaz dans po službi prišla do vas, kle na Fužine, če je to res tako, kot govorite« in pol je prišla enkrat po peti uri, kle na Rusjanov trg, ostala je do enih ponoči pri nas, ker jo je zanimal...

S: Vse, njo je vse zanimal. Sreča, da prideš do človeka. Res. Je bla enkratna.

D: Kako je to rešeno... Pol se je zanimala, seveda, moji iz firme, univerzitetni diplomirani ekonomist, oni so me prijavi pod to splošno šifro, sej je šifrarnik, za diplomirane ekonomiste si imel svojo šifro, za druge svojo in tko.

S: Računovodja je bila 7705, D, ki je bil ekonomist je bil 7703 al nekaj takega.

D: In pol je ona rekla »čak, kaj ti delaš?«, sem ji rekel, precej delam Nemčijo pa Anglijo pa zunanja trgovina pa tekstil pa to, pol pa je rekla »ti pa pol ne sodiš v splošno«.

S: Samo to zadnjo številko je spremenila.

D: Našla je na čist na dnu... In je to zadnjo številko spremenila in računalnik jo je spustil skozi. Skratka, smo imeli tudi malo sreče, ampak predvsem, jaz vedno pravim, da te sreča...

S: Pa s to gospo smo prijatli še danes.

D: Ampak recimo, da te sreča udari, kot jaz rečem, nekje ti moraš se boriti, ker ne moreš ti, mislim, zdaj pričakovati, da ti nekdo nekaj reši, če ti nisi pripravljen. Takšni štoski so bli.

S: Blo je vsega tega po malem, če gremo analizirati, ampak...

D: Težave so ble, moram reči, posebej, ko nisem obvladal še jezika, recimo jaz kot izbjeglica, kljub temu, da sem bil dol komercialni direktor, sem gor prišel, in sem mogel vzeti...

S: Moralni pad je, a veste, ne samo finančni in materialni, moralni pad. Prideš... Namesto komercialnega direktorja na nekoga, ki prodaja od vrat do vrat. Pa jaz sem prišla, jaz sem bla tuki takrat namestnica direktorja porezne uprave in še inšpekcije davčne. Prideš klele, jezik, sicer sem jaz šla po firmah, da iščem službo, na koncu mi je ena dobr rekla »gospa, najboljš to diplomo ekonomsko fakultete dajte na stran, ker s takim znanjem jezika«... Mislim, po tridesetih letih ostane ta akcent, enostavno se napačno učiš. Jaz lahko grem slovnico se s Slovencem tekmovat, ker sem pazila, dobro pišem. Kaj narobe naredim je, zaporedje v stavku, ker pri nas drugače rečemo in to konstantno, to že vem, da narobe. Zdaj pa, ko sem pisala nekaj v hrvaščini, žalbu za pokojnino, pravi D »ti si pa poslovenščila tole« (smeh), ampak enostavno takrat jezik je, pravi »poglejte, ne more vas sprejeti s tako visoko izobrazbo, s takim znanjem jezika«.

D: Pa ne more v državno službo, mislim...

S: Zato sva se odločla, da bi šla na...

D: Ja, to je takšna zgodba, mislim, mi smo plavali s tokom, bi človek rekel, nisi... Ker dejansko, ko sva zbežala v Slovenijo, midva nisva vedla, če je to naš končni cilj, ker po eni strani ona je recimo imela državno službo, je rekla »jaz grem nazaj«, ne vem, ko dva tedna ni pokalo, je rekla »jaz grem nazaj«. Jaz pa sem recimo reku, če mi ne uspe v Sloveniji, grem v Nemčijo, ker mi je ena nemška firma Huber, rekla »pridi sem, kle ti bomo, žena in otroka bosta hodila v šolo, žena bo delala, tebe bomo poslali v kakšno Ukrajino tam da kontroliraš za njih, da bi bil njihov kontrolor«, ker pač poznam tehnologijo in to, ampak to so ble vse bistveno slabše variante.

J: Kdaj sta se zavedala, da bosta tukaj v bistvu ostala?

S: Ja, že 1991, po pol leta, ko sva šla firmo ustanovit.

D: Ko sva kupila stanovanje in...

S: Pred novim letom sva kupila tole stanovanje in že začela postopek že konec decembra začela postopek ustanovitve firme, sva vidla, da ni... Dole je v bistvu že blo kar zelo slabo.

D: Še nekaj sva se naučila, recimo takoj na začetku, oziroma jaz sem tud otrokoma to povedal, v bistvu v Sloveniji, recimo naše izkušnje, vse lepo in prav, do kdaj se ne dotakneš kakšne, recimo državne službe, vojska, diplomacija, politika, pol ti se že začnejo nekako šteti krvna zrnca, a ne. Dokler si, kako bi rekel... uspešen, sposoben, v lastni firmi po navadi, dokler plačuješ davke, dokler ne delaš neumnosti, kako bi človek rekel... Da nisi kazensko preganjen, nimaš težav, recimo, to so naše izkušnje. Če si odprt seveda za...

S: Pa še nekaj dodatnega, sicer ni naša izkušnja, ampak smo slišali, drugače je urbana sredina kot ruralna. Ker naš, jaz sem vodila knjige enemu D prijatli... Bosanca sta onadva, pa sta v bistvu slabo bosansko govorila, ker sta tu rojena, stara kot najina otroka, mogoče mal starejša in on si je želel hišo, ki je v Litiji, mogoče boš ti to bolj povedal.

D: Ja, kle bliz na polovici poti za Litijo, imel je tam dva prijatelja Slovencea.

S: Poceni hiša in pravi, da gre tam.

D: Poceni pa blizu, pa prijatelje sta imela tam in vse je blo lepo in prav, dokler ni reku »kaj če bi vidva meni priskrbela en plac za hišo«, pol sta se ta dva čist zresnila in rekla »veš kaj, eno je, da se mi družimo s tabo, ampak ti ne boš hodu na mašo z nami in te vaščani ne bodo sprejeli«, a veš. Tak da recimo tam, kjer je cerkev, tam, kjer je nižja struktura izobrazbe, tam kjer so te gasilske družbe, recimo, tam kjer so domačini res, bi rekel celo se poročijo med sabo, so malce... Kako bi rekel, tud mal problematični mogoče in kot alkoholiki in vse to... Imajo o sebi višje mnenje kot recimo kle. Bolj konservativno. Mi pa na primer kle, te Fužine, ki so ble najprej razvpite, kao ne vem kaj, ampak jaz sem rekel »škoda, da nisva kupila še kakšno stanovanje več tu«, s časoma se je to sfiltriralo in v bistvu mi vidimo te Fužine kot en melting pot v pozitivnem smislu besede, v katerem živimo čist normalno in tista polovica Slovencev po rodu, ki živijo na Fužinah...

S: Še več jih je zdaj.

D: Al pa še več, mladi recimo se odločijo, ker gradnja je res solidna, to je zadnje, bi rekel naselje v Ljubljani, katero je v socializmu narejeno in zemljišče, na katerem je narejeno, ni bilo

predrago in dragoceno, da bi vse bilo nabasano, ampak imate recimo evo, to, da zadihaš, vse to. Za nas so Fužine ble idealna rešitev. In tud naša otroka nista bla nič diskriminirana, oba sta končala Ledino gimnazijo... Je pa res, da Fužine takšne kot so, imajo eno in drugo.

S: Ja, midva, ko sva brala in gledala Čefurji ravs, jaz sem vprašala »o kom ta piše? Jaz tega folka ne poznam« pa smo se z D pa s S pogovarjali, pravijo »ja mami, ne poznaš, ampak res taki obstajajo«, tako da včasih... Midva nisva povprečna ne Bosanca, ne begunca, očitno da na podlagi takih slabih izkušenj, se potem oblikujejo stereotip Bosanca. In to mi je včasih kar hudo, tok da jaz včasih tud S povem, on na primer, mi imamo mehki ć, in sem rekla... Pa so ga večkrat pohvalili zaradi tega, sem rekla »daj mal, da dvignemo mal povprečje to«, mislim res, zakaj pa taki slabi... Karkoli slabega je »Bosanci so naredili«, v slabem smislu. Tok da nastavimo, da se tole mal spremeni (pavza).

D: Evo, tok z najine strani, a imate še kaj, sva še kaj pozabila, vi kar vprašajte?

J: Super pripovedujeta, veliko sta mi povedala že, hvala vama. Mogoče, kako zdaj gledata po tridesetih, enaintridesetih letih po tej izkušnji, ko sta šla in prišla sem... Kako zdaj vidita to situacijo takrat?

S: Hmm... Sicer sva se mal v hecu midva pogovarjala, veste, ko imate privat firmo, potem pa imate nizke pokojnine. In sva vsakič rekla »lepo, da imaš rezervno državo, da lahk s temi pokojninami živiš«, ker vidim, da se tud ogromno ljudi odloča, da gre nazaj v pokoj. Evo, od prijatelja brat je iz Švedske prišel, pravi, da enostavno ne prenese okolja, še v pokoj se je vrnil v Republiko Srbsko kot musliman, kar je res nenavadno. Midva sva včasih govorila, da če bi se morala vrnit, bi bil to Novi Sad, vseeno izbirava neko okolje, ki je bolj podobno tistemu, kar si midva želiva. Multikulturno. Ker... Poglejte, naša Kostajnica, ne vem, ni to, kar je blo. Jaz grem moji mami v Bosno in po celi dan sedim z njo, jaz, ko grem ven, nobenega ne poznam. A mesto delajo ljudje. In tega folka ni. Tko da, moj brat je, on je tolk presrečen, da je najdel to Slovenko, on je po cele dneve bival v stanovanju, ko mu pride takšni kakšni iz Švedske, Nemčije, potem imajo veselje, ker ima ogromno muslimanov prijateljev...

D: Ene nove izbeglice so prišle v te kraje in spet je to, povsod je isto, veste....

S: Tud na Hrvaškem, teli naši prijatelji na Hrvaškem, ki so ostali, k njem so prišli Hrvatje iz drugega kraja, pa ne rečem, da so boljši ali slabši, drugačni so in enostavno ti uniči to harmonijo, ki si jo imel prej v tem okolju.

D: Ampak tudi sami smo delno šli skozi to, jaz se spomnim 91' leta recimo, ko smo prišli tle v to stanovanje, smo imeli denar za stanovanje, nismo imeli pač za pohištvo. Edino, kar je blo, en stari trosed, pa eni madraci dol na tleh in tko naprej. Ampak smo vsi hoteli, ker pač je blo navada za novo leto, imeti prašiča, odojka.

S: Neke stvari ti ostanejo, zdaj ga nimamo več, ker ne ješ to.

D: Ampak 91' zdaj v vsej tej, ne bom rekel revščini, ampak enostavno si se... Ostanejo ti navade, to je bila več kot hrana. In jaz kupim tega odojka, seveda pri nas je to bil odojek velik očiščen, a ne, v Sloveniji je pojem odojka, če ga že imaš, nekaj čisto majhnega. In jaz ga kupim, tuki ga ne moremo speči, je bla pekarna na Fužinah, pol jaz to vlečem na sankah z enim prijateljem, da pride v stanovanje, te Slovenci se čudijo, kaj ta idiot dela tam z ogromnim pujsum, ki ga vleče v stanovanje.

S: Mislim, mi smo se tuki preselili...

D: Mislim, zdaj je smešno, ampak mi nismo znali drugače.

S: Drugačne so navade, nam pride tu človek zvonit, mi daje tale koledar. Naša T je bila tu... In gasilci prinesejo koledar, jaz »hvala«, ga vzamem. Vprašam T »zakaj pa prinesejo koledar?«, vpraša ona »a si mu kaj dala?«, pravim »kaj bi mu dala?«, pravi »to nese, da mu daš kakšen denar«, omojbog, mislim, pojma nimaš (smeš). Al naša D, naša D od D žena (žena od mlajšega sina), njeni so tud Srbi, ampak oni su se v bistvu prav aklimatizirali, oni su pravi Slovenci, v vsem, tud doma govorijo slovensko, vse, D se zdaj z nami uči srbohrvaščine. Ampak pravi, so bli prej tle v Ljubljani, potem so kupili hišo v Brezovici, pravi ona, da zdaj za... Ker je to, Velika noč? Nekaj nese od vrat do vrat. In to nekaj gori, pravi nam »zvoni, midve z mamó greva ven, pravi mami, ko je videla, da to gori, hotela to pogasit in ugašat z vodo« (smeš).

J: (Smeš).

S: Tako da takih teh dogodivščin (smeš) je veliko, ampak to je kulturna razlika, nič drugega.

D: Končno recimo, končni odgovor je bil, da kako gledamo na vse to... Seveda, bi rekel, da je pozitivno, to ni dileme. Lahko rečemo, na nek način, da smo zgodba o uspehu, če se danes gleda tko. Samo ta pot do tega pa sploh ni bila niti enostavna, niti lahka.

S: Ja, samo bi še dodala nekaj, menda je v človeškem mozgu, da se spomni samo lepih stvari in to je sreča, ker bi res vse analiziral... ogromno je tega blo, nam so na Hrvaškem delali ogromno težav in D je celo po časopisih bil, ker takrat je imel brado, takrat so pisali »Bradati četnik D.J. hoče domovnico, neće svoj rod...«, taka velika naslovnica, mislim ogromno teh stvari... Prijatelji so ostali prijatelji, samo je bilo ljudi, ki to niso mogli gledat in tko da je tega blo tud, ne vem...

D: Podobno zdaj kot Rusija pa Ukrajina, to je isti narod, dejansko so to Slovani in eni in drugi, samo ločijo jih interesi velikih sil in Cerkve.

S: Zato dva midva mogoče ateista, ker, če gledamo celo povijest, ta Cerkev, konstantno so vojne zaradi vere, na koncu, ko so delali DNK, tam ne vem kje, v Ameriki, so videli, kok smo vsi skupaj zmešani, sploh ne veš, od kod si. Midva sva gledala unga Sulejmana, nadaljevanka Turška. Žena mu je bila Ukrajinka, ne vem, to je tolk mešano, da pojma nimaš, od kod si. Pri nas v Bosni so točno vedli, s katerih strani, ker so jih ločevali...

D: Ampak recimo, tukaj je džamija (mi kažeta poslikavo Kostajnice), to je bila meja med Turškim cesarstvom in Avstro-ogrsko in zdaj recimo ti ljudje, ki kle stanujejo, je ena ulica, muslimani so po rodu, ta ulica se še danes imenuje Užice. In zakaj Užice? Zaradi tega, ker dole v Srbiji je eno mesto Užice, ker so tam v 18. stoletju, še prej, ko so prišli, so tiste, ki so bli tedaj na islamu, so jih protjerali gor in so prišli tam na mejo, naprej niso mogli, a so ostali kle in to se natanko ve, da to v četrti generaciji, so ti ljudje, tudi zaradi vojne zbežali. Sicer spreminjajo smeri, v katere se beži. Milan Kučan je rojen v Čačkom, nekje dol v Čačku, ker je bežal v eno smer. 91' se je bežalo v drugo smer, zdaj Ukrajinci bežijo v tretjo smer. Skratka ničesar se ljudje ne naučimo iz zgodovine, da bi to nehali, recimo, kako bi reke, zlo uporabljati. Predvsem zaradi političnih interesov pa ekonomskih.

S: Jaz svinjine ne maram, pa sem rojena v Bosanskem Novom, zdaj spet ni Bosanski Novi, zdaj je Novi grad, pravi D »veš, tebe so v bolnišnici ziher zamenjali, ti si ziher muslimanka« (smeh). Tolk da, mislim...

D: Mi smo se včasih hecali, recimo ta moj prijatelj A, musliman, sva bila takšna prijatelja in seveda zde, tudi v vojnem času so ble punce, ki so gledale, a si eno al si drugo in ko mi gremo na tist kakšen zbor cerkveni okrog pa zabave zvečer, če mu je kakšna punca všeč, pravi »ne me klicat A, danas me zovi J« (smeh). Tako se mi znamo hecat.

S: Ampak to so taki lepi spomini, da to res, mislim... To se ne da... Tisti, ki ne razume, tisti, ki to ni doživel, tega ne razume. To pa nam manjka, a veste, to nam pa manjka.

D: A veste, moja mami je to najboljš, ona je zdaj stara 86 let, recimo, jaz jo vprašam »a bi se ti vrnila nazaj v Kostajnicu?«, dokler smo imeli hišo in vse to, prav ona »ja, ja bi se vrnila, kad bi se vrnila još komšininca ova, još komšininca ona«, v bistvu pove več, da ne gre tolk za zidove, ampak gre za to, s kom bi živel, ker tisti ljudje, ki so prišli zdaj, tud oni so po svoje reveži, tud oni na svoj način... Tko da ni tolko vprašanje, a bi se vrnila. Tud midva, kaj bi nas čakalo v Kostajnici? Naši so v ZDA...

S: V Moskvi, D direktor je v Zagrebu bil takrat in isto ful razgledani. In so zbežali iz Zagreba k nam, tud enako kot... Mal za nami. Niso vedli, kam, so šli za Avstrijo, potem za Beograd, na koncu so končali v Moskvi. Ena hčera je poročena za Amerikanca, sin je oženio Rusinjo in zdaj v tej situaciji se slišimo z njimi konstantno, pravi, ne vem, sploh ne smem nič reči v tej situaciji, strašno.

D: Mogoče še ena observacija mi je padla na pamet, moje mnenje, da v Sloveniji je več nacionalizma, več nacional... In lokalpatriotizma, vse s strani Slovencev in sovražstva do izbjeglic.

S: Do tujcev na sploh.

D: Na sploh. Tamo, kjer je nižja socialna in izobrazbena struktura. Tam, kjer je, recimo, kakšne... Ta naš od L mož G on dela na železnici. Tam, kjer so delavci, tam kjer je, bi rekel, osnovna šola, kjer vsak dan se vozi z vasi v ne vem kakšno železniško postajo, on je večji nacionalist kot nekdo... Ker nacionalizma, tam, kjer imamo skupne interese, je relativno mal.

S: To je Amadeus tist reku, da na tisoč evrov se nacionalizem neha... Tudi nacionalizem... treba je razumet, zakaj je to tko. Jaz pravim, da je pri vsakem nesoglasju sta dve strani, vsaka ima po svoje nekako prav, črno-belo ne moreš gledat, tako da to moraš razumeti vsakega kot človeka. In žal na podlagi ene osebe, imaš mnenje o celem narodu. Razviješ stereotip.

D: Evo, to je to, od nas boste bolj dobili našo zgodbo, ki je bolj izjema kot pravilo, a ne. Mislim, midva sva se relativno dobro znajdla, sva gmotno in materialno dobila še več, kot sva imela pred vojno. Kot jaz rečem »oni ne morejo tolk uničit, kot midva lahko narediva«, a ne, ampak pravim na pol izbjeglice, na pol sva ekonomska imigranta, ker, če ne bi blo vojne, verjetno ne bi končala v Sloveniji, ampak bi končala najbrž v Zagrebu, ali v... V bistvu nam je že tedaj tudi brez vojne, Kostajnica bla malce pre... Preozka, premajhna, vsak človek v življenju mora narediti en razkorak. Moraš nekaj narediti. Midva sva si že kupila dvajset kvadratov, ali dvaindvajset kvadratov v Zagrebu kot odskočno desko. Sva imela potrebe in kulturne in... V velikem mestu in željo za napredovanje in tko naprej. Ampak ostaja pa vseeno tisti grenki priokus, da je nekdo namesto nas odločil.

S: Pa še nekaj, v teh naših letih, ne vem, a smo vsi taki babice in dedki, zdaj pa smo tam, kjer sta naša otroka. Sicer je Slovenija lepa in vse, ampak, če bi se naši fantje odločili, da nekam grejo, takoj gremo z njimi. Nimamo tega občutka domorodstva, veste. Lepo je, imamo prijatelje, vse, ampak prihajamo iz Bosne pa imamo ta dodaten občutek povezanosti družine, družina nam je nad vsem. Nad vsem. In res, če bi se odločili kamorkoli, da bi ne vem kok bi nam blo hudo, če bi bla možnost, gremo za njimi... (pavza).

J: Na kaj bi rekla, da sta najbolj ponosna v svojem življenju?

S: Na svoja otroka. Res.

D: Ja, tako.

S: Mogoče, veste, če vprašate koga, ki, mogoče sva zdaj v teh letih dodatno, a veste, ker sva ogromno dala vse, ampak, ko človek pride v naša leta, pa se mal ozira za nazaj, jaz sem tudi našim povedala, zadnjič pride L (vnuk), pa pravi »ja babi, hočem bit bogat«, sem rekla »veš kaj, babi je zelo bogata«, pravi »ja kako, kaj pa maš?«, »imam tebe, pa L, pa D, pa S, pa mamico tvojo...«, »a je to bogastvo?«, sem rekla »moram te še naučiti, da je to bogastvo«, ker res midva sva tkole, pravijo, da smo stari, normalno, moraš živeti, izkoristiti situacijo, mlajša ne morem bit, lepša ne morem bit, kaj bom zdaj, a se bom ubila zato, ker sem stara? Izkoristiš situacijo, katera ti je trenutno dana. In sva vesela teh vnukov, jaz sem taka, jaz sem bla prvo mama, zdaj sem baba. Tko da je to res eno dodatno...

D: Je pa tudi na nek način lep občutek, ki ga imamo, da smo sprejeti v slovenski družbi.

S: Ja, to je lepo, to moramo reči.

D: To nam je sigurno pomembno, ne na prvem mestu, ampak pomembno.

S: Pa da smo obdržali prijatelje, veste to z najinega področja, to najbrž nobenmu nič ne znači, ne pomeni, ampak, če moja najboljša prijateljica še dan danes Hrvačica, pa je njen mož bio v vojni na Hrvaškem, celo vojni invalid v hrvaški vojski, ampak mi gremo k njim na kosilo, oni k nam.

D: Tisti, ki so zaslužili, da so naši prijatelji in obratno, mi njihovi, ki smo to bli pred vojno, so nam tudi to ostali po vojni, recimo tudi to je pomembno. Tako da... Pa še nekaj mogoče, razen tega, da sva delala velik, sva velik potovala, sva tudi, imamo recimo, ne vem, nas enih petnajst, šestnajst parov, ene osem parov, se družimo in ker imamo zelo skupne...

S: Smo se družili pred korono (smeh).

D: Imamo nekako skupne interese, cilje, not so tud Slovenci... Vse sorte. Različnosti, eni, drugi, tretji, tak da...

S: Enako smo razgledani, mislim razgledani, enako razmišljamo, podobno gledamo na svet... (pavza). Tako da evo, to je to.

11.8. Transkripcija osmega narativnega intervjuja

Transkripcija 8. intervjuja

Intervjuvanka – M

Intervjuvarka: Aida Hajdarević (oznaka J)

Portorož, 10.3.2022

M: Jaz sem prišla v Slovenijo 92. leta, takrat, ko se je vojna začela, a ne, jaz sem bila v Sarajevu še en mesec pa pol med vojno in je blo takrat res grozljivo in smo zadnji, zadnjo možnost izkoristili, da smo šli v en, ker takrat v bistvu folk sploh ni razmišlju, kam bo pošiljal otroke, ampak sam so jih metali, a veš, sam uno »pejte od kle«. No, in mi smo takrat ujeli zadnji konvoj, ki je bil organiziran. To sem bila ravno osemnajst let. No, potem, ko je blo Sarajevo res že razdeljeno in so pokal in vse, je blo grozno, pol so se pa vse tri strani dogovorile, da bodo spustile ta konvoj, v katerem so bili sami starejši, pač nesposobni za vojsko, pa žene pa otroci pa tko, ne. In je bil to ful velik konvoj organiziran in nas je v bistvu, z naše familije se teta moja odločila, da nas bo peljala – mene, mojo sestrično M, ki je še zmeraj v Sarajevu pa mojo najboljšo prijateljico D, brez katere jaz nisem hotla it iz Sarajeva, tko da smo jo mogli vzeti (smeh), pa še kužata smo imeli in še kramo in to smo vse nabasal v fičkota, veš, edini avto, ki je bil na voljo, en fičko in pol smo mel neko točko, kjer bi se mogli dobit in to smo se peljali skoz Sarajevo, jaz sem prvič po dolgem času vidla druge dela Sarajeva, veš, ker smo bli doma in smo vozili tko, da je ona čist dol šla, pa je tko vozila, ker je blo res uno, sredi vojne. No in pol, ko smo prišli do te kolone, mislim, da so nas razdelili na tri vrste in na Eliži, to je izhod, v bistvu še zadnja stran in so nas tam ustavili in so nas tam tri dni držali tam kot ovce, zato, ker so pač vojska BH, je v Sarajevu zaprla kasarne in jim je odklopla elektriko in jih je izsilila, da se predajo, a ne, in pol so pa te ustavljali nas in so rekli, da če ne bojo oni njih, oni tud ne bojo nas, tak da je blo grozljivo, tistih tri dni je blo res tko, frka, ker nismo vedli, kaj bo, a veš. Tud sred noči so nam trkal na vrata, da nas bojo peljal na bale, mislim, to pa vemo, kaj je, ne. Tud enga moškega... Ker tam so ble različne te para vojske, ni bla samo ena, je blo tko ful različnih teh, veš, se je vidlo, da so iz različnih vetrov prišli in tud niso bli najbolj usklajeni. Ker en nas je recimo prav tolažil, veš, ker to so ble same mame pa otroci pa to, ful joka in vse. No in on je hodil okrog in govoril, da nič ne skrbimo, da bodo vse uredili, veš, tko. Pol so ga sicer ubili tisto noč. Tko da je blo res scary no, tisto. No, in pol po treh dneh, so pač oni rekli, da nas bojo spustili, oziroma so dosegli ta nek dogovor in so nas spustili in mi smo potem, torej tretji dan šli naprej od tam in prvi svobodni teritorij je bil Kiseljak, in se spomnim veš, vsi so vedli, kaj se nam je zgodilo, da smo bli tri dni na cesti, to je bil avto zraven avta parkirano, ne. In so nas... To je v bistvu celo Bosno, so nam folk metali hrano, veš, kjerkoli je bla kakšna vasica, so ljudje stali ob cesti in so nas ustavljali in nikol ne bom pozabla eno babico v travniku, razumeš, ko so že vsi šli in ona je sama stala na tistem dežju, prav taka stara in je imela še en travniški sir, reva, veš in nas je ustavla in je rekla »vse so že odnesli, sam še tale sir«, tko, veš, so bli taki momenti (solzne oči). Pol smo pet dni potoval do Splita, to je bil pač dogovor, da pridemo na Hrvaško stran, tak da smo potovali, mislim, to so bli veš hribi, da ti niti ne govorim, kakšna je bla ta pot, grozljiva. Po petih dneh smo mi prišli u Split, a veš, na morje, ne (smeh). Tam smo imeli neke prijatelje in je pol teta se zmenila, da smo šli živeti pri njih gor na en hrib nad Splitom, tam smo

neko hišo dobile, jaz se sploh ne spomnim, bli smo kratko tam, en mesec mislim da. In... Ker je pač teta mislila... Mi mamu v bistvu na Orebiču, na Peljaščcu tud eno zemljo pa hiške, samo familija, ful jih ma dol hiše in cilj je bil, da pridemo tam, ker ta teta moja je imela ogromno bajto dol, ampak Orebič je majhno mesto in je pol razmišljala, da je mogoče boljše, da ostanemo v Splitu, ker je ipak mesto, ona je a veš inženir kemije, tko izobražena ženska, smo mislili, da bi mogoče tud mela boljše možnosti, ampak v Splitu je bla katastrofa, zato ker tam so pa bli ljudje, res prav, izživljali so se, ne, kao... Veš, moja teta je inženir kemije, cel svet prepotovala, razumeš, vse izobražene ženske, cela moja familija, nismo kar tko, ampak so nas tko, veš, obravnavali kot ene, ne vem, da nam bo nardila... Mi smo šli pucat eni ženski, ne, ker smo pač delal karkoli, ker smo rabili denar, a ne. In pol je ona rekla, da nam bo kosilo skuhala, to se prav spomnim in pol je rekla »pico bom naredila, sej veste kaj je pica, a ne?« in sem si mislila uno »seljanko jedna«, razumiješ, »nisi sišla z brda, nikad« (smeh).

J: (Smeš).

M: Mislim, jooj, taka sovražnost in ta položaj, v katerem sem se znašla, da se eni kar tko izživljajo nad tabo in mislijo, da vejo vse o tebi. V glavnem, nismo bli mi dolgo gor, ker tud teti je šlo na živce, ne. Je blo tam res tega poniževanja, no pol smo pa mi šle lepo nazaj, mislim smo šli na Orebič in tam smo bli neki časa, zdej Orebič nima srednjih šol, nima nič, to je ful majhno mesto in še ni blo prijetno, ker čez vikend so hodli te hrvaški vojaki, ki so se borili, ne vem, v Hercegovini, Mostar pa to, so hodli za vikend žurat, veš in so razdejali mesto in me med vikendom sploh nismo ven hodli, a veš, ne. Tko da v bistvu neke perspektive ni blo na Orebiču, vsaj zame, ker jaz sem bla še v srednji, M moja pa je glih končevala osnovno šolo in ona bi v bistvu lahko šla na Korčulo recimo na srednjo in ona je ostala, jaz in moja D... Pol smo se mal razmetal, ne. D moja je najprej šla v Zagreb, kjer je imela ene prijatelje, jaz sem pa en mesec za njo šla v Zagreb, zato ker pač, v bistvu če sem čist iskrena, sem se zlagala, veš, da sem se slišala z mamu prek radia in da mi je ona dovolila, da grem v Zagreb, zato ker v Orebiču ni, ker men se je mešalo, razumeš, tam. In pol je teta moja, jaz ne vem kako mi je to ratal jo prepričat in je to verjela, veš, in me je pustila in jaz grem v Zagreb. No in pol je ona zvedla, sicer jaz sem vedno puščala sledi za sabo, nisem kar šla, ne. No in v Zagrebu sem se mela fajn, te ljudje, pri katerih sva živeli, so bli ful v redu, Srbi v Zagrebu, pri katerih smo me ble, mislim... Moja prijateljica D je pol Srbkinja, pol Hrvatica, jaz pa iz čisto muslimanske družine, že po priimku, mislim ni šans, da kaj zakrijem. In midve sva res prišli v Zagreb z razlogom, da dokončava srednjo šolo in da gremo naprej. In ne moreš, ne moreš, ne moreš. Pol smo šle na Ministrstvo za šolstvo v Zagrebu, tam so rekli, da ne gre, da ona bi mogoče še lahko, zato, ker ima takšne korenine, da jaz pa ne morem, da zame pa edina varianta, da če se krstim na ministrstvu. In jaz sem pol celo, veš, razmišljala o tej varianti, uno »itak mi je vseen, men to nič ne pomeni«, veš, »meni je važno, da jaz grem naprej«, ampak in pol sem se dobila z nekim popom, ne vem, pač s tem duhovnikom, da mi je pač razložil postopek in pol mi je reku, da bom mogla tud priimek spremenit. In pol se je meni strgalo, veš, pol se mi je strgalo in pol sem ga nekam poslala in sem rekla, da se ne bom krstila, mislim, kaj mi je to sploh padlo na pamet. In pol sem jaz sred noči, D moja, ki mi je, men tko, ko se naredi neki »jaz moram it«, jaz moram it, ne morem pol tam bit. In D moja pa je imela že bratranca pa njegovo familijo v Srbiji, zato ker so oni živeli v Sarajevu in pol med vojno so šli... Pač vsi so šli, kamor so lahko šli, ne. In njo je Z že vabil, ampak ona ni hotla zarad mene, ker ni vedla, kako bom, veš, kakšna bo situacija, ne. In pol je blo, da ne bomo šle v Srbijo, ker ne vemo, kaj bo. In jaz njo tisto noč »D, gremo v Srbijo, jaz imam dost te Hrvaške«, »a si ti nora«, »lej greva, slabš ne more bit, nimava kam it«, no in jaz jo prepričam in spokava in zadnji ej, zadnje evre, al kaj so bli še takrat, marke, smo dale me za

avtobus v eno smer za Vojvodino, a razumeš, sploh nismo mele dovolj za do Šabca, ker on je bil tam, ampak kao v Vojvodini je nek prijatelj od njene mame J, pač bomo mi njega našli, pa, mislim kr neki, razumeš (smeh), kr nek plan na blef, z nobenim se nič zmenile, pa to... No, in pol takrat je bil še ta embargo, ne... Takrat so imeli embargo nad Srbijo in so Srbi mogli hodit na Madžarsko po bencin, ne. In takrat so ble ful kolone na meji, ampak vem pa sam to, da mi smo se sicer pozanimale, če bi blo slučajno kaj narobe, če lahko pridemo nazaj, ker smo imele te rdeče pasoše Jugoslovanske, »ja ja, ni problem« in ko pa smo šli, ne, takrat se je potovalo, iz Zagreba smo šli na Madžarsko in iz Madžarske smo šli v Srbijo, ne direktno, ker veš, tam je bla vojna, ne. In v glavnem, ko smo prišli na Madžarsko so nam rekli »vi begunci iz Bosne, da veste, nimate več vstopa nazaj na Hrvaško« in midve uno »okej, zdej mora bit neki v Srbiji« (smeh), ker ne vem pol, kam naj grem. No, da zdej mal pospešim. Pol smo bli v Novem Knježevcu, v Vojvodini, našle smo tega J in smo spali dva tedna na senu, razumeš. Zjutri se spomnim, tko se zbudiš z D, tko odpreva oči, veš ko v filmih starih, tko deset otrok veš, tko na oknu nas gleda (smeh). Noro, res, prou tko, nadrealistično. No, pol smo se povezale z Z, ki je bil v Šabcu in pol smo šle tja in pol nam je Z zrihtu hišo, smo ble same v tisti hiši, on je neki biznis z jajci, tko da midve z D sva prodajali jajca na tržnici v Šabcu in umirale v smehu, ker to je blo, midve v starkah, iz mesta, razumeš, in midve na trg.... Nas su švercerji oboževali, razumeš, da smo ble ful face. In jaz nisem mela, veš... Nisem skrivala, kdo sem, še tko sem bla mal divja, mislim kr neki, ampak ni blo nič hudga, ful so me lepo sprejeli, jaz sem se celo brez problema vpisala tam v šolo, res, to je noro, veš, po eni strani veš, kaj se dol dogaja, veš, da Srbi napadajo, po drugi strani si v Srbiji in te ljudje ful bolj toplo sprejmejo kot na Hrvaškem. Pol vidiš, da je to vse scenirano in da folk, veš... Ne smeš past v te neke stereotipe »vsi Srbi, vsi Hrvati«, so različni primeri ne. Tko da sem se mela tam res super. In še to je blo, moj fant iz Sarajeva, s katerim sva bla tko ne vem, ene tri leta skupaj, je pa tud med vojno pobegnil v Črno goro, njegova mama je Črnogorka in jaz sem pol čis tko poklicala v Nikšić, ker takrat je itak se šlo prek radio amaterjev, ni blo navadnih vez, ne vem, kaj sem takrat naredila, in vprašala, če imajo evidenco izbjeglica, ki so prišli iz Bosne, da so se prijavili, da jaz pač iščem prijatelja lalala »kako se zove« lalala, prav ona »ne boš verjela, ampak zraven mene sedi njegov stric« in jaz uno »kaj« in pol se midva poveževa in je še on bil tu v Šabcu pri nas, in smo bli skupaj in meni je blo super. No in on je bil tud nogometaš in je en dan, ne vem, mogu it v Beograd in ko sem jaz njega pospremila na avtobusno postajo in prišla domov, je D bila čist bleđa in rekla »M, zdajle imaš čez petnajst minut telefonski klic, mama te bo klicala« in jaz uno »kaj?!«, ker sem moji teti na Orebiču pošiljala informacije, kje sem, telefonske številke in tko naprej. Okej in pol mama pokliče, mislim, to je blo noro, jaz se nisem z mamo slišala, do ne vem... Ona in vsi so ostal dol, torej samo sestrična, teta, jaz in D smo šle. Torej 19. maj smo mi šli 92' iz Sarajeva, ona je mene klicala nekje novembra, seprav pol leta kasneje, v Srbijo. In jaz se javim in ona men tko prav »M, neču te pitat, šta radiš u Srbiji« (smeh).

J: (Smeh).

M: D moj pokojni očim, ki je bil Slovenec, je rekla »mi smo v Sloveniji sa D, D će sutra doći po tebe u Novi Sad, ti sam pridi u Novi Sad« in jaz uno fak, kako zdej, on je šel v Beograd, on nič ne ve, D moja, ona se že joče, ker je že vedla, kok je ura, ne, no uglavnom, pol smo itak pakirale celo noč in pol zjutri se ta Z in S so bli tko dobri do mene, res. In jaz nisem mela kaj dat, veš in sem mela eno zlato verižico, ki mi jo je babica moja dala in on prav, da ni šans, veš, nič niso hoteli in jaz Z pod povšter tko porinem veš, v spalnici, tisto verižico. In greva midve na avtobusno postajo, se posloviva z D, hlipava, razumeš, avtobus kreče, Z laufa, ustavlja

avtobus, a veš, pride gor na avtobus in čist objokan in uno verižico mi vrne »a si ti nora, ti si naša, kaj ti je«, a veš, mislim uno joj.

J: Kok lepo ej.

M: Ja, res, in smo šli. Pridem v Novi Sad, me pričakajo, moj očim pokojni je bil pilot, veš in v bistvu te pilote po celi Jugoslaviji je poznal in nek pilot iz Novega Sada je prišel po mene, me peljal k sebi domov in tam je D tud prišel, ne. Ampak D je imel že urejene slovenske papirje, ker takrat, veš, on je v bistvu iz Slovenije prišel v Sarajevo in je bil v Sarajevu šef policije, šef pilotov in ko se je Slovenija osamosvojila, takrat so te slovenske državljane, so lahko izbirali, a hočejo pač ta pasoš, oziroma a hočejo pokojnino recimo slovensko, al to in je on takrat to ful dobr zrihtu, ne, tak da je vse se nalagalo kle, ne. No, in, tak da to je bil pač nek kapital, ki smo ga imeli na začetku in on je pač... Ja, on je imel te slovenske papirje in on se je lahko gibal Slovenija-Hrvaška-Srbija, ne, jaz pa nisem mogla, ne. No, in potem sva midva šla nazaj na Madžarsko in sva probala na Hrvaško stran priti, ni šans, na več različnih mejah, vse možne veze je izkoristil, kar jih je res imel in na ministrstvu in ni šans, vse povsod so nas zapiral. Ker on je vedu, kako na črno priti iz Hrvaške v Slovenijo, ni pa vedel iz Madžarske, kako, ne. In mi smo prvi dan mogli prespat na Madžarskem, ker nismo mogli prit notri nikamor, no in pol drug dan spet se vozit, vozit in pol tam nekje v Prekmurju, razumeš, prav spomnim se ene scene, pridemo v en gozd, pa un džip avto, tko traktor (smeh), sej pomoje smo samo z unim avtom lahko šli po takih potkah in pridemo na en hrib, en gozd in on tak reče »lej, tam dol je meja, tam dol je Slovenija, ne. Dej pejt ti peš, se sam kle spusti, jaz grem pa z avtom in se dobimo« in jaz »okej«, se obujem in grem že dol v breg in on »M! Pridi nazaj, ne greš« in mi ni pustu, a veš, kao nek filing je mel, ne. In greva skupi, sva hodla, hodla, hodla in pol ne vem kje, so nam neki kmetje pokazali pač pot, kjer lahko pridemo mi na uno stran in smo res prišli v Slovenijo. In oni so bli v Kranju pri prijateljih in smo šli v Kranj in pol to srečanje z mamu, razumeš, to je blo... Grozno. Ona je bla kost in koža, a veš, to je blo grozljivo, grozljivo jo videt. In nič, pol smo bli v Kranju pri teh prijatlih neki časa, da smo si malo opomogli, pol smo šli pa v Trento.

J: Ahaa...

M: V Trenti je moj očim, ko je bil še v gorski reševalni službi, ko je bil še v Sloveniji, je pač tam reševal te planince in je videl ta plac magic in je kupil ta plac, z bivšo ženo. In potem je tam to pač stalo, vmes je on prišel že v Sarajevo delat in tko naprej in pol sta z mojo mamu hišo tam zgradila in vedno za praznike in vse, kar je blo, sta onadva hodla v Trento, jaz nikol, mislim uno, men je blo takrat »kakšna Slovenija, Trenta, dej nehi, to je dolgčas, mi smo face« (smeh), mislim tko, nisem mela navado z njimi hodit, tko da sem prvič prišla v Trento. Nič nisem vedla, niti, da je Triglavski narodni park, nič, veš, jaz sem bla še pri koncu najstništva, mene zvlečt kam v naravo, mene to ni zanimalo, jaz sem bla otrok betona, no. Mi, ko smo šli na selo k baki pa dediju od mame pa tam te vrtovi pa to, jaz sem se vedno polomla, vedno sem zadnja, veš, vedno... Ker nisem bla spretna veš, jaz sem takrat uno »jaz bi gledala Beverly Hills«.

J: (Smeh).

M: Grozna sem bla, tko no (smeh). Tko da men je blo uno, Triglavski narodni park je men fenomenalen, mislim Trenta, narava je res lepa, ampak kaj bom zdej jaz kle počela, a veš (smeh), mislim, men je blo res grozljivo, no. In pol sem mela tud probleme, veš, z mamu, se nisva... Skoz sem bežala, ona mi je skrivala pasoše, sem hotla nazaj v Srbijo, z D bila na vezi,

mislim tko, je blo res ful... Nobenga stika dol, a veš, iz Sarajeva. Tam v Trenti je D imel denar, tam se je pol hiša začela dodelovat, dokončevat, a veš, notranjost in to in men je blo, jaz sem mislila, da se mi bo strgalo, men se je zdelo, da jaz moram tud trpet, razumeš. Tko, kot moji dol, ne, a veš. In vse, kar je blo mal luksuza, sem imela ful slabo vest, ne. Veš uno, ne vem... Oni kupujejo, ne vem, hladilnik, al pa ne vem, neke kose pohištva, razumeš, jaz pa razmišljam o mojih v Sarajevu, ki nimajo kaj za jest in si mislim »jaz ne morem tega«, sem mam prosila »pejmo v begunski center«, veš, bi se bolj počutla, res, da bi bla kokr... Grozn mi je to bilo. Potem sem pa jaz tisto leto, ker mi smo novembra prišli v Trento, sem itak zamudila vpis v šolo, tko da sem pol šla naslednje leto septembra šla v Novo Gorico, ampak v tem letu sem jaz delala, sem se zaposlila v turističnem društvu, pucala eno hišo, tko reševala te staračke potrebe, hodla na njivo pomagat, pač sem si mogla neko delat najti, veš, ker res gor ni nič, nič ni tam, ne. Ampak v tistem enem letu sem jaz dobila neko, se mi je obrnilo in men je zdej to življenje na selu, jaz sploh nočem v mesto, jaz bom tam živela (smeh), tko da so me komaj prepričal, da moram it dokončat srednjo šolo, da če bom hotla bit potem kmetica, da še zmer lahko. Itak so vedli, da ko bom šla v Novo Gorico, bo spet neka druga zgodba. Tak da sem šla v Novo Gorico v dijaški dom so me vpisali in sem pol za vikende hodila domov, pa niti ne vsak vikend. In tam sem spoznala, sta bla še dva iz Sarajeva in en iz Sanskega Mosta v tem dijaškem domu in to ne morš verjet, a razumeš, doktor od moje mame, ne, djeca od ful znanih doktora v Sarajevu, ki so ostal v Sarajevu, ker mnogi so šli med vojno ven in oni so res une najhujše primere, ko granata rukne, pa ti ga v kosu prinesejo, take paciente sta mela onadva, no in sta bla dol, jaz sem se pa z njunim otrokom, sva bli cimre z A, K je študiral medicino v Trstu, tud ful v redu, men sta onadva tok pomagala, da smo pol tud... Veš, kakšne štipendije si zrihtali, da smo pol tud sploh pridobil možnost za vpis na faks, ker tujci, veš, to je blo ful jeba, zdej, da ti povem... Jaz sem se vpisala v Novo Gorico v šolo in srednjo ekonomsko in so mi rekli, da imam status obiskovalke, da sicer lahko jaz obiskujem, da sem na vseh predmetih, ampak, da se mi to nikamor ne šteje, a veš, da pač jaz sem obiskovalka, ne. Mela sem status begunke, veš, zato je bil problem. No, in pol sem pa šla, sem rekla pa dobr, kaj moram naredit, da bom to spremenila in pravi »ja, če greste na upravno enoto, pa opustite ta status begunca, pa pridobite status tujca«, grem jaz na upravno enoto v Tolminu sem bila, ker Trenta sodi pod Tolmin, una C.J., še dans se spomnim ime, razumeš, ker vsako leto je blo treba dokaz, da nisi kriminalac, da maš... Vsako leto je blo isto, sem bla prav zasičena s temi dokumenti. No in C pravi »ja, ne morem ti dat status tujca, ti rabiš potrdila o šolanju«, a na šoli so rekli »ne morem ti dat potrdila o šolanju, dokler ne dobiš statusa«. In jaz v šoli pol rečem okej, se zmenim z vsakim profesorjem posebi, ker hočem bit aktivna, hočem sodelovat, hočem se jezika naučit, nočem zaostajat, da čisto zarad filinga, da želim, da mi vpisujejo ocene, jaz nisem si nič to zmisllila za naprej, da sem imela nek plan, ah ne, nobenga plana ni blo, sam to, da pač kao, neki v men je reklo »deej, nima veze, nej te obravnavajo, tud če se ne bo to nikamor štelo, naj te ocenjujejo«. In jaz sem pol pol leta, ko je minilo, sem imela že povsod ocene in grem tko, veš, grem gor v pisarno v tajništvo in rečem »kaj lahko dobim potrdilo o šolanju?«, probam še enkrat, če se je kej spremenil in pol una prav »pa sej ne morete dobit, sej niste vi...«, sem rekla »ja, ampak lejte, jaz imam tudi ocene in sodelujem«, prav »aha, no, okej« in mi ženska da potrdilo o šolanju, razumeš, in jaz takoj z avtobusom v Tolmin (smeh), uglavnem jaz sem to čist na blef speljala, ratal mi je, srečo sem imela, da je pač bila ena tam, da mi je dala, da je vidla, da imam ocene, da ni šla preverjat in mi je kar dala. Jaz, ko sem pa dobila status, a veš, briga me. Tko da sem tko rešila to in pol ko je blo konc šole, sem pač naredila, jaz sem bla njim ful zanimiva tam, jaz sem se slovensko učila v Trenti, Aida, mene noben ni nič zastopil, jaz, ko sem prišla v Gorico, neki sem zavijala, razumeš (smeh), ko se Bosanka uči slovenščino v Trenti, mislim, veš kakšna kombinacija je

bila to, noro. Tak da smo se s profesorji in v angleščini pogovarjali, se spomnim pri trženju, tko sem odgovarjala »ponudba in povpraševanja« in pol jaz neki govorim in tko rečem »kaj mi lahko prosim samo razložite, kaj sploh pomeni povpraševanje« in pol so mi tko v angleščini, z rokami je kazala, mi je risala, veš, tko (smeh). Tko da je ful blo smešn. No, končam jaz to šolo in dobila sem še priporočilo, ker smo bli pridni, ne, mi smo bli res pridni, veš, vsem smo šle na živce tam v dijaškem domu, zato ker oni so tud imeli določene predstave o nas iz Bosne, da smo pač neki papci, a veš in ne vem kaj in smo totalno razbile stereotipe. Ampak veš, ko sem se jaz sprehajala po Novi Gorici, sem ugotovila, da je to prišlo iz tega, ker a veš, tud iz Bosne je šel res najbolj low folk in pol dobijo sliko o nekem narodu na podlagi delavcev in se prav spomnim, da je bil eden, ne vem, neki delavci so bili in je neki žvižgal pa dobacival neki in joj, men se je strgal, razumeš, sem šla tja in ga napizdila, ful, da ker kreten je, da zarad takih idiotov in primitivcev potem vsi Bosanci, vsi Balkanci mammo neko konotacijo, mislim uno, v glavnem svašta sem mu rekla (smeh), ful sem mu očitala kao »daj se malo prilagodi čoviječe« (smeh). V glavnem vidla sem to sliko in mi je blo jasno, ampak jaz res nisem imela nobenih... Mene so ful sprejeli. Celo v dijaškem domu, recimo, ker so večinoma bili tko iz teh sosednjih vasi, veš, to so bili tko, ko mi je cimra rekla »jaz sem mislila, da boš ti prišla v dimijah, pa pokrita, sem kar mal pogledala«, mislim, a resno. Pač stereotipi, ne, nimaš kaj, ampak mi je pa pol rekla, da so mene v bistvu v šoli ne, ker za Goričane so vse te... Vozači so jim takrat rekli, te, ki so prihajali iz vasi okol ne, in jih niso glih marali, tko da so oni rekli, da so v bistvu boljše mene sprejeli Goričani, recimo, kot njih, ki so Slovenci, ne. Ampak jaz sem bla... Jaz sem vidla ful razliko, veš, jaz sem rekla uno »fak, a je to Slovenija, al kaj«, men je blo to grozljivo, nobenga... Veš, v Sarajevu smo imeli... Kako bi ti to rekla... Ful je bil nek spoštljiv odnos, nikol se ni žalilo, al pa pošiljal nekam profesorje, starejše osebe, veš, mel smo neke manire, neko kulturo, neko spoštovanje. V Novi Gorici... Pa razumeš, profesorjem so metali krede, uno »kaj je mona«, mislim groza, jaz nisem mogla verjet. Prvo uro, ko je prišel profesor, sem jaz edina vstala in oni so popadal dol od smeha, razumeš, ker mi smo vstajali, to je bil, ne vem, običaj komunizma, ampak to je men ostal, to je bil znak spoštovanja in uni so umiral od smeha, a veš. Ampak so vedli, da nisem škodljiva, da pač imam neke svoje fore, a veš, trudili smo se za šolo, nas so vzgojitelji ful hvalili »poglejte te iz Sarajeva, kako so pridni, pa begunci so« tralala, tko so nas meli radi, oni pa nas zarad tega še bolj niso marali, ne, ampak nismo pa imeli nobenih konfliktov, no. Goričani... Ena punca, to mi je bla tko ful zmaga, res, k je bla ena M pa A, onidve edino me nista marali, mislim ne da me nista marali, ampak sta me držali na distanci in ta M je bila lastnica, mislim starši, ene ful hude diskoteke v Novi Gorici takrat, kamor smo vsi hodili in se spomnim, ko je blo konec šole, smo se ful zabavali, režali, ne vem kaj, in smo šli v disko in je M bila na vhodu in jaz tko, da plačam in je pol rekla »ma kul si ti«, je rekla »pejte« in nas je vse pustila zastoj in takrat v bistvu šele na koncu šole smo mele ta stik, ker je ona men rekla, da je res imela distanco, ker ni glih, veš... Ampak, da je po enem letu vidla, da sem res okej in da ji je ful žal, sem rekla »lej, vse je kul«, tko da sem ful lepo šla iz Gorice, no. No in pol sem bla celo poletje v Trenti sama, ker moji so pa že v Ljubljani neki delali pri nekih prijateljih in jih tud ni blo, tko da sem ene dva meseca mela v Trenti zase in sem res ful uživala, vmes se vpisala na ekonomijo, zrihtala si štipendijo, bla je ena muslimanska organizacija IGASA, oni so nam plačali štipendijo 300 evrov mesečno, kar je blo super, ker nisem imela nobenih prihodkov. Tko da pol, ko sem v Ljubljano prišla, isto sem najprej živela pri eni družinski prijateljici, pa ta T moja, ki smo še danes najboljše prijateljici od takrat, smo ostale vsa ta leta frendice in pol smo ble pač... Ja... Tam, v tistem stanovanju ful poceni smo plačeval (smeh), mislim to je noro, tud T je rekla »men na biokemiji noben ne verjame, kako me živimo kot študentke«, ker študentje takrat smo živeli res skromen lajf, ampak midve s T sva mele prav

tako srečo, res dobro stanovanje in ful pocen in T razlaga na faksu svojim »ja, sva ful mele močno klimo, pa smo klimo, pol je pa B večerjo naredila, najina lastnica«, »ja kr večerjo vama naredi, al kaj«, »ja, pol je naredila večerjo, pol smo pa šle gledat, pa kabelsko pa filme«, »a mata kabelsko?!«, a veš, takrat je blo to luksuzno vse za študente. Plačevali sva pa sto evrov, mislim res... Midve sva zadeli jack pot s to B in njenim stanovanjem. In pol, ko se je B selila, smo se me tud selile z njo, veš, mislim ful smo bli tak trio, noro. In jaz sem pol hmalu po tem, ko sem se na faks vpisala, sem ostala brez štipendije, ker so to organizacijo v bistvu ukinli, ne in... Okej, stanovanje so mi moji plačevali, tistih sto evrov, ampak veš, jaz družga nič nisem mela in pol sem v bistvu študentske bone sem prodajala, veš, itak je nam B kuhala, a veš (smeh).

J: (Smeh). Ja, znajti si se mogla.

M: Ja, in sem to prodajala in sem dobivala neki mal denarja s tem, bolj drobiž no, nič kaj takega. Nič in pol to eno leto al dve sem bila v Ljubljani, mislim da eno leto. In pol sem jaz... Ne vem, kaj, ne spomnim se, kaj je blo, ampak jaz sem po enem letu šla v Kobarid živet, veš. Jaz sem pol tko po enem letu smo se tud že selili, pa ne vem, T je šla nazaj v Trebnje, se je začela vozit, ta naš sistem je mal razpadel, al sem celo šla jaz takoj... Ma ne, mislim, da sem po enem letu, da sem eno leto bila v Ljubljani in potem sem kao rabla jaz oddih, pa nisem neki vedla, kaj bom, pa da mal razmislim in sem šla v Kobarid živet. In sem tam bla pri enih prijateljih iz Gorice (smeh) tud in sem tam živela v Starem Selu, ne vem, če si slišala, veš ta Hiša Franko, no v tem selu sem jaz živela in takrat je Franko gostilna se lih odprla.

J: Ahaa.

M: In ona je takrat bila čist začetnica in mi smo hodli takrat k njej na prekmursko gibanico, ampak je bla ona ful v redu, že takrat je imela ful na nivoju in ne glede na to, da smo bli prvi gostje iz vasi, je ona nas vedno ful dobro postregla in je blo to meni the best. Tko, sem ful vesela, da ji je ratalo, no. No, in pol sem jaz tam v eni trgovini neki z darilnim programov prodajala neke diče, in a veš, tko, razmišljala o življenju (smeh).

J: (Smeh).

M: Men je blo to super (smeh). In pol je, pol me je pa sošolka s faksa, s katero smo se spoznale, ena M, me kliče in mi reče »ej stara, jaz sem dobila šiht v Ljubljani«, »a res?«, ker sem ji pa rekla menda, če bo kaj dobila, da mi pove, ne, »ja, je rekla, ful je izi job, na telefonu si, kličeš nek folk, prodajaš knjige«, veš, jaz pa itak nora na knjige, to od nekdej, ne. »Ja, pa da je plačano tok in tok in lahko pride kdorkoli, sprejemajo ful« in jaz tko »okej, okej, pol pa pridem v Ljubljano«, mislim, da tud zard denarja nisem uno hotla... No, pol sem rekla »okej, grem nazaj v Ljubljano«, sem si našla flet, mislim da je takrat pol blo to na Fužinah in pol sem šla na delo, sem dobila... Jaz takrat sploh nisem znala slovensko govorit in sem se zaposlila prek študenta, a razumeš, v Mladinski knjigi založba in jaz sem delala na telefonih, Aida, jaz sem govorila... Takrat sem še klicala, da kličem iz »Mladinske knjige naložbe« (smeh), niti ne založbe, ker nisem vedla razliko med naložbo in založbo (smeh), grozljivo, jaz sem nam tam take fore... Meni so umirali od smeha, jaz Ljubljanec tud še nisem tok poznala dobr in takrat smo imel še take plahte, ni blo računalniško to vodeno, veš in smo pol pač... Mel si seznam ljudi in smo mel navodilo, če se je kdo preselil, da dobiš podatke, a veš, kam se je odselil, da se to ažurira ne, in jaz se spomnim enga, ki ga kličem, pravim »a lahko dobim gospo«, pa pravi »ja ne, ne morete«, »zakaj pa ne«, »ona je na Žalah že kar nekaj let« in jaz tko »a res, kaj lahko dobim telefonsko številko?«.

J: (Smeh).

M: (Smeh). A veš (smeh) in jaz čist zaprepačena odložim uno slušalko in vprašam »punce, kje pa so Žale?« in one »M, kaj si spet naredila?« (smeh), mislim take scene so ble, res sem jih nasmejala, ampak je blo veselo, vse tko na lep način, vedno je neki dogajal. Uglavnem jaz sem eno leto bila ful pridna tam in pol je Mladinska knjiga šla na računalniški sistem, smo se preselil takrat iz Nazorjeve na Slovensko in se je delal prvi klicni center v Sloveniji res uno high tech in smo ble midve z M, s to sošolko, a ne, ker ona je postala šef klicnega centra, jaz pa koordinatorka in enih 26 bab sem imela pod sabo, a veš in smo sodeloval pri tem projektu, pri uvajanju in tko in sem dobila dream job, razumeš, jaz sem bila študentka, bila sem koordinatorka, ful noro plačo mela, razumeš, na faks hodila, dobr to je faks, ne, sej sem, dve leti ekonomije sem naredila, pol sem šla na drug faks sicer, ampak okej. In nič, jaz sem tam par let delala, ful smo se mel super in po parih letih tko mene pokličejo v kadrovsko in jaz tko »joj, kaj bo zdej«, jaz sem bla izbjeglica, veš, a sploh oni vejo, da jaz obstajam, veš, to mi je blo... In jaz pridem v kadrovsko in mene vpraša ta šefica kadrovske ful znana šefica iz Mladinske, legendarna no, L, ful v redu ženska, prav »M, kako se vi vidite čez par let, imate kakšne ambicije, kakšne želje?« in jaz njej, da mi imamo na Orebiču en ful luškan vikend in da bomo to zrihtal in oddajal in da bomo kolesa meli in ne vem kaj in da ona tud lahko pride in ona mene gleda in prav »M, mislila sem v okviru Mladinske knjige« (smeh), joj ej, vic pravi, sem rekla »nobenih ambicij«, mislim, jaz si nisem nikol nekih utvar dajala, da bom jaz ne vem kaj, sem rekla, da ne vem, da nisem sploh razmišljala o tem, ker kot prvo imam status tujke, ne, nisem se, ne morem se zaposlit... »Ja, je rekla ona, mi zlo vidimo rezultate, vi ste zelo dobra z ljudmi, ljudje vas imajo radi, zelo dobro delujete timsko« in tko naprej, pravi »tud to za status tujca ni problem, mi vam bomo dali vizo delavno in...« in pravi, ne »no, še malo razmislite, se vidimo še« in da če bi jaz bila pripravljena prevzet še en manjši tim knjigarne, da bi šla za vodjo knjigarne, meni pa to vaaaaau, joj, dream job, jaz njej »ja, ja malo bom razmislila« in grem na wc in se zderem od veselja, nisem mogla sploh verjet. Mene pa še sram zarad tistega mojega odgovora o Orebiču (smeh), sem bla ziher, da me ne bojo vzeli in pol še srečam svojega direktorja na hodnikih in se on smeje, pravi »M, slišim, da imaš na Orebiču neke vikende« a veš (smeh).

J: (Smeh).

M: Joj, sem rekla »dej nehi, prosim, ker mi je grozn«, prav on »ma vse je super«, pa vprašam »kaj pa zdaj?«, pravi »ja tebe čakamo, da se zjasniš, a boš sprejela?«, »ja bom sprejela«, mislim, vau, in pol sem bila deset let vodja knjigarne, ki je bila ful uspešna, razturali smo, mi smo imeli razstave slik, delavnice za otroke, koncerte, literarne večere, večere šansonov, veš, vse, jaz sem take nore stvari počela tam in direktorica, ona, mislim, tud pol, ko sem šla drugam delat, je rekla, da nikol ne bo pozabla, kako je ona mogla čakat na vrsti, da pride do mene, ker so ljudje stali in hotli pri meni biti postreženi in da me ona ni mogla zvabit na kavo al pa na sestanek, zato, ker sem mela tam ob seb tok ljudi. Tko da ful smo mel dobr, tud smo pol dobili nagrado, smo šli v London na knjižni sejem, tko, ful... To je blo deset let fenomenalnih, fenomenalna ekipa, sami starejši, ki so rabil čas, da so me sprejel, ampak potem, ko so me, smo bli res tko nepremagljivi. Mi smo bli tud kot neki izobraževalni center, a veš, so k nam hodli iz drugih knjigarn iz Slovenije, iz Mladinske knjige in so hodli se izobraževat k nam. No in potem po desetih letih, da zdej to mal pospešim... Jaz sem v bistvu tko bla že na eni točki, ko sem že govorila, da jaz ne bom v Ljubljani živela, a veš, ker bla sem v enem takem hermetičnem krogu zaprta, a veš in vsak dan po šihu smo šli na pivo, a veš, pol pa se kr to neki zavleklo, ne vem...

Ful sem se bla ujela v neke take škodljive vzorce, ki niso me podpirali nikakor in sem čutla, da ne morem tega razvit v Ljubljani, da jaz moram it, se umaknit iz tega okolja, ne. Ampak to sem jaz govorila veš, ene dve, tri leta, ni blo to kr tko. No in vmes pol sem se z moji možem takrat zapletla, ne... Aja, joj, vmes sem se že enkrat poročila, a veš. Ja, to sem pozabila, ker je bla fora, tko je blo, to je blo v bistvu tik preden sem jaz dobila redno službo v Mladinski knjigi, skratka, jaz sem bla tik pred pogojem, da izpolnim deset let naturalizacije, da po tej poti dobim državljanstvo, al pa to, al pa poroka. In jaz sem takrat hodila z enim A in sej nisva bla neki zdaj ful tko, ampak sva prišla skupaj in on meni... Jaz sem pol tisto leto, prvo leto, prišla do točke »okej, zdej pa res ne morem, nimam več kaj«, izkoristila sem vse, pavziranje na faksu, vse, nisem mogla dobit potrdila o šolanju, nisem mogla dobit, no. In pol men A reče »a se poročiva?« in jaz uno »a si nor, jaz se ne bom poročila zaradi papirjev« in kao nič, okej, jaz pač ne bom kle živela v Sloveniji, jaz se spakiram in grem v Bosno in v tistem tednu, ko sem jaz šla kao za vedno v Bosno, bratranec je imel poroko in sem šla k njemu v Zenico na poroko in sem celo njuno prvo bračno noč preživela v eni ogromni bajti, ker so imeli najeto in jaz gor na vrhu, oni dol nekje in zjutri sem zajtrk tko, pa žena njegova (smeh) in jaz tko pravim »joj, ne vem, un tud mene neki prosi, sam ne vem, dej mi povej, kako je«, pa ona tko prav »stara!« (smeh), sem rekla »okej, se bom tud jaz poročila« (smeh) in grem pol jaz v Slovenijo. Mi smo imeli non stop... Mi je ena prijateljica rekla »M, ti si že malo zmišljuješ«, uno, sam da se ti neki dogaja, ker to smo meli žurke, uno, poslovilna, ker grem v Sarajevo, kao »z bogom Slovenija«, pol smo meli čez en mesec »dobrodošla Slovenija«, vmes sem hotla že v Kanado it, pa je bil un 11. september, ker moja D, ta najboljša prijateljica, je potem iz Srbije šla v Kanado, ne, in je ona meni rihtala tam službo in vse in vizo in dejansko sem imela šiht že v Torontu, pol je bil pa ta 11. september in so mi zavrnili vizu, ker sem bila iz tveganih držav, ne. Tak da je bla žurka, ker grem v Kanado, pa ker ne grem, pa žurka, ker grem v Sarajevo in sem šla, pridem nazaj in spet žurka. Je rekla T »ti si mal zmišljuješ, a ne« (smeh) in pol jaz pridem kao nazaj, se bom poročila in ko sem se poročila, takrat sem pa res že vse pogoje izpolnila, in poroka in naturalizacija in delo v Mladinski knjigi, vse sem pogoje izpolnjevala, a veš, tko da pol, ko pa sem dobila državljanstvo, sem bla pa tko razočarana, a veš, ker to je zame bil big deal, razumeš, deset let sem se matrala s temi papirji in pol, ko sem imela datum, da pridem prevzet državljanstvo, a veš, jaz sem mislila, to bojo konfeti, to bojo rože, veš (smeh), uno na recepcijo »počakajte«, pride in mi da in jaz gledam »kaj, a to je to?«, totalno razočarana. Še čutiš uno jezo al njihovo razočaranje al kaj »lej, tej pa je ratalo«, mislim men je blo tko uno joj. Jaz sem šla pol kar v cvetličarno, sem si kupila rožo, jaz sem pa mogla to naredit ne, no in pol torej, sej takrat sem imela že to vse in pol jaz kao zdej, ja... Pol sem se pa (smeh), joj, Aida. Ti sploh ne veš, v kakšno zgodbo si se spustila (smeh).

J: (Smeh).

M: Jaz sem se torej z unim prvim poročila, ampak midva sva se že na poroki skregala (smeh). Mi smo meli v Fužinah, tam sem mela cimre in to je blo tko zjutri, jaz, A, T, B in D, se gremo poročit, njim pa sem dala tko keš, sem rekla »vi pa pejte v Merkator, kupite neki za jest, da zamezimo« in D in S pa P mislim, da so glih prišle iz trgovine, ko smo mi prišli in onidve tko na pultu, a veš, polna vreče stvari, tko so si čik prižgale, a veš in jaz tko v poročni obleki, a veš (smeh).

J: (Smeh).

M: Sem rekla, joj, dejte zrihtat, pa pol poli salama, a veš (smeh), mislim, joj. Študentski lajf, totalno. No, in ta poroka je bla res ful smešna, ampak midva sva se že takrat skregala in on je šel domov (smeh), midva nisva govorila. Pol sem pa jaz kao sva se pobotala čez en mesec in potem sem šla jaz v Novo mesto k njemu živet, pol je bla žurka, ker jaz grem v Novo mesto živet, to sem se pol vozila v Ljubljano na šiht, to sem že mela redni šiht, ne. Potem sem bla v Novem mestu en mesec, pol sem že čutila, da to ni dobro... Joj, sej zdej, ko ti to pripovedujem (smeh), je že meni zdej nerodno (smeh).

J: (Smeš). Ma ne, joj, zelo bogata zgodba.

M: (Smeš). In pol sem šla nazaj v Ljubljano v isto sobo. Najprej sem se švercala pri eni od cimerek v eni sobi, dokler ta oseba iz moje sobe ni itak šla in potem sem jaz dobila in ko da ništa nije bilo, a veš (smeh), po enem mesecu, okej. No, potem pa sem jaz že počasi mela dost tud tega cimerskega lajfa in sem od ene prijateljice pač, mi je ponudila hišo v Črnučah, za petdeset evrov, zato ker oni so v bistvu, mama je njena arhitekta in oni so imeli veš to foro, da kupijo hiše stare in potem jih ful prenovijo in prodajajo za trikrat večjo ceno, ne. In pač ta hiša je bla ena od teh hiš, ampak niso še nič na njej delal in jim je bil interes samo, da je nekdo notri, da ne propada, ne. Hiša ogromna, v Črnučah, jaz sem šla spomladi tam, ko je vse cvetelo, jaz sem se totalno zaljubila, razumeš, češnja, grozdje, tulipani, robide, ribez, črni, rdeči, svega je blo. In ja valda ne, a veš, da bom jaz tam. In tam sem bila eno leto in je blo super spomladi in poleti, ampak pozimi je blo katastrofa, a veš, ker to je ogromna bajta, ki jo je treba segret, ne, in jaz sem tisto peč, a veš, ki sem kurla tisto peč (smeh), sem prišla iz šihta, sem zakurla peč in pol sem cepetala tam, in se je segrel en prostor, pol sem šla pa spat, pa se je zjutri spet shladilo, sem šla na šiht in nikol ni blo toplo notri, ne. Pa drva smo neki organiziral, pa sem drva... Vsaka soba je imela to peč, ne, dol je blo pa kurilno olje, ampak jaz sem kurilno olje kupovala samo za toplo vodo, v glavnem neke take hude kombinacije so ble. Sej sem mela ekipo in prijatelje, ki so mi to... Pa žurke so ble, veš, njim je blo super, to je cela hiša, veš, jaz pridem iz šihta, njih je blo že tam deset pred bajto »kje si, rabmo ključke, rabmo krožnike«, mislim noro, res, tega je blo too much, veš pol vse, kar je blo, je blo pri meni, diploma, rojstni dnevi, novo leto, ker je bil plac ogromen, veš, ampak jaz sem pobegnila iz tega, da bom imela mir, ne, pol sem pa spet to, a ne. Joj, prav uno... Kako sem se znašla v tem. Enkrat je T prišla na obisk »ej, kaj smo same?«, sem rekla »veš kaj, nikol ne veš, dokler ne pridem v hišo, nikol ne vem«, vedno je bil nekdo, no. Tak da... To eno leto sem bla, pol pa, ko je prihajala druga zima, sem pa že mal razmišljala, da joj, jaz ko sem bla skoz bolna, veš, tisto zimo, ne, da ne vem, če bom jaz to zdržala spet s temi drvmi, ker je dolga zima. No, in potem v tistem času, sem pa jaz... Je pa en prijatelj iz Brežic, moj potem naslednji šef, on je v bistvu privatnik in je začel založbo delat, midva sva skoz na vezi, jaz sem njemu ful govorila, kere knjige mora met, a veš, jaz na področju duhovnosti res ful poznam te zadeve in sem vidla kere stvari, katerih ni več na trgu, ker so potekle avtorske pravice, ker ni več knjig, pa so ful iskane in so klasika in jih moraš met in je fulkrat dobil informacije od mene, a veš in on men skoz, če bom jaz prišla k njemu in jaz »pa si ti nor, kaj bom jaz pri privatniku, sem v Mladinski knjigi, dej ti še malo zrasti« (smeh), sem ga vedno tko hecala »dej ti še mal zrasti, pa pridem k tebi«, no in ta D, ko je imel kakšno službeno pot, se je ustavil pri meni v Ljubljani in smo pol kakšno kosilo naredila, se pogovarjala in on men reče »ej, a veš, da je D v Ljubljani« in jaz tko »really?«, veš, to je pa tud eden iz naše ekipe, jaz sem pa tisto (smeh) poletje bila na Ižu, na Ižu so te razne delavnice in to. In sem takrat v nekem, veš, ko je bil nek tuina terapevt, veš ta tuina oblika masaže in... In jaz sem v enem momentu, se prav spomnim tko, sem šla v morje, a veš, je bla polna luna in sem imela nek obred z morjem in sem si zaželela tko »joj, si želim enga takega tipa«, a veš, tko moškega...

In pol še tko navržem, sem rekla »pa po možnosti, da bi bil še tuina terapevt, a veš«, kr tko. In pol reče me D, pol zdej kasnej, a ne, se pogovarjamo in reče, da je D kle, v Ljubljani. Sem rekla »pa a ni on v Slovenj Gradcu se poroču?«, »ne ne, pustil je tisto žensko, zdej je pri sestri, ampak išče flet, on tud išče sobo, da se ne šverca skoz pri meni« pa sem rekla »ja kaj pa dela on?«, »ja salon on ima, kaj ne veš, on je tuina terapevt«, jaz sem točno vedla, Aida, jaz sem točno vedla, da se bova midva poročila (smeh), men se je cel film odvil, ne, sam nisem nič komentirala, ne. No in okej, pol se midva poveževa z D, D pride, midva se zapleteva, se preselimo iz te hiše v en drug fletek, hodmo za vikende v Brežice in jaz en vikend, ko sem bla v Brežicah pri njegovih, tak rečem »veš kaj, jaz bom kar odjavla un flet v Ljubljani, jaz bom kar živela tu, veš, to je to« in sem res to naredila, ne in pol folk meni vsi v Ljubljani »pa kaj, si dobila nov šiht al kaj?«, »ne, ne, samo drugam grem živet« in jim ni blo jasno, zakaj bi se nekdo 100 kilometrov stran odpeljal iz Ljubljane, a veš. Ampak, jaz ti povem, da sem jaz v teh treh letih, ko sem se vozila v Ljubljano, jaz sem faks naredila, dokončno. Ker jaz sem vmes šla potem teh deset let, ko sem bila v klubskem centru... Bi pač mogla met sedmo stopnjo izobrazbe in so mi šefi že malo najedali in so mi rekli, da pač grem izredno to naredit, ne, ker moram to naredit in pol sem se vpisala na... Dve leti ekonomije sem naredila v Ljubljani, pol sem se pa prepisala na organizacijo in menedžment in pol sem tam dokončala iz etike v sodobni družbi in poslovanja. Ko je Dalajlama prišel v Slovenijo, sem dobila navdih, profesorca je rekla, da se še pri njej noben ni lotu diplome na tak način (smeh), a veš, zakon privlačnosti pa ozvezdje, univerzum, počutje, to, mislim... V glavnem mi je pustila, ji je bilo ful dobr in tko. In jaz sem tole diplomo naredila, mela sem pa pogodbo, bi mogla bit še osem let al duplo dobo faksa, a veš, z njimi in jaz seveda v momentu, glih ko diplomiram, ne, se odločim, da bom zamenjala službo, ker jaz sem se tri leta vozila, vmes sem rodila otroka, ker sem zlo kmal pol tud zanosila, ko smo prišli v Brežice, veš v Brežicah je blo... Jaz sem imela ful dobro plačo in v Ljubljani je ful vse drago in jaz sem v bistvu tko naredila, sem rekla »okej, boljš mi je kupit flet, razumeš, pa kredit pa odplačevat, kot najemnino dajat«, ker najemnina ti gre tko, a ne. In evo, to je moja investicija danes, ne, mislim noro. In jaz sem pol tud tko... Sem pa se nasrala, ker sem šla na švicarski frank, tak da jaz sem tud uno pogoltnila drekec, veš, ker sem ful preplačala tist stanovanje, ampak nima veze, jaz sem pač to stanovanje vzela in smo pač tam v tem stanovanju petnajst let živeli in sem ga odplačevala in ja po treh letih, torej tri leta sem se vozila v Ljubljano z vlakom, do takrat dejansko diplomo naredila in vse... In pol sem mela pa že dost, veš, ker, sicer sem imela skrajšan delovni čas, pa sem jaz ob štirih že bla, ampak jaz sem že ob petih bila na poti, a veš in tko, ne. In pol sem mela dost po treh letih, amm... In pol sem v bistvu prosila v Mladinski knjigi, če bi me lahko premestili v Novo mesto, a ne, da bi mi bilo malo bližje, ker ko enkrat, ko sem imela otroka, veš, meni ni problem se vozit, ampak mislim, da je bilo bolj to, da sem jaz blizu nje, da če je karkoli, da lahko hitro, iz Ljubljane ne morš kar tako pridet, ne. In sem pol prosila za Novo mesto in so me dali v Qlandijo za vodjo knjigarne in bi jaz mogla prevzet tud to poslovno enoto in to so še tko grdo naredil, da so se hotli znebit te šefice takrat, ona pa sploh ni vedla in so mi govorili, da pač ene dva meseca naj bom tam, da bom vodja knjigarne, da potem z novim letom jo bojo dali stran, pa dali meni, men je blo to ful grozno hodit v službo in njo gledat, razumeš, sej se sicer nismo razumele, da smo si na jasnem, ampak vseeno se mi je zdelo, veš uno grozn je to, mislim veš... In mi ni blo to sploh. To mi ni blo, odnos mi ni bil všeč, pa ni blo še, ker je to trgovski center, ker sem jaz alergična na trgovske centre, sem imela probleme z zdravjem tam, resnično, tko da prav uno... Pa vikendi pa vse, grozn, no, in tist D, privatnik, ki sem ga prej omenla, on se je takrat samo z distribucijo, samo je distribuiral knjige in on in še en frend iz Brežic, ki je delal zanj, tko prideta en dan v knjigarno h men, ne, in prineseta knjige, ne, kao dostava in jaz tko »D, kaj lahko pridem k teb delat«, tko

da sem jaz potem dala odpoved v Mladinski knjigi, mene je takrat un šef, ker to ni več bla založba, ampak Mladinska knjiga trgovina in je bil drugi šef in je rekel, da pač, da se bom nasrjala, da bom obžalovala, da ti privatniki, to nikol ni tko, kot obljublajo, lalala in tko in sem rekla, da pač, da grem, da je to moja odločitev in čao, ne in okej, jaz sem šla in pol sem začela v Brežicah, veš, in sem pol kar naenkrat bla, veš, vse mi je blo v Brežicah. No, in v tej založbi, mi smo to založbo postavil ful, ker to je bla na začetku distributer in založba sploh ni bla močna, pol smo pa tak program pripeljal, res take stvari, da niti ne razlagam, to je pač ta poslovna pot moja bla, kjer sem se res pregarala ful, nore projekte peljala, na knjižnem sejmu, razumeš, smo bli najbolj prepoznavni, jaz sem mela Turka na knjižnem sejmu, ker smo meli neko knjigo in je prišel Turk z uno obleko in brki in smo meli cel teden risanje na vodi, a veš, in je mel vse in jaz sem brala neko kontemplacijo o Alahu, on je tam narisu, mislim noro. Mel smo pol še kavo, ki smo jo talali, mi smo plesal, mi smo magične kretnje, tapkali, mislim vse. Pri nas vedno, ko si tko šel mimo, so vedno tko z odprtimi ustmi, veš kao (smeh), kaj pa ti počnejo... Ful smo meli tko, res. Ful dobre projekte, knjigarne, dogodke, vse. In potem lani, oziroma leta 20'... Je pa pravzaprav prišlo do tega, da so oni meni... Mmm... Neke stvari so se zgodile, kar jaz nisem niti vidla, v glavnem, men je blo grozljivo... Ker firma je zrastle ful, ne, in kr naenkrat smo mi bli... Mislim »kr naenkrat«, to ni blo kr naenkrat, mi smo osem let garal na tem, ne, in prav ta sistem sem jaz hotla, veš, ker D in jaz smo mela popolnoma različne pristope, a veš, jaz sem bla, jaz sem deset let delala v knjigarni, jaz vem, kaj pomeni, če ti nekdo pride v knjigarno, pa ti teži »zakaj moje knjige ni«, »kdo pa si ti?«, »avtor«, mislim, briga me, razumeš, mam tu pet tisoč knjig, razumeš, predstavlji si, da ti zde vsak avtor, vsak založnik pride najedit, zakaj je tista knjiga, zakaj te ni... Mislim, nam je to šlo na bruhanje, razumeš. On je pa hotu to, veš, da jaz hodim po knjigarnah, sej on je mene zato vzel, ker sem jaz poznala, Mladinska knjiga je največja mreža, jaz sem tam bla že ful let in me poznajo, tko da je to strateško naredu, ne, ampak jaz enostavno nisem hotla delat na tak način kot on dela in sem rekla »lej, pol se raje zdaj posloviva, ker jaz ne bom tam kot policaj hodla pa zapisovala«, mislim to je pase, »ja kaj pa boš?«, »ja nič, delali bomo na dogodkih, na vsebinah, na promociji knjig«, sem rekla »na tak način, da ko bo stranka pršla v knjigarno, bo točno rekla »jaz bom to knjigo«, ne bo tam prepuščena knjigarki«, a veš, in ko bojo ljudje začeli spraševati po teh knjigah, bojo oni tud naročal in bo njim tu v interesu, ker njim je v interesu podpret to, kar se prodaja, ne pa, da ti zde njih... Oni delajo na minimalcu, zde bom pa jaz tam peglala, razumeš »prodajite, prodajite«, to nam je šlo najbolj na živce. In jaz sem točno vedla, kaj so pomanjkljivosti, a veš. In sem postavila čisto drug sistem, ki še dans deluje in ga še danes tam prodajajo in X (ime založbe, ki ga ohranjam anonimnega) je zdaj itak top, ne. No in potem leta 20', ko je bla karantena in to, a veš, so pač ene stvari so se zgodile, jaz ful naenkrat nisem... Mislim, da so oni tudi na nek način so se bali, zato ker sem jaz kot posameznica začela tud rast, a veš, ful sem postala prepoznavna, jaz sem bla vsepovsod, dogodke mela, gostila ljudi, avtorje, tiskovke, ful sem bla vpeta v vse te zgodbe in pol ta XY (poimenuje svoj osebni projekt, svoj s.p., ki ga ohranjam anonimnega), veš jaz nisem imela ambicije, da bi šla na samostojno pot, ampak v enem momentu se spomnim, da smo se pogovarjali... Glede na to, da sem jaz pač znana, da bi blo dobr, da bi blo še bolj organsko, da bi blo XY, a veš, da ne bi blo kot X, ampak, da se čisto vzporedno s tem gradi tudi moje ime XY, jaz pa, da čez moj kanal pridobim ljudi in tko, ne. In jaz sem v tem stilu delala in sem postavla ta kanal XY in na Facebooku in začela tam neki objavljati in folk mi je pisal in tako naprej in to je blo vse okej, do enkrat, ne, ko se pač je men začelo upirat predvsem to, da... Da sem ful delala, a veš... Ni blo pa nobene neke hude... Mislim, sej sem mela dobro plačo, ampak spet ne tok, da... A veš, jaz sem že prišla z dobro plačo iz Mladinske knjige, a veš in v vseh teh osmih letih, se mi je za 500 evrov povečala plača,

sej smo meli dodatke, da se razumemo, to res... In božičnica in regres in to in uno, ne... Ampak, veš. V glavnem, ni blo tko čist idealno, ne. Moje delo je blo pa tako, da enostavno ga ne moreš zamejit, a veš, jaz bi lahk delala 24 ur na dan, ne. Jaz ko sem v službi zaključila, se je meni šele začelo, ker sem še doma pol pisala članke, ustvarjala stvari in tko, ne. In mi je šlo ful na živce, ker jaz sem rekla »okej, za X in za X knjige, normalno, ker sem tu zaposlena, ampak kar se tiče distribucijskim partnerjem, ne me D ponujat drugim, zato, ker ti bom vrat zavila, zato, ker ti bom težila, da mi daš večjo plačo, ker ti pojma nimaš, kaj je za tem«, ne, in vedno je blo »ja, to bo naša M«, veš, vse bo M zrihtala, M je imela miljavžnt strank in dogovorov, kaj bomo mi speljali in za koji k, razumeš... No, ampak pol še založba Y, no, ampak založba Y je bla tko fer, to je ta S, s katero sem se pogovarjala, je rekla »veš kaj M, jaz vem, da to kar ti delaš za nas dodatno, da ti to D ne bo plačal, jaz bi tebi to direktno plačala«... In jaz se pogovorim z D, sem rekla »veš kaj, jaz sem razmišljala, da bi odprla ta popoldanski s.p., za te take stvari, za neke distribucijske partnerje, če bojo hotli, da jim dogodek speljem, ni problem, speljem, ampak plači mi«, razumeš, sem rekla »s tem tebe razbremenim«, ker a veš, dobim plačano to dodatno, »ja, je reku, ti to kar naredi« in z njim sva mela veš... In jaz sem odprla, potem pa se je on z ženo pogovoru, ona je tud iz Sarajeva, in njej to ni dišalo, a veš... Da jaz bi to mogla zapret in da to ni okej in tatata... In sem rekla, da ne bom in jaz sem to takrat njim predstavla, da je to dobro, da sem jaz tud motivirana, zato, ker za dodatno delo sem plačana, a veš in da bo to ful dobr in pol sta rekla okej, sta to pustila. In to je trajalo tko... A je blo to še isto leto, al je blo to leto 20'? Ja, leto 20' sem jaz to odprla, januarja, pol je bla karantena prva, ne... In pol smo mel še eno akcijo odprtje knjigarn, jaz sem šla v vse knjigarne po Sloveniji, smo šli obiskat, smo se slikali z njihovimi, z našimi knjigami, ful akcijo naredili spet, vsepovsod prisotni, na družbenih omrežjih in tko... In pol je že vmes... Aja, že to je bil »fak«, zato ker sem se jaz na eni sliki slikala s knjigarko, ki je držala v rokah knjigo Mladinske knjige in mi je težil in jaz sem popizdila, mislim halo, če gremo se, razumeš... Mislim... Veš, to, men je to nepojmljivo, jaz se ne morem niti pogovarjat o tem, kok je men to butasto, razumeš. In okej, halo, a razumeš, njihova knjiga, mi smo gosti v njihovi knjigarni, normalno, da bo šla... Oziroma, jaz sem ji celo rekla, naj vzamejo svojo knjigo, ker jaz sem vedno delala sodelovanje, povezovanje, nismo si konkurenca, ti maš to, jaz imam to, če poveževa zgodbe, lahk je še večja zgodba, veš, to je moj princip delovanja, ne. In kle smo se kar spičili, da jaz tu kr neki po svoje in da kr neki tatata... Okej... Pa smo to pol prežvečili, on se je zjokal, se mi opravičil, da koji kreten je, da sej ve, kaj sem naredila za firmo, da zakaj sploh dvomi vame in ne vem kaj in to rešimo, super, midva bestiča spet, ne. En mesec kasneje je pol blo še neke pizdarije, me pokličejo na sestanek brez pojasnila, dol spodi in tko D, tko konkurenčno klavzulo... Jaz tko »kva?!«, ja, da oni so razmišljali, da to ne gre več tko, da je ta moj kanal se preveč razpasel, da to je kar firma v firmi, a veš, da moram zapret Facebook XY, zapret podjetje XY, da to vse gre pod X in še konkurenčno klavzulo... In sem rekla »men se zdi, da se bomo mi na tej točki poslovili« in smo se, ne... Men je blo grozn, Aida, jaz sem... Men je blo to najhujše, jaz sem se tok jokala, jaz sem tok pretrpela, jaz nisem mogla verjet.

J: Hjoj, ej...

M: Zaupanje, a veš, cela sem se dala notri, in pol, da te, a veš, ker bi se lahko pogovorili »okej, kaj mate zadržke«, ne me obravnavat, kot da me poznaš samo na tej ravni, mislim, ti si moja poročna priča, moj prijatelj, tvoj otrok je bil pri meni, razumeš, celo otroštvo, vsak vikend je bla tamala pri meni, razumeš, meni se je dalo, midva z možem sva se pol ločila, po sedmih letih, jaz sem bla sama s puncama in jaz sem njim čajanke pripravljala, razumeš, vse živo smo mele, no. Mislim, mamu neke odnose, ne morš me na tak način, razumeš, povej mi, kaj te moti, kaj

te skrbi in se nikol ni... Nisem mela te priložnosti, men je enostavno počil film, ker sem vidla, na vsakih par mesecev, ko njemu, a veš, pride kakšna informacija, on podvomi in potem midva morva it čez gnojišnico, da pridemo potem do tega »ej stari, sori, sori, dej super si, super si, vse je okej«, ma ne da se mi... In s tem, da smo en mesec pred tem že imeli ful frko ne, in zdej spet to, ne. In jaz sem rekla, da pač bom mal razmislila, da pač, ne... In... In pol sem mela ful srečo, ker sem dobila... Ker jaz sem pa pol vidla »okej, okej, to je torej ta komunikacija, gremo poslovno, v redu«, jaz sem se pozanimala, sem dobila vse informacije, drugič prišla na sestanek, sem rekla »okej, zdaj pa tko, jaz aneksa k pogodbi ne bom podpisala, oziroma jaz vas vabim, da mi date nov aneks, ker mi povečujete plačo na dva jurja pa pol«, al pač ne vem, sem si zmislila cifro, jurja in pol sem mela takrat recimo, a ne, oziroma niti ne Aida, jaz sem jim rekla, da naj mi dvignejo plačo za tristo faking evrov in bom podpisala, pa so rekli, da ne, pol sem rekla »no, pol pa tko« in sem začela odpravnina, pa sem to, pa uno in sem jim nabila ful, ne... Mislim, bla sem bitchy, vedla sem za določene nepravilnosti in sem tud zagrozila, da bomo šli vsi, ne. Tak da ne me jebat, izplačajte mi do centa vse, ne, veš tu sem se pa postavlja, ne. In sem tud mela pravno podlago, ker sem dobila informacije, tko da so mi izplačali vse in mi nimamo več, veš, nobenih stikov, ne. Mislim, z D pa z ženo, sej z drugo ekipo iz XY mam, kot da nič ni blo, jaz to ne morem verjet.

J: Prav žalostno, res.

M: Ja, ful žalostno. Ampak sem rekla pol, okej, pol sem na nekem nivoju razmišljala, mogoče je to tud nek dogovor bil na dušni ravni, mogoče jaz nikoli ne bi mela dost moči, da bi šla na samostojno pot, ki mi je bila itak namenjena, a veš, ker men uno obdobje, sej je blo fino, mi smo bli super ekipa, men so bli oni kot družina. Jaz sem prav živela ta X, razumeš, 24 ur, vse se mi je prepletalo okrog X, celo moje življenje, ne. In če ne bi blo tko, mogoče jaz nikol ne bi šla, ker je blo preveč dobr, a veš, tko da sem na neki točka rekla tud, lej odpuščam in vse, ampak je ful grenak spomin, res. No in potem sem pač, ko sem nehala tam delat, pol sem mela ful krize... Delala ful, jaz sem mela to v glavi, da jaz moram jurja in pol zaslužit na mesec, ker sem mela kredit, a veš, pa še stroški, ne, nimaš nobenga kapitala, nič nimaš, razumeš, razen une odpravnine sem dobila pet jurjev, se mi zdi, ampak veš kaj je pet jurjev, to hiter gre, jaz sem un denar, sem rekla »to ne diram«, razumeš, jaz ne smem računat na ta denar, a ne. In pol sem res garala ful, ful, ful, da sem pač s tem denarnim nadomestilom od zavoda, da sem prišla kao na jurja in pol, ampak to je blo, ne vem, par mesecev in sem se ful nagarala in sem pol rekla »ej stara moja, dej se, veš uno, dej se zdej mal pogovor sama s sabo« in sem si rekla »če boš ti tko privat delala, pol pa boljš pejt si najdi službo«, razumeš, ker če bom privat delala več kot tam, pol ni računice in to še za nek minimalac, mislim, kaj je pol point. V glavnem, jaz sem si pol januarja 21' priznala, da jaz nimam pojma o privat biznisu, zarad tega, ker sem dvajset let bla v sistemu, kaj jaz vem, veš, nikol nisem sebe promovirala, ampak sem promovirala to, ljudi, storitve, veš, to, kar sem delala, ne. In... In takrat, ko sem si to priznala, mi je pa po prijateljičini poti prišla ena M.Z., ne vem, če poznaš, ful zanimiva ženska, ona je edina doktorca vesoljnega prava v Sloveniji in dela globalni biznis in je ful huda baba, res, fenomenalna, ful dobra motivatorka, pa taka moja, a veš, tko mal univerzum in tko, malo nora na dober način (smeh) in jaz sem bla nekem njenem brezplačnem tečaju, ki je trajal pet dni in zadnji dan, jaz nobene, Aida, nobene predstave nisem imela, kaj se bo zgodilo peti dan, jaz sem peti dan začutila »jaz moram it v njen program«, jaz pojma nimam, ampak to, kar ona govori, jaz se bom to naučila pri njej. Vedla sem, da je drago, ker ena ta znanka se je že vpisala in je rekla »stara, to je ful drago«, je rekla, da je ona dala... Okoli pet jurjev pa še neki, ne, decembra. Jaz sem se pa januarja, torej en mesec kasneje in okej, se z M spoznava, jaz jo vprašam, koliko je, pravi 7700

za eno leto. Ampak Aida... Un denar, od odpravnine, pa še sposodla sem si od mame dva jurja in pol, al kok, jaz sem mogla to dat. Jaz sem ves denar, ki sem ga imela, sem ga dala M in okej, jaz sem s tem mela biznis (smeh). In nič in zdej to še zmerej sem v tem programu, ne, ma ful znanja sem pridobila, mislim vse se je zasukalo, se je splačalo, ampak to je bla tud... A veš, ta nek klik se mi je naredil v glavi, da jaz res tok verjamem vase, da sem pripravljena v to investirat in ful mi je dalo to nek power, že samo to dejanje, da sem jaz bila pripravljena to dat, ne. In seveda sem tud ful znanja pridobila in vse tko, ne. Tak da biznis počasi laufa, se spreminja, ne garam več tok, ampak... Pal grejo stvari naprej no, tko da nič. Ja, in pol sem... Pol sem pa ugotovila, veš, ker tud moja T (starejša hči) je v eno tako društvo zapadla, pa začela veš, tko se smukat okol, mi je blo tko hudo, pol sem vidla, da tud, ko sem v Brežicah nehala delat, v bistvu edino, kar me veže za Brežice je bila moja služba, a veš, jaz nisem neki... Nisem jaz hodila po kafetkah tam, a veš, men se je življenje dogajalo po celi Sloveniji, ko sem mela te dogodke, prijatelje itak mam iz vse povsod, tko da nisem neki v Brežicah, veš, hodla ven in tko, tko da nisem mela več tam kaj za počet in sem ugotovila, da bom jaz prodala stanovanje in še dala sem tako noro ceno in v dveh tednih dobila kupca, sem rekla, prav uno, ko je podprto, ne, in kaj bomo, ja na morje, jaz sem si vedno želela iti na morje, zakaj ne bi šli na morje, sej zdej lahko vse, veš, in smo šle na morje (smeh). Avgusta smo prišle sem in točno to, sej ti pravim, da imam razgled na morje, vse se mi je uresničilo ne. Nič in kle smo zdej eno leto, oziroma nismo niti še eno leto in zdej se je začelo to... In mi smo gledali, ker mi smo se pogovarjali, da bi moja mama pa tetka, pa ne vem kdo še vse, da bi kupli neko nepremičnino kle na obali, veš, da bi jaz dala moj denar, mama, tetka, cjela familija, da napravimo nešto za nas Bosance (smeh), da imamo neki za na morje, veš, ampak ne vem, zdej me je T, veš, s to srednjo in sem ugotovila, da mi je to bolj prioritetno, da sem z njo, kokr, da se neki zdej usidram, sej se ne rabim, ker sem v bistvu eno leto šele na svobodi, a veš in tud to, da nimaš nepremičnine, da nimaš neke... Je tud en poseben del življenje, veš tko si osvobojen se počutiš, tko, briga me, veš uno... Na en tak zanimiv način občutiš svobodo, tko da sem rekla, sej vem, da nisem tok spet nora, ne, rada bi tud otrokom dala neko, veš, neko zapuščino in tko naprej, tak da se bomo usidral prej al slej, ker puncam je pa tud všeč, one so rekle »pa mama, možemo svake godine drugam« (smeh), pa možemo (smeh), »gdje ćemo sljedeće godine?« (smeh).

J: (Smeh).

M: Tak da evo, to no, ne vem, zdej bomo kle še do konca julija...

J: Dve imaš punčki, kajne?

M: Ja, dve, T je, pa še med njima, T in M... Tri leta, tri meseca tri dni in tri ure razlike med njima.

J: Vau, res vau.

M: Noro, res... Tko da, ja, obe sta taki ful mata dolge lase obedve, take sta, divjakuše male (smeh). Tko da, evo, to je nekak moja pot, jaz sem v bistvu tko... Moj prvi direktor v Mladinski knjigi, sva še zmerej v stikih, me ful spremlja, pa on pravi »joj M, ko se spomnim, od tvoje naložbe, do kje si danes«, ne, tko res... Prejšnji teden sva se slišala prav »vedno si imela neko tako prtljago polnih norih idej, ful si pogumna«, sem rekla »dej nehi, kaj pogumna, zate sem pogumna, za mojo mamo in tato sem pa totalno nora« (smeh).

J: (Smeh).

M: Težko je to a veš, ker iz okolice tko, hočeš nočeš vpliva nate, a veš in jaz vem, da pač ne grem po glih normalni poti, ne in da to večino ljudi šokira, a veš, prodat stanovanje pa kr uno, nimaš službe, nimaš nič, ampak... Mislim, zdej pač uno, vsi so mi govoril »o, si nora«, pa zdej mi govorijo za nazaj »mi smo takrat mislili, da se je tebi čist strgalo, nismo verjeli, da ti bo ratal, ampak super«, ampak sem rekla »sej vem, lej, sej to se začuti«, ne, in ful je boljše in ful je lepše, če imaš podporo, ne, sej ne rabš razumet odločitev, a ne, ampak da stojiš ob človeku, to je čisto dost, ne. Ampak včasih pa tega nimaš in pol narediš. Jaz vem, da moje odločitve življenjske, tud, ko sem se selila, ma ne vem, vse te neke spremembe, ki so se mi dogajale v življenju, nikol niso ble podprte s strani mojih staršev. Men že, ko sem šla iz Mladinske knjige h D v X delat, so mi rekli »a si ti normalna, maš pogodbo za nedoločen čas, mentorca, ful dobro plačo« in tud sem mela ziher varianto za napredovanje in jaz grem h privatniku, a veš. Sem rekla lej, ampak kle imam priložnost se razvit, jaz tam nimam, oziroma... Nisem mogla računat na to, da bom lahko šla tam še kam naprej, ker je pač sistem. Pol so pa čez eno leto »joj, super, da si šla«, veš, vedno za nazaj »super, super« (smeh), tko da tud zdaj ni blo podprto in še zmerej, veš, vsak dan, ko se slišmo z mamom tko »ima li kakvog posla?«, joj mama (smeh), ampak včeri me je klicu, včeri sem mela ful nor sestanek, res, nisem mogla verjet, me je klicu tip, oziroma se že dva tedna usklajujemo in jaz sem mislila, da sem naredila domačo nalogo, da sem pregledala vse, ampak sem spregledala glavno stvar, a veš in sicer, da je ta tip tud avtor knjige I, in okej, jaz grem vse naštudirat in včeri končno imamo sestanek in on men tko »ja, mi mam res unikatno poslovno zgodbo pa še to knjigo, ki sem jo napisu, ima uspeh in zgodbo I« in jaz tko »čakte, kaj?«, »ja, ja, ja, jaz sem to knjigo, nisem glih avtor, ker nisem glih pisatelj, ampak jaz sem speljal ta projekt« in men še vedno ni blo jasno, šele pol povežem zgodbo, da gre za ta dva ful znana in uspešna Slovenca. In men kapne »fak, on je avtor knjige, on se sploh ne zaveda, kaj ima«, tko da moram zdej pripraviti nek... In mi je blo noro, razumeš, da so se name obrnili, uno, tko... Big deal mi je blo to, no. Sem rekla »mate kakšno vprašanje?«, prav »ne«, ker jaz sem še pravično agencijo PR, ne, je reku »ja, če to vse, kar tam piše drži, je to to«, sem rekla »okej«, tko da ne vem, moram zdej pripraviti projekt, da vidim, če bojo sprejeli, no. V glavnem tko, lepi ljudje mi prihajajo noter, prav taki res... Jaz sem vesela, no, sem vesela, zato ker sem dobila potrditev, da res vedno, kadar slediš sebi, svoji intuiciji, ne glede na to, a veš, kakšno podporo maš, če maš ta pogum, da greš za svojo potjo, res ti povem, da vesolje, to se vse odmakne in se naredijo tko... Ona gre na pot in se vse samo tko odpira ti, a veš, da te podpre, res te podpre vesolje, no. Tak se mi zdi prav kot neko, nek blagoslov, pa kot neko nagrado, a veš, tak da v bistvu, meni je pogumno, meni so pogumni tisti, ki ostajajo v coni obdobja, na nek način, a veš, so na varnem, ne. Kle ne veš, ampak je pa res, da, ko greš, ne... Sam to si ne upa, veš, ljudje si to ne upajo. Jaz si tud ne bi upala, kakšnih par let nazaj, kje pa...

J: Ja, se mi pa zdi, da je celo tvoje življenje... Vsaj to, kar sem jaz danes slišala, se mi res zdi, da si ves čas sledila tem svojim nekim notranjim občutkom, že od teh selitev, ko si bla mlada študentka... Kar si čutila, si naredila, se mi zdi, da je to v tebi...

M: Ja, res je, ja, sej včasih tud trpim zaradi tega, a veš, ker je težko slediti temu, ne, ker ene stvari pač pomenijo tud, da pustiš za sabo, veš, in je težko to, ampak jaz vedno uno »joj, samo čakam dan, ko mi bo jasno, zakaj sem to naredila«, ker zdej mi ni, a vem, da moram to narediti, a veš, take mam in to mi je res vedno neko vodilo skozi življenje. Tko da jaz Slovenijo obožujem, Aida, če potegnem tko črto zdaj, jaz recimo zdej, ko sem kle... Na obali, ko grem, veš, proti Ljubljani, ne... Pa un del, ko se vidi Triglav, Triglav se vidi od kle, a veš... Pa Piran, pa grem... zdravnico mam v Piranu, jaz sem umirala od smeha, zadnjič grem podpisati izjavo, kao končno, ne, da mam zdravnico v Piranu, in tam neka S, neka naša, in ona kaže »pa dođite M tu, da se

vidimo, da se upoznemo« in jaz grem v Piran in tko parkiram nekje gor pri trdnjavi, ker v mesto ne moreš, ne in zdej uno okej, se spuščam, ker vem, da je zdravstveni dom pa čist ob morju, a veš in se spuščam zdej dol in vidim tko ene ljudi, a veš tko, bukvalno iz zida so ven prišli, a veš in jaz tko vau, kaj je to zdaj, ker jaz bi šla okrog in okrog in vidim res neka ful ozka med hišami, ne, taka ozka, ozki prehod in stopnice, miljavžnt stopnic, polomljene, zlizane, ej, Aida, jaz sem umirala od smeha, jaz sem šla v škorenjčkih mojih, veš, grem po unih štengah in mi začne drset in sem se odbijala od ene strani do druge, pa mi poklekne noga... Jaz sem prav pritekla dol na cesto (smeh) in sem si mislila kao, da bom z zlomljeno nogo prišla (smeh), kakšen trip do zdravnice. In pol pridem tam, zdravstveni dom tko iz socializma, a veš, tko grozljivo, ampak – pogled na morje (smeh). In sedimo tam z uno zdravnico, ona men »joj, vi ste se preselili, ja isto, joj, kako divno«, midve sva samo uno, kako je super na morju živet in tko, eto (smeh). Sam še kava nam je manjkala (smeh).

J: (Smeš). Super.

M: Tko da res ful uživam. In jaz tud tko ful v hribe hodim, veš, in vsak vikend. Zdej, ko so ble te počitnice, smo bli na Koroškem, pa smo Avstrijske med mejo, pa Mojstrana, pa pol Gorenjska, tko... No, in velik sem v hribih, ampak čaki, kaj sem ti hotla to rečt... Ja, in pol v bistvu se mi zgodi, da v zlo kratkem času, veš, skor celo Slovenijo, veš, prevozim, ne. In vedno znova razmišljam »pa to ne moreš verjet, ej tok majhna ta Slovenija, pa tok je raznolika«, veš, od skal takih res mogočnih hribov, do gozdov, slapov, jaz sem Pohorje, jaz sem čist nora. Pred dvema leti smo šli na camino Pohorje, smo tri dni hodili, od kočice do kočice, nekih 100 kilometrov smo prehodili, no. Veš kok sem dobr shujšala (smeh).

J: (Smeš).

M: Res, noro, ful sem mela dobro postavo takrat (smeh). No, v glavnem, ja... Tko da sem res ful vesela in ne morem rečt, nikol nisem mela nobenih... Se mi zdi, da je to ful odvisno od ljudi, veš, kakšno izkušnjo bojo meli, se mi zdi, da če prineseš to prtljago s sabo nekega obsojanja, al pa neke diskriminacije, da to spodbudiš tudi pri drugem, a veš. In da te pol začne na to pikat, ne vem, jaz res ne morem rečt, da sem mela... Da sem v Sloveniji doživela, da bi me nekdo zaničeval, zato, ker sem iz Bosne... Ne, res ne. Jaz v Mladinski knjigi, Aida, jaz ti ne morem povedat, kok sem jaz bla ponosna, ko sem začela tam delat, ker to so bli res te old school veš, uredniki takrat, danes je to vse tko... Knjiga al pa krompir, veš, tak odnos... Briga jih. V bistvu o knjigah odločajo prodajniki, to niso ljudje uredniki pa s srcem tam, ne, tko da to je zdej čisto spremenjena strategija, ampak v tistem času so ble res knjige tko skrbno izbirane, a veš, je blo velik ljubezni notri v teh projektih in tko in vsa ta smetana Mladinske knjige je mene ful, ful so me meli radi, veš, ful so me podpiral, no. Tko da v bistvu celo nasprotno, nisem mela slabih, ampak ful takih lepih momentov. Mogoče tam nekje celo glih zarad tega, a veš, ker so vidli, da sem tok odprta, pa da mi ni problem, a veš, da so me še zarad tega bolj... Ne vem, ne vem. Ampak res ne morem rečt, da sem imela kakšne te... Tko da sem mela ful lepo pot, no.

J: Super.

M: Zahtevno, ampak tud lepo no. Verjetno je blo kdaj kaj, ampak tok nepomembno, da niti nimam tega v spominu sploh, res (pavza).

J: Na kaj bi rekla, da si najbolj ponosna v svojem življenju?

M: Na kaj sem najbolj ponosna? Pa to mogoče, da sem tok pogumna, da vedno znova lahko sledim svoji intuiciji in da zaupam temu notranjemu občutku in da ne glede na to, kaj se dogaja, ker sem dokazala, torej lahk je vojna, lahk je ne vem kakšen pretres, ne... Vedno to, kar maš, kar nosiš s sabo, je tisto tvoje, je tisto tvoje notranje bitje, ki ga neguješ in ta intuicija in temu slediš. In če si kle notr v redu, ne glede na to, kaj je zunaj, vse bo okej, zato, ker boš ti s svojo reakcijo to prinesel in transformiru in tko. In da tisto lepo prineseš v prostor, kjer se nahajaš. Tko da... Mislim, da je to... Na to, da sem ponosna. Da sem pač, da vedno sledim sebi, ne glede na vse. In da sem vztrajna, no, da sem vztrajna v smislu, da pač ne odneham in tud če ene stvari trajajo, ne vem, sto let, kot moja diploma (smeh), da bom zaključla, no (smeh). Pa na moje otroke, seveda, sem tud ful ponosna, ne. Tud ko me živcirajo in so v puberteti, ampak ja, so pač to neke faze prehodne, tko da... Evo, to.